

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**SAMARQAND DAVLAT VETERINARIYA MEDITSINASI, CHORVACHILIK VA
BIOTEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI**

«BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT» KAFEDRASI

**“PUL VA BANKLAR”
FANI BO‘YICHA**

O‘QUV-USLUBIY MAJMUA

Bilim sohasi:	400000	–	Biznes, boshqaruv va huquq
Ta’lim sohasi:	410000	–	Biznes va boshqaruv
Ta’lim yo‘nalishi:	60410100	–	Iqtisodiyot
	60410200		Buxgalteriya hisobi va audit
	60410800	–	Menejment

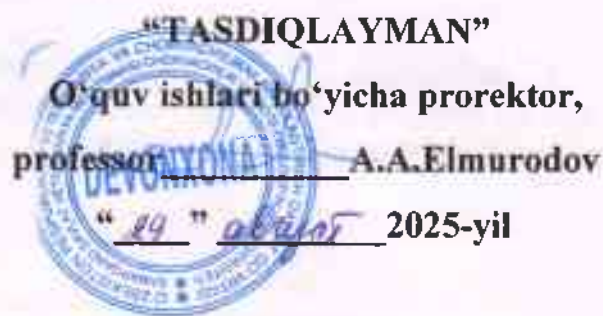

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

**SAMARQAND DAVLAT VETERINARIYA MEDITSINASI,
CHORVACHILIK VA BIOTEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI**

«BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT» KAFEDRASI

**“PUL VA BANKLAR”
FANI BO‘YICHA**

O‘QUV USLUBIY MAJMUUA

Bilim sohasi:	400000	–	Biznes, boshqaruv va huquq
Ta'lim sohasi:	410000	–	Biznes va boshqaruv
Ta'lim yo'nalishi:	60410100	–	Iqtisodiyot
	60410200		Buxgalteriya hisobi va audit
	60410800	–	Menejment

Fanning o'quv-uslubiy majmuasi tasdiqlangan o'quv reja, ishchi o'quv reja, o'quv dasturi va sillabusi (ishchi o'quv dasturi)ga muvofiq ishlab chiqildi.

Tuzuvchilar:

Narziyeva G. B. -"Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrası assistenti

"PUL VA BANKLAR"
FANINING O'QUV-USLUBIY MAJMUASI:

"Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrasining 2025 yil " 26 " avgustdagi " 1 " -son yig'ilishida muhokamadan o'tgan hamda fakultet kengashida muhokama etish va o'quv jarayonida foydalanishga tavsiya qilish uchun taqdim etilgan (1-bayonnoma).

Kafedra mudiri _____

U.T.Eshmuradov

"Iqtisodiyot" fakulteti Kengashining 2025 yil " 28 " avgustdagi " 1 " -son yig'ilishida muhokama etilgan va o'quv jarayonida foydalanishga tavsiya qilingan (1-bayonnoma).

Fakultet kengashi raisi _____

A.I.Alikulov

Kelishildi:

O'quv-uslubiy boshqarma
boshlig'i, v.f.n., dotsent

Sh.X.Qurbanov

M U N D A R I J A

№	Ma'lumotlar	bet
I	Fanning o'quv dasturi	3
II	Fanning sillabusi (ishchi o'quv dasturi)	5
III	Fanning asosiy o'quv materiallari:	6
3.1	Ma'ruza mashg'ulotlari uchun o'quv materiallari	6
3.2	Amaliy mashg'ulotlari uchun o'quv materiallari	116
3.3	Laboratoriya mashg'ulotlari uchun o'quv materiallari	140
3.4	Mustaqil ta'lim bo'yicha o'quv materiallari	140
3.5	Fan bo'yicha glossariy (o'zbek, rus, ingliz tillarida)	142
IV	Fan bo'yicha o'tkaziladigan attestatsiyalar uchun savollar:	147
4.1	1 OB uchun og'zaki savollar-150 ta (<i>auditoriya darslari bo'yicha -75 ta, mustaqil ta'lim bo'yicha-75 ta</i>)	148
4.2	2 OB uchun og'zaki savollar-150 ta (<i>auditoriya darslari bo'yicha -75 ta, mustaqil ta'lim bo'yicha-75 ta</i>)	152
4.3	YaB uchun og'zaki savollar-300 ta (<i>auditoriya darslari bo'yicha -150 ta, mustaqil ta'lim bo'yicha-150 ta</i>)	156
4.4	1 OB uchun yozma ish savollari-150 ta (<i>auditoriya darslari bo'yicha -75 ta, mustaqil ta'lim bo'yicha-75 ta</i>)	164
4.5	2 OB uchun yozma ish savollari-150 ta (<i>auditoriya darslari bo'yicha -75 ta, mustaqil ta'lim bo'yicha-75 ta</i>)	167
4.6	YaB uchun yozma ish savollari-300 ta (<i>auditoriya darslari bo'yicha -150 ta, mustaqil ta'lim bo'yicha-150 ta</i>)	171
4.7	1 OB uchun test savollari-150 ta (<i>auditoriya darslari bo'yicha -75 ta, mustaqil ta'lim bo'yicha-75 ta</i>)	178
4.8	2 OB uchun test savollari-150 ta (<i>auditoriya darslari bo'yicha -75 ta, mustaqil ta'lim bo'yicha-75 ta</i>)	194
4.9	YaB uchun test savollari-300 ta (<i>auditoriya darslari bo'yicha -150 ta, mustaqil ta'lim bo'yicha-150 ta</i>)	209
VI	Fan bo'yicha baholash mezonlari	241
VI	Fan bo'yicha tarqatma materiallar	243
VII	O'UMning elektron varianti	256

I.Fanning o‘quv dasturi

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**SAMARQAND DAVLAT VETERINARIYA MEDITSINASI,
CHORVACHILIK VA BIOTEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI**

Ro'yxatga olindi: № BD-60410100 - 2.0
2025-yil 30 01

"TARBIYALAN" YMAN"
Samarqand davlat veterinariya
chorvachilik va
biotexnologiyalar universiteti
X.B. Yunusov

PUL VA BANKLAR

O'QUV DASTURI

Bilim sohasi:	400000	– Biznes, boshqaruv va huquq
Ta'lim sohasi:	410000	– Biznes va boshqaruv
Ta'lim yo'nalishi:	60410100	– Iqtisodiyot
	60410200	– Buxgalteriya hisobi va audit
	60410800	– Menejment

Fan/modul kodi PB2405		O'quv yili 2025 - 2026	Semestr 4	ECTS – Kreditlar 5	
Fan modul turi Tanlov		Ta'lim tili O'zbek/rus		Haftadagi dars soatlari 4	
1.	Fanning nomi	Auditoriya mashg'ulotlari (soat)	Mustaqil ta'lim (soat)	Jami yuklama (soat)	
	Pul va banklar	60	90	150	
2.	I. Fanning mazmuni Fanni o'qitishdan maqsad - talabalarga pulning zarurligi, mohiyati, pul nazariyalari va pul aylanmasi, kredit va kredit munosabatlari, banklar va bank tizimi, valyutalarning xalqaro miqyosdagi harakatini tashkil qilish bo'yicha chuqur nazariy va amaliy bilimlarni shakllantirishdan iborat. Fanning vazifasi – pulning kelib chiqishi va zarurligi, pulning mohiyati va pul muomalasi qonunlari, pul aylanmasi va pul tizimi, kreditning mohiyati va prinsiplari, kreditning shakllari va turlari, bank tizimining mohiyati, xalqaro valyuta munosabatlarini tashkil qilish va tartibga solish asoslari xususidagi amaliy faoliyatida olgan bilim, ko'nikmalarini kasbiy faoliyatda qo'llay olishiga erishish. II. Asosiy nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari) II.1. Fan tarkibiga quyidagi mavzular kiradi: 1-mavzu. "Pul va banklar" fanining predmeti va metodi "Pul va banklar" fanining predmeti va metodi. Fanning maqsad va vazifalari. Fanni o'qitish zarurati va ahamiyati. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonida fanning tutgan o'rni. Fanning o'quv rejasidagi boshqa fanlar bilan uzviy bog'liqligi. Pulning paydo bo'lishi. Pul shakllari va turlari. Milliy pulimiz so'm va banklar barqarorligini ta'minlash iqtisodiyotni samarali tashkil qilishning asosi. Mamlakatni modernizatsiyalash sharoitida pul muomalasini tashkil etilishi. 2-mavzu. Pulning mohiyati va funktsiyalari Pulning mohiyati va xususiyatlari. Pul mohiyatining namoyon bo'lish shakllari: pul barcha tovarlar qiymatini o'zida ifoda etuvchi umumiy ekvivalentdir, pul mustaqil almashuv qiymatiga ega, pul buyumlashgan mehnatning tashqi o'lchovi. Pulning funktsiyalari: qiymat o'lchovi funktsiyasi, muomala vositasi funktsiyasi, to'lov vositasi funktsiyasi, jamg'arish vositasi funktsiyasi, dunyo puli funktsiyasi. 3-mavzu. Pul nazariyalari Pul nazariyalari to'g'risida umumiy tushuncha Pul nazariyalarining kelib chiqishi, turlari va namoyondalari. Pulning metallik nazariyasi. Pulning nominallik nazariyasi. Pulning miqdoriylik nazariyasi. Zamonaviy monetarizm nazariyasi.				

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti "Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrası professori, iqtisodiyot fanlari doktori A.I. Alikulov tomonidan 60410100–Iqtisodiyot, 60410200–Buxgalteriya hisobi va audit, 60410800–Menejment ta'lim yo'nalishi talabalari uchun "Pul va banklar" fanidan tayyorlangan o'quv dasturiga

TAQRIZ

"Pul va banklar" fani iqtisodiy ta'lim yo'nalishlar talabalari uchun eng asosiy tayanch fanlardan biri sanaladi. Kursni o'rganish jarayonida pul munosabatlarini iqtisodiy asoslash, kredit va to'lov tizimining tashkiliy va iqtisodiy asosi, bank va banklar faoliyati bo'yicha qarorlarni iqtisodiy va tashkiliy o'rganishning ilg'or shakllari va usullarini ishlab chiqish, bank faoliyatini tartibga soluvchi iqtisodiy me'yorlar hisob-kitobi, ularni baholash, tashkil qilish va takliflar ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi.

"Pul va banklar" fani bo'yicha o'quv dasturi bakalavriatning 60410100–Iqtisodiyot, 60410200–Buxgalteriya hisobi va audit, 60410800–Menejment ta'lim yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan. Mazkur fan o'quv rejada majburiy fanlar blokidan o'rin olgan bo'lib, ushbu fanni o'zlashtirish uchun 30 soat ma'ruza, 30 soat amaliy dars va 90 soat mustaqil ta'lim soatlari ajratilgan.

"Pul va banklar" o'quv dasturini mazmuni shuni ko'rsatadiki, o'quv dasturini tayyorlashda keltirilgan mavzular fanni o'rganish ketma-ketligiga rioya qilingan holda tartib bilan tuzilib, shu fanni ma'ruza va amaliyot darslarida o'rganish ketma-ketligiga mos keladi.

"Pul va banklar" o'quv dasturi talabalarda pulning kelib chiqishi va zarurligi, pulning mohiyati va pul muomalasi qonunlari, pul aylanmasi va pul tizimi, kreditning mohiyati va prinsiplari, kreditning shakllari va turlari, bank tizimining mohiyati, xalqaro valyuta munosabatlarini tashkil qilish va tartibga solish asoslari xususidagi nazariy bilimlarini berish hamda ularda amaliy bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish uchun xizmat qiladi.

Umuman olganda, "Pul va banklar" o'quv dasturi qo'yilgan talablarga javob beradi, talabalarda ushbu fan bo'yicha yetarlicha bilim va malakaga ega bo'lishlari uchun mos holda tuzilgan, undan 60410100–Iqtisodiyot, 60410200–Buxgalteriya hisobi va audit, 60410800–Menejment ta'lim yo'nalishi talabalarini o'qitishda o'quv dasturi sifatida foydalanish uchun tavsiya etaman.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Samarqand filiali "Buxgalteriya hisobi va statistika"
kafedrası mudiri, i.f.b.f.d., dotsent

Mardonov M.Sh.

M.Fridmen tomonidan zamonaviy monetarizm nazariyasining yaratilishi va uning asosiy qoidalari. Pulga Keyns, nokeyns va boshqa qarashlar. Zamonaviy pul nazariyalari va ularning amaliy ahamiyati.

4-mavzu. Pul aylanishi va uning tarkibi

Pul aylanishi haqida tushuncha. Pul aylanishining tezligi va unga ta'sir ko'rsatuvchi omillar. Pulning naqd pullik va naqd pulsiz shakllarda aylanishi. Pul aylanishining tarkibiy qismlari. Naqd pulsiz hisob-kitoblar, uning ahamiyati va tashkiliy tamoyillari. Naqd pulsiz hisob-kitob shakllarining tavsifi.

Naqd pul aylanishi. Naqd pullarni muomalaga chiqarish tizimi va tartibi. Kassa birligi tamoyili. Markaziy bankning hisob-kassa markazi, rezerv (zaxira) fondi va aylanma kassasi.

5-mavzu. Pul muomalasini tashkil qilish va pul massasi

Pul muomalasi haqida tushuncha. Pul muomalasi qonunining mohiyati. Muomalaga pul emissiyasi va pulning muomaladan chiqarilish tizimi. Pul muomalasini tartibga solishda Markaziy bankning roli.

Muomaladagi pul massasi va uni boshqarish. Pul agregatlari haqida tushuncha. Pul agregatlarining tarkibiy qismi. Pul agregatlarini tartibga solish amaliyoti. O'zbekistonda pul agregatlari va ularning xususiyatlari. Pul muomalasini tartibga solish amaliyotida pul agregatlarining tutgan o'imi. Pul-kredit siyosati va uning asosiy yo'nalishlari.

6-mavzu. Pul tizimi tushunchasi, turlari va elementlari

Pul tizimining elementlari. Pul tizimining turlari va ularning evolyutsiyasi. Pul tizimining turlari. Pul islohoti haqida tushuncha. Pul islohotlarini amalga oshirish usullari; nullifikatsiya; denominatsiya; devalvatsiya; revalvatsiya. O'zbekiston Respublikasi pul tizimining amaldagi holati. Pul tizimining barqarorligi.

Pulning tarixiy shakllari: haqiqiy pullar; haqiqiy pullarning o'rinbosarlari; kredit pullari. Pulning real nominalidan ajralish jarayoni. Qog'oz pullarning qadrsizlanishi va uning sabablari.

7-mavzu. Inflyatsiya va uning turlari.

"Inflyatsiya" tushunchasining mazmuni va inflyatsiyaning turlari. Inflyatsiyaning mazmuni va uning vujudga kelish sabablari. Inflyatsiyaning namoyon bo'lish shakllari. Inflyatsiyaning turlari. Talab inflyatsiyasi. Taklif inflyatsiyasi. Inflyatsiya darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar. Yalpi ichki mahsulot deflyatori. Narxlar indeksi. Inflyatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar.

Pul muomalasini barqarorlashtirish va inflyatsiyaning bartaraf qilishga ta'sir ko'rsatuvchi omillar. Monetar siyosatning mohiyati va yo'nalishlari. Pul islohotining mohiyati va yo'nalishlari. Milliy valyutalarni barqarorlashtirish ustublari. Pulning barqarorligini ta'minlashda Markaziy bankning pul-kredit siyosati.

8-mavzu. Banklarning kelib chiqishi, bank tizimi va moliya-kredit

institutlari

Banklarning kelib chiqish tarixi va uning mohiyati. Banklarning funktsiyalari. Bank tizimi va uning rivojlanish bosqichlari. Banklarning turlari. Bank faoliyatining iqtisodiy, me'yoriy-huquqiy va tashkiliy asoslari. Zamonaviy bank tizimining xususiyatlari. Moliya-kredit institutlari.

O'zbekiston Respublikasining bank tizimi va uning shakllanish bosqichlari. Xorijiy davlatlar bank tizimi.

9-mavzu. Markaziy bank va uning funktsiyalari

Markaziy bank faoliyatining maqsadi. Markaziy bankning tashkiliy tuzilishi. Markaziy bankning funktsiyalari. Markaziy bankning mustaqilligi. Markaziy banklarning mustaqillik shkalasi. Markaziy bank aktivlarining tarkibi. Markaziy bank passivlarining tarkibi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining maqsadi va vazifalari. Markaziy bank faoliyatini tashkil qilishning iqtisodiy va me'yoriy-huquqiy asoslari. Rivojlangan mamlakatlar Markaziy banklari faoliyati va ularning o'ziga xos xususiyatlari.

10-mavzu. Tijorat banklari va ularning funktsiyalari

Tijorat banklarning mohiyati, funktsiyalari va ahamiyati. Bank faoliyatini tashkil qilishning iqtisodiy va huquqiy asoslari. Tijorat bankini tashkil qilish va boshqarish tizimi. Tijorat banklarining tashkiliy tuzilishi. Tijorat banklarining turlari. Tijorat banklari faoliyatini tartibga solish tizimi va tartibi. Tijorat banklari aktivlarining shakllanishi. Tijorat banklarining to'lov qobiliyati va uni ta'minlash yo'llari.

11-mavzu. Tijorat banklarining aktiv va passiv operatsiyalari

Tijorat banklarining passiv operatsiyalari. Yuridik va jismoniy shaxslar pul mablag'larini jalb qilish bo'yicha passiv operatsiyalar. Depozitlar va ularning turlari. Tijorat banklarining aktiv operatsiyalari va ularning turlari. Tijorat banklarining kredit operatsiyalari.

Tijorat banklarining moliyaviy xizmatlari. Tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bo'yicha investitsion operatsiyalari. Tijorat banklarining investitsion siyosati. Tijorat banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi ishtirokinining mohiyati. Banklar moliya bozorida emitent, investor va investitsiya vositachilari sifatida. Banklarning vositachilik va boshqa operatsiyalari. Tijorat banklarining xalqaro operatsiyalari.

12-mavzu. Nobank kredit tashkilotlari va ularning turlari

Nobank kredit tashkilotlari va ularni vujudga kelishi. Investitsiya kompaniyalari, sug'urta tashkilotlari va turli jamg'armalar nobank kredit tashkilotlarining asosiy bo'g'ini sifatida. Mikrocredit tashkilotlari va ularning kredit tizimidagi o'rni. Boshqa turdagi moliya-kredit muassasalari. Nobank kredit

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti "Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrasini professori, iqtisodiyot fanlari doktori A.I. Alikulov tomonidan 60410100-Iqtisodiyot, 60410200-Buxgalteriya hisobi va audit, 60410800-Menejment ta'lim yo'nalishi talabalarini uchun "Pul va banklar" fanidan tayyorlangan o'quv dasturiga

TAQRIZ

"Pul va banklar" fani bo'yicha o'quv dasturi bakalavriatning 60410100-Iqtisodiyot, 60410200-Buxgalteriya hisobi va audit, 60410800-Menejment ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabalarini uchun mo'ljallangan bo'lib, o'quv rejada tanlov fanlar blokidan o'rin olgan, ushbu fanni o'zlashtirish uchun jami 180 soat, shundan 30 soat ma'ruza, 30 soat amaliy dars va 90 soat mustaqil ta'lim soatlari ajratilgan.

Pul uzoq muddatli ijtimoiy rivojlanishning natijasi bo'lib, zamonaviy sivilizasiyaning muhim ajralmas qismi hisoblanadi. Ularning amal qilishi ijtimoiy mahsulotni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilish jarayonlarining uzluksizligini ta'minlash imkonini beradi. Shu sababli, pul va banklarni alohida fan sifatida o'rganish zaruriyati yuzaga keldi.

"Pul va banklar" fani bo'yicha o'quv dasturi pulning mohiyati va funktsiyalari, pul nazariyalari, pul aylanishi va uning tarkibi, pul muomalasini tashkil qilish va pul massasi, pul tizimi tushunchasi, turlari va elementlari, inflyatsiya va uning turlari, pulning barqarorligini ta'minlash yo'llari, banklarning kelib chiqishi va bank tizimi, markaziy bank va uning funktsiyalari, tijorat banklari va ularning funktsiyalari, tijorat banklarining aktiv va passiv operatsiyalari, nobank kredit tashkilotlari va ularning turlari, kreditning mohiyati va funktsiyalari kabi mavzularni o'z ichiga olgan bo'lib, o'quv dasturini tayyorlashda mavzular fanni o'rganish ketma-ketligiga rioya qilingan holda tartib bilan tuzilib, shu fanni o'rganish ketma-ketligiga mos keladi.

Mazkur o'quv dasturi "Pul va banklar" fani bo'yicha talabalar egallashi lozim bo'lgan bilim va ko'nikmalarni to'la qamrab olgan. Umuman olganda mazkur o'quv dasturi qo'yilgan talablarga mos holda tayyorlangan bo'lib, shu dastur asosida 60410100-Iqtisodiyot, 60410200-Buxgalteriya hisobi va audit, 60410800-Menejment ta'lim yo'nalishi talabalarini o'qitishda foydalanish uchun tavsiya etaman.

Samarqand iqtisodiyot va savdo
institutini "Boshqa tarmoqlarda
buxgalteriya hisobi va audit"
kafedrasini dotsenti, A.I. Alikulov

A. Alikulov

	islohatlar yo'lini qat'iy davom ettiramiz. 6-jild. Toshkent: "O'zbekiston", 2023. – 398-bet. 5. Mirziyoyev Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston. Toshkent: "O'zbekiston", 2024. – 481 bet. 6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-martdagi "Veterinariya va chorvachilik sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5696 son Farmoni. 7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 31-martdagi "Veterinariya va chorvachilik sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-187-son qarori. 8. Omonov A.A, Qorahiyev T.M "Pul, kredit va banklar" Darslik. –Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2012. 364 b 9. Абрамова М.А. Деньги, кредит, банки. – М.: КНОРУС, 2014. 245 стр Axborot manbaalari 1. www.lex.uz 2. www.mf.uz 3. www.soliq.uz
7.	Fan dasturi Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti huzuridagi "840000-Veterinariya" ta'lim sohasi bo'yicha Kengashning 2025-yil <u>04.02</u>-sonli bayonnomasi bilan ma'qullangan.
8.	Fan/modul uchun mas'ullar: Alikulov A. I. – SamDVMChBU, "Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrası professori, iqtisodiyot fanlari doktori Narziyeva G.B. - SamDVMChBU, "Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrası assistenti
9.	Taqrizchilar: N. Xudayberdiyev - Samarqand iqtisodiyot va servis instituti "Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit" kafedrası dotsenti, i.f.n. M.Sh. Mardonov – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali "Buxgalteriya hisobi va statistika" kafedrası mudiri, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)

tashkilotlari tomonidan fermer va dehqon xo'jaliklarini mikrokreditlash tizimi, tartibi va o'ziga xos xususiyatlari. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida nobank kredit tashkilotlari faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlari. 13-mavzu. Kreditning mohiyati va funktsiyalari Kreditning mohiyati, iqtisodiy munosabatlar tizimidagi o'rni, turkumlanishi, va rivojlanish tendensiyalari. Fondlar (kapital) aylanishining o'ziga xos xususiyatlari va kreditning zarurligi. Mablag'larning takroriy ishlab chiqarishdagi doiraviy aylanishi kreditning iqtisodiy asosi ekanligi. Kredit resurslari. Kredit risklari. Kredit ta'minoti. Kreditning funktsiyalari: qaytadan taqsimlash, muomalaning kredit vositalari va kredit operatsiyalari orqali haqiqiy pullarning vazifasini bajarish va nazorat funktsiyalari. Kreditning tamoyillari va ularning mohiyati. Kreditning bozor iqtisodiyotidagi roli va ahamiyati. 14-mavzu. Kredit turlari va shakllari Kreditning turlari va ularning kreditlash jarayonidagi o'rni. Kreditlarni turkumlash mezonlari va ularning tavsifi. Bank krediti. Qisqa va uzoq muddatli kreditlar hamda ularning o'ziga xos xususiyatlari. Davlat krediti va uning mohiyati. Davlat kreditining vujudga kelish sabablari va ularni so'ndirish manbalari. Ssuda kapitali, ssuda foizining mazmuni va uning funktsiyalari. Ssudalar uchun to'lanadigan foiz to'lovlarining mohiyati. Ssuda foiziga ta'sir qiluvchi omillar. Ssuda foizi normasi va uning o'zgarishi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ssuda foizining roli. Kreditning tamoyillari, ularning mohiyati va o'ziga xos xususiyatlari. 15-mavzu. Agrar soha korxonalarini kreditlash tizimi va xususiyatlari Kredit berishni tashkil etishning umumiy qoidalari. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning kredit layoqatini aniqlash uslublari. Kredit shartnomasi va uning mazmuni. Fermer xo'jaliklari faoliyatida kreditning ahamiyati. Imtiyozli kreditlar haqida tushuncha. Fermer xo'jaliklariga kredit berish tizimi va tartibi. Qishloq xo'jaligini imtiyozli kreditlashda Jamg'armalarning tutgan o'rni. Qishloq xo'jaligiga xalqaro moliya tashkilotlari tomonidan kredit berish tartibi va uning xususiyatlari. Qishloq xo'jaligida lizing va faktoring xizmatlari ko'rsatish tizimi va tartibi. III. Amaliy mashg'ulotlari bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar <i>Amaliy mashg'ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsifiya etiladi:</i> 1. «Pul va banklar» fanining predmeti va vazifalari 2. Pulning mohiyati va funktsiyalari 3. Pul nazariyalari 4. Pul aylanishi va uning tarkibi 5. Pul muomalasini tashkil qilish va pul massasi 6. Pul tizimi tushunchasi, turlari va elementlari
--

	7. Inflyatsiya va uning turlari. Pulning barqarorligini ta'minlash yo'llari 8. Banklarning kelib chiqishi va bank tizimi 9. Markaziy bank va uning funksiyalari 10. Tijorat banklari va ularning funksiyalari 11. Tijorat banklarining aktiv va passiv operatsiyalari 12. Nobank kredit tashkilotlari va ularning turlari 13. Kreditning mohiyati va funksiyalari 14. Kredit turlari va shakllari 15. Agrar soha korxonalarini kreditlash tizimi va xususiyatlari IV. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar <i>Mustaqil ta'lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:</i> 1. O'zbekiston Respublikasi pul tizimi va uning rivojlanish tarixi 2. Pul muomalasini tashkil qilish va pul massasi 3. Pul nazariyalarining asosiy qoidalari va amaliy ahamiyati 4. Naqd pul aylanmasi 5. Pul massasini miqdoriy o'lchash 6. Monometallizm pul tizimi 7. Inflyatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari 8. Kreditning zaruriyati, mohiyati va funksiyalari 9. Tijorat krediti va uning o'ziga xos xususiyatlari 10. Kredit shakllari va turlari 11. Banklarning kelib chiqishi va bank tizimi 12. Markaziy bankning iqtisodiy mustaqilligi 13. Tijorat banklarining funksiyalari 14. Tijorat banklarining kredit operatsiyalari 15. Tijorat banklarining likvidliligi va uni ta'minlash yo'llari 16. Tijorat banklarining iqtisodiyotdagi ahamiyati va vazifalari 17. Bank tizimi barqarorligi va banklarning to'lov qobiliyatini ta'minlash yo'llari 18. Mikroredit tashkilotlari faoliyati 19. Kredit tizimining elementlari 20. Milliy valyuta tizimi 21. Jahon banki va uning tarkibi 22. Agrar soha korxonalarini kreditlash tizimi va xususiyatlari 23. Kredit tizimi va uning barqarorligi 24. Xalqaro valyuta munosabatlari asoslari va hisob-kitob operatsiyalari 25. Xalqaro moliya institutlari va ularning turlari
3.	V. Ta'lim natijalari / Kasbiy kompetensiyalari Fanni o'zlashtirish natijasida talaba:

	• pul nazariyalarining mohiyati, asoschilari va namoyondalari, kredit tushunchasi va uning zarurligi, tijorat banklari faoliyatining tashkiliy asoslari haqida <i>tasavvurga ega bo'lishi</i>; • pul nazariyalarining o'ziga xos xususiyatlarini, kreditning turlari, shakllari va funksiyalarini, banklarning turlari va bank tizimining elementlarini <i>bilishi va ulardan foydalana olishi</i>; • pul va banklarning funksiyalari va ularning o'zaro aloqadorligiga baho berish, valyuta munosabatlarini barqarorlashtirish <i>ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak</i>.
4.	VI. Ta'lim texnologiyalari va metodlari: • ma'ruzalar; • amaliy ishlarni bajarish va xulosalash; • interfaol keys-stadilar; • blis-so'rov; • guruhlarda ishlash; • taqdimotlarni qilish; • jamoa bo'lib ishlash va himoya qilish uchun loyihalar.
5.	VII. Kreditlarni olish uchun talablar: Fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to'la o'zlashtirish, tahlil natijalarini to'g'ri aks ettira olish, o'rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish hamda joriy, oraliq nazorat shakllarida berilgan vazifa va topshiriqlarni bajarish, yakuniy nazoratni muvaffaqiyatli topshirish.
6.	Asosiy adabiyotlar 1. Omonov A.A., Qoraliyev T.M. Pul va banklar. Darslik. –Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2021. 446 bet. 2. Mardonova A.T. Pul va banklar. O'quv qo'llanma. – Samarqand: SamDU nashri, 2021. 216 bet. 3. Z.Mamadiyarov. Bank ishi. T.: « Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi» nashriyoti, 2021. –234 b. 4. Dusmuratov R.D. Moliya. Darslik. –Toshkent: "Fan va texnologiya", 2013. 426 b. 5. Xavier F. «Microeconomics of Banking». The MIT Press Cambridge, Massachusetts London, England 2021. 349 p. Qo'shimcha adabiyotlar 1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekistonda erkin va farovon yashaylik. "Toshkent, "Tasvir" nashriyot uyi, 2021. – 52 bet. 2. Mirziyoyev Sh.M. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik-milliy g'oyamizning poydevoridir. Toshkent, "Tasvir" nashriyot uyi, 2021. – 36 bet. 3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent, "O'zbekiston" nashriyoti, 2022. – 416 bet. 4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik

II. Fanning ishchi o‘quv dasturi (sillabusi)

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**SAMARQAND DAVLAT VETERINARIYA-MEDITSINASI,
CHORVACHILIK VA BIOTEXNOLOGIYALAR UNIVERSITETI**

PUL VA BANKLAR

FANI BO'YICHA

SILLABUS

Kunduzgi ta'lim shakli uchun

Bilim sohasi:	400000	–	Biznes, boshqaruv va huquq
Ta'lim sohasi:	410000	–	Biznes va boshqaruv
Ta'lim yo'nalishi:	60410100	–	Iqtisodiyot
	60410200	–	Buxgalteriya hisobi
	60410800	–	Menejment

Samarqand – 2025

Modul / FAN SILLABUSI
Iqtisodiyot fakulteti
60410100–Iqtisodiyot,
60410200–Buxgalteriya hisobi,
60410800–Menejment ta’lim
yo’nalishi

Fan nomi:	<i>Pul va banklar</i>
Fan turi:	<i>Tanlov</i>
Fan kodi:	PB2405
Yil:	2025-2026
Semestr:	4
Ta’lim shakli:	Kunduzgi
Mashg’ulotlar shakli va semestrga ajratilgan soatlar:	150
Ma’ruza	30
Amaliy mashg’ulotlar	30
Laboratoriya mashg’ulotlari	-
Seminar	-
Mustaqil ta’lim	90
Kredit miqdori:	5
Baholash shakli:	Imtihon
Fan tili:	O’zbek

Fan maqsadi (FM)

FM1	Talabalarga pulning zarurligi, mohiyati, pul nazariyalari va pul aylanmasi, kredit va kredit munosabatlari, banklar va bank tizimi, valyutalarning xalqaro miqyosdagi harakatini tashkil qilish bo’yicha chuqur nazariy va amaliy bilimlarni shakllantirishdan iborat.
------------	--

Fanni o’zlashtirish uchun zarur boshlang’ich bilimlar

1.	Iqtisod nazariyasi
2.	Moliyaviy hisob
3.	Buxgalteriya hisobiga kirish

Ta’lim natijalari (TN)

	Bilimlar jihatidan:
TN1	Pulning kelib chiqishi va zarurligi, pulning mohiyati va pul muomalasi qonunlari, pul aylanmasi va pul tizimi, kreditning mohiyati va prinsiplari, kreditning shakllari va turlari, bank tizimining mohiyati, xalqaro valyuta munosabatlari tashkil qilish va tartibga solish asoslari xususidagi nazariy va amaliy bilimlarni o’rgatish haqida bilimga ega bo’lishlari kerak;
TN2	Pulning miqdoriylik nazariyasi, zamonaviy monetarizm nazariyasi, M.Fridmen tomonidan zamonaviy monetarizm nazariyasining yaratilishi va uning asosiy

- bayon qilish ravon bolmasa;
 - fan bo’yicha savollarga mujmal va chalkash javoblar olinsa;
 - fan bo’yicha matn puxta shakllantirilmagan bo’lsa.
- e) quyidagi hollarda talabaniy bilim darajasi qoniqarsiz 2 baho bilan baholanishi mumkin:
- fan bo’yicha mashg’ulotlarga tayorgarlik korilmagan bo’lsa;
 - fan bo’yicha mashg’ulotlarga doir hech qanday tasavvurga ega bo’lmasa;
 - fan bo’yicha matnlarni boshqalardan ko’chirib olganligi sezilib tursa;
 - fan bo’yicha matnda jiddiy xato va chalkashliklarga yol qoyilgan bo’lsa;
 - fanga doir berilgan savollarga javob olinmasa;
 - fanni bilmasa.

Fan o’qituvchisi haqida ma’lumot

Mualliflar:	Narziyeva G.B. – SamDVMCHBU, “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası assistenti
E-mail:	narziyevag@mail.ru
Tashkilot:	Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası
Taqrizchilar:	N. Xudayberdiyev - Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası dotsenti, i.f.n. M.Sh.Mardonov – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali “Buxgalteriya hisobi va statistika” kafedrası mudiri, i.f.b.f.d.,

Mazkur Sillabus universitet o’quv-uslubiy Kengashning 2025 yil 25.06 dagi 6 sonli yig’ilishi bayoni bilan tasdiqlangan.

Mazkur Sillabus “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasining 2025 yil 05 dagi 10 sonli yig’ilishi bayoni bilan maqullangan.

O’quv-uslubiy boshqarma boshlig’i

Fakultet dekani

Kafedra mudiri

Tuzuvchilar

Sh.Qurbonov

A.Alikulov

U.Eshmuradov

G. Narziyeva

3.	www.Ziyonet.uz.
4.	www.veterinariya meditsinasi.uz

Talabani fan bo'yicha o'zlashtirish ko'rsatkichini nazorat qilishda quyidagi mezonlar tavsiya etiladi:

a) 5 baho olish uchun talabani bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

- fanning mohiyati va mazmunini to'liq yoritib olsa;
- fanning mavzularni bayon qilishda ilmiylik va mantiqiylik saqlanib, ilmiy xatolik va chalkashliklarga yo'l qo'ymas;
- fan bo'yicha mavzu materiallarining nazariy yoki amaliy ahamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lsa;
- fan doirasida mustaqil erkin fikrlash qobiliyatini namoyon etib olsa;
- berilgan savollarga aniq va to'g'ri javob bera olsa;
- konspektga puxta tayyorlangan bo'lsa;
- mustaqil topshiriqlarni to'liq va aniq bajargan bo'lsa;
- fanga tegishli qonunlar va boshqa me'yoriy-xuquqiy xujjatlarni to'liq o'zlashtirgan bo'lsa;
- fanga tegishli mavzulardan biri bo'yicha ilmiy maqola chop ettirgan bo'lsa;
- tarixiy jarayonlarni sharhlay bilsa;

b) 4 baho olish uchun talabani bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

- fanning mohiyati va mazmunini tushungan, fanning mavzularni bayon qilishda ilmiy va mantiqiy chalkashliklarga yo'l qo'ymas;
- fanning mazmunini amaliy ahamiyatini tushungan bo'lsa;
- fan bo'yicha berilgan vazifa va topshiriqlarni o'quv dasturi doirasida bajarsa;
- fan bo'yicha berilgan savollarga to'g'ri javob bera olsa;
- fan bo'yicha konspektini puxta shakllantirgan bo'lsa;
- fan bo'yicha mustaqil topshiriqlarni to'liq bajargan bo'lsa;
- fanga tegishli qonunlar va boshqa me'yoriy xujjatlarni o'zlashtirgan bo'lsa.

d) 3 baho olish uchun talabani bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

- fan haqida umumiy tushunchaga ega bo'lsa;
- fanning mavzularni to'g'ri yoritib, bayon qilishda ayrim chalkashliklarga yo'l qo'yilmas;

	qoidalar haqida bilishlari lozim;
TN3	Pul nazariyalarining mohiyati, asoschilari va namoyondalari, kredit tushunchasi va uning zarurligi, tijorat banklari faoliyatining tashkiliy asoslari haqida bilimga ega bo'lishlari kerak;
TN4	Pulning tarixiy shakllari: haqiqiy pullar; haqiqiy pullarning o'rinbosarlari; kredit pullari. Pulning real nominalidan ajralish jarayonining nazariy jihatlarini bilishi kerak;
	Ko'nikmalar jihatidan:
TN5	Pul nazariyalarining o'ziga xos xususiyatlarini, kreditning turlari, shakllari va funksiyalarini, banklarning turlari va bank tizimining elementlarini bilishi va ulardan foydalana oladi;
TN6	Pul va banklarning funksiyalari va ularning o'zaro aloqadorligiga baho berish, valyuta munosabatlarini barqarorlashtirishning asosiy yo'nalishlarini farqlay oladi;
TN7	Pul muomalasini barqarorlashtirish va inflyatsiyani bartaraf qilishga ta'sir ko'rsatuvchi omillar. Monetariy siyosatning mohiyati va yo'nalishlarini baho bera oladi;
TN8	Qisqa va uzoq muddatli kreditlar hamda ularning o'ziga xos xususiyatlarini biladi.

Fan mazmuni	
Mashg'ulotlar shakli: ma'ruza (M)	
M1	«Pul va banklar» fanining predmeti va metodi.
M2	Pulning mohiyati va funksiyalari.
M3	Pul nazariyalari.
M4	Pul aylanishi va uning tarkibi.
M5	Pul muomalasini tashkil qilish va pul massasi
M6	Pul tizimi tushunchasi, turlari va elementlari
M7	Inflyatsiya va uning turlari.
M8	Banklarning kelib chiqishi, bank tizimi va moliya-kredit institutlari.
M9	Markaziy bank va uning funksiyalari
M10	Tijorat banklari va ularning funksiyalari.
M11	Tijorat banklarining aktiv va passiv operatsiyalari.
M12	Nobank kredit tashkilotlari va ularning turlari
M13	Kreditning mohiyati va funksiyalari
M14	Kredit turlari va shakllari
M15	Kredit mexanizmi.
Mashg'ulotlar shakli: amaliy mashg'ulotlar (A)	
A1	«Pul va banklar» fanining predmeti va vazifalari
A2	Pulning mohiyati va funksiyalari
A3	Pul nazariyalari

A4	Pul aylanishi va uning tarkibi	
A5	Pul muomalasini tashkil qilish va pul massasi	
A6	Pul tizimi tushunchasi, turlari va elementlari	
A7	Inflyatsiya va uning turlari. Pulning barqarorligini ta'minlash yo'llari	
A8	Banklarning kelib chiqishi va bank tizimi	
A9	Markaziy bank va uning funksiyalari	
A10	Tijorat banklari va ularning funksiyalari	
A11	Tijorat banklarining aktiv operatsiyalari	
A12	Tijorat banklarining passiv operatsiyalari	
A13	Nobank kredit tashkilotlari va ularning turlari	
A14	Kreditning mohiyati va funksiyalari	
A15	Kredit turlari va shakllari	

Mashg'ulotlar shakli: mustaqil ta'lim (MT)		
MT1	O'zbekiston Respublikasi pul tizimi va uning rivojlanish tarixi	2
MT2	Pul muomalasini tashkil qilish va pul massasi	4
MT3	Pul nazariyalarining asosiy qoidalar va amaliy ahamiyati	4
MT4	Naqd pul aylanmasi	2
MT5	Pul massasini miqdoriy o'lchash	4
MT6	Monometallizm pul tizimi	2
MT7	Inflyatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar	4
MT8	Kreditning zaruriyati, mohiyati va funktsiyalari	2
MT9	Tijorat krediti va uning o'ziga xos xususiyatlari	4
MT10	Kredit shakllari va turlari	2
MT11	Banklarning kelib chiqishi va bank tizimi	4
MT12	Markaziy bankning iqtisodiy mustaqilligi	2
MT13	Tijorat banklarining funksiyalari	4
MT14	Tijorat banklarining kredit operatsiyalari	2
MT15	Tijorat banklarining likvidiligi va uni ta'minlash yo'llari	4
MT16	Tijorat banklarining iqtisodiyotdagi ahamiyati va vazifalari	2
MT17	Bank tizimi barqarorligi va banklarning to'lov qobiliyatini ta'minlash yo'llari	4
MT18	Mikrokredit tashkilotlari faoliyati	2
MT19	Kredit tizimining elementlari	4
MT20	Milliy valyuta tizimi	2
MT21	Jahon banki va uning tarkibi	4
MT22	Agrar soha korxonalarini kreditlash tizimi va xususiyatlari	2
MT23	Kredit tizimi va uning barqarorligi	2
MT24	Xalqaro valyuta munosabatlari asoslari va hisob-kitob operatsiyalari	4
MT25	Xalqaro moliya institutlari va ularning turlari	2

MT26	Xalqaro valyuta fondi (XVF)ning tashkil topishi va rivojlanishi.	4
MT27	XVFning maxsus fondlari.	2
MT28	XVFning xalqaro valyuta-kredit munosabatlarini tartibga solishdagi roli.	4
MT29	Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (XTTB), uning faoliyat sohasi va moliyalashtirish yo'nalishlari.	4
MT30	Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (YeTTB), uning faoliyat sohasi va moliyalashtirish yo'nalishlari	2
Jami soat		90

Asosiy adabiyotlar		
1.	Omonov A.A., Qoraliyev T.M. Pul va banklar. Darslik. –Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2021.	
2.	Mardonova A.T. Pul va banklar. O'quv qo'llanma. – Samarqand: SamDU nashri, 2021.	
3.	Omonov A.A., Qoraliyev T.M. Pul va banklar. Darslik. –Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2021.	
4.	Z.Mamadiyarov. Bank ishi. T.: « Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi» nashriyoti, 2021. –234 bet.	
5.	Dusmuratov R. D. Moliya. Darslik. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2013. - 426 bet	
6.	Xavier F. «Microeconomics of Banking». The MIT Press Cambridge, Massachusetts London, England 2021. 349 p	

Qo'shimcha adabiyotlar		
1.	Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekistonda erkin va farovon yashaylik. "Toshkent, "Tasvir" nashriyot uyi, 2021 yil. – 52 bet.	
2.	Mirziyoyev Sh.M. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik-milliy g'oyamizning poydevoridir. Toshkent, "Tasvir" nashriyot uyi, 2021 yil. – 36 bet.	
3.	Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent, "O'zbekiston" nashriyoti, 2022 yil. – 416 bet.	
4.	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-martdagi "Veterinariya va chorvachilik sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5696 son Farmoni.	
5.	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 31-martdagi "Veterinariya va chorvachilik sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-187-son qarori.	
6.	O'zbekiston Respublikasining qonuni. Markaziy bank to'g'risida. 2019 yil, 11-noyabr, O'RQ-582-son.	
7.	O'zbekiston Respublikasining qonuni. Banklar va bank faoliyati to'g'risida (yangi tahriri). 2019 yil, 5-noyabr, O'RQ-580-son.	

Axborot manbaalari

1. www.gov.uz
2. www.lex.uz

III. Fanning asosiy o‘quv materiallari:

3.1.Ma’ruza mashg‘ulotlari uchun o‘quv materiallari

1-modul: Pulning mohiyati va funktsiyalari
1-ma'ruza: "Pul kredit va banklar" fanining predmeti va metodi

Reja:

- 1.1. Fanning predmeti va vazifalari.
- 1.2. Pulning paydo bo'lish sabablari
- 1.3. Pul shakllari va turlarining evolyutsiyasi.

1.1.1. Fanning predmeti va vazifalari.

Pul maxsulot, tovarlarni ishlab chiqarish va xaridorlarga kerakli vaqt, miqdor va sifatda ma'lum shartlarda ayirboshlashni tashkil etish va boshqarish maqsadida vujudga keldi va xizmat qilmoqda. Fanning predmeti, pulning paydo bo'lish sabablari, pul shakllari va turlarining evolyutsiyasi, uning mohiyati va uning namoyon bo'lish shakllari, funktsiyalari, Qiymat shakllarining evolyutsiyasi. Qiymatning shakllari, boshqa iqtisodiy kategoriyalardan ajralib turuvchi o'ziga hos xususiyatlari hamda kredit pullari va ularning turlarini chuqurroq o'rgatadi. Shuningdek, pul to'g'risidagi nazariyalar, uning shakllari, uning yuzaga kelish shart-sharoitlari, nazariyalarni yaratgan olimlarni fikr va g'oyalari, kamchiliklari haqida o'rganadi. Pul aylanmasi va uning tarkibi, naqd va naqdsiz pullar, ularni aylanish tamoyillari, shakllari haqida gap boradi. Shuning bilan birga, pul muomalasini tashkil qilish va pul massasi, pul muomalasi qonunlari, pul agregatlari, muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini aniqlash uslublari, pul muomalasi qonunlarining buzilishi hamda uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari yoritilgan. Pul tizimi: tushunchasi, shakllari va elementlari, O'zbekiston Respublikasi pul tizimining rivojlanish bosqichlarini o'rganadi. Pul islohotlarini amalga oshirishning zarurligi, ularni amalga oshirish shart-sharoitlari, pul islohotlarini amalga oshirish usullari keng yoritilgan. Inflyatsiya va uning turlari, yuzaga kelish sabablari, ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlari, inflyatsiya to'g'risida nazariyalar hamda pulning barqarorligini ta'minlash yo'llari yoritilgan. Shuning bilan birga, kreditning zarurligi, mohiyati va funktsiyalari, tamoyillari, xarakterli belgilari, xususiyatli tomonlari yoritilgan. Kreditning iqtisodiy barqarorlikdagi o'rni ochib berilgan. Kredit munosabatlarining rivojlanish bosqichlarining yuzaga kelish sabablari. Kredit munosabatlarining rivojlanish bosqichlari, shakllari va turkumlanishi, kreditning bahosi va unga ta'sir qiluvchi omillar yoritib berilgan.

Shuning bilan birga, banklarning kelib chiqishi va bank tizimi, Markaziy bank va uning funktsiyalari, ularning aktiv va passiv operatsiyalari, ularni mustaqilligi keng yoritib berilgan. Tijorat banklari va ularning bajaradigan funktsiyalari, ularni tashkil etish va iqtisodiyotni rivojidadagi o'rni yoritilgan. Shuning bilan birga nobank kredit tashkilotlari, zarurligi va ularning turlari, vazifalar ularni tartibga solish masalalari hamda kredit tizimi, elementlari va uning barqarorligiga ta'sir qiluvchi omillar ochib berilgan. Shuningdek, halqaro valyuta munosabatlari, asoslari, milliy valyuta tizimi va turlari, vazifalari va ularni tartibga solish masalalari yoritilgan. Shuning bilan birga, halqaro moliya institutlari va ularning turlari maqsadi va vazifalari bajaradigan operatsiyalarini o'z ichiga olgan keng qamrovli fanning predmetlarini o'z ichiga olgan. Uzoq qadimdan ishlab chiqarishning va tovar munosabatlarini rivojlanishi natijasida pul yuzaga chiqa boshlagan. Bizning fikrimizcha pulning yuzaga chiqishiga bevosita quyidagi omillar ta'sir ko'rsatgan:

1. Jamiyatda mehnat taqsimotini hamda mahsulotlar almashuvini yuzaga chiqishi.
2. Natural xo'jalikdan asta —sekin tovarlarni ishlab chiqarish va ularni ayirboshlashga o'ta boshlashi;
3. Tovar mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi va mol —mulk jihatidan mustaqil mulkdorlarning shakllanib borishi;
4. Ayirboshlash jarayonida ekvivalentligi (moslik) yuzaga chiqishi va unga rioya etila borishligi.

Insoniyat rivojlanishining ilk davrlarida insonlar jamoa bo'lib yashaganlar va ular o'zlarining natural xo'jaligini yuritganlar. Natural xo'jalik sharoitida pul bo'lmagan, chunki unga xech qanday talab va ehtiyoj bo'lmagan. Natural xo'jalikda mahsulot ishlab chiqarilgan, tovar emas. Chunki ushbu xo'jalikda mahsulotlar o'z ehtiyojlarini qondirishga sarflangan. Faqatgina ehtiyojdan ortib qolgan mahsulot tasodifiy tarzda boshqa natural xo'jalikdagi ortiqcha mahsulotga ayirboshlangan holos. Dexqonchilik, chorvachilik va xunarmandchilikning ajrab chiqishi tufayli ularda endi mahsulot

bilan bir vaqtda tovar ishlab chiqarish paydo bo'ldi. Ushbu ishlab chiqaruvchilar o'rtasida o'zlaridagi yetishtirilgan ortiqcha mahsulotlarni o'zlarining ehtiyojini qondirish maqsadida boshqa mahsulotlarga doimiy ravishda ayirboshlashga kuchli ehtiyoj yuzaga chiqdi. Ishlab chiqaruvchilar tomonidan o'z ehtiyojini kondirish uchun emas, balki uni ayirboshlash maqsadida yetishtirgan mahsuloti tovarga aylandi. Umumiy ekvivalentna o'tishning zaruriyati shundan iboratki, jamiyatda ishlab chiqarish tarakkiyotining ma'lum boskichida bozorda tovarlar ayirboshlashi muntazam xodisaga, iqtisodiy xayotning muhim omiliga aylangan. Jamiyat a'zolari tovarlar ayirboshlashsiz yashay olmay qolgan va xar bir ishlab chiqaruvchi mehnati mahsuliga umumiy o'lchov birligi zarur bo'lib qolgan, Faqatgina umumiy ekvivalent rolini bajaruvchi tovargina barcha mahsulotlar uchun ulchov vositasiga aylangan. Bundan ma'lum bir tovar egasi, o'zining shaxsiy iste'moli uchun zarur bo'lgan boshqa bir tovarni olish maqsadida u dastlab o'zi yetishtirgan tovarni bozorda umumiy ekvivalent rolini bajaruvchi tovarga ayirboshlagan. Ishlab chiqarishning kengayib borishi, tovar munosabatlarini rivojlanishi natijasida bozor pul rolini uynovchi metallarga quyidagi talablarni qo'yadi:

- metalning tabiatda kamyobligi
- metallning bir tarkiblilik;
- kerakli miqdorda olishning qiyinligi;
- qiymatni yuqotmasdan, yoki juda kam miqdorda yo'qotish asosida bo'linishi (maydalanishi);
- ixchamligi va yengilligi;
- uzoq muddat davomida zanglamasdan saqlanishi.

Biz yuqorida ta'kidlab o'tgan talablarga aynan kumush hamda undan ko'p miqdorda oltin to'la javob bergan. Ushbu talablarga javob bergan kumush ham uni ko'p miqdorda hamda kam harajat bilan qazib olinishi va qayta ishlanishi sababli u oltinga bas kela olmagan. Shunday qilib pulning rivojlanish bosqichida butun dunyo bo'yicha umumiy ekvivalent rolini o'ynovchi pul sifatida oltin tan olingan va bozorda u yakka xukmrona aylangan. Shu asosda butun dunyo bo'yicha xalkaro hisob — kitoblarda yagona to'lov vositasi bo'lib oltin hisoblangan. **Pulning paydo bo'lish sabablari.**

Tarixiy kategoriya sifatida pulning paydo bo'lishi va rivojlanish jarayonining boshlanishi miloddan avvalgi 7-8 ming yillarga to'g'ri keladi. Keyinchalik, pulning tabiati ularning bajarish funksiyalarining shakli, turlari va usullarida o'zgargan.

Ma'lumki, pul tovar ishlab chiqarish va ayirboshlashning uzoq vaqt rivojlanishi natijasida vujudga keldi. Pul paydo bo'lishining ob'ektiv zaruriyati tovar ayirboshlash ehtiyojlari bilan vujudga kelgan hamda ishlab chiqarish kuchlari va ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan. Pul paydo bo'lishi mehnat taqsimoti bilan bog'liq. Birinchi yirik mehnat taqsimoti, ya'ni chorvachilikdan dehqonchilikni ajralib chiqishi va shu munosabat bilan tovar xo'jaligining rivojlanishi tufayli mahsulot qiymatining ifodasi bo'lmish pulni keltirib chiqardi.

Ishlab chiqarishning rivojlanishi, tovar turlarining ko'payishi almashuv jarayonining yanada rivojlanishini taqozo qildi. Almashuv jarayonida tovar egalari o'zaro muloqotda bo'lib, tovarning egasi o'z mahsulotini (mulkini) baholagan. Shu baholash jarayoni biror o'lchov birligi bo'lishini taqozo qilgan. Tovar muomilasining ekvivalent rivojlanish jarayonida umumiy ekvivalent shaklini har xil tovarlar o'ynagan. Har bir jamoa o'z tovarini ekvivalent sifatida o'rtaga qo'ygan. Lekin jamiyat taraqqiyoti shu tovarlar ichidan pulni tovarlarning tovari deb e'tirof etgan.

Pulning iste'mol qiymati shuki, u o'z funksiyasini bajarib iqtisodiyot mushkulini oson qiladi (vositachi sifatida). Pulning qiymati (qadr qiymati) deganda pul birligining xarid qilish qobiliyati, ya'ni unga qancha tovar va xizmatlar xarid etish mumkinligi tushuniladi.

Pulni qiymati metal pulni zabt etish yoki qog'oz pulni bosib chiqarish xarajatlarini bildirmaydi. Bu xarajatlar pul qiymati emas, balki pulni muomilaga kiritish sarflaridir. Pulni qiymati narxga bog'liq, narxlar ko'tarilib, ketsa, uni qiymati (qadri) pasayadi va aksincha.

Umuman pul insoniyat kashfiyotlari ichida eng oddiy, eng tushunarli hamda eng murakkabi bo'lib hisoblanadi. Insoniyatning butun yutuqlari ham, fojialari ham pul bilan bog'liqdir. Inson

faoliyatini eng muhim xarakterga keltiruvchi kuchlardan biri pul bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi.

Taniqli davlat arboblardan biri ta'kidlaganidek, «Davlatning salohiyati uning harbiylari yoki zambaraklarining qudrati bilan emas, balki milliy valyutaning mustahkamligi bilan belgilanadi. Bunga shuni qo'shimcha qilish mumkinki, korxonaning mavqei unda necha kishini ishlashi, ishlab chiqariladigan mahsulot miqdori bilan emas, balki uning moliyaviy barqarorligi bilan belgilanadi».

Yaxshi ishlayotgan pul tizimi jamiyatning barcha imkoniyatlaridan to'liq foydalanish imkoniyatini beradi, aksincha yomon ishlayotgan pul tizimi pul muomilasini izdan chiqarib ishlab chiqarish darajasidagi keskin pasayishlar, iqtisoddagi bandlikka va bahoga, pulni sotib olish qobiliyatini pasayishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tarixiy manbalarga ko'ra birinchi qog'oz pullar XII – asrda Xitoyda chiqarilgan. Shuning bilan birga 700 yillarda kumush tangalar chiqarilgunga qadar Buxoro davlatida qog'ozdan pul sifatida foydalangan. Umuman tarixda birinchi tangalar VII – asrda kichik Osiyodagi Lidiya mamlakatida zabt etilgan. K.Marks, A.Smit va D.Rekrdolarning tadqiqotlariga tayangan hoda pulni vujudga kelish jaryonini qiymatning quyidagi shakllari bilan bog'laydi:

1. Qiymatni oddiy yoki tasodifiy shakli.

Bu tovar ishlab chiqarishning dastlabki davriga to'g'ri kelib tovarlar pulsiz bir-biriga bevosita ayirboshlangan. Bunda mahsulot ayirboshlash uchun ishlab chiqarilmagan, lekin uni ortiqchasi tasodifiy shaklda ayirboshlangan. Tasodifiy ayirboshlash mehnat mahsulotining tovarga aylanganligini ifodalaydi. Ayirboshlash natijasida tovar mahsuloti o'ziga teng qiymatli ekvivalent mahsulotga ayirboshlanadi. Ayirboshlash jarayonida iste'molni qondirish birinchi darajali masala, tovarlar qiymatini taqqoslash esa ikkinchi darajali masala sifatida qaralgan. Masalan, 1 bolta = 20 kg don.

Qiymatning to'la yoki kengaygan shakli Tovar ayirboshlash rivojlanishi bilan tasodifiy qiymat shaklidan to'la yoki kengaytirilgan shakliga o'tilgan. Bunday ayirboshlashda bir tovarga qarama-qarshi faqat bitta tovar emas, balki bir nechta tovarlar ishtirok etadi. Masalan, Sudanliklarda

$$10 \text{ Qop tuz} \quad \left\{ \begin{array}{l} 10-15 \text{ bosh qo'y} \\ 20-30 \text{ bosh echki} \\ 2 \text{ bosh buqaga ayirboshlangan.} \end{array} \right.$$

Bunda o'z qiymatini boshqa tovarga ayirboshlanayotgan tuz nisbiy qiymat shaklida, qolganlari, ya'ni qo'y, echki va buqa esa qiymatni o'zida ifoda etuvchi material bo'lib xizmat qiladi va ularning qiymati ekvivalent qiymat shaklida turadi. Qiymatning umumiy (ekvivalent) shakli Ishlab chiqarishning rivojlanishi bilan ayirboshlanadigan mahsulotlar soni ham ortib boradi va ayirboshlashda murakkab holat vujudga keladi. Biror bir tovar sohibi ushbu tovarni o'zining iste'moliga zarur bo'lgan boshqa bir tovarga ayirboshlanishi uchun avvalom bor o'zining tovariga ehtiyoji bo'lgan boshqa bir iste'molchini topmog'i kerak bo'ladi, ayirboshlash murakkablashib uning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Asta-sekin tovarlar orasida hamma tovarlarga ayirboshlanadigan va hamma tovarlar qiymatini o'zida ifoda etadigan maxsus tovar ajralib chiqadi. Tovarlar dunyosidan chiqqan maxsus tovar qolgan barcha mahsulotlar uchun umumiy ekvivalentga aylanadi.

Masalan:

$$\begin{array}{l} 1 \text{ qop bug'doy} \\ 10 \text{ kg choy} \\ 10 \text{ kg qaxva} \\ 0.5 \text{ tonna temir} \\ 2 \text{ untsiya (35.6 gramm) oltin} \end{array} \quad \left. \vphantom{\begin{array}{l} 1 \text{ qop bug'doy} \\ 10 \text{ kg choy} \\ 10 \text{ kg qaxva} \\ 0.5 \text{ tonna temir} \\ 2 \text{ untsiya (35.6 gramm) oltin} \end{array}} \right\} 10 \text{ bosh qo'y}$$

Bunda umumiy ekvivalent vazifasini 10 bosh qo'y bajargan.

Qiymatning pul shakli

Mahsulot ishlab chiqarish va ayirboshlash jarayonining tobora rivojlanib borishi hududlar, mamlakatlar o'rtasida savdosotiqni, tovar ayirboshlashning zaruriyatini yuzaga keltiradi. Turli mamlakatlarda turli tovarlar umumiy ekvivalent hisoblangangaligi bu jaryonning taraqqiy etishiga to'sqinlik qiladi. Natijada butun tovarlar dunyosidan shunday tovarlar ajralib chiqadiki, u barcha hudud va mamlakatlarda umumiy ekvivalent sifatida qo'llanila boshladi. Bu vazifani dastlab qimmatbaho metallar mis va kumush, keyinchalik oltin bajaradigan bo'ldi. Oxir oqibatda oddiy tovar ko'rinishidagi umumiy ekvivalent o'rniga pul shaklidagi umumiy ekvivalent, ya'ni pul maydonga chiqdi.

Masalan:

1 qop bug'doy	}	2 unksiya (35.6 gramm) oltin
10ta qo'y		
10 kg choy		
40 kg qaxva		
0.5 tonna ko'mi		

Bunda oltin oddiy tovar emas, balki pul ko'rinishini oladi. Umuman pul o'z taraqqiyyotida 4 bosqich va 4 shaklga ega bo'lgan:

1. Tovar shaklida - "qo'yma" asrimizdan oldingi VII – asrgacha
2. Tanga pullar – "tanga" asrimizdan oldingi VII-XIX - asrlar
3. Qog'oz pullar – "banknot" XIX-XX asrlar
4. Elektron pullar – "kartochka" XX – asr o'rtalaridan

Shuni ta'kidlash lozimki uzoq yillar davomida qimmatli metallar pul vazifasini bajargan va uning asosiy sabablari bo'lib:

- 1.Ularni qiymati yuqori, hajmi kichik.
- 2.Ular bo'linuvchan, ular bo'linganda sifatini yo'qotmaydi.
- 3.Ularning yaxshi saqlanishi (masalan, ko'nganda ham).

4.Ularni olib yurish qulay 5.Bir og'irlikdagi oltin bir-biridan deyarli farq qilmaydi (bir turdagi mo'yna bir-biridan nimasi bilandir farq qilinadi) va boshqalar. Ayrim manbalarga ko'ra ("Ekonomicheskaya teoriya" pod.red.V.I.Vilyapina, Dobryanina A.I. Moskva. 2001 y str.141- 166) dastlabki qog'oz pullar XII-asrda Xitoyda, 1571 yilda Fransiya, 1690 yilda AQSH da, XVIII- asrda Ekaterini IIdavrida Rossiyada paydo bo'lgan. Qog'oz pullar muomilasini tashkil etishda Djon Lo (Fransiya 1710-1720 yillar), Dubasov I.I (1897-1987 yillar RossiyA.kabi ayrim shaxslar faoliyatini qayd etish lozim. Djon Lo duelda qatnashgani uchun London turmasidan qochib Gollandiyada, keyin Italiyada yashab ancha boylik ortirgan va 1710 yilda Fransiya davlat byudjeti daromadini oshirish bo'yicha hukumatga qog'oz pullar chiqarish bo'yicha taklif bilan chiqqan. O'sha paytda Fransiya Moliya Vaziri bo'lgan Djon Lo 1720 yilda pulni qadrsizlangani tufayli Fransiyanı tark etadi. 1716-1720 yillardagi qog'oz pullar bo'yicha Djon Loni "Mashenniki proroka" deyilsada, u Yevropa xalqiga qog'oz pullarni ajoyib imkoniyatlaridan voqif etdi.

1.2. Pul shakllari va turlarining evolyutsiyasi.

Pulning mohiyati va uning namoyon bo'lish shakllari Pul evolyutsiyasi globallashuv jarayonida soha, ijtimoiy mehnat taqsimoti, tovar ishlab chiqarishining paydo bo'lishi va rivojlanishi, milliy va jahon bozorlarining shakllanishi, kredit munosabatlari va bank tizimining rivojlanishi, davlatning mustahkamlanishi, uning iqtisodiy rolining kuchayishi, bank ishidagi ilmiy-texnika inqilobi natijasida ishlab chiqaruvchi kuchlar va ishlab chiqarish munosabatlaridagi sifat o'zgarishlari bilan bog'liq.

Pul o'zining evolyutsiyasi jarayonida metall (oltin, kumush, mis), qog'oz, kredit pullar shaklida ishlatilib kelgan. Qiymatni o'zida ifodalashiga ko'ra pullar ikki turga bo'linadi:

– haqiqiy pullar;

– haqiqiy pul izdoshlari - qiymat belgilari.

Haqiqiy pullar nominal qiymatini oʻzida ifodalovchi, real qiymatga ega boʻlgan metall pullar boʻlib, ular har xil shakllarda chiqarilgan va keyinchalik amaliyotda qulay boʻlgan aylana (shu shaklda metall yemirilishi kam boʻladi) shaklda chiqarilgan. Tarixiy maʼlumotlarga koʻra, birinchi tangalar bundan 26 asr oldin Lidiya va Xitoyda, XII asrlarda hozirgi Markaziy Osiyo davlatlarida, IX-X asrlarda Kiev Rusida zarb qilingan. XVIII asrning oxiri va XIX asrning boshlarida tangalar, asosan, oltindan zarb qilingan, keyinchalik, oltin va boshqa qimmatbaho metallarni qazib chiqarish qiyinlashuvi, ishlab chiqarishning rivojlanishi va toʻlov, muomala vositasiga boʻlgan ehtiyojning oshishi natijasida muomalaga qiymat belgilarini kiritish zarur boʻlib qoldi. Oltin va kumush muomaladan yoʻqola bordi.

Qogʻoz pullar.

Qogʻoz pullar. Qogʻoz pullarning paydo boʻlishi pulning nominal qiymatini real puldan ajratish boʻyicha uzoq jarayonning natijasi edi. Bu pul muomalasi vositasi sifatida pul ishlashining vaqtinchalik xususiyati bilan bogʻliq.

Pulning bu turi haqiqiy pullarning vakili boʻlib, pulning muomala funksiyasi rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan.

Qogʻoz pullar yuzaga kelishining quyidagi bosqichlarini keltirish mumkin.

1-bosqich – tangalarning uzoq vaqt muomalada boʻlishi, qoʻldan-qoʻlga oʻtishi natijasida yemirilishi;

2-bosqich – tangadagi metall tarkibining buzilishi. Davlat tomonidan ongli ravishda davlat xazinasiga tushumni oshirish maqsadida tangalar metall (oltin, kumush) miqdorining kamaytirilishi;

Bu bosqichda tanga tarkibining buzilishiga oltin, kumush va boshqa qimmatbaho metallarni qazib chiqarish qiyinligi, ular zaxiralarining kamligi ham sabab boʻlgan.

3-bosqich – davlat tomonidan emission daromad olish maqsadida xazina biletlarining chiqarilishi.

Birinchi qogʻoz pullar XII asrda Xitoyda chiqarilgan, deb koʻrsatiladi. Lekin tarixiy maʼlumotlarga qaraganda, 700 yillarda kumush tangalar chiqarilgunga qadar, Buxoro davlatida qogʻoz materiallardan pul sifatida foydalanilgan ekan.

Qogʻoz pullar Amerika va Yevropada XVII- XVIII asrlarda, Rossiyada 1769 yilda chiqarilgan.

Qogʻoz pullar deb, hukumat tomonidan byudjet taqchilligini qoplash uchun chiqarilgan, metall pullarga almashtirilmaydigan, lekin davlat tomonidan maʼlum kurs oʻrnatilgan pul belgilariga aytiladi.

Toʻla oltin va kumushdan boʻlmagan tangalar muomalada pul sifatida ishlatilsa-da, ularning nominal miqdori real miqdoridan farq qilgan. Shunday boʻlsa ham, bu tangalar maʼlum miqdordagi metallni ifodalagan. Qogʻoz pullar boʻlsa, muomalaga chiqarilgan vaqtda va keyin ham uzoq yillar davomida maʼlum bir miqdordagi oltinni oʻzida ifoda qilgan. Ammo biror davlatning pulida metallning zarrasi ham boʻlmagan, yaʼni ular qiymatni belgilab bergan, xolos.

Qogʻoz pullarning emitenti davlat xazinasini yoki emission bank hisoblanadi. Oʻzbekiston Respublikasida muomalaga pul belgilarini Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki chiqaradi. Qogʻoz pullarning tabiati ularning inflyatsiyaga moyilligini koʻrsatadi. Qogʻoz pullarni muomalaga chiqarishda pul muomalasi qonuni talablarini eʼtiborga olish kerak. Lekin amaliyotda har doim ham shu talablar eʼtiborga olinavermaydi. Pul muomalaga tovar aylanmasi ehtiyojini qoplash uchungina chiqarilishi kerak. Haqiqatda pul yuqoridagidan tashqari, byudjet taqchilligini, davlatning boshqa xarajatlarini qoplash uchun ham chiqariladi, yaʼni emissiya miqdori tovar aylanmasi bilan cheklanmasdan davlatning moliyaviy resurslarga boʻlgan talablariga ham bogʻliq boʻladi. Bu, albatta, muomaladagi pul massasining oʻzgarib turishiga, aksariyat hollarda uning muomalaga keragidan ortiqcha chiqib ketishiga olib keladi. Natijada pulning barqarorligiga putur yetadi, uning qadri tushadi, xalqning davlatga boʻlgan ishonchi pasayadi, toʻlov balansining barqarorligi yoʻqoladi, (passiv qoldiq hajmi ortadi) milliy valyuta kursi tushadi va h.k.

2-ma'ruza: Pulning mohiyati va xususiyatlari.

Reja:

- 2.1. Pulning funksiyalari.
- 2.2. Qiymat shakllarining evolyutsiyasi.
- 2.3. Qiymatning oddiy yoki tasodifiy shakli.
- 2.4. Pul mohiyatining namoyon bo'lish shakllari.
- 2.5. Kredit pullari va ularning turlari

1.1. Pulning funksiyalari.

Iqtisodiy adabiyotlarda pulning funksiyalari xususida 2 ilmiy maktab olimlarining qarashlari mavjud:

1. Yevropa maktabi.
2. Amerika maktabi.

Yevropa maktabi pulning 5 funksiyasi xususida xulosaga kelgan:

1. Qiymat o'lchovi funksiyasi.

Pullar tovarlar va boshqa tovarlarning narxlarini belgilash orqali ularning qiymati va foydaliligini (foydalanish qiymatini) ifodalash uchun ishlatiladi. Narx tovar qiymati va foydaliligini pul ifodasi sifatida ishlaydi. Tovar narxi o'rtacha qiymatga teng, ammo talab va taklifga qarab u o'zgarib turadi va ushbu qiymatdan yuqori yoki past bo'lishi mumkin. Barcha tovarlar va xizmatlar qiymati umumiy ekvivalent bo'lgan pulda o'lchanadi. Pulning o'zi hech qanday narxga ega emas. Ular sotib olish qobiliyatiga ega, bu ularning ma'lum miqdordagi tovarlar va xizmatlarga almashtirish qobiliyati sifatida tushuniladi.

Qog'oz pul Moliya vazirligi tomonidan muomalaga chiqariladi. Masalan: AQSHda 1 dollardan 10 dollargacha bo'lgan kupyuralar AQSH G'aznachiligi tomonidan muomalaga chiqariladi. AQSHda Moliya vazirligi yo'q. Bu vazifani AQSH G'aznachiligi bajaradi.

Angliyada tangalar Moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqariladi. Kredit pullar bu banknotalar bo'lib, Markaziy banklar tomonidan muomalaga chiqariladi. O'zbekistonda muomaladagi barcha pul birliklari banknotalar hisoblanadi va ular O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki aktivlari bilan ta'minlanadi.

Qiymatni o'lchash funksiyasi narxlar shkalasi asosida amalga oshiriladi. Bu har xil narxdagi tovarlar narxlarini taqqoslash uchun kerak. Narxlar shkalasi bu pulning texnik funksiyasidir, u yordamida qiymatni o'lchash funksiyasini bajariladi.

1. Muomala vositasi funksiyasining vazifasi pulni mahsulotni (xizmatni) naqd pulga sotib olish yoki sotishda tovar ayirboshlash jarayoniga xizmat qilish uchun ishlatilishini anglatadi. Pul mahsulotni (xizmatni) naqd pulga sotib olish yoki sotishda tovar aylanishi jarayonida (T - D - T) vositachi vazifasini bajaradi. Binobarin, hisoblanadigan (aqlan xayol qilingan) pullar tomonidan amalga oshiriladigan qiymat o'lchovi funksiyasidan farqli o'laroq, muomala vositasi vazifasini real pullar bajaradi. Pulni muomala vositasi sifatida ishlatishning asosiy sharti uning ommaviy tan olinishi hisoblanadi. Muomala vositasining vazifasi naqd pul bo'lib, u qonuniy to'lov vositasi hisoblanadi, ya'ni kirish uchun qonun bilan majburiy ma'lum bir davlat hududi. Ba'zi mamlakatlarda yuqori inflyatsiya sharoitida ayirboshlash vositasi vazifasini chet el valyutasi bajaradi.

Muomala vositasi funksiyasining xususiyati shundaki, u amalga oshirilganda tovarlar va pullarning parallel (qarshi) harakati sodir bo'ladi. Sotuvchi o'z mahsulotini naqd ekvivalentiga almashtiradi. Demak, tovar aylanishi uchun zarur bo'lgan pul miqdori birinchi navbatda sotilgan tovarlarning narxi va ularning miqdori bilan belgilanadi, ya'ni sotilgan tovarlar narxlari yig'indisi. Pul birligi bir nechta tovar operatsiyalariga xizmat qilganligi sababli, muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdori ham uning muomalalari soniga bog'liq, ya'ni pul muomalasi tezligi (PAT). Binobarin, pulga ehtiyoj (PE) tovar narxlari (TNY) yig'indisi pul aylanish tezligiga bo'linib aniqlanadi.

$$PE = TNY/PAT (1)$$

2. To'lov vositasi funksiyasi. Bunda tovarlar to'lov muddati kechiktirilib sotiladi. Shuningdek, kredit va moliya munosabatlaridagi to'lovlar ham pulning to'lov vositasi funksiyasiga kiradi. Masalan: kredit olgan mijoz bankka kreditning asosiy qarz summasi va foizlarini qaytaradi. Bundan tashqari korxonalar soliq to'lovlarini amalga oshiradi, turli xildagi jarimalar to'lovlarini to'laydilar.

3. Jamg'arish funksiyasi. Bu pulning jamlangan boylik shakliga kirib o'z egasi uchun kerak bo'lganda xarid etish vositasi bo'lib xizmat qila olshidir. Pul qog'oz yoki tanga bo'lgani uchun boylik emas, balki o'zida mehnatni mujassamlashtirgani, unga hamma narsani xarid etish yoki uni jamlab saqlash mumkin bo'lgani uchun boylik hisoblanadi. Pul boylik jamgarishning eng qulay usulidir, chunki pulda likvidlik bor, ya'ni pul hamma yerda unga belgilangan nominalga (masalan 500 so'm) qarab to'lov uchun qabul qilinadi. Pul boshqa likvidlik vositalariga nisbatan (yer, bino, aksiya, obligasiya, sertifikat) barqaror vosita hisoblanadi, uning qadri inflyatsiya bo'lmasa barqaror saqlanadi, boshqa likvidlarni esa narxi-qadri o'zgarib turadi. Pulni sifati va soni mavjud. Pulni sifati cheksiz bo'lishi, ya'ni pulga zarur bo'lgan vaqtda xohlagan tovarga aylantirish imkoniyati mavjud, soni cheklangan bo'lishi mumkin, chunki unga cheklangan miqdorda tovar sotib olish mumkin.

Pulni qimmatbaho, noyob buyumlarga, san'at asarlariga, uyjoy, yer, mashina, asbob-uskuna, aksiya, obligasiya va boshqalar shaklida ham jamg'arish mumkin. Adabiyotlarda pul xazina to'plash vazifasini xam bajarishi mumkinligi qayd etiladi. Uni faqat o'zining real qiymatiga ega bo'lgan pullar (qimmatbaho metallar) bajara oladi. **Qog'oz pullar** asosan **muomila va to'lov** vazifasini bajaradi.

Aholining qo'lida turgan har qanday pul to'ishlatilgunga qadar jamg'arish vositasi funksiyasini bajaradi. Korxonalarning joriy hisob raqamlaridagi pul mablag'lari ham to'ishlatilgunga qadar jamg'arish vositasi funksiyasini bajaradi. Jamg'arish vositasi funksiyasining alohida holati xazinalarni shakllantirish vositasi vazifasi bo'lgan.

Jamg'arish funksiyasining vazifalari (tanga, quyma):

- xazinalar pul muomalasini avtomatik ravishda o'z-o'zidan tartibga soluvchi vazifasini bajargan;

- xazinalar banknotalar muomalasining barqarorligini ta'minlaydi.

Zamonaviy oltin xazinalari pulning inflyatsion pasayishidan sug'urta sifatida foydalaniladi. Rasmiy oltin zaxiralari xalqaro likvid aktiv sifatida xizmat qiladi, uni jahon bozorida tovarlarni sotib olish yoki xalqaro qarzni to'lash uchun zarur bo'lgan valyutani olish uchun sotish mumkin. Hozirgi bosqichda xazinalardagi oltinni milliy yoki jahon bozorida to'g'ridan-to'g'ri sotib olish yoki to'lash vositasi sifatida ishlatish mumkin emas.

4. Jahon puli funksiyasi. Jahon puli funksiyasi jahon bozorlarida kotirovka qilinadigan ya'ni oldi-sotdi qilinadigan valyutalar bajaradi. Masalan: o'zbek so'mi bu vazifani bajarmaydi. Xalqaro hisob-kitob banki ma'lumotlariga ko'ra, xalqaro valyuta bozorlarida konversiy operatsiyalarning 90% ortiq qismi 5ta valyutada amalga oshirilmoqda (www.bis.org). Bu valyutalar xalqaro rezerv valyutasi maqomiga ega. Bu maqomni Xalqaro Valyuta Fondi beradi.

Jahon pul funksiyasi ularni xalqaro munosabatlarga xizmat ko'rsatishda ishlatadi. Jahon pullari hozirda ikkita funksiyani bajaradi:

- xalqaro to'lov vositalari;
- xalqaro zaxira ob'yekti.

Xalqaro to'lov vositasi funksiyasida dunyo pullari to'lov balansini to'lash, xalqaro kreditlarni berish va to'lash, jahon bozorida tovar va xizmatlar uchun naqd pulsiz to'lovlar orqali to'lash uchun ishlatiladi. Jahon pullari alohida davlatlarning, xalqaro moliya institutlarining, shuningdek, tijorat banklarining valyuta zaxiralarini shakllantirishda xalqaro zaxira fondlari funksiyasini bajaradi.

Mamlakatlar o'rtasida metall pullarning erkin harakati sharoitida jahon pullari vazifasini birinchi bo'lib kumush va oltin amalga oshirgan. Xalqaro munosabatlarga xizmat ko'rsatish uchun milliy tangalar ingotlarga aylantirilib, quyma shaklida ular jahon bozoriga chiqdi va u yerdan qayta zarb qilinganidan keyin ichki pul muomalasiga qaytishdi. Asosiy funktsiya universal to'lov vositasi bo'lib, unda pul to'lov balansini qoplash uchun ishlatilgan, ya'ni, xalqaro talablar va mamlakat majburiyatlari o'rtasidagi haqiqiy bog'liqlikni anglatadi. To'lov balansini oltin eksporti va importi hisobiga tenglashtirildi. Oltin umumiy sotib olish vositasi sifatida faqat tashqi savdo rivojlanishining

dastlabki bosqichlarida ishlatilgan. XIV asrda allaqachon tashqi iqtisodiy hisob-kitoblarda veksellardan keng foydalaniladi. Kredit va xalqaro bank aloqalarining rivojlanishi bilan oltin faqat o'ta og'ir vaziyatlarda, masalan, tabiiy ofatlar, hosil yetishmovchiligi va hokazolarda universal sotib olish agenti vazifasini bajardi.

Boylikning mutlaqo ijtimoiy moddiylashuvi sifatida oltin boylikni bir mamlakatdan boshqasiga o'tkazish vositasi bo'lib xizmat qilganida ishlagan. Rasmiy oltin zaxiralari ijtimoiy boylikni moddiylashtirish vazifasini ham bajargan. Hozirgi bosqichda oltin xalqaro pul aktivi bo'lib xizmat qilsa ham, jahon pullari funksiyasini bajarmaydi. Jahon pullari funksiyasini quyidagilar amalga oshiradilar:

- yetakchi milliy valyutalar va avvalambor zaxira (asosiy) valyutalar (AQSH dollari);
- xalqaro va mintaqaviy pul birliklari - xalqaro moliya institutlari chiqaradigan millatlararo valyutalar (yevro, Markaziy banklar boshchiligidagi Yevropa Markaziy banklari tizimi tomonidan chiqarilgan).

Xulosa qilib aytganda, pulning barcha funksiyalari bir-biri bilan uzviy bog'liq va ular bir-birini to'ldiradi. Pulning funksiyalarining aynan shunday uzviy bog'liqligi va bir-birini to'ldirishi pul muomalasining barqarorligi va samarasini ta'minlashga sharoit yaratadi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida pulning ahamiyatining oshishi shundaki, jamiyatimizda mavjud yuridik va jismoniy shaxslar faoliyati hamda ularning natijasi daromadi pul bilan bog'liq. Shuning uchun ham, pul barcha iqtisodiy rivojlanish jarayonida odamlarni o'ziga jalb qilib kelgan. Avstraliyalik iqtisodchi olim K. Mengerning fikricha, Arastu va Aflotundan boshlab XX asrning boshigacha pul to'g'risida jahonda besh-olti mingdan ortiq maxsus ishlar chop qilingan. Agar biz, hozirgi kunda pul to'g'risida yozilgan va chop qilingan adabiyotlar soni bir necha marta oshib ketgan desak mubolag'a bo'lmasa kerak. Tadqiqotlar shunchalik ko'p bo'lishiga qaramasdan, pul va uning xususiyatlari, har bir tizimda ishlatilishi, roli, iqtisodiyotga ta'siri, nega alohida olingan individumlar qo'lida pulning ko'payishi, ular boyligining ko'payishiga olib keladiyu, jamiyat miqyosida muomaladagi pul massasining ko'payishi jamiyat boyligi ortib borishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, degan savollarga hali to'liq javob berilgan emas.

Pulning ahamiyati ko'p qirrali.

- Pul yalpi ichki mahsulotni (YAIM) yaratish, taqsimlash va qayta taqsimlash jarayonlarida ishtirok etib, ijtimoiy kapitalning aylanishiga vositachilik qiladi.

• Pul makroiqtisodiy muvozanatning muhim omilidir. Milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli muvozanatli o'sishiga erishish pulga talab va taklifni muvozanatlashtirmasdan imkonsizdir. Bu iqtisodiy o'sish sifatini oshirish, uning yuqori va barqaror sur'atlarini saqlab qolish uchun zaruriy shart bo'lib xizmat qiladi.

- Pul tashqi iqtisodiy aloqalar sohasida muhim omil hisoblanadi.

• Iqtisodiyotni pul bilan tartibga solish uchun pul kredit bilan birga ishlatilishi mumkin. Milliy pul birligining ichki va tashqi barqarorligi milliy iqtisodiyotdagi ichki va tashqi makroiqtisodiy muvozanatning eng muhim shartidir. Shu sababli, milliy valyutaning barqarorligini ta'minlash aksariyat mamlakatlarda pul-kredit siyosatining maqsadi hisoblanadi.

• Pullar tovar narxlarini belgilash, tovarlarni sotishdan tushadigan mablag'larni ularni ishlab chiqarish xarajatlari bilan taqqoslash uchun ishlatiladi.

• Pullar mamlakatdagi hisob-kitoblarni baholash uchun zarur bo'lib, ularsiz statistik va buxgalteriya hisobini yuritish, korxonalarning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini nazorat qilish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yo'llarini belgilash mumkin emas.

Iqtisodiy globallashtirish sharoitida milliy iqtisodiyotlarning tashqi omillarga bog'liqligida hamda tashqi iqtisodiy aloqalarda pulning o'rni ayniqsa katta. Jahon pullari jahon moliyaviy oqimlarini to'plash va qayta taqsimlash jarayonlarida vositachilik qiladi, kapitalning bir mamlakatdan ikkinchisiga o'tishiga, mamlakatlar o'rtasidagi tovarlar va xizmatlarning harakatiga xizmat qiladi.

Jahon bozorining milliy iqtisodiyotga ta'sir etish vositalaridan biri bu milliy valyuta kursidir. Uning darajasi tashqi savdoga, milliy mahsulotlarning jahon bozoridagi raqobatdoshligiga, kapital eksporti va importiga, pul muomalasi holatiga, inflyatsiya darajasiga, butun ishlab chiqarish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Kredit pullari va ularning turlari

Ishlab chiqarish va tovar aylanmasining rivojlanishi, metall pullarning yetishmasligi kredit munosabatlarining rivojlanishiga olib keladi. Tovar va to'lov aylanmasining ehtiyojini qoplash maqsadida muomalaga oltin, kumush tangalar bilan bir qatorda kredit vositalari: chek, veksel, banknotalar chiqarilgan.

Kredit pullar deb kredit munosabatlar asosida yuzaga keluvchi, to'lov vositasini bajaruvchi qiymat belgilariga aytiladi.

Kredit pullar o'zining mustaqil qiymatiga ega emas, chunki ularni yaratish uchun abstrakt zaruriy mehnat sarflanmaydi. Kredit pullar qog'oz pullardan farq qilib, ular bir vaqtning o'zida qiymatni ifodalaydi va u kredit hujjat bo'lib, kreditor va qarz oluvchi o'rtasidagi iqtisodiy munosabatni aks ettiradi. Kredit pullarning asosiy turlaridan biri vekselidir.

Veksel – bu qarzorning (oddiy veksel) yoki kreditorning (o'tkazma veksel - trattA. ko'rsatilgan summani, ko'rsatilgan vaqtda va joyda to'lash to'g'risidagi yozma majburiyati hisoblanadi.

Banknota – kredit pullarning yetakchi vakillaridan bo'lib, Markaziy bank tomonidan, veksellarni hisobga olish yo'li bilan chiqariladi.

O'tmishda banknota muddatsiz majburiyat bo'lib, xoxlagan vaqtda uni bankka topshirib, o'rniga unda ko'rsatilgan summaga oltin yoki kumush olish mumkin bo'lgan.

Hozirgi zamon banknotalari oltinga almashilmaydi. Lekin ular quyidagi yo'llar bilan pul muomalasiga kelib tushadi:

- xo'jaliklarni bank tomonidan kreditlash orqali berilgan kreditlarning bir qismi muomalaga kirib keladi;
- davlatni kreditlash, ya'ni banknotalar davlatning qarz majburiyati sifatida muomalaga chiqadi;
- aktiv to'lov balansiga ega bo'lgan davlatlarda rasmiy valyuta zaxiralarning o'sishi orqali va boshqalar;

Oltinni demonetizatsiya qilish jarayonining sabablari:

1. Erkin raqobat, ya'ni kapitalizm davrida eng katta rivojlanishga erishgan oltin muomalasi tizimining nomuvofiqligi, iqtisodiy rivojlanishning yangi bosqichida tovar ishlab chiqarish ehtiyojlari.
2. Kredit va kredit munosabatlarini rivojlantirish.
3. Davlatning iqtisodiy rolini kuchaytirish.
4. Tovar-pul munosabatlarining oltin ishlab chiqarish hajmining ko'payishi bilan taqqoslaganda jadal rivojlanishi tufayli pulga bo'lgan ehtiyojning tezroq o'sishi.
5. Oltin pullardan foydalanishning yuqori narxi.

Banknotlar - bu bankning, hozirda markaziy bankning majburiyatini ifodalovchi naqd pul mablag'lari.

Talab bo'yicha bank hisobvaraqlaridagi mablag'lar (depozit pul) - bu banklar tomonidan naqdsiz shaklda chiqarilgan kredit pullari. Banknotalar singari, ular banklarning majburiyatlari.

Depozit pulni yaratishning ikkita asosiy usuli mavjud:

- 1) banklar tomonidan naqd pulsiz kreditlar berish, ya'ni qarz oluvchining hisob raqamidagi kredit miqdori. Shu bilan birga, muomalada pul miqdori ko'payishini ko'rsatadi;
- 2) banklar tomonidan depozitlar uchun naqd pul mablag'lari qabul qilinishi. Muomaladagi pul miqdori o'zgarmaydi: omonatchi banknotalarni depozitga "almashtiradi" (muomaladagi banknotalar soni kamayadi, shu bilan birga depozit pullari ko'payadi).

Kredit va qog'oz pullarning farqlari:

- 1) birinchidan, ular nafaqat kredit belgilari, balki kredit belgilari ham bo'lgan kredit xususiyatiga ega. Qog'oz pullarning kredit xarakteri shundaki, bank operatsiyalari kredit pullari asosida vujudga keladi, bu banklarning majburiyatlari bo'lib hisoblanadi;
- 2) ikkinchidan, ular emitent tomonidan qog'ozlardan farq qiladi. Qog'oz pullarni chiqaruvchisi G'aznachilik (Moliya vazirligi) bo'lgan, kredit pullari esa banklar tomonidan chiqarilgan;

- 3) uchinchidan, ular xavfsizlik jihatidan farq qiladi. Qog'oz pullar hech narsa bilan ta'minlanmaydi, kredit pullar esa emitent banklarning aktivlari bilan ta'minlanadi;
- 4) to'rtinchidan, qog'oz va kredit pullarning muomalasi bir xil emas. Agar qog'oz pullar o'z-o'zidan beqaror bo'lsa, unda kredit pullar barqaror bo'lishi yoki eskirishi mumkin.

Kredit pullari to'rtta kanal orqali beriladi:

1. fermer xo'jaligiga qarz berish;
2. davlatga qarz berish;
3. qimmatli qog'ozlarni sotib olish;
4. chet el valyutasini sotib olish.

Kredit pullariga naqd pullar (banknotalar) va naqd pulsiz (naqdsiz pullar), shuningdek talab bo'yicha bank depozitlaridagi mablag'lar (depozit pullari) kiradi. Ba'zi manbalarda to'lov aylanmasidagi naqd pulni almashtiradigan veksellar, cheklar va bank kartalari pul degan noto'g'ri tushunchalar mavjud. Biroq, ushbu to'lov vositalari pulning umumiy muomalasi va yuqori likvidlik kabi xususiyatlariga ega emas, shuning uchun ular pulga tegishli emas.

Bank kartalari (kredit va debet) - elektron to'lov vositasi bo'lib hisoblanadi va elektron pul deb ataladigan turga kiradi. Elektron pul - bu elektron shakldagi pul, uni tasarruf etish maxsus elektron moslama yordamida amalga oshiriladi, ammo bu qurilma hamma joyda mavjud emas, bu ularni universal muomala xususiyatlaridan mahrum qiladi. Ushbu holatlar bilan bog'liq holda, veksellar, cheklar, bank kartalari muomalaning kredit vositalari deb nomlanadi. Muomaladagi kredit vositalariga pulning barcha xususiyatlariga ega bo'lmagan qiymatning kredit belgilari sifatida ta'rif berish mumkin. Pul bo'lmasdan, kredit vositalari osonlikcha yo'qotish xavfi bo'lmagan pulga aylanishi mumkin. Shuning uchun ular pul surrogatlari yoki yarim pullar deb nomlanadi. Kvaziy pullarga shuningdek muddatli va jamg'arma depozitlari, chet el valyutasidagi depozitlar, depozit sertifikatlari va ba'zan qisqa muddatli davlat qimmatli qog'ozlari kiradi. Jadval 1.1da Pul va kvaziy pullar shakllari va turlari berilgan.

1.1-jadval - Pul va kvaziy pul shakllari, turlari hamda ularga tavsif

Pul shakli va kvaziy pul	Pul va kvaziy pul turlari
Haqiqiy pul	Metall pul. Oltin va kumushdan yasalgan qutilar. Oltin va kumush tangalar.
Qog'oz va kredit pullar	Qog'oz pullar (G'aznachilik biletlari). Kredit pullari: banknotalar (naqd pul). Hisobvarag'idagi talab qilib olinadigan mablag'lar
Kvazi pullar	Kvazi pul muomalasi, kredit vositalari: veksellar; cheklar; bank kartalari. Chet el valyutasida muddatli depozitlar, jamg'armalar. Depozit sertifikatlari. Qisqa muddatli davlat qimmatli qog'ozlari.

Kripto-valyutalar

Zamonaviy amaliyotda so'nggi o'n yil ichida kvazi pullarning maxsus keng tarqalgan virtual pullar - "kriptovalyutalar" deb nomlangan turi yuzaga keldi. Ko'pincha, kripto valyutasi to'lov vositalarining maxsus turi sifatida ishlatiladi va shuning uchun pul bilan bog'liq. Kripto valyutasi nomoddiy va aslida bu shunchaki raqamli valyutaning kodi (turi) bo'lib, uning chiqarilishi va hisobga olinishi kriptografik usullarga asoslangan va hech qanday tartibga solinmagan. Rasmiy ravishda u mahsulot yoki xizmatga almashtirilishi mumkin bo'lgan o'ziga xos bonus vazifasini bajaradi.

Kripto-valyutaning emissiyasi - bu kompyuter operatsiyalari bloklari zanjirini yaratish uchun hisoblash mashinalari quvvatidan foydalanish jarayondir. Har bir blok yaratilishning to'g'riligi va murakkabligi uchun ma'lum mezonlarga javob berishi kerak, ular uchun xejirlash algoritmlari qo'llaniladi. Shuning uchun kripto-valyutalarning boshlang'ich qiymati iste'mol qilinadigan elektr energiyasining narxidir.

Kripto-valyutalarning ikkilamchi qiymati ularga bo'lgan talab bilan belgilanadi. Bu uch xil bo'lishi mumkin:

- 1) spekulativ investor (kripto valyutasini yuqori narxda sotish umidida sotib olish);
 - 2) tovarlarni sotib olish (kripto valyutasi uchun);
 - 3) kripto valyutasini boshqa hisob raqamiga komissiyasiz o'tkazish (yoki 0,1% dan kam).
- Kripto-valyutalarning yakuniy yoki yakuniy emissiyasi ham narx belgilashda muhim rol o'ynaydi. Kripto-valyutalarning eng mashhurlari bitkoinlardir. Bitkoin emissiyasining hajmi 21 million koinlarning umumiy soni bilan cheklangan. Tranzaksiyalarni qayta ishlash va emissiya bank vositachiligisiz tarmoqning sa'y-harakatlari bilan noma'lum holda, jamoaviy ravishda amalga oshiriladi. To'lovning maxsus shakli sifatida kripto valyutasi bugungi kunda misli ko'rilmagan mashhurlik va tarqatishga ega bo'ldi. Kripto-valyuta bozorining faollashishi ularning dollarga nisbatan qiymatining tez sur'atlarda o'sishiga olib keldi. Rossiyada, bitkoinlarni bir necha o'nlab kompaniyalar, asosan oziq-ovqat tarmoqlari qabul qiladilar: Masalan: Kill Fish fastfud barlari va Subway metro restoranlari, shuningdek "Raketa" soat fabrikasi. Rossiya Banki ularni tovarlarga (ishlarga, xizmatlarga, yoki naqd pulga va chet el valyutasiga almashtirishni hali qo'llab quvvatlamaydi.

Mamlakat rivojlanishining asosiy vositalaridan biri pul bo'lib, bozor iqtisodiyotiga o'tish va unda faoliyat yuritishda uning o'rni va ahamiyati yanada oshib boradi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida pul unga yuklatilgan vazifalarni bajargandagina u iqtisodiyotni barqaror ushlab turishga va taraqqiy ettirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev tomonidan bugungi kundagi islohotlarning «Yo'l xaritasi» sifatida 2017 yil 2 fevraldagi PF-4947-sonli farmoni bilan qabul qilingan «2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi»da belgilab berilgan iqtisodiyotni rivojlantirish, erkinlashtirish va tartibga solishning tamomila yangi ustuvor yo'nalishlari bo'lib xizmat qilmoqda. Harakatlar strategiyasining uchinchi yo'nalishida belgilanganidek, bugun bank tizimi oldida mamlakat taraqqiyoti uchun dolzarb masalalar, jumladan, valyuta siyosati va bozorini xalqaro talab hamda andozalar asosida erkinlashtirish, milliy valyuta barqarorligini mustahkamlash, unga erishishda pul-kredit siyosati instrumentlarining rolini kengaytirish, bank tizimini bugungi kun talabidan kelib chiqib isloh qilish, uning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, ko'rsatilayotgan bank xizmatlari sifatini oshirish va turini ko'paytirish kabi vazifalar turibdi.

Birinchi navbatda so'mning xarid quvvatini oshirish uchun iste'mol bozorini kerakli mollar bilan to'ldirish, aholini ehtiyojlarini qondiradigan va xorijdan keltiriladigan mollar bilan raqobat qila oladigan o'z mahsulotimizni ishlab chiqarishga zo'r berish zarur bo'ladi.

Ikkinchidan, yangi yilda valyuta zaxiralarini ko'paytirish choralarini ko'rishimiz lozim. Buning uchun respublikamizning eksport imkoniyatlarini kengaytirish, korxonalarning eksport qilinadigan mahsulot ishlab chiqarish, jahon bozoridan mustahkam joy olish jarayonlarini chuqurlashtirish lozim. Eksport qilinadigan mollarni butun choralar bilan ko'paytirish va shu hisobdan valyuta tushumini oshirish uchun o'zimizga bog'liq bo'lgan hamma ishimizni qilishimiz kerak.

Uchinchidan, yoqilg'i-energiya manbalarini, ko'pgina uskuna va oziq-ovqat mahsulotlarini chetdan sotib olishni kamaytirish, ularni o'zimizda ishlab chiqarilgan mahsulot bilan almashtirish, tashqi savdo balansini mustahkamlashning muhim jihatidir. Bu jarayon energiya manbalari va asosiy oziq-ovqat mahsulotlarini chetdan sotib olishni eng kam zarur miqdorga qadar kamaytirishga olib borishi lozim.

To`rtinchidan, kapital bozorining barcha vositalaridan foydalangan holda O'zbekistonning qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirgan holda, aholi mablag'larining, shuningdek korxonalarning vaqtincha erkin mablag'larini jalb etish bo'yicha amalga oshirayotgan ishlarimizni tubdan qayta ko'rib chiqishimiz zarur. Belgilangan tadbirlarni amalga oshirish, almashuv kursini barqarorlashtirish, milliy valyutani mustahkamlashda o'z samarasini ko'rsatishi lozim.

Milliy valyutamizni mustahkamlash va uning erkin muomiladagi quvvatini oshirish ikkinchi ustivor vazifa – pul qadrsizlanishining keskin ravishda kamaytirish bilan bevosita bog'liqdir.

Pulning barqarorligi deganda pulning sotib olish qiymatining o'zgarmasligi va valyuta doimiyligi tushuniladi. Shunga asosan uni sotib olish qobiliyati unga to'g'ri keladigan tovar va xizmatlarning miqdori bilan, pulga bo'lgan talab va taklifni muvozanati bilan, davlat byudjeti taqchilligining holati bilan, inflyatsiyaga qarshi ko'riladigan choralariga ko'p jihatdan bog'liq.

Pulning yana bir xususiyati bu uning yuqori likvidlik darajasidir. Pul eng likvid aktivdir, chunki u egasi tomonidan barcha majburiyatlarni oddiy o'tkazma yoki hisobvaraqlarga yozish orqali to'lash uchun foydalanishi mumkin.

Naqd pullar (tangalar, xazina yozuvlari, banknotalar) mutlaq likvidlikka ega va naqd pulsiz (likvidlik bo'yicha bank hisobvaraqlaridagi mablag'lar) likvidligi pastroq.

Pul – bu maxsus tovar, umumiy ekvivalent bo'lib, abstract mehnat xarajatlarini o'zida aks ettiradi va tovar xo'jaligidagi ijtimoiy ishlab chiqarish munosabatlarini ifodalaydi.

Bu ta'rif pulni quyidagi xususiyatlarini o'zida ifodalaydi:

1. Pulning boshqa tovarlardan ajralib turuvchi maxsus tovarligi.
2. Pul – bu umumiy ekvivalent – yagona tovar bo'lib qolgan tovarlar qiymatini o'zida ifoda qilishi.
3. Pulning ekvivalent sifatida tovarni yaratishga ketgan mehnat va boshqa xarajatlarni o'zida ifoda qilishi.
4. Pulning har bir iqtisodiy tizimda, tovar ishlab chiqarishda kishilar o'rtasidagi yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlarni ifoda qilishi va boshqalar (pulda ifodalanuvchi xususiy mehnat ijtimoiy mehnat sifatida namoyon bo'lishi).

Pulni jamg'arish jarayonida odamlar ijtimoiy munosabatlarining moddiylashgan shakli bo'lgan umumiy ekvivalent sifatida yuzaga chiqdi.

Zamonaviy pulning mohiyati uchta xususiyatning birligida ifodalanadi:

- 1) to'g'ridan-to'g'ri almashinish xususiyati;
- 2) konvertatsiya xususiyati;
- 3) umum qabul qilingan.

Pulda ushbu xususiyatlar birligining mavjudligi pul bilan naqd pulsiz to'lov vositalarining (veksellar, cheklar, bank kartalari) bir –biridan farqidir.

3-ma'ruza: PUL NAZARIYALARI

Reja:

- 3.1. Pulning metallilik nazariyasi
- 3.2. Pulning nominallik nazariyasi.
- 3.3. Pulning miqdoriylik nazariyasi.
- 3.4. Zamonaviy monetarizm nazariyasi.

3.1. Pulning metallilik nazariyasi

Pulning metallik nazariyasi bu turli davlatlarda turli tadqiqotchilar tomonidan aytilgan ilmiy qarashlarning jamlanmasi bo'lib, ular pul sifatida faqat oltin va kumushni ko'rdilar va ular jamiyat boyligining manbai deb hisobladilar. Pul va uning sotib olish quvvati orasidagi munosabat pul

nazariyalarining markaziy masalalaridan biri bo'lib kelgan. Xullas, iqtisodchilarning pulning mohiyati, uning funktsiyalari va pul muomalasiga bo'lgan qarashlari pul nazariyalarini keltirib chiqardi. Ilk tarixiy pul nazariyalari sifatida nominallik va metallik nazariyalarni keltirish mumkin. Kapitalizm taraqqiyoti bilan birga bu nazariyalar ham o'zgarib yangi, miqdoriy nazariyaning paydo bo'lishiga asos bo'ldi.

Pul nazariyalari - pul tabiati va pulning ishlab chiqarishni shakllantirishga ta'siri haqidagi nazariyalardir. Bu nazariyalar kapitalistik ishlab chiqarish usuligacha bo'lgan davrda vujudga keldi. Kapitalistik ishlab chiqarish usuli davrida, pul-tovar munosabatlari xo'jalik sohasining hamma tarmoqlarini qamrab olgan davrdagina pul nazariyasi keng tarqaldi. Pulning metallilik nazariyasi XVI asrda fransuz olimi Nikolo Orezme tomonidan nazariya sifatida shakllantirildi. Keyinchalik angliyalik iqtisodchi olimlar U.Stefford, T.Men, P.Nors, CHayld, Fransiya A.Monkreten, Germaniyada U.YUst; Italiya G.Skaruffi, F.Galiyani tomonidan rivojlantirildi.

Pulning metallilik nazariyasi merkantilizm g'oyalariga asoslanadi. Merkantilizm – dunyo tarixidagi birinchi iqtisodiy maktab hisoblanadi. Merkantilistlar 2 yirik guruhga bo'linadi:

1. Ilk merkantilistlar.

2. So'nggi merkantilistlar.

Ilk merkantilistlar - aktiv pul balansi degan g'oyani ilgari suradilar. Ularning fikriga ko'ra oltin va kumush o'z tabiatiga ko'ra pul hisoblanadi. Har bir jamiyatning boyligi uning oltin va kumush zaxiralari bilan belgilanadi. Aktiv pul balansi - deganda oltin va kumushning har doim mamlakatga kirib kelish miqdori ularni mamlakatdan chiqib ketish miqdoridan katta bo'lishi tushiniladi. Ilk merkantilistlar davlat **proteksionizm** siyosatini qo'llash shart deb hisoblaydilar. Ular aytadiki, davlat mamlakatdan oltin va kumush pullarni chiqib ketishini to'sqinlik qilishi zarur.

So'nggi merkantilistlar pulning asosiy funktsiyasi bu jamg'arish funktsiyasi deb hisoblaydilar. XVI asrning ikkinchi yarimidan XVII asr oxiriga qadar Yevropada so'nggi merkantilistlarning qarashlari hukmron g'oyaga aylandi. So'nggi merkantilistlarning eng taniqli vakili Tomas Men hisoblanadi. T.Men ilk merkantilistlardan farqli ravishda pulning muhimligi jamiyat boyligining manbai ekanligida emas balki mamlakat ichidagi tovarlar va pullarning harakatiga ta'siridadir degan xulosaga keldi.

T.Men birinchi bo'lib metallilik nazariyasiga yangilik kiritdi. Ushbu yangilik quyidagilardan iborat:

1. Mamlakat savdo balansi ijobiy saldogaga ega bo'lganda tovarlarni import qilish mumkin.

2. Agar mamlakat uchun foydali bo'lsa, oltin va kumushni xalqaro savdoni rivojlantirish uchun ishlatish mumkin.

Tomas Men aytadiki pul savdoni yaratadi, savdo esa pulni ko'paytiradi. Tomas Men birinchi bo'lib **umumiy savdo balansi** degan tushunchani kiritgan.

So'nggi merkantilistlar umumiy savdo balansi g'oyasini ilgari surdilar. Bungacha xususiy savdo balanslari mavjud edi. Ular mamlakatning alohida olingan bitta mamlakat bilan savdo munosabatlarini aks ettirar edi.

Merkantilistlar oltin va kumush tangalarni yemirilib ketishini tan olmaganlar. Lekin amaliyot ko'rsatadiki oltin va kumush tangalar ishqalanish xususiyatiga ega. Ushbu tangalar vaqt o'tishi bilan o'z vaznining bir qismini yo'qotadi, natijada ayirboshlash munosabatlarida notenglik holati yuzaga keladi. VIII asrga kelib metall tangalarning yemirilishi isbotlandi. Shuningdek, birinchi jahon urushi ta'sirida Yevropada oltin standarti bekor bo'ldi.

Dastlab merkantilistlar Adam Smit va Jorj Styuard tomonidan qattiq tanqidga uchradi. Ushbu olimlarning fikriga ko'ra pul jamiyatning boyligi emas, balki shartli hisob birligidir. Pullar baho masshtabi sifatida ayirboshlash munosabatlarini ifoda etadi. Taniqli iqtisodchi olimlar P.Samuelson, J.Key metall pullar muomalasini inkor etganlar.

2. Oltin quyma standarti 2 - Jahon urushidan keyin, 20-yillarda ba'zi mamlakatlarda oltin quyma standarti joriy qilindi. Bu standartning oltin tanga standartdan asosiy farqi shunda ediki, muomaladagi banknotalar 12-12,5 kg. atrofidagi oltin quymalarga almashtirilardi. 12,5 kg. lik quymaga banknotani almashtirish uchun Angliyada 1700 ft. st., Frantsiyada 215 ming fr. talab qilinardi.

edi. Bu bilan oltin muomaladan xalqaro aylanmaga chiqarildi. Ichki aylanmada esa bunday imkoniyatga faqatgina yirik firmalar va puldorlar ega bo'lib qoldilar, xolos.

3. Oltin deviz standarti Oltin quyma standartga kirmagan mamlakatlarda banknotalarni bevosita oltinga almashtirish tiklanmadi. Bu mamlakatlar o'z kredit pullarini oltin quyma standartga kiruvchi mamlakatlarning devizlariga (ya'ni valyutalariga) almashtirishni mo'ljallangan edilar. Bu bir mamlakat valyutasining ikkinchi davlat valyutasiga bog'liqligini keltirib chiqarar edi. Pul tizimining bu ko'rinishi oltin deviz standarti nomini oldi.

1929-33 yillardagi jahon krizisidan keyin barcha mamlakatlarda oltin deviz standartning ba'zi elementlarini oltin dollar standart o'zida olib qoldi. Bu standartning o'ziga xos xususiyati shunda ediki, birinchidan, bu standartdan foydalanish huquqi faqatgina chet el emission banklari uchungina saqlab qolingan edi, ikkinchidan, bu standartda faqatgina AQSH dollarigina oltin bilan aloqasini saqlab qolgan edi, xolos. 1971 yil dekabr oyidan boshlab dollarning oltin pariteti bekor qilinishi bilan oltin standartning barcha ko'rinishlari o'z kuchini yo'qotdi.

Oltin standarti barbad bo'lishi va iqtisodiyotni davlat ishtirokida boshqarilishiga o'tilishi bilan metall pul nazariyasi boshqa nazariya bilan almashtiriladi. Neometalizmoimining asosiy kamchiligi shundaki, ular iqtisodiyotni davlat tomonidan boshqarilishi bilan oltinga almashtirilmaydigan kredit pullar orasida ichki bog'liqlikni e'tiborga olmadilar.

2.2. Pulning nominallik nazariyasi.

Pulning nominallik nazariyasining asoschilari bo'lib Angliyalik ruhoniylar va faylasuf J. Berkli va Angliyalik iqtisodchi J. Styuard hisoblanadi. Ular bu nazariyaning etakchisi. Bu nazariyani rivojlantirishga eng katta hissa qo'shgan olim G. Knapp. 1905- yilda Knappning pulning davlat nazariyasi nomli kitobi nashrdan chiqdi. Pulning nominallik nazariyasi XVIII asrda paydo bo'lgan. Ushbu nazariya namoyondalari pulning tovar xususiyatini inkor etdilar. Ular aytadiki pul qiymat va iste'mol qiymatiga ega emas. Pulning qiymati unga qo'yilgan nominali bilan belgilanadi. Ular metall pullar yemirilish xususiyatiga ega ekanligini ta'kidlashdi va qog'oz pullar to'lov vositasi sifatida moslashuvchan va qulay, ayirboshlash vositasi ekanligini etirof etishdi.

Knapp pulning nominallik nazariyasini rivojlantirar ekan quyidagi xulosaga keldi.

- Pulni davlat yaratadi;
- Pulning asosiy funksiyasi bu to'lov vositasi funksiyasidir;
- Davlat pulga xarid qobiliyatini beradi;
- Pulning xarid qobiliyati davlatning qonun hujjatlari bilan belgilanadi;

Keyns pulning nominallik nazariyasi tarafdori bo'lgan. Keyns aytadiki qog'oz pullarning oltin tangalarni muomaladan siqib chiqarishi Knappning buyuk g'alabasidir. Pulning mohiyati 3 shaklda namoyon bo'ladi.

1. Pul barcha tovarlar qiymatini o'zida ifoda etuvchi umumiy ekvivalentdir.
2. Pul mustaqil almashinuv xususiyatiga ega. Pul tovarlarsiz ham erkin harakatlanadi (talabalarga stipendiya, oylik maoshlar, soliqlar, bankdan kredit olish)
3. Pul buyumlashgan mehnatning tashqi o'lchovi. Buyumlashgan mehnatning ichki o'lchovi mehnat asosida o'lchanadi. Nominalistlar baho mashtabi deganda milliy pulning oltin asosiga aytiladi.

Nominalistlar oltinga almashmaydigan qog'oz pullar muomalasini afzal ekanligini etirof etadilar. Hozir dunyoda hech bir valyuta oltin asosiga ega emas. Hozirgi davrda muomlagacha chiqarilayotgan naqd pullar Markaziy bankning aktivlari bilan ta'minlanadi.

1.2. Pulning miqdoriylik nazariyasi.

Pulning miqdoriylik nazariyasining mohiyati shundaki muomalada pul miqdorining oshishi tovarlar bahosining va pulning qiymatini o'zgarishiga sabab bo'luvchi asosiy omildir.

XVI asrda Yevropalik mustamlakachilar va birinchi navbatda ispanlar Amerikadagi ko'plab oltin va kumush konlarini topdilar. Natijada Amerikadan Yevropaga juda katta miqdorda oltin va kumush oqib keldi. Bu esa G'arbiy Yevropada tovarlar bahosining keskin oshishiga sabab bo'ldi. Shu bog'liqlikni birinchi bo'lib fransuz faylasufi Jan Boden aniqladi.

J.Bodenga qadar tovar bahosining oshishi metall tangalarni yemirilishi bilan izohlanar edi. Pulning miqdoriylik nazariyasi XVII-XVIII asrlarda Angliyada J.Lokk va D.YUm; Fransiya Monteske rivojlantirdi. Ular bu nazariyani qog'oz pullarga nisbatan qo'llashning mumkinligini asoslab berishdi.

Klassik iqtisodchi D.Rekardo pulning miqdoriylik nazariyasini tarafdori. Rekardo qiymatning mehnat nazariyasini yaratgan. Ushbu nazariyaga ko'ra metal pullarning qiymati ularni ishlab chiqarish uchun sarflangan mehnat xarajatlari bilan belgilangan. Ammo keyinchalik Rekardo o'zining ushbu qoidasiga qarshi chiqdi. U yozadiki ayrim davlatlarda pulning qiymati muomaladagi pul miqdoriga bog'liq ravishda o'zgaradi.

Karl Marks pulning miqdoriylik nazariyasini ayovsiz tanqid qildi. Marksning fikriga ko'ra miqdoriylik nazariyasining eng kata xatosi shundaki, ular pulning mohiyatini faqatgina pulning muomala vositasi bilan tushuntiradilar. Ular pulning qiymat o'lchov funksiyasini tan olmaydilar. Karl Marksning fikricha pulning miqdoriylik nazariyasining ikkinchi xatosi pullar va tovarlar muomala jarayoniga qadar bahoga va qiymatga ega bo'lmaydilar deganlaridadir.

Marksning fikriga ko'ra muomalaga kirishgunga qadar pullar qiymatga tovarlar esa bahoga ega bo'ladi. Pullar qiymati va tovarlarning bahosiga bog'liq ravishda tovarlarning bahosi shakllanadi.

Pulning miqdoriylik nazariyasi namoyondalari bilan K.Marks o'rtasidagi munozara quyidagida namoyon bo'ladi.

Marks aytadiki: tovarlar bahosining oshishi muomaladagi pul miqdorining ko'payishiga olib keladi. Pulning miqdoriylik nazariyasining namoyondalari aytadiki: muomaladagi pul miqdorining ko'pligi tovarlar bahosining oshishiga olib keladi. XX asrda pulning miqdoriylik nazariyasi hukmron nazariyaga aylandi. XX asrda miqdoriylik nazariyasining 2 xil ko'rinishi paydo bo'ldi.

1.Transaksion (I.Fisher yaratdi)

2.Kembridj

1911-yilda Irving Fisherning mashhur "Pulning xarid kuchi nomli" asari nashrdan chiqdi. Ushbu asarda Fisherning almashuv tenglamasi o'z ifodasini topdi.

$$MV=PQ$$

M-muomaladagi pul massasi

V- pulning aylanish tezligi

P –tovarlarning o'rtacha bahosi

Q –ishlab chiqarilgan tovarlar miqdori

$$P=MV/Q$$

Fisherning xulosasiga ko'ra tovarning bahosi muomaladagi pul miqdoriga va pulning aylanish tezligiga to'g'ri proporsional. Bunda Q va V o'zgarmasdir. Bu ikkala komponent o'zgarmas bo'lganligi sababli shunday xulosa kelib chiqadi. Tovarlarning bahosining o'zgarishi muomaladagi pullarning o'zgarishiga bog'liq.

Kembridj variantini Alfred Marshal yaratdi. Ushbu nazariyani Pigu rivojlantirdi. Fisherdan farqli o'laroq Marshal va Pigu tahlilni mikroiqtisodiy darajada amalga oshirdi. Ular asosiy e'tiborini xo'jalik sub'ektlarining kassa qoldiqlarini o'zgarishiga qaratdilar.

$$M = KPY$$

K-pulning aylanish tezligi ammo bu tezlik xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning pul shaklidagi nominal daromadiga qarab o'rganiladi. Fisherda pulning aylanishi tovarlar aylanishiga qarab belgilanadi. Kembridj variantidan shunday xulosa chiqadi: muomaladagi pul miqdori pulning aylanish tezligiga teskari proporsional. Pulning aylanish tezligi real kassa qoldiqlarining miqdori va ularning hisobidan qilingan xarajatlar nisbatiga bog'liq bo'lganligi sababli muomaladagi pul miqdorining o'zgarishi pul shaklidagi nominal daromadning o'zgarishiga bog'liq.

Kembridj variantida kassa qoldiqlarini shakllantirishning ikki xil varianti keltiriladi:

-pulning qulay to'lov vositasi.

-ko'zda tutilmagan holatlar munosabati bilan nominal daromadning bir qismini pulda saqlash.

2.4. Zamonaviy monetarizm nazariyasi.

AQSHning Chikago Universiteti professori Xalqaro Nobel mukofoti sohibi Fridmen XX asrning 70-yillarida yaratdi. II jahon urushidan keyin AQSHda J.M.Keynsning pul kredit konsepsiyasining qabul qilinishi AQSH iqtisodiyotini 1960- yillarga qadar inqirozsiz rivojlantirish imkonini berdi.

60- yillarga kelib Keynsning konsepsiyasi AQSHda ishlamay qoldi. Ya'ni past va barqaror foiz stavkalari sharoitida ishsizlik darajasi oshib ketdi. Inflyatsiyaning yillik darajasi 10 % ga yetdi.

Maydonga M.Fridmen chiqdi. U aytadiki: AQSHdagi hozirgi inqiroz holati pullar taklifining keskin ko'payganligi bilan bog'liq. Shuning uchun pul massasining o'sish sur'atlarini nazorat ostiga olishimiz kerak. U taklif qildi. Pul massasining o'sishi 3-5 % darajasida bo'lishi kerak. Agar pul massasining yillik o'sish massasi 3 % dan ortiq bo'lsa, bu pul massasining o'sish suratini sekinlashishiga olib keldi. Agar pul massasining yillik o'sishi 5 % dan yuqori bo'lsa mamlakatda inflyatsiya kuchayadi. Fridmen ushbu taklifini amaliyotda qabul qilinishi AQSHda inflyatsiya yillik darajasini bir yil ichida 10 % dan 5 % ga tushirish imkonini berdi.

1978 - yillarda AQSH kongresi AQSH federal zaxira tizimiga M₂ yoki M₃ agregatlarini nazorat qilish vazifasini yukladi. Hozirgi kunda AQSH markaziy banki M₃, O'zbekiston M₂ pul agregatini nazorat qiladi.

Fridmen Markaziy bankning pullar taklifini tartibga solish imkoniyatiga qattiq ishonadi. U aytadiki, mamlakat bank tizimidagi ortiqcha pullarni Markaziy bankning ochiq bozor siyosati orqali olib qo'yish mumkin. Fridmen tijorat banklarining kredit ekspansiyasini jilovlash kerak degan g'oyani ilgari surgan. Uning fikricha banklar iqtisodiyotni haddan tashqari ko'p miqdorda kreditlab yuborishi mumkin, shu sababli Fridmen tijorat banklarining depozitlariga 100 % li majburiy zaxira qo'llash taklifini bergan.

Shunday qilib, klassik miqdoriy nazariya uchun uchta qoida:

1) sabablilik (narxlar pullarning massasiga bog'liq bo'ladi);

2) mutanosiblik (narxlar pullar miqdoriga mutanosib ravishda o'zgaradi)

3) universallik (pullar miqdorining o'zgarishi hamma tovarlarning narxlariga bir xilda ta'sir qiladi) xos bo'lgan. Pullar shakllarining rivojlanishiga qarab pullar massasi turli xildagi miqdordan iborat bo'ladi va nafaqat naqd pullarni, shu bilan birga turli shakllardagi bank omonatlarini ham o'z ichiga oladi. Narxlar turli tusda oshib boradigan tovarlarning har xil guruhlar ham pul massasining ko'payishiga turlicha munosabatda bo'ladi. Shuning uchun pullarning miqdoriy nazariyasining shundan keyingi rivojlanishi unga ekonometrik tahlil apparati va narxlar bo'yicha mikroiqtsodiy elementlarining qo'shilishi bilan bog'liq. Siyosiy iqtisod matematik maktabining yirik vakili, Xalqaro iqtisodiy jamiyat asoschilaridan biri va uning birinchi prezidenti (1931-1933) Irving Fisher (1867-1947) pullarning miqdoriy nazariyasini zamonaviylashtirishga katta hissa qo'shdi. U «Pullarning xarid qilish kuchi. Uning belgilanishi kredit, foizlar va tanazzullarga munosabati» asarida (1911) pullar massasi bilan tovarlar narxlar darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni formallashtirishga harakat qilgan. Tovarlarni uchun to'langan pullar soni va sotilgan tovarlar narxlar summasi teng bo'lgani uchun buni I.Fisher tarozi bilan o'xshatmoqchi bo'ladi. Matematik shaklda ayirboshlash tenglamasini quyidagi formula shaklida tasavvur etish mumkin:

$M \cdot V = \sum PQ$, bunda: $\sum$ – (Expenditure) – pul muomalasining umumiy hajmi, ya'ni mazkur jamiyatda shu yil davomida tovarlarni sotib olish uchun sarflanadigan pullar summasi; M (Money) – ushbu jamiyatda yil davomida muomalada yurgan pullarning o'rtacha miqdori; (Velocity) – ne'matlarga ayirboshlashdagi pullar aylanishlarining o'rtacha soni; P – (Price) – ushbu jamiyatda sotib olinadigan har qanday alohida tovarning o'rtacha sotish narxi; Q – (Quantity) – tovarlarning jami xarid qilingan soni. Fisher formulasi oltin tangali standart sharoitida to'g'ri bo'lmaydi, chunki u pullarning ichki qiymatini hisobga olmaydi. Biroq oltinga almashtirilmaydigan qog'oz pullar

muomala qiladigan sharoitda u muayyan mazmun kasb etadi. Bunday sharoitda pul massasining o'zgarishi, garchi I.Fisher tovarlar narxlarining mutloq elastikligini nazarda tutib, narx mexanizmini ma'lum ma'noda ideallashtirsa-da, lekin tovarlar narxlari darajasiga ta'sir ko'rsatadi. Boshqa neoklassiklar kabi Fisher ham mukammal raqobatchilikka asoslanadi va o'z xulosalarini monopoliyalar hukmronlik qiladigan va narxlar oldingi elastikligini jiddiy yo'qotgan jamiyatga tegishli deb biladi. Ko'pgina hozirgi iqtisodchilar ayirboshlash tenglamasini bir xillik, ya'ni $MV=PQ$ sifatida tavsiflashadi. Gap shundaki, bu tenglama $D - T$ ayirboshlash harakatini tovarlarning jami massasiga daxldor deb ifodalashga urinadi, ya'ni tovarlar sotib olingan pullar summasi sotib olingan tovarlar narxlari summasiga teng (bir xil). Bu tovarlar uchun ayirboshlash formulasi narxlarning umumiy (mutloq) darajasini izohlash uchun xizmat qila olmaydi. Miqdoriy nazariya tarafdorlarining faraz qilishicha, ayirboshlash formulasi mutloq kattalikni EQ_o ni izohlaydi (ayni bir vaqtda talab va taklif mexanizmi undan nisbiy tebranishlarni izohlaydi). I.Fisher va uning izdoshlari shunday nuqtai nazarga amal qilishgan. Ular pullarning aylanish tezligi (D) va ishlab chiqarish darajasi (Q) muomalada yurgan pullar miqdoriga (M) va narxlar darajasiga (P) bog'liq bo'lmashligini asoslashga urinishgan. Ular pullarning aylanishi tezligi avvalo demografik (aholining zichligi va hokazo) va texnik (transport vositalarining soni, sifati va hokazo) parametrlarga bog'liq bo'ladi, deb faraz qilishgan. Ishlab chiqarish darajasi esa asosan mehnat bozorida yuzaga kelayotgan shart-sharoitlar bilan belgilanib, narxlar darajasi va muomalada yurgan pullar soniga bog'liq bo'lmaydi. Shubhasiz, bozor xo'jaligi hukmronlik qiladigan sharoitda bunday qoidalar yaqqol noreal tus kasb etadi. Pulning Djon Meynar Keyns nazariyasi Iqtisodiyotni davlat tomonidan tanazzulga qarshi kredit-pul vositalari yordamida tartibga solish xususida ikkita bir-biriga zid keladigan yondashuv mavjud. Ularning biri neoklassik doktrina bilan bog'liq. An'anaviy neoklassik yo'nalish stixiyali bozor mexanizmini ideallashtirgan. U to'liq bandlikka asoslanadi va pul massasining o'sishi narxlarning o'sishida ifodalanadi, deb faraz qiladi. Natijada pul birligining xarid qilish kuchi pasaydi va pullarning o'sishi aylanish girdobida qolib ketdi. Shunday qilib, narxlarning yangi, birmuncha yuqori darajasida pullar zaxirasining oldingi qiymati yana qayta tiklandi. Bunday rivojlanish modeli amalda kapitalizmga tanazzullar va ishsizlikni istisno qildi. Neoklassiklarning yondashuvi kapitalistik voqelikka zid keldi va bu hol 1929-1933 yillardagi «buyuk depressiya» jarayonida alohida namoyon bo'ldi. Ahvolni tuzatish ishi J.M.Keynsning zimmasiga tushdi. U «Bandlik, foiz va pullarning umumiy nazariyasi» asarida (1936) pullarning aylanishdan chiqib ketishi sabablarini aniqlashga urinadi, chunki, uning fikricha, buning natijasida yalpi to'lovga qobiliyatli talab hajmi qisqaradiki, bu ishlab chiqarish rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. J.M.Keynsning fikricha, pullarning chiqib ketishining bosh sabablari «uchta fundamental psixologik omillar»: iste'molga moyillik, likvidlikni afzal ko'rish va kapital aktivlardan keladigan bo'lg'usi daromad taxmini bilan bog'liq. Pullarga yalpi talab quyidagi formula bilan belgilanadi: $M = M_1 + M_2 = L_1(Y) + L_2(r)$, bunda: M_1 – transaksion talab; M_2 – spekulativ talab; Y – milliy daromad; r – foiz normasi; L_1, L_2 – likvidlik funksiyalari. Neoklassiklar va Keyns pullar takror ishlab chiqarish jarayoniga ta'sir qiladi, deb hisoblashadi. Biroq neoklassiklar bunday ta'sirni narxlar orqali, Keyns esa – foiz normasi orqali ko'rsatadi. Keynsning fikricha, foiz normasi investitsiyalarga ta'sir ko'rsatadi, investitsiyalar esa milliy daromad o'sishining muhim omili hisoblanadi. Keynsning kapitalizmning o'zini o'zi tartibga soladigan tizim sifatidagi tanqidi qayishqoq pullarni – neoklassik nazariyaning asosiy barqarorlashtiruvchi omilini to'xtatib qo'yish yo'li bilan erishiladi. Keyns shu maqsadda barcha iqtisodiy ko'rsatkichlarni ish haqining o'zgarmas kattaliklarida ifodalaydi. Lekin narx omilidan abstrakshtirish, o'z mohiyatiga ko'ra, ayniqsa ikkinchi jahon urushidan keyin keskinlashgan inflyatsiya muammosini istisno etdi. Bu keynschilikning keskin tanqidga uchrashini oldindan belgilab berdi va pullarning neoklassik nazariyasi vujudga kelishining muhim sharti bo'ldi. Hozirgi monetarizm nazariyasi Keynsning bevosita davlat investitsiyalarining roliga va kon'yunkturani tartibga solishning byudjet uslublariga ortiqcha baho berib yuborgan tavsiyalarining qo'llanib bo'linmasligi inflyatsiya fenomenini «sof pullik asosda» izohlashga urinishlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Bunday yondashuv Milton Fridmen (1912 yilda tug'ilgan) boshchiligidagi hozirgi monetaristlar asarlarida amalga oshirildi. 60-70-yillarda uning «Kapitalizm va erkinlik», «Qo'shma Shtatlarning monetar tarixi. 1867- 1970» (A.Shvarts bilan birgalikda), «Pozitiv iqtisodiy fan ocherklari», «Dollar va defitsit», «Pul

nazariyasidagi **kontrrevolyutsiya**» va boshqa asarlari chop etiladi. 1976 yilda M.Fridmenga Nobel mukofoti berildi. Monetaristlar pullarning miqdoriy nazariyasining yangicha talqinini taklif etishdi. M.Fridmen statistik tahlil asosida quyidagicha formulani taklif qildi: $MV = Py$, bunda: M – pul massasi; V – daromadning aylanish tezligi; P – narxlar darajasi; y – real daromad normasi (oqimi). Pullarni monetaristlar takror ishlab chiqarishning hal qiluvchi omilli sifatida ko'rib chiqishadi, shuning uchun davlatning pul-kredit sohasini noto'g'ri tartibga solishi, ularning fikricha, iqtisodiy tanazzulni keltirib chiqarishi mumkin. Bunday tanazzulning oldini olish uchun, birinchidan, pul massasining o'sishi sur'atlarini yiliga 3-4% gacha pasaytirish zarur (bu AQSH milliy daromadining o'rtacha o'sish sur'atlariga to'g'ri keladi). Shunisi xarakterliki, bunday sur'atlar iqtisodiy kon'yunkturaning joriy holatidan qat'i nazar tavsiya etiladi, chunki, monetaristlarning fikricha, qabul qilingan qarorlarning ta'siri jiddiy kechikadi va ularning boshlang'ich maqsadiga putur etkazadi. Ikkinchidan, davlatning iqtisodiy funksiyalarini cheklash: davlat sektori miqdorlarini kamaytirish, davlat xarajatlarini, shu jumladan, ijtimoiy ehtiyojlarga xarajatlarni qisqartirish kerak (bu yirik biznesning manfaatlariga ob'ektiv xizmat qiladi). 1969-1970-yillarda va 70-yillarning ikkinchi yarmida AQSH, Angliya, GFR, Yaponiyada va boshqa ayrim mamlakatlarda monetaristik tavsiyalarni amalda qo'llanishga urinishlar bo'ldi. Hisobga olish stavkasi jiddiy oshirildi (17-20%gacha), ilgari natsionalizatsiya qilingan korxonalarning qisman qaytadan xususiyashtirilishi va shu kabi tadbirlar amalga oshirildi. Biroq inflyatsiya bilan kurashda erishilgan shubhasiz yutuqlarga qaramasdan kapitalizmning rivojlanishidagi tanazzulli pasayishlarning to'liq oldini olib bo'lmadi – 1980-1982-yillardagi tanazzul shundan yaqqol dalolat berdi. Bir qator mamlakatlarda ushbu tanazzul urushdan keyingi davrdagi nafaqat eng uzoq davom etgan, shu bilan birga eng teran tanazzul bo'ldi. Monetaristik chora-tadbirlar, shubhasiz, mehnatkashlar real daromadlarining harakatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shunday qilib, hozirgi monetarizm qo'yilgan vazifani to'liq hal qila olmadi. Bu shuning uchun yuz berdiki, monetarizm kapitalistik ishlab chiqarishning tub muammolaridan, avvalo va asosan kredit-pul muomalasi sohasidan ajratib abstraklashtirildi.

4-ma'ruza: PUL AYLANISHI VA UNING TARKIBI.

Reja:

- 4.1. “Pul aylanmasi” tushunchasining mazmuni va pul aylanmasining tarkibiy tuzilishi
- 4.2. Naqd pul aylanmasi va uni tashkil qilish printsiplari. Naqd pullarni muomalaga chiqarish va muomaladan olish tartibi.
- 4.3. Naqd pulsiz hisob-kitob shakllari.
- 4.4. Umumiy to'lov aylanmasi” tushunchasi va uning tarkibi. To'lov aylanmasining tarkibi.

4.1. “Pul aylanmasi” tushunchasining mazmuni va pul aylanmasining tarkibiy tuzilishi

Pul aylanmasi - bu ma'lum bir davr uchun naqd va naqdsiz shaklda barcha to'lovlarning yig'indisi. Muomala va to'lov vositasi vazifasini bajaruvchi to'lov aylanmasiga naqd va naqdsiz operatsiyalarda pul mablag'lari harakati, shuningdek boshqa to'lov vositalarining harakati: cheklar, veksellar, depozit sertifikatleri, ya'ni pul vazifalarini bajarishga qodir muomaladagi pul vositalari kiradi.

Amalda pul aylanmasi to'lov aylanmasining bir qismidir, shu jumladan pul muomalasi, bu naqd pul va aylanmasi bo'lib, u ko'plab operatsiyalarda o'zgarishsiz qatnashadi, aksincha pul birligining naqd pulsiz muomalada bank hisobvarag'idagi yozuvlar ko'rinishidagi harakatidan farq qiladi.

To'lov aylanmasining ikkinchi qismi pul aylanmasi deb ataladi, bu erda pul to'lov vositasi sifatida ishlaydi, shu jumladan naqd va naqd pulsiz pul harakati shaklida qatnashadi.

Mamlakat pul muomalasini aks ettiruvchi mamlakat pul aylanmasi quyidagi muomaladan iborat:

- Markaziy bank va tijorat banklari;

- tijorat banklari;
- tijorat banklari va ularning mijozlari (korxonalar, tashkilotlar, aholi);
- korxonalar va tashkilotlar, ular va aholi o'rtasida;
- jismoniy shaxslar;
- banklar va turli moliya institutlari, shuningdek, jismoniy shaxslar o'rtasida.

Mamlakatimizda elektron pullar muomalasini, jumladan, elektron pullarni chiqarish, foydalanish va ularni qoplash bo'yicha amalga oshiriladigan faoliyatning huquqiy asosini yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasining "To'lovlar va to'lov tizimlari to'g'risida"gi Qonunida belgilangan normalar asosida **"O'zbekiston Respublikasi hududida elektron pullarning chiqarilishi va muomalada bo'lishi qoidalar"** ishlab chiqilib, Adliya vazirligida 2020 yil 29 aprelda 3231-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazildi.

Mazkur hujjat jahon tajribasiga tayangan holda, elektron pullar tizimi faoliyatini tashkil etish, elektron pullar muomalasi, elektron pullar tizimida risklarni boshqarish hamda tizimda xavfsizlikni ta'minlash maqsadida ishlab chiqildi.

Milliy to'lov tizimining asosiy funktsiyalari quyidagicha tavsiflanadi:

- to'lov operatsiyalari ishtirokchilarining qarz majburiyatlarini to'lash va hisobga olish;
- to'lov tizimi sub'ektlari o'rtasida pul o'tkazmalarini o'tkazish bo'yicha munosabatlarni tashkil etish yagona qoidalar va standartlar bilan tartibga solinadi. Milliy to'lov tizimini yaratish pul va to'lov aylanmasining quyidagi asosiy vazifalarini hal qilishni nazarda tutadi:

- doimiylilik;
- xavfsizlik;
- samaradorlik;
- adolat.

Naqd pul aylanmasi

Pul aylanmasi – bu pullarning naqd va naqdsiz shakldagi uzluksiz harakatlarning yig'indisidir. **I.Shakerning** ta'rif berishicha pul aylanmasi bu pullarning naqd va naqd bo'lmagan shakllardagi doiraviy aylanish jarayoni bo'lib, bunda pullar muomala vositasi va to'lov funktsiyasini bajaradi. Pulning bir qo'ldan ikkinchi qo'lga o'tishini Shaker doiraviy aylanish deb atadi. Pullarning bir sub'ektdan ikkinchi sub'ektga o'tishi. Pulning doiraviy aylanishi takrorlanishi pulning aylanishi deyiladi. Pul aylanmasidan tashqari to'lov aylanmasi degan tushuncha mavjud. To'lov aylanmasi pul aylanmasiga qaraganda keng tushuncha. To'lov aylanmasi-bu pul shaklidagi mablag'larning va pul bozori instrumentlarning vositasida amalga oshirilgan to'lovlarning yig'indisidir.

Pul bozori instrumentlariga quydagilar kiradi :

- **Obligatsiyalar** – o'z egasiga qat'iy belgilangan foiz ko'rinishida daromad keltiruvchi qimmatli qog'oz.

- **Davlatning xazina majburiyatlari.**

- **Depozit sertifikatlar** –bu tijorat banklari tomonidan korxonalar ixtiyoridagi vaqtinchalik bo'sh pul mablag'larni jalb qilish maqsadida chiqariladigan qimmatli qog'oz.

- **Jamg'arma sertifikatlar** –bu jismoniy shaxslar ixtiyoridagi vaqtinchalik bo'sh pul mablag'larni banklarga jalb qilish maqsadida chiqariladigan qimmatli qog'oz.

- **Tijorat veksellari** – tijorat veksellari tovarlar kreditga sotilganda yoziladi. Vekselni mol yetkazib beruvchi to'ldiradi. Sotib oluvchi esa vekselga mas'ul shaxsning imzosi va muhr qo'yadi. Ana shundan keyin veksel sotib oluvchining mol yetkazib beruvchi oldidagi qarz majburiyatini tasdiqlovchi hujjatga aylanadi. Tijorat vekseli pulning to'lov vositasi funktsiyasini bajaradi. Vekselni indassament orqali boshqa shaxslarga uzatish mumkin. Indassament vekselni boshqa shaxsga uzatish huquqini beruvchi maxsus yozuv. Vekselni boshqa shaxsga uzatgan shaxs indossant deyiladi. Vekselni qabul qilib olgan shaxs indossat deyiladi.

- **Cheklar**– unda ko'rsatilgan summani to'lash to'g'risidagi topshiriqdir. Amaliyotda pullik cheklar va hisob kitob cheklari qo'llaniladi. Fredirik Mishkenning fikriga ko'ra cheklarning jiddiy kamchiligi ularni chiqarish bilan bog'liq xarajatlarning katta ekanligidir. AQSH da har yili chekni muomalaga chiqarish uchun 40 mlrd.\$ xarajat qilinadi.

- **Bank aktseptlari** – aktsept soʻzi lotincha soʻz boʻlib qabul qilmoq degan manoni anglatadi. Bank aktsepti deganda bank tomonidan tijorat vekseli va chek boʻyicha toʻlovning kafolatlanishi tushuniladi.

Toʻlov aylanmasining mutlaq asosiy 75-80% ini pul aylanmasi tashkil qiladi. Chunki pul eng yuqori likvidli aktiv hisoblanadi.

Pul aylanmasi 2 yirik qismdan iborat:

1. Naqdsiz pul aylanmasi

2. Naqd pul aylanmasi

Naqdsiz pul aylanmasi – bu pul mablagʻlarining toʻlovchining bankidagi hisob raqamidan oluvchining hisob raqamiga koʻchirish shaklidagi harakatlarining yigʻindisidir.

Sobiq Ittifoq oʻrnida tashkil topgan davlatlar oʻzaro talab va majburiyatlarini voz kechish deb nomlanuvchi naqdsiz pul aylanmasi mavjud.

3.2. Naqd pul aylanmasi va uni tashkil qilish printsiplari. Naqd pullarni muomalaga chiqarish va muomaladan olish tartibi.

Naqd pul aylanmasi bu pullarning naqd koʻrinishidagi harakatlarining yigʻindisidir.

Naqd pul aylanmasi – bu naqd pullarning doiraviy aylanishining doimiy ravishda takrorlanishidir.

Naqd pul aylanmasi bu pul mablagʻlarining naqd koʻrinishidagi aylanmasidir. Taraqqiy etgan mamlakatlarda naqdsiz pul aylanmalarini yuksak darajada rivojlanganligi, naqd pullarga boʻlgan talabni keskin pasayishiga olib keldi. AQSH va Yaponiyada plastik kartochkalarga asoslangan toʻlovlar rivojlangan. Evropada plastik kartochkalar va pullik cheklarga asoslangan toʻlovlar rivojlangan.

Naqd pullar aylanishining amal qilishiga doir quyidagicha asosiy tamoyillar ajratib koʻrsatiladi:

1) moliya muassasalari-emitentlarning mavjudligi;

2) bozor qatnashchilarining mablagʻlarni sarflash yuzasidan iqtisodiy erkinligi;

3) taʼsis etilgan milliy pul birligining amal qilishi;

4) nazorat qiluvchi organlar oldida tushumlar va xarajatlar hajmlari uchun hisobotchilikni amalga oshirish mumkinligi;

5) pul mablagʻlariga egalik qilishning legitimligi.

Toʻlovlar maʼlum ketma-ketlikda amalga oshiriladi.

Xalqaro amaliyotda pullik toʻlovlarni amalga oshirishning 2 xil ketma-ketligi mavjud:

1. Kalendar ketma-ketlik.

2. Maqsadli ketma-ketlik.

Kalendar ketma – ketlikda qaysi qarzdorlik oldin paydo boʻlgan boʻlsa, oʻsha toʻlanadi. Bu ketma-ketlik taraqqiy etgan mamlakatlarda qoʻllaniladi.

Maqsadli ketma-ketlikda toʻlovlar oldindan belgilangan maqsadlarga qarab toʻlanadi. Bu ketma-ketlik rivojlanayotgan davlatlarda, shu jumladan Oʻzbekiston Respublikasida qoʻllaniladi.

Har qanday pullik toʻlovlar pul aylanmasida ishtirok etuvchi subektlarining joriy hisob raqamlaridagi pul mablagʻlari hisobiga toʻlanadi. Joriy hisob raqamlar AQSH bank amaliyotida tranzaksion depozit hisob raqamlari, Germaniyada jiro hisob raqamlari, Rossiyada “depoziti do vobrebovanie” deyiladi. Fransiyada joriy hisob raqami deyiladi, Oʻzbekistonda talab qilib olinadigan depozit hisob raqamlari deyiladi.

Naqd pul aylanmasi muomalaga 2 kanal orqali chiqadi:

1) Markaziy Bankning zaxira vakillik tizimi orqali (Tijorat banklarining buyurtmalari asosida). Tijorat banklarida naqd pulga boʻlgan qoʻshimcha talab yuzaga kelganda ular bu talabni qondirish uchun markaziy bankga naqd pul olish uchun buyurtma beradilar. Markaziy Bank buyurtma qilingan naqd pulni emissiya qiladi va uni inkassatsiya xizmati orqali tijorat banklariga yetkazadi. Emissiya qilingan summaga Markaziy Bank balansining passiv qismidagi “Majburiyatlar moddasi” koʻpayadi. Tijorat bankining Markaziy Bankning balansida ochilgan “Vostro” vakillik hisob raqamining qoldigʻi ana shu summaga kamayadi.

2) Davlat byudjeti xarajatlarini moliyalashtirishda. Markaziy Banklarning tuman va shahar filiallari bo'lmaydi, shu sababli ular davlat byudjetining kassa ijrosini amalga oshirish maqsadida tijorat banklarining xizmatlaridan foydalanishga majbur bo'ladilar. Moliya vazirligi byudjet tashkilotlari xarajatlarini naqd pulsiz shaklda moliyalashtirib beradi. Moliyalashtirilgan summaning naqd pul ta'minoti Markaziy bank tomonidan amalga oshiriladi. Markaziy Bank inkassatsiya xizmati orqali naqd pulni tijorat banklariga yetkazib beradi. Yetkazib berilgan naqd pulning naqd pulsiz ekvivalenti tijorat bankining hisob raqamidan yechib oladi.

Pul aylanmasining tarkibi quyidagi qismlardan tashkil topadi:

1. Markaziy Bank va tijorat banklari o'rtasidagi naqd pul aylanmasi.

2. Tijorat banklari o'rtasidagi naqd pul aylanmasi

3. Banklar va ularning mijozlari o'rtasidagi naqd pul aylanmasi (barcha naqd pul ko'rinishidagi pullarini tijorat banklariga topshirishlari shart. Tijorat banklari o'z mijozlariga naqd puldagi xarajatlarini moliyalashtirish uchun naqd pullar beradi: (Ish haqi, mukofot, mehnat ta'tili pullari va boshqalar.)

4. Tashkilotlar bilan tashkilotlar o'rtasidagi naqd pul aylanmasi

5. Tashkilotlar va ularning xodimlari o'rtasidagi naqd pul aylanmasi

6. Fuqarolar o'rtasidagi naqd pul aylanmasi.

Hozirgi davrda AQSH, Germaniya, Fransiya, Kanada va Braziliyada muomaladagi naqd pul tendensiyasi kuzatilmoqda. Lekin bu davlatlarda naqd pullarning muomladagi pul massasining salmog'i yuqori emas.

Kanada – 3.6%

Braziliya – 3.8%

AQSH - 4.9%

Fransiya – 8.5%

Rivojlanayotgan mamlakatlarda bu ko'rsatkichning salmog'i ancha yuqoridir. Masalan, Rossiyada bu ko'rsatkich 29% ni, O'zbekistonda esa 48 % ni tashkil etadi. Naqd pul aylanmasi bir qator kamchiliklarga ega:

- Naqd pullarni emissiya qilish tashish va saqlash katta xarajatni talab etadi. Markaziy banklar emissiya xarajatini kamaytrish uchun kupyuralarning nominalini yiriklashtirishga majbur bo'ladilar.

- Naqd pullarni olib yurish xavflidir.

- Naqd pullar bilan hisob kitob qilish soliq to'lashdan qochish imkonini beradi.

- Naqd pul aylanmasi terrorizmni moliyalashtirish bilan bog'liq

- Naqd pullar va inflyatsiya o'rtasida bevosita aloqadorlik mavjud.

Naqd pul aylanmasini tashkil qilish quyidagi printsiplar asosida amalga oshiriladi:

1. Naqd pul aylanmasini tashkil qilish va tartibga solishni me'yoriy huquqiy asoslarining mavjudligi. Masalan, Markaziy bankning kassa operatsiyalarini amalga oshirish to'g'risidagi yo'riqnomasi muhim me'yoriy hujjat bo'lib hisoblanadi.

2. Barcha korxonalar va tashkilotlar o'zlarining naqd puldagi mablag'larini tijorat banklarida saqlashlari shart.

3. Korxonalar va tashkilotlarga kassada kichik miqdorda naqd pul saqlab turishga ruxsat etiladi. Buning uchun ularning kassasiga tijorat banklari tomonidan limit belgilanadi. Bu limit ko'zda tutilmagan xarajatlar uchun ajratiladi.

4. Naqd pullardan maqsadli foydalanish printsiplari

Banklardan korxonalar naqd pullarni pul cheklari orqali oladi. Pul chekida nima maqsadda naqd pul olinayotganligi ko'rsatiladi. Naqd pullarning darajasiga baho berish uchun xalqaro amaliyotda iqtisodiyotda naqd pullarning yetarliligi degan ko'rsatkich qo'llaniladi.

$$M_0/YAIM \cdot 100\%$$

Mo – Markaziy bank tomonidan muomalaga chiqarilgan jami naqd pullar 2019-yilning 1-yanvar holatiga

Germaniyada – 8.9%

Rossiyada – 10.9%

Kanadada – 3.6%

Taraqqiy etgan mamlakatlarda bu ko'rsatkichning darajasi past.

Buning bir qancha sabablari bor. Ulardan asosiylari ikkita:

1. Iqtisodiyotni kichik salmoqqa ega ekanligi. Plastik kartochkalar mo'ljallanishiga ko'ra ikkiga bo'linadi:

- **Shaxsiy kartochkalar** – bu kartochkalar banklar tomonidan jismoniy shaxsga beriladi.

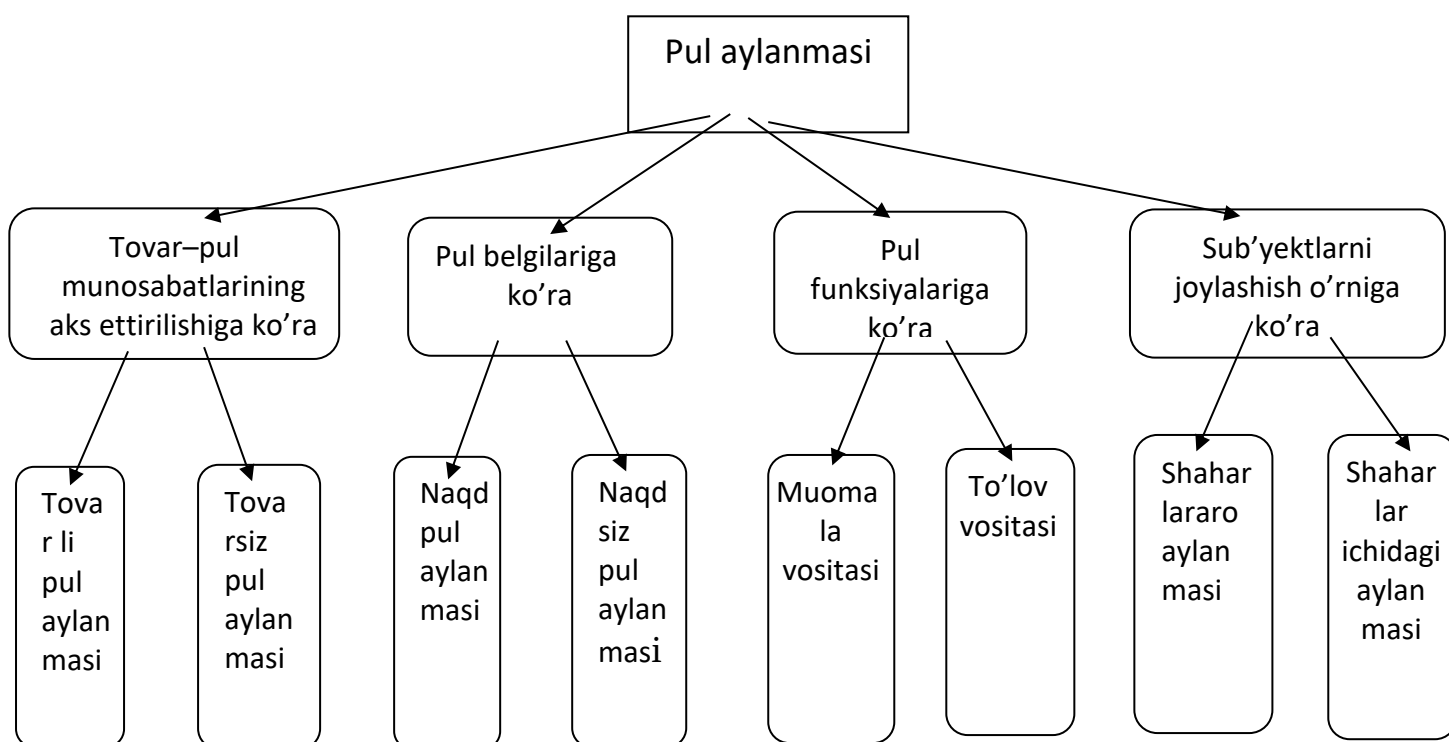
- **Kooperativ kartochkalar** - bu yuridik shaxslarga beriladi. Bu kartochkadan korxonaning xodimlari foydalanishi mumkin.

Plastik kartochkalar ishlash rejimiga ko'ra 2 ga bo'linadi:

1. Of – line

2. On – line

Pul aylanmasi tarkibi

Plastik kartochkalarning to'lovni amalga oshirish xususiyatiga ko'ra:

1. Debetli kartalar - bu kartalar faqat plastik karta hisob raqamidagi pul mablag'lari doirasida to'lovlarni amalga oshirish imkonini beradi.

2. Kreditli kartalar - plastik hisob raqamidagi pul tugaganini keyin ham tijorat bankining krediti hisobiga to'lovni amalga oshirish imkonini beradi.

Mamlakat iqtisodiyotining rivojlanganlik darajasi pul aylanmasining tarkibiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, taraqqiy etgan mamlakatlarda iqtisodiyotning pul mablag'lari bilan ta'minlanganlik darajasi yuqori bo'lganligi sababli, tovar pul munosabatlarida to'lovsizlik muammosi mavjud emas.

$$MK = \frac{YAIM}{M_2}$$

MK = monetazitsiya koefitsienti

M₂ = pul agregati

Taraqqiy etgan mamlakatlarda naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimining rivojlanganligi naqd pullarga boʻlgan talabning kamayishiga olib keldi. Bu esa pul aylanmasi tarkibida naqdsiz yuqori va barqaror darajada saqlash imkonini beradi.

$$PM = \frac{TBS-KST-MKTS}{PAT}$$

PM = pul massasi

MKTS = muddati kelgan toʻlovlar summasi

TBS = tovarlar bahosi summasi

KST = kreditga sotilgan tavorlar summasi

PAT = Pul aylanmasi tarkibi

Naqd pulsiz pul aylanishi – banklarda pul mablagʻlarini toʻlovchilar va oluvchilarning hisobvaraqlari boʻyicha yozuvlar yordamida yoki oʻzaro talablarni hisobga olish yoʻli bilan amalga oshiriladigan pul aylanishidir.

Naqdsiz pul aylanmasi quyidagi printsiplar asosida tashkil etiladi:

1. Naqdsiz pul aylanmasining meʼyoriy huquqiy asoslarining mavjudligi. Oʻzbekistonda naqdsiz pul aylanmasining qonunchilik asoslari boʻlib quyidagilar hisoblanadi:

-Oʻzbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi

-Oʻzbekiston Respublikasining Markaziy banki toʻgʻrisidagi qonuni

-Oʻzbekiston Respublikasining banklar va bank faoliyati toʻgʻrisidagi qonuni

2. Naqd pulsiz hisob kitoblarni asosan banklarda ochilgan hisob raqamlar orqali oʻtkazilishi.

Mijozlar hisob raqam ochishda banklarni erkin tanlash huquqiga ega. Barcha naqdsiz toʻlovlar toʻlovchining joriy hisob raqamidagi pul mablagʻlari hisobidan amalga oshiriladi.

Amaliyotda bir tijorat bankining mijozi ikkinchi bir tijorat bankining mijozi foydasiga naqd pulsiz toʻlovni amalga oshiradi. Bir bankdan 2-bankka oʻtayotgan toʻlovlar banklarning Nostro vakillik raqamlari orqali oʻtadi. Banklarning 2 turdagi nostro vakillik hisob raqamlari mavjud:

1. **Vertikal** vakillik hisob raqami

2. **Gorizontal** vakillik hisob raqami

Odatda har bir tijorat banki milliy valyutada bitta vertikal bitta gorizontal vakillik hisob raqamiga ega boʻladi.

Vertikal vakillik hisob raqami Markaziy bankning balansida ochiladi. Gorizontal vakillik hisob raqami mamlakatning boshqa tijorat bankida ochiladi. Oʻzbekiston Respublikasida tijorat banklari milliy valyutada faqat bitta nostro vakillik hisob raqamga ega. Bu hisob raqam Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy bankining balansida ochilgan. Aniqrogʻi Markaziy bankning Toshkent shahar bosh boshqarmasida ochilgan.

Toʻlovchining va toʻlovchining bankini likvidli boʻlishi. Toʻlovchining va toʻlovchining bankini likvidli boʻlishi deganda ularni oʻz majburiyatlarini pul mablagʻlari bilan oʻz vaqtida va toʻliq toʻlay olish qobiliyatiga aytiladi. Xalqaro taʼmirlash va taraqqiyot banki ekspertlari korxonalarning likvidligini baholash uchun quyidagi koʻrsatkichlarni taklif qilishgan:

Joriy likvidlik koeffitsienti – (Jlk)
JA-joriy aktivlar
JP-joriy passivlar

$$Jlk=JA/JP$$

Jahon banki ekspertlarining bu koeffitsientining eng past normativ darajasini 1.25 qilib belgilangan.

3.3. Naqd pulsiz hisob-kitob shakllari.

Iqtisodiy kontragentlar o'rtasidagi naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirishning asosiy shakllari quyidagilardan iborat:

- 1) inkasso operatsiyalari vositasidagi hisob-kitoblar;
- 2) akkreditivlar yordamidagi hisob-kitoblar;
- 3) bo'nak to'lovlari shaklidagi hisob-kitoblar;
- 4) ochilgan hisobvaraqa bo'yicha amalga oshiriladigan hisob-kitoblar;
- 5) veksellar va cheklar shaklida amalga oshiriladigan hisob-kitoblar.

To'lovni amalga oshirish uchun to'lovchining roziligi bo'lishi kerak. Ammo qonunchilikda ayrim hollarda to'lovchidan so'ramay uning pulidan olib qo'yishga ruxsat etilgan. Misol uchun soliq inspeksiyasi tomonidan qo'yilgan Inkasso topshiriqnomalar, sudlarning qarori bilan qo'yilgan ijro varaqalari to'lovni to'lovchining rozilgisiz amalga oshiriladi:

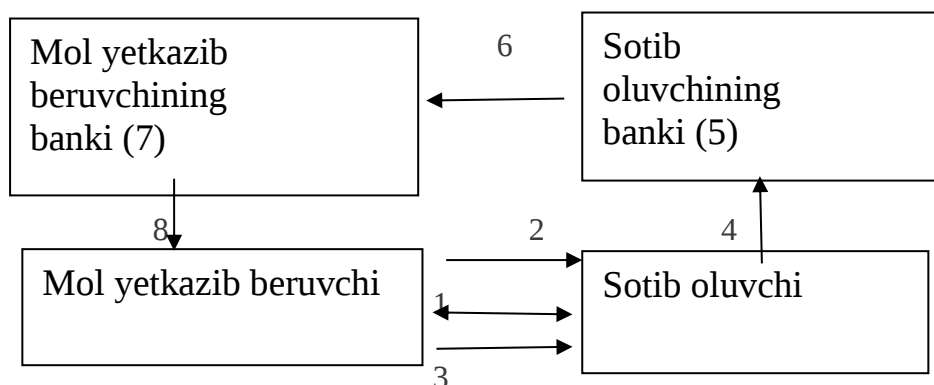
To'lovlarning muddatliligi;

Naqdsiz hisob kitoblarni to'g'ri amalga oshirilganligi ustida o'tkaziladigan nazoratning mavjudligi;

Naqd pulsiz hisob kitoblarda ishtirok etuvchi tomonlarning mulkiy javobgarligining mavjudligi;

Xalqaro bank amaliyotida naqd pulsiz hisob kitoblarning 4 shaklidan foydalanadi.

- 1.To'lov topshiriqnomalari
- 2.Cheklar
- 3.Hujjatlashtirilgan akkreditivlar
- 4.Inkasso

1-rasm. To'lov topshiriqnomalari orqali naqd pulsiz hisob kitoblarni amalga oshirish tartibi

1-to'lovlarning oldi-sotdi shartnomasini tuzish. 2-tovarlarni jo'natish. 3- tovarlar bilan bog'liq hujjatlarni sotib oluvchiga jo'natish. 4-sotib oluvchi o'z bankiga to'lov topshiriqnomasini yozadi. 5-sotib oluvchining banki to'lov topshirig'iga asosan to'lovni amalga oshiradi. To'lov summasini sotib oluvchi joriy hisob raqamidan olinib, mol etkazib beruvchining vostro hisob raqamiga o'tkaziladi. 6-sotib oluvchining banki mol etkazib beruvchining bankini 5-operatsiya bajarilganligi to'g'risida yozma ravishda xabardor qiladi. 7-mol etkazib beruvchining banki to'lov summasini mol etkazib beruvchining joriy hisob raqamiga o'tkazadi. 8-mol etkazib beruvchining joriy hisob raqamidan ko'chirma.

To'lov topshiriqnomalariga xos bo'lgan asosiy avzallik bu tovarlarning sifatini nazorat qilishning mumkinligidir. Bu shakl quyidagi kamchiliklarga ega:

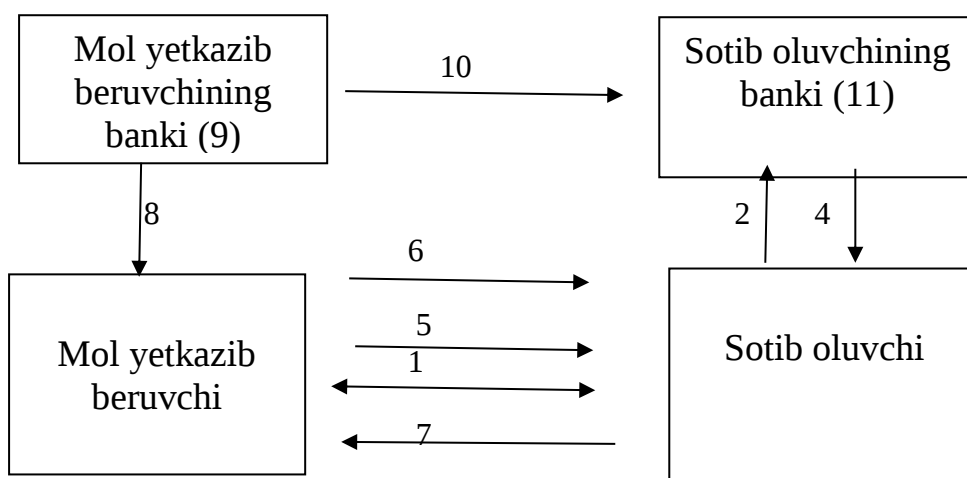
1.To'lov kafolatlanmagan

2.To'lov topshiriqnomalarida tovarlar summasining ma'lum qismini oldindan to'lab qo'yish qo'llaniladi. Bunda sifatsiz tovarlar yetkazib berish va tovarlarni vaqtda yetkazib bermaslik riski yuzaga keladi. Yevropa davlatlarida va AQSHda naqd pulsiz hisob kitoblarda tijorat banklarining kafolarlaridan foydalaniladi. Tijorat banki beradigan kafolatning 2 turi mavjud:

1.Mijozning to'lov majburiyatlari bo'yicha beriladigan kafolat

2.Yetkazib beriladigan tovarlarning sifati bo'yicha beriladigan bank kafolati Taraqqiy etgan mamlakatlarda yuridik shaxslar o'rtasidagi hisob kitoblarda hisob kitob cheklari keng qo'llaniladi. Ushbu cheklar orqali hisob kitoblar quyidagicha amalga oshiriladi:

Cheklar orqali hisob kitoblar

2-rasm. Cheklar orqali hisob-kitoblar

1-tovarlarni oldi sotdi shartnomasini tuzish. 2-sotib oluvchi o'z bankiga chek yozish uchun yozma ko'rsatma beradi. 3-sotib oluvchining banki chekni yozadi. 4-sotib oluvchining banki sotib oluvchiga uzatadi. 5-mol etkazib beruvchi tovarlarni jo'natadi. 6-mol etkazib beruvchi tovarlar bilan bog'liq hujjatlarni jo'natadi. 7-sotib oluvchi mol etkazib beruvchiga chekni uzatadi. 8-mol etkazib beruvchi chekni o'z bankiga uzatadi. 9-mol etkazib beruvchining banki chekni tekshiradi va qabul qilib oladi. 10-mol etkazib beruvchining banki sotib oluvchining bankiga to'lov uchun jo'natadi. 11-sotib oluvchining banki chekni to'lab beradi. Agar sotib oluvchining joriy hisob raqamida pul mablag'lari bo'lmasa chek qaytariladi. Chunki chek summasi taraqqiy etgan davlatlarda depozit qilinmaydi. Yevropa taraqqiyot va tiklash banki eksperti N. Akamatsuning tadqiqotlari ko'rsatdiki, Yevropa va AQSHda cheklar bo'yicha to'lovsizlik muammosining mavjud emasligi tijorat banklari kreditlari hisobidan cheklarning to'lanayotganligi bilan izohlanadi. Hisob kitob cheklarining asosiy kamchiligi to'lovning kafolatlanmaganligidir. Hisob kitob cheklarining afzalligi – tovarlarning sotilishini tezlashtiradi.

Hujjatlashtirilgan akkreditivning 5 ta asosiy shakli mavjud:

1. Chaqirib olinadigan akkreditivlar – bu akkreditiv uni ochgan bank tomonidan istalgan vaqtda bekor qilinishi mumkin.

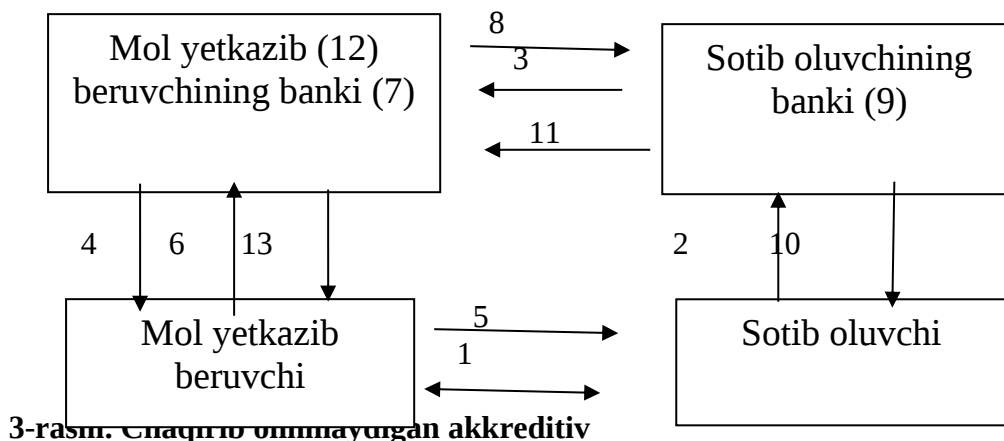
2. Chaqirib olinmaydigan akkreditivlar – bu akkreditivlar bekor qilinib bo'lmaydi

3. Tasdiqlanadigan akkreditivlar - bu akkreditivlar 3-bank tomonidan tasdiqlanadi. Odatda kichik banklar tomonidan katta summaga ochilgan akkreditivlarni yirik banklar tan olmaydi. Shunda ular bu akkreditivni 3-bank tasdiqlashini talab qiladi.

4. Tasdiqlanmaydigan akkreditiv

5. Ta'minlangan akkreditivlar- bu shaklda O'zbekistonda keng qo'llaniladi. Bunda akkreditiv summasi mijozning joriy hisob raqamidan olinib, alohida schyotda deponent qilinadi.

Hozirgi vaqtda dunyo amaliyotida chaqirib olinmaydigan akkreditivlar keng qo'llaniladi. 1-to'lovlarni oldi sotdi qilish shartnomasini imzolash. 2-sotib oluvchi o'z bankiga akkreditiv ochish to'g'risida ariza beradi. 3- akkreditivni ochish, sotib oluvchining banki mol etkazib beruvchining bankiga akkreditiv telegrammasini jo'natadi.

3.4. Umumiy to'lov aylanmasi" tushunchasi va uning tarkibi.

To'lov aylanmasining tarkibi. Pul-to'lov aylanishi pul aylanishining bir qismi bo'lib, unda pullar qanday shaklda taqdim etilganidan qat'i nazar to'lov vositasi sifatida faoliyat yuritadi. Boshqacha aytganda, bunday holda iqtisodiy sub'ektlar o'rtasida naqd pullik va naqd pulsiz shaklda ayirboshlash vositasi sifatida amal qiladigan pul mablag'lari ko'rib chiqiladi.

Pul mablag'lari harakatining har biri bo'yicha muqobil harakat ham amalga oshiriladi. Boshqacha aytganda, pullarning aylanishi ko'p yo'nalishli bo'ladi va xo'jalik faoliyati sub'ektlarini qamrab oladi.

To'lov aylanishi ushbu mamlakatda amal qiladigan to'lov vositalarining uzluksiz harakat qilish jarayonidir. Boshqacha aytganda, pul aylanishi deganda to'lov vositalarining shaklidan qat'i nazar bunday barcha vositalarning majmui tushuniladi. Bevosita pul mablag'larining harakati va cheklar, depozit sertifikatlar va veksellarning ko'chib yurishi shunga kiradi. Pul aylanishi to'lov aylanishining bir qismidir.

Pul aylanishi naqd pullik va naqd pulsiz shakllardagi pul belgilarining uzluksiz harakat qilish jarayonidir.

O'z navbatida pul aylanishi to'lov vositalari muomalasining ikki shakliga: pul muomalasi (yoki naqd pullar aylanishi) va pul-to'lov aylanishiga bo'linadi.

Pul muomalasi pul aylanishining naqd pul mablag'lari muomalasi, pul belgilarining bir yuridik yoki jismoniy shaxslardan boshqa shaxslarga doimiy tarzda o'tib yurishi bilan bog'liq qismidir. Boshqacha aytganda, bu iqtisodiy sub'ektlar o'rtasidagi muomalada qatnashadigan bevosita naqd pul massasidir. Shu tufayli pul muomalasini ba'zan naqd pullarning aylanishi deb ham atashadi.

Pul-to'lov aylanishi pul aylanishining bir qismi bo'lib, unda pullar qanday shaklda taqdim etilganidan qat'i nazar to'lov vositasi sifatida faoliyat yuritadi. Boshqacha aytganda, bunday holda iqtisodiy sub'ektlar o'rtasida naqd pullik va naqd pulsiz shaklda ayirboshlash vositasi sifatida amal qiladigan pul mablag'lari ko'rib chiqiladi.

5-ma'ruza: PUL MUOMALASINI TASHKIL QILISH VA PUL MASSASI

Reja:

5.1. Pul muomalasini tashkil qilish asoslari.

5.2. Pul muomalasi qonunlari va ulardan kelib chiqadigan talablar. Pul massasi va uni tavsiflovchi ko'rsatkichlar

5.3. Pullarga bo'lgan talab va pullar taklifi. Pul muomalasi tushunchasi. Pul muomalasi qonunlaridan kelib chiqadigan talablar.

5.4. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini aniqlash uslublari. I. Fisherning "almashuv tenglamasi". Pul muomalasi qonunlarining buzilishi hamda uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari.

5.1. Pul muomalasini tashkil qilish asoslari.

Pul muomlasini tashkil etishni amalga oshiruvchi, tartibga soluvchi va nazorat qiluvchi yagona organ, davlatning zaxira va emission muassasasi - O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tashkil etildi, xalqaro standartlar talablariga to'liq javob beradigan O'zbekiston Respublikasining 1995 yil 21 dekabrda «O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida»gi Qonuni qabul qilindi.

Shundan so'ng, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 18 martdagi «Bank tizimini takomillashtirish, pul- kredit munosabatlarini barqarorlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 146-sonli Qarorining ijrosini ta'minlash maqsadida, Markaziy bankning oltin-valyuta zaxiralarini shakllantirish va undan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan operatsiyalarni amalga oshirish qoidolari tasdiqlandi.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 1994 yilning 16 iyundagi «O'zbekiston Respublikasi milliy valyutasini muomalaga kiritish to'g'risida»gi Farmoni asosida 1994 yil 1 iyulidan boshlab o'z milliy valyutamiz «so'm» muomalaga kiritilishi O'zbekiston iqtisodiy rivojlanishida sifat jihatdan yangi davr - mustaqil pul-kredit siyosati yuritilish, xususan, pul muomlasini tashkil etish va muvofiqlashtirish davrining boshlanishi edi.

Shuningdek, pul muomlasini samarali tashkil etish va muvofiqlashtirishda hozirgi kun amaliyotida O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti va hukumat rahbarlarini diqqat e'tiborida bo'lgan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasining 1992 yil 24 iyuldagi №346 sonli "Respublikada kassa muomalalarini tartibga solishning kechiktirib bo'lmaydigan chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasining 2002 yil 5 avgustdagi №280 sonli "Pul mablag'larining bankdan tashqari muomalasini yanada qisqartirish chora tadbirlari to'g'risida"gi qarori shular jumlasidandir.

Shuning bilan birga, tovarlarni naqd pulsiz tartibda sotish ustidan monitoringni tashkil etishda savdo tarmoqlari orqali tovarlarni sotish, pul birligini xarid quvvatini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2002 yil 26 noyabrdagi 407- son qarori bilan tasdiqlangan ulgurji va chakana savdo faoliyatini amalga oshirish tartibi to'g'risidagi nizom bilan tartibga solina boshlandi. Chakana savdo tashkilotlari tomonidan tovarlarni naqd pulsiz xisob-kitoblar bo'yicha sotish o'tgan oydagi oylik tovar aylanmasi umumiy xajmining 10 foizi doirasida amalga oshirila boshlash mexanizmi joriy eildi.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I. A. Karimovning 2005 yil 15 apreldagi №57 sonli "Naqd pul muomalasini takomillashtirish va bankdan tashqari aylamani qisqartirish borasidagi qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida"gi qarori talablaridan ko'rishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 15 apreldagi «Bank tizimini yanada isloh qilish va erkinlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 56-sonli qarori hamda mazkur qaror bilan tasdiqlangan «2005-2007 yillarda bank tizimiin isloh qilish va rivojlantirish Dasturi»da asosan pul muomlasini tashkil etish va muvofiqlashtirishni muhim xuquqiy asoslarini yaratishda o'z aksini topdi. Shuning bilan birga, O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I. A. Karimovning 2005 yil 5 avgustdagi №147 sonli "Banklardagi depozit hisob varaqlardan naqd pul to'lovlarini uzluksiz ta'minlash kafolatlari to'g'risida"gi qarorlar chiqarildi.

Yuqoridagi O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I. A. Karimovning №147 sonli qaroriga asosan O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki zimmasiga kechiktirib bo'lmaydigan chora-tadbirlar ishlab chiqish vazifasi yuklatildi va 2005 yil 29 avgustda O'zbekiston Respublikasi

Markaziy bankining №18/1 sonli va adliya Vazirligini №1518 son “O‘zbekiston Respublikasida banklar tomonidan pul muomlasiga doir ishlarni tashkil etish to‘g‘risida”gi Nizom ishlab chiqildi.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2006 yil 14 iyuldagi 16/7 sonli “Bank kassalaridagi naqd pul qoldiqlariga limitlar belgilash va ularga rioya etilishini nazorat qilish tartibi to‘g‘risida”gi Nizomi va 2008 yil 10 martdagi №300-V sonli “Naqd pul tushumi kelib tushishini xranometrajini o‘tkazish tartibi to‘g‘risida”gi Nizomlar ishlab chiqildi.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozni yuzaga kelishi, mustaqil mamlakatlarda pul birliklarini moliyaviy barqarorligini mustahkamlash uchun davlatlar zimmasiga qo‘shimcha chora-tadbirlar ishlab chiqishni majbur qildi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I. A. Karimov 2008 yil 27 martda №822 sonli “Naqd pul mablag‘larini jalb qilish va unga bo‘lgan extiyojni ta‘minlash borasidagi qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorini ishlab chiqdi.

Shundan so‘ng, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2013 yil 26 apreldagi 9/1-sonli qaroriga asosan “O‘zbekiston Respublikasida naqd pulsiz hisob-kitoblar to‘g‘risidagi” Nizomlar ishlab chiqilib, mamlakatimizda naqd pulsiz hisob kitob tizimini takomillashtirish mexanizmlari ishlab chiqildi.

1994 yil 1 yanvardan boshlab Hukumatimizning 1993 yil 30 dekabrda «Naqd pul muomalasini mustahkamlash chora-tadbirlari to‘g‘risida» 613-sonli qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Pul muomalasini mustahkamlash va so‘m-kuponning xarid quvvatini oshirish bo‘yicha kechiktirib bo‘lmaydigan chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi qaroriga muvofiq chora-tadbirlar amalga oshirildi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasining 2001 yil 22 iyundagi №264 sonli “Naqd pul muomalasini mustahkamlash va tijorat banklarining mas‘uliyatini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qaroriga asosan Markaziy bank pul muomlasini tashkil etish va samarali mexanizmlarini keng joriy etish orqali bu jarayonni muvofiqlashtirib borish mustahkamlandi. Chunki tijorat banklari zimmasiga nizom talablarini bajarmagan tijorat banklari mas‘ul shaxslarga nisbatan ma‘muriy javobgarlik xattoki ishdan ozod etishgacha javobgarlik belgilandi.

Pul muomalasi barqarorligini ta‘minlash va ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan to‘lovlarni o‘z vaqtida amalga oshirishni samarali tashkil etish maqsadida, Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 11 iyuldagi «Muomaladagi naqd pullarni kamaytirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida» 356-sonli Qaroriga ko‘ra Markaziy bank va tijorat banklari tomonidan korxonalar, tashkilotlar va muassasalarga, mulkchilik shakllaridan qat‘i nazar, naqd pullarni ish haqi va unga tenglashtirilgan to‘lovlar, pensiyalar, nafaqalar va stipendiyalarni to‘lashga, shuningdek, xizmat safari xarajatlari uchungina berilishi belgilandi hamda 1994 yilning 1 avgustidan mehnatga haq to‘lash uchun ajratiladigan mablag‘lar davlat yo‘li bilan tartibga solinishi joriy etildi.

Milliy valyuta muomalaga kiritilgan dastlabki oylardan boshlab respublikada naqd pul emissiyasini qisqartirish va uning muomalada bo‘lishini tezlashtirish asosida pul muomalasini mustahkamlashga alohida e‘tibor qaratildi. Shu maqsadda qabul qilingan Vazirlar Mahkamasining «Naqd pul muomalasini tezlashtirish chora-tadbirlar to‘g‘risida» 1994 yil 28 oktyabrdagi 526-sonli Qarorida ushbu vazifalarga oid dasturiy chora-tadbirlar belgilanib amalga oshirildi.

Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining «Naqd pul mablag‘lari emissiyasini qisqartirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» 1996 yil 2 iyuldagi 230-sonli Qarori respublikada naqd pul emissiyasi darajasini pasaytirish, respublika mintaqalarida pul muomalasini yaxshilash uchun rahbarlar va mansabdor shaxslarning javobgarligini oshirish maqsadida qabul qilindi. Ushbu qaror bilan «Respublika mintaqalarida pul mablag‘lari emissiyasi darajasini pasaytirish prognozlari va kassa rejaları bajarilishi uchun rahbarlar va mansabdor shaxslarning javobgarligini oshirish va ularni rag‘batlantirish tartibi to‘g‘risida Nizom» tasdiqlandi.

2004 yil 24 sentyabrda 445-son bilan qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Plastik kartochkalar asosida hisob-kitob qilish tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori doirasida yagona umumrespublika processing markazi tashkil etildi. U savdo tashkiloti yoki xizmatlar sohasiga yoxud plastik kartochka egasiga qaysi bank orqali xizmat ko‘rsatilayotganidan qat‘iy nazar, bank operatsiyalarini barcha savdo shoxobchalarida yagona rejimda olib borish imkonini beradi. Ayni paytda, Yagona umumrespublika processing markazi so‘m

plastik kartochkalarini muomalaga chiqaruvchi 25 ta tijorat bankni birlashtiradi. Markazda “UZKART” soʻm plastik kartochkalari boʻyicha naqd pulsiz hisob-kitoblar banklararo toʻlov tizimi tashkil etilgan.

5.2. Pul muomalasi qonunlari va ulardan kelib chiqadigan talablar. Pul massasi va uni tavsiflovchi koʻrsatkichlar.

Pul muomlasini tashkil qilish va tartibga solish bir nechta omillarga asoslanadi: 1. Ana shunday muhim omillardan biri pul-tovar munosabatlarining mavjudligi hisoblanadi.

2. Yana bir omil pul mablagʻlarining tovarsiz harakatlanishi hisoblanadi.

3. Pul muomlasining meyoriy huquqiy asoslarining mavjudligi.

4. Pul muomlasini tashkil qiluvchi va tartibga soluvchi institutlarning mavjudligidir. Odatda pul muomlasini Markaziy bank tomonidan tashkil qilinadi va tartibga solinadi. Lekin pul muomlasini tashkil qilishda bank tizimining 2-chi pogʻonasida turuvchi tijorat banklari rol oʻynaydi.

Pul massasi- yuridik va jismoniy shaxslarga hamda davlatga tegishli boʻlgan naqd va naqdsiz koʻrinishdagi pul mablagʻlarining yigʻindisidir.

Pul multiplikatori – muomaladagi pul massasini qay darajada oʻsib yoki kamayib borayotganini koʻrsatadi.

$$PM = \frac{M_2}{\text{Pul bazasi}}$$

PM – pul multiplikatori

Pul bazasiga quyidagilar kiradi:

1. Markaziy bank tomonidan muomalaga chiqarilgan naqd pullar

2. Tijorat banklari tomonidan Markaziy bank foydasiga qilingan majburiy zaxira ajratmalari.

Markaziy banklar tijorat banklari jalb qilgan resurslarning bir qismini majburiy tartibda olib qoʻyadi. Oʻzbekistonda tijorat banklarining majburiy zaxira ajratmalari summasini Markaziy bank ularning balansidan olib qoʻyadi. AQSHda va Evropada majburiy zaxira ajratmalari summasi tijorat banklarining balansida qoladi.

Pul agregatlari, ularga tavsifnoma va pulni tartibga solish amaliyoti va unga taʼsir qiluvchi omillar.

Pul muomalasi qonuni

Qiymat qonuni va uning muomala doirasida yuzaga chiqish shakli – pul muomalasi qonuni tovar-pul munosabati mavjud boʻlgan barcha ijtimoiy tuzumlarga xosdir. Qiymat shakllari va pul muomalasi taraqqiyot yoʻlini tahlil qilayotib, K. Marks pul muomlasining qonunini ochdi. Bu qonunga asosan muomala vositasi funksiyasini amalga oshirish uchun kerak boʻlgan pul miqdori aniqlanadi.

Metallik pul muomlasida muomaladagi pul miqdori stixiyali tarzda, pullarning xazina funksiyasi yordamida tartibga solib turilgan. Agar pulga ehtiyoj kamaysa, ortiqcha pullar (oltin tangA.muomaladan xazinaga oqib oʻtishi kuzatilgan yoki aksincha. Shunday qilib, muomaladagi pul miqdori kerakli darajada ushlab turilgan.

Keyinchalik, muomalaga banknotalar chiqarilishi va ularning metallar (oltin yoki kumush)ga erkin almashinishi ham muomalada pulning ortiqcha miqdori boʻlishini inkor etadi. Agar muomalada oltinga almashinmaydigan banknotalar yoki qogʻoz pullar (xazina biletleri) amal qilsa, u holda naqd pul muomalasi pul muomalasi qonuniga asosan amalga oshadi.

Qogʻoz pullar miqdori muomala uchun kerak boʻlgan oltin pullarning nazariy miqdoriga teng boʻlganda pul muomlasida hech qanday salbiy jarayonlar yuz bermaydi. Yuqorida koʻrsatilgan talab

pulning barqarorligini ta'minlaydi, shuningdek, pul muomalasi mavjud bo'lgan barcha ijtimoiy tuzumlarda o'z kuchiga ega.

Pul muomalasi qonuni muomaladagi tovarlar massasi, ularning narx darajasi va pul muomalasi tezligi orasidagi iqtisodiy aloqadorlikni aks ettiradi. Bu qonunga asosan muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini quyidagi formula bilan ifodalash mumkin:

$$\begin{array}{ccccccc} \text{Realizatsiya} & & \text{Kreditga sotilgan} & & \text{Majburiyatlar} & & \text{Bir-birini} \\ \text{qilinadigan} & & \text{tovarlar narxi} & & \text{bo'yicha to'lovlar} & & \text{qoplaydigan} \\ \text{tovarlar narxi} & - & \text{summasi} & + & \text{summasi} & - & \text{to'lovlar summasi.} \\ \text{summasi} & & \text{нархи суммаси} & & & & \end{array}$$

Pulning muomala va to'lov vositasi sifatida o'rtacha aylanish tezligi.

Shunday qilib, muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdoriga ishlab chiqarish rivoji va shart-sharoitlariga bog'liq bo'lgan turli xil omillar ta'sir ko'rsatadi. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdoriga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omil – bu tovarlar va xizmatlar bahosi hisoblanadi. Pul miqdori tovarlar va xizmatlar bahosiga to'g'ri proporsional, ya'ni tovarlar va xizmatlar bahosining oshishi muomalaga ko'p pul chiqarishni talab qiladi. Pul miqdoriga ta'sir qiluvchi ikkinchi omil – bu pulning aylanish tezligi hisoblanadi. Bu omil pul miqdoriga teskari ta'sir ko'rsatadi. Odatda, pul qanchalik tez aylansa, muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdori shuncha kam talab qilinadi va aksincha.

Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini kamaytirish uchun quyidagi choralarni amalga oshirish muhimdir. Bular: iste'mol kreditni rivojlantirish; kreditga qanchalik ko'p tovar sotilsa, shuncha kam miqdorda pul muomalada kerak bo'ladi;

- naqd pulsiz hisob - kitoblarning rivojlanishi;
- pullarning muomala tezligini oshirishga erishish va boshqalar.

Har bir jamiyat pul muomalasi qonuni talablarini hisobga olgan holda ish yuritishi zarur. Chunki pul muomalasi qonunining buzilishi pul barqarorligiga putur yetkazadi. Bu holda muomalaga chiqarilgan pul miqdori muomaladagi tovarlar bahosidan oshib ketishi, ya'ni inflyatsiya bo'lishiga yoki pul tanqisligiga (yetishmovchiligiga) olib kelishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, pul muomalasini ushlab turish shart-sharoitlari va qonuniyatlari ikki omilning o'zaro ta'siri bilan, ya'ni xo'jalikning pulga bo'lgan ehtiyoji va amalda pullarning muomalaga borib tushishi bilan belgilanadi. Amaliyotda ko'proq uchraydigan hol bu aylanmada xo'jalikka kerak bo'lganidan ko'proq pulning bo'lishidir. Bu, albatta, pulning qadrsizlanishiga – pul birligi xarid qobiliyatining tushishiga olib keladi.

Pul agregatlari – bu pul massasini muqobil o'lchash imkoniyatini beruvchi ko'rsatkichlardir. Xalqaro amaliyotda quyidagi pul agregatlaridan keng foydalaniladi:

1. M_0 – bu agregatni hisoblash uchun Markaziy bank tomonidan muomalaga chiqarilgan ya'ni emissiya qilingan barcha naqd pullar summasidan banklar va korxonalarning kassasidagi naqd pullarning qoldig'i ayirib tashlanadi. Tarqqiy etgan mamlakatlar bank amaliyotida M_0 hisobga olinmaydi.

2. $M_1 = M_0 +$ talab qilib olinadigan depozitlar + yo'l cheklari. Ayrim mamlakatlarda kredit kartalari ham M_1 tarkibiga kiritiladi.

3. $M_2 = M_1 +$ muddatli depozitlar + jamg'arma depozitlar. M_2 hisoblashda summasi uncha katta bo'lmagan muddatli va jamg'arma depozitlar olinadi.

4. $M_3 = M_2 +$ yirik summadagi muddatli depozitlar + deposit sertifikatlari + jamg'arma sertifikati. M_4 ($L - AQSHdA = M_3 +$ davlatning qisqa muddatli obligatsiyalari + korporativ obligatsiya + jamg'arma obligatsiyalar + bank aktseptlari + pul bozori o'zaro fondlari paylari).

Taniqli olim F.Mishkenning fikriga ko'ra Markaziy bank pul agregatlarining qisqa muddatli davriy orqalidagi o'sishini e'tiborga olmasligi lozim, chunki pul agregatlarining qisqa davrda o'sishi mavsumiy omillar ta'sisida bo'ladi. Shuning uchun pul massasining yillik o'sish sur'atlarini nazorat

qilish lozim. Pul muomalasining muhim ko'rsatkichi pul massasi hisoblanadi. Pul massasi xo'jalik aylanmasidagi naqd pullik hisob-kitoblarni aholi, korxonalar, davlat muassasalariga tegishli xarid va to'lov vositalarining yalpi hajmini o'zida ifodalaydi. Pul muomalasining belgilangan muddat va belgilangan davri uchun miqdoriy o'zgarishlarini bilish uchun, shuningdek, pul massasi hajmi va o'sish sur'atlarini tartibga solish bo'yicha tadbirlarni ishlab chiqarish uchun turli xil ko'rsatkichlar (pul agregatlari) dan foydalaniladi.

Sanoati rivojlangan mamlakatlarning moliya statistikasida pul massasini aniqlashda quyidagi asosiy pul agregatlari to'plamidan (guruhidan) foydalaniladi:

M-1 agregati – muomaladagi naqd pullar (banknotalar, tangalar) va joriy bank schyotlaridagi mablag'larni o'z ichiga oladi;

M-2 agregati – M-1 agregati va tijorat banklaridagi muddatli va jamg'arma qo'yilmalaridan (to'rt yilgacha) tarkib topgan;

M-3 agregati – o'z ichiga M-2 agregati va ixtisoslashgan kredit muassasalaridagi jamg'arma qo'yilmalarini kiritgan;

M-4 agregati – M-3 agregati hamda yillik tijoriy banklarining depozitli sertifikatlaridan iborat.

AQSH da pul massasini aniqlash uchun 4 ta pul agregati, Yaponiya va Germaniyada – 3 ta, Angliya va Fransiyada – ikkita pul agregatidan foydalaniladi.

Pul massasi tarkibi va dinamikasini tahlil qilish Markaziy bank tomonidan to'g'ri pul-kredit siyosati olib borishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Rossiya Federatsiyada muomaladagi jami pul massasi hisobkitobi uchun quyidagi pul agregatlari qo'llaniladi.

M-O agregati – naqd pullar;

M-1 agregati –

M-O agregati va hisob-kitob, joriy va boshqa schyotlar (maxsus schyotlar, kapital qo'yilmalar schyotlari, akkreditiv va chek schyotlari, mahalliy byudjet schyotlari, byudjet, kasaba, uyush-malari, jamoat va boshqa tashkilotlarning schyotlari, davlat sug'urta mablag'lari, uzoq muddatga kreditlash fondi) dagi mablag'lar tijorat banklariga qo'yilmalar va jamg'arma banklaridagi talab qilib olinadigan depozitlarning yig'indisiga teng;

M-2 agregati – M-1 agregati va jamg'arma banklaridagi muddatli qo'yilmalardan iborat;

M-3 agregati – M-2 agregati hamda depozitli sertifikatlar va davlat zayom obligatsiyalari yig'indisidan iborat.

Pul massasi tarkibini uning harakatiga qarab ikkiga bo'lish mumkin, ya'ni pul massasining aktiv qismi – bu pul mablag'larining xo'jalik faoliyatidagi turli xil shakldagi hisob-kitoblarni olib borish bilan bog'liq qismi va ikkinchisi passiv qism – jamg'armadagi pullar va hisob raqamlardagi qoldiqlar hisoblanadi. Pul massasi naqd pullardan tashqari muddatli hisob raqamdagi mablag' va jamg'armalarni, depozit sertifikatlari, investitsion fondlarning aksiyalarini o'z ichiga oladi. Pul massasining yuqoridagi elementlari «kvazi» - “qariyb pullar” deb ham yuritiladi. Kvazi - pullar likvid aktivlar bo'lib, ular tez orada pulga aylanishi mumkin.

5.3. Pullarga bo'lgan talab va pullar taklifi. Pul muomalasi tushunchasi. Pul muomalasi qonunlaridan kelib chiqadigan talablar.

Davlatning pul aylanishiga ko'plab omillar ta'sir ko'rsatadi. Pul aylanishi tuzilmasi turli belgilar bo'yicha belgilanadi:

1) unda pullarning faoliyat yuritishi shakliga qarab. Ushbu belgiga qarab naqd pulsiz va naqd pullik pul aylanishini ajratish mumkin, chunki barcha pul belgilari u yoki boshqa shaklga ega bo'ladi;

2) ushbu pul aylanishi xizmat ko'rsatadigan munosabatlar tusiga qarab. Bu erda pul-hisob-kitob aylanishi, pul-kredit aylanishi, pulmoliya aylanishi ajratib ko'rsatiladi;

3) pul mablag'larining harakati yuz beradigan sub'ektlarga qarab. Ushbu tasnif bo'yicha quyidagilar ajratib ko'rsatiladi: pul mablag'larining yuridik shaxslar o'rtasida banklararo, banklarda aylanishi, yuridik va jismoniy shaxslar o'rtasidagi aylanish va, nihoyat, pul mablag'larining faqat jismoniy shaxslar o'rtasidagi aylanishi.

SHunga tegishli, iqtisodiyotda qo'llaniladigan pul aylanishi hajmiga ta'sir qiladigan omillarning muayyan guruhini ham ajratish mumkin. Barcha omillarni siyosiy, iqtisodiy va texnik omillarga ajratish mumkin. Tabiiyki, pul aylanishi tuzilmasini shakllantirishning iqtisodiy omillari asosiy ahamiyatga va bevosita ta'sir kuchiga ega bo'ladi. Bunday omillarga iqtisodiyotda ishlatiladigan pullar turlari, pul muomalasi tezligi, tovar aylanishi miqdori va shu kabilar kiradi. Binobarin, mavjud pul aylanishi miqdorlarini vujudga keladigan ehtiyojlarga muvofiq o'zgartirishga yoki pul aylanishining mavjud hajmlarini tovar aylanishining real ehtiyojlariga muvofiqlashtirishga faqat iqtisodiy uslublar vositasida pul aylanishi hajmiga ta'sir ko'rsatadigan ushbu omillar orqali ta'sir qilish mumkin.

Iqtisodiyotda faoliyat yuritadigan, faqat hukumatning ehtiyojlari bilan bog'liq bo'lgan va iqtisodiyotning ehtiyojlaridan mustaqil pul mablag'lari miqdoridagi o'zgarishlar siyosiy omillar hisoblanadi.

Texnik omillar pul aylanishi tuzilishi va hajmiga faqat bilvosita ta'sir ko'rsatadi, lekin shunga qaramasdan, ularni hisobga olish zarur. Bunday omillarga u yoki boshqa hisob-kitobni o'tkazish uchun talab etiladigan vaqtni kamaytirish yoki hisob-kitobning o'zini amalga oshirishga imkon beradigan hisob-kitoblarning texnik vositalari kiradi. Masalan, bank plastik kartalariga xizmat ko'rsatuvchi texnik vositalarning keng ommalashganligi aholi o'rtasida ushbu to'lov vositasining ommalashuviga va, binobarin, naqd pulsiz pul mablag'larining qo'llanilishining oshishiga olib keladi. Naqd pulsiz pul mablag'lari qo'llanilishi chastotasining ko'payishi pul muomalasining umumiy tarkibida naqd pullarning kamayishiga va davlatning pul aylanishini tartibga solish asosiy uslublarining o'zgarishiga olib keladi.

Pul muomalasi – bu pullarning mamlakatning ichki iqtisodiy aylanishi, tashqi iqtisodiy aloqalar tizimidagi, tovarlar va xizmatlarning sotilishiga, shuningdek, uy xo'jaligidagi tovarsiz to'lovlarga xizmat ko'rsatadigan naqd pullik va naqd pulsiz shakllardagi harakatidir. Tovlar ishlab chiqarish pul muomalasining ob'ektiv negizi bo'lib, undagi tovar olami tovarlarning ikki turiga: tovarlarning o'ziga va tovar-pullarga bo'linadi. Naqd pullik va naqd pulsiz shakllardagi pullar yordamida tovarlar, shuningdek, ssuda va fiktiv kapitallarning muomalasi jarayoni amalga oshiriladi.

Shunday qilib, pul muomalasi jarayonlaridan pul aylanishi tushunchasini ajratib olish mumkin. Pul aylanishi - naqd pullik va naqd pulsiz shakllardagi pul belgilarining uzluksiz harakat jarayonidir. Qiymatning o'zidan ajralganlik hozirgi pul aylanishining o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Boshqacha aytganda, hozirgi pul aylanishi metall pullar muomalasi sharoitidagi kabi qiymatli emas, chunki pul belgisining qiymati nominaldan ancha kam va uning ahamiyati bo'lmasligi mumkin.

Pul aylanishi pul mablag'lari harakatining muayyan yo'llaridan tarkib topadi:

1. Mablag'larning markaziy bank bilan tijorat banklari o'rtasidagi harakati. Bunday harakat pul mablag'lari emissiyasi jarayonlari va tijorat banklari mablag'larining O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining majburiy zaxiralash fondiga ko'chirilishi bilan bog'liq. Tijorat banklarining kreditlash jarayonlari munosabati bilan pul mablag'larining ko'chirilishini ham shunga kiritish mumkin;

2. Pul mablag'larining tijorat banklari o'rtasidagi harakati. Bu holda ushbu banklarning mijozlariga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq pul ko'chirishlar yoki tijorat banklarining o'zaro kreditlashlari nazarda tutiladi;

3. Firmalar va tashkilotlar o'rtasidagi harakat. Pul mablag'larining ushbu iqtisodiy sub'ektlar o'rtasidagi harakati tovarlar aylanishi va bunday tovarlar aylanishidagi, shuningdek, o'zaro talablarni hisobga olishdagi haq to'lash jarayonlari bilan bog'liq;

4. Banklar, firmalar va tashkilotlar o'rtasidagi harakat. Pul mablag'larining ushbu sub'ektlar o'rtasidagi harakati asosan kreditlash va qarz majburiyatlarini hisobga olish operatsiyalari, shuningdek, pul mablag'larini saqlash va ko'chirishga doir operatsiyalar bilan bog'liq;

5. Banklar va aholi o'rtasidagi harakat. Pul mablag'lari iste'molchilik kreditini berish va pul mablag'larining aholining daromadlarini saqlash va ko'paytirish maqsadlaridagi harakatiga doir faol jarayon sababli ko'chiriladi;

6. Firmalar, tashkilotlar va aholi o'rtasidagi harakat. Pullar harakatining bu yo'li mablag'larning tovar aylanishi operatsiyalariga haq to'lash va uy xo'jaliklarining xodimlar mehnatiga haq to'lashi munosabati bilan ko'chib yurishidan iborat bo'ladi;

7. Banklar va moliya institutlari o'rtasidagi harakat. Pul mablag'larining ushbu iqtisodiy munosabatlar sub'ektlari o'rtasidagi harakati o'zaro kreditlash operatsiyalari va iqtisodiy foyda olishga yoki uchinchi sub'ektlarning muayyan operatsiyalarini rasmiylashtirishga yordam beruvchi boshqa moliyaviy harakatlar doirasida amalga oshiriladi;

8. Moliya institutlari va aholi o'rtasidagi harakat. Pul mablag'larining bu holdagi harakati aholining, odatda, o'z daromadlarini ko'paytirish maqsadida muayyan moliya operatsiyalarini bajarishi bilan bog'liq;

9. Jismoniy shaxslar o'rtasidagi harakat. Pul mablag'lari harakatining bu yo'li eng sezilmaydigan, lekin pul mablag'larining qayta taqsimlanishi tizimidagi eng muhim yo'llardan biri hisoblanadi, chunki u mablag'larning aholi o'rtasida ko'chib yurishidan iborat. Odatda, bunday ko'chib yurishning maqsadi maishiy masalalarni hal etish va o'z oilasi a'zolari farovonligining muayyan darajasini tutib turishdir.

5.4. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini aniqlash uslublari. I. Fisherning "almashuv tenglamasi". Pul muomalasi qonunlarining buzilishi hamda uning ijtimoiy iqtisodiy oqibatlari.

Siyosiy iqtisod matematik maktabining yirik vakili, Xalqaro iqtisodiy jamiyat asoschilaridan biri va uning birinchi prezidenti (1931-1933) **Irving Fisher** (1867-1947) pullarning miqdoriy nazariyasini zamonaviylashtirishga katta hissa qo'shdi. U «Pullarning xarid qilish kuchi. Uning belgilanishi va kredit, foizlar va tanazzullarga munosabati» asarida (1911) pullar massasi bilan tovarlar narxlari darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni formallashtirishga harakat qilgan. Tovarlar uchun to'langan pullar soni va sotilgan tovarlar narxlari summasi teng bo'lgani uchun buni I. Fisher tarozi bilan o'xshatmoqchi bo'ladi.

Matematik shaklda ayirboshlash tenglamasini quyidagi formula shaklida tasavvur etish mumkin:

$$M \cdot V = \sum PQ,$$

bunda: $\sum$ – (Expenditure) – pul muomalasining umumiy hajmi, ya'ni mazkur jamiyatda shu yil davomida tovarlarni sotib olish uchun sarflanadigan pullar summasi; M (Money) – ushbu jamiyatda yil davomida muomalada yurgan pullarning o'rtacha miqdori;

$$V = \frac{\sum PQ}{M}$$

(Velocity) – ne'matlarga ayirboshlashdagi pullar aylanishlarining o'rtacha soni; P – (Price) – ushbu jamiyatda sotib olinadigan har qanday alohida tovarning o'rtacha sotish narxi; Q – (Quantity) – tovarlarning jami xarid qilingan soni.

Fisher formulasi oltin tangali standart sharoitida to'g'ri bo'lmaydi, chunki u pullarning ichki qiymatini hisobga olmaydi. Biroq oltinga almashtirilmaydigan qog'oz pullar muomala qiladigan sharoitda u muayyan mazmun kasb etadi. Bunday sharoitda pul massasining o'zgarishi, garchi I. Fisher tovarlar narxlarining mutloq elastikligini nazarda tutib, narx mexanizmini ma'lum ma'noda ideallashtirsa-da, lekin tovarlar narxlari darajasiga ta'sir ko'rsatadi. Boshqa neoklassiklar kabi Fisher ham mukammal raqobatchilikka asoslanadi va o'z xulosalarini monopoliyalar hukmronlik qiladigan va narxlar oldingi elastikligini jiddiy yo'qotgan jamiyatga tegishli deb biladi.

Ko'pgina hozirgi iqtisodchilar ayirboshlash tenglamasini bir xillik, ya'ni **MV=PQ** sifatida tavsiflashadi. Gap shundaki, bu tenglama D – T ayirboshlash harakatini tovarlarning jami massasiga

daxldor deb ifodalashga urinadi, ya'ni tovarlar sotib olingan pullar summasi sotib olingan tovarlar narxlari summasiga teng (bir xil). Bu tautologiyadir va shuning uchun ayirboshlash formulasi narxlarining umumiy (mutloq) darajasini izohlash uchun xizmat qila olmaydi.

Miqdoriy nazariya tarafdorlarining faraz qilishicha, ayirboshlash formulasi mutloq kattalikni EQo ni izohlaydi (ayni bir vaqtda talab va taklif mexanizmi undan nisbiy tebranishlarni izohlaydi).

I.Fisher va uning izdoshlari shunday nuqtai nazarga amal qilishgan. Ular pullarning aylanish tezligi (D.va ishlab chiqarish darajasi (Q) muomalada yurgan pullar miqdoriga (M) va narxlar darajasiga (P) bog'liq bo'lmashligini asoslashga urinishgan. Ular pullarning aylanishi tezligi avvalo demografik (aholining zichligi va hokazo) va texnik (transport vositalarining soni va sifati va hokazo) parametrlarga bog'liq bo'ladi, deb faraz qilishgan. Ishlab chiqarish darajasi esa asosan mehnat bozorida yuzaga kelayotgan shart-sharoitlar bilan belgilanib, narxlar darajasi va muomalada yurgan pullar soniga bog'liq bo'lmaydi. Shubhasiz, bozor xo'jaligi hukmronlik qiladigan sharoitda bunday qoidalar yaqqol noreal tus kasb etadi.

Pul muomalasi qonunlarining buzilishi hamda uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari.

Iqtisodiyotda faoliyat yuritadigan, faqat hukumatning ehtiyojlari bilan bog'liq bo'lgan va iqtisodiyotning ehtiyojlaridan mustaqil pul mablag'lari miqdoridagi o'zgarishlar siyosiy omillar hisoblanadi.

Texnik omillar pul aylanishi tuzilishi va hajmiga faqat bilvosita ta'sir ko'rsatadi, lekin shunga qaramasdan, ularni hisobga olish zarur. Bunday omillarga u yoki boshqa hisob-kitobni o'tkazish uchun talab 81 etiladigan vaqtni kamaytirish yoki hisob-kitobning o'zini amalga oshirishga imkon beradigan hisob-kitoblarning texnik vositalari kiradi. Masalan, bank plastik kartalariga xizmat ko'rsatuvchi texnik vositalarning keng ommalashganligi aholi o'rtasida ushbu to'lov vositasining ommalashuviga va, binobarin, naqd pulsiz pul mablag'larining qo'llanilishining oshishiga olib keladi. Naqd pulsiz pul mablag'lari qo'llanilishi chastotasining ko'payishi pul muomalasining umumiy tarkibida naqd pullarning kamayishiga va davlatning pul aylanishini tartibga solish asosiy uslublarining o'zgarishiga olib keladi.

Pul muomalasining tezligi pul aylanishining muhim tavsifnomasi hisoblanadi. Bu shu bilan bog'liqki, muayyan vaqt davomida (masalan, yil davomida). Har bir pul birligi aylanishining soni qanchalik ko'p bo'lsa, iqtisodiyotning normal faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan pul mablag'larining miqdori shunchalik kam bo'ladi. Amalda pul massasi muomalasining tezligi daromad muomalasining tezligini ko'rsatadi.

Oxirgi yillarda inflyatsiya tez-tez uchrab turadigan jarayon bo'lib sifati ham o'zgarib bormoqda. Buning sababi shundaki, hozirgi kunlardagi inflyatsiya: birinchidan, uzluksiz baholarning oshishiga; ikkinchidan pul muomalasi qonunining buzilishi natijasida umumxo'jalik mexanizmining ishdan chiqishiga olib keladi. XX asr inflyatsiyasining asosiy sababi tovar kamyobligigina bo'lib qolmasdan, ishlab chiqarish va qayta ishlab chiqarishda krizislar mavjudligi bilan ifodalanadi. Hozirgi davr inflyatsiyasi birinchidan, pul talabining tovar taklifidan oshishi natijasida pul muomalasi qonunining buzilishi; ikkinchidan, - ishlab chiqarishga **ketadigan xarajatlar salmog'ining o'sishi** natijasida **tovarlar** bahosining oshishi va shu sababli pul massasining ortib borishi bilan ifodalanadi.

Inflyatsiyaning asosiy sababi - bu xalq xo'jaligining turli sohalari o'rtasida vujudga kelgan nomutanosiblikdir. Bu avvalambor jamg'arma va iste'mol o'rtasidagi talab va taklif, davlatning daromatlari va xarajatlari o'rtasidagi muomaladagi pul massasi va xo'jaliklarning naqd pulga bo'lgan talabi o'rtasidagi nomutannosibliklardan iboratdir. Pul muomalasining muhim ko'rsatkichlaridan biri bu pul massasi - naqd va naqd pulsiz pullarning umumiy hajmi. Pul muomalasini nazorat qilish mamlakat iqtisodiy siyosatining eng muhim tarkibiy qismidir, chunki zamonaviy jamiyatda pul nafaqat to'lov vositasidan ko'ra ancha muhim rol o'ynaydi, bu mamlakatdagi iqtisodiy faoliyat darajasiga bevosita ta'sir qiladi.

Pul o'tkazmalari

Elektron pul mablag'lari (EPM) deb avval majburiyatli shaxsga (elektron pul o'tkazmalari operatoriga) taqdim etilgan mablag'lar tushunilishi kerak, bu haqda ma'lumotlar bank hisob raqamini ochmasdan yoziladi.

EPMni elektron to'lov vositalari (ETD) orqali amalga oshirish mumkin, bu pul o'tkazmalari operatori mijoziga maxsus texnologiyalar va axborot tashuvchilaridan foydalangan holda pul o'tkazish uchun buyurtmalar tuzish, tasdiqlash va uzatish imkoniyatini beradigan usul.

ETV tufayli EPM naqd va naqd pulsiz mablag'larga aylanadi va aksincha. Elektron pulni o'tkazish uchun ular operatorga jismoniy shaxslar tomonidan naqd va naqdsiz shaklda, yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan - faqat bank hisobvarag'idan foydalangan holda taqdim etiladi. EPM tarjimai yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar o'rtasida taqiqlanadi. U bir vaqtning o'zida bir nechta yoki bir nechta operatorlar orqali to'lovchining elektron pul balansidagi mablag'larni hisobdan chiqarish va qabul qiluvchining balansini ko'paytirish orqali amalga oshirilishi mumkin, ammo elektron to'lov vositalaridan foydalanishning oflayn rejimiga ham ruxsat beriladi. Bunday holda, elektron pulni oluvchi har kuni amalga oshirilgan operatsiyalar to'g'risida ma'lumotni hisobga olish uchun elektron pul operatoriga uzatishi shart.

Elektron pul operatori mijozga elektron pul qoldig'ini ko'paytirish uchun qarz berishga haqli emas. U mablag' qoldig'iga foizlarni hisoblay olmaydi yoki mijozga biron bir haq to'lay olmaydi.

Elektron pul mablag'larining qoldig'ini mijoz - jismoniy shaxs, agar qonuniylashtirish va jinoyatlardan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq aniqlanmagan bo'lsa, to'lay olmaydi. Ushbu mablag'larni faqat uning bank hisob raqamiga o'tkazish mumkin. Agar mijoz aniqlansa, u 100 ming so'mdan oshmaydigan elektron pul qoldig'ini yoki naqd xorijiy valyutadagi unga teng keladigan miqdorni olish huquqiga ega.

Mijoz - yuridik shaxs yoki yakka tartibdagi tadbirkorning elektron pul mablag'lari (yoki uning bir qismi) qoldig'i faqat uning buyrug'i bilan uning bank hisob raqamiga o'tkazilishi yoki o'tkazilishi mumkin.

Har bir mamlakat amaliyotida elektron pul uchun majburiy ravishda garovga olish ko'zda tutilgan.

Pul mablag'larini bank hisobvaraqlari orqali o'tkazmasdan, ularni ochmasdan amalga oshirish mumkin. Birinchi holda, pul o'tkazmalari amalga oshiriladi. To'lovchilarning bank hisobvarag'idagi mablag'larni hisobdan chiqarish va mablag' oluvchilarning EPM qoldig'ini oshirish orqali. Ikkinchisida - to'lovlarni amalga oshiruvchi - jismoniy shaxsning buyrug'i bilan naqd pulni qabul qilish (berish) orqali bank hisobvaraqlarini ochmasdan, natijada pul mablag'larini oluvchining EPM balansida o'sish (pasayish) va to'lovchining EPM balansida teskari o'zgarish bo'ladi.

Bank kartalari yordamida to'lovlar

Elektron pul o'tkazmalari tizimida bank kartalari yordamida hisob-kitoblar alohida o'rin tutadi. Banklar tomonidan chiqarilgan bank (plastik) kartalari hisob-kitobning qulay shakli hisoblanadi.

Bank kartasi - bu bank hisobvarag'i egasining shaxsini tasdiqlovchi va tovar va xizmatlarni naqd pul ishlatmasdan sotib olish yoki naqd pul olish huquqini beruvchi shaxsiy pul hujjati. Bank kartalari dunyosidagi barcha xilma-xillik bilan ularni ma'lumotlarni yozish usuli bo'yicha tasniflash mumkin: magnit chiziq va mikroprotssessor bilan. Magnit chiziqli kartada maxsus ma'lumotlar kodlangan shaklda yoziladi: karta raqami, amal qilish muddati, egasining familiyasi, ismi va otasining ismi, maxsus kod (PIN-kod). qo'llaniladi. Bunday kartalar ko'pgina to'lov tizimlarining asosini tashkil etadi.

Keyinchalik ishonchli va ko'p funksional bo'lgan smart-kartalar moliyaviy hisob-kitoblarda tobora keng tarqalmoqda.

Mikroprotssessor kartasini yaratish yo'lidagi navbatdagi qadam "elektron hamyon" larning paydo bo'lishi bo'lib, ular ma'lum pul qiymatini o'z ichiga olgan o'rnatilgan mikroprotsessorga ega plastik kartalardir. Shuningdek, kredit va debet bank kartalari mavjud.

Kredit bank kartasi uning egasiga emitent tomonidan taqdim etilgan kredit liniyasi miqdorida va emitent tomonidan tovar va xizmatlar uchun to'lovlarni to'lash va (yoki) naqd pul olish uchun belgilangan xarajatlar chegarasi doirasida operatsiyalarni amalga oshirish huquqini beradi.

Debet yoki to'lov kartasi egasiga tovar va xizmatlar uchun to'lovlarni to'lash yoki naqd pul olish uchun emitent tomonidan belgilangan kredit (xarajatlar) chegarasi doirasida hisobvarag'idagi mablag'larni tasarruf etish huquqini beradi. Kredit tashkilotlari (banklar) plastik kartalar bilan ishlashda emissiya va ekvayring kabi faoliyatni amalga oshiradilar.

Emissiya faoliyati plastik kartalarni chiqarish va ular to'g'risidagi ma'lumotlar bazasini yuritishdan iborat.

Ekvaynerlik faoliyati bank kartalaridan foydalangan holda amalga oshiriladigan operatsiyalar bo'yicha savdo va xizmat ko'rsatish korxonalari bilan hisob-kitob qilish hamda naqd pul olish orqali amalga oshiriladi ushbu kredit tashkilotining mijozi bo'lmagan karta egalari.

Bank kartasidan foydalangan holda to'lovlarni amalga oshirish uchun siz maxsus bank hisob raqamini ochishingiz kerak. Hisob-kitoblarni amalga oshirishda bank-emitent elektron kartochkalar asosida hisobvara-q-fakturani karta egasiga taqdim etadi va debet karta bilan avtomatik ravishda joriy hisobvarag'idan talab qilinadigan summani hisobdan chiqaradi va kredit karta bilan bank egasiga kredit beradi yoki to'lovni oladi.

Naqd pulsiz hisob-kitoblarning foydali shakli bu korporativ bank kartasi bo'lib, uning egasiga yuridik shaxs hisobvarag'ida operatsiyalarni amalga oshirishga imkon beradi. Bunday kartaning egasi, qoida tariqasida, tashkilotning hisobvarag'ida operatsiyalarni amalga oshirishga vakolatli bo'lgan xodimidir.

Korporativ bank kartalari ikki xil: hisob-kitob korporativ va kredit.

Hisob-kitob korporativ kartasi uning egasiga, yuridik shaxs tomonidan vakolat berilgan, mijoz bilan tuzilgan bitim shartlariga muvofiq, yuridik shaxsning hisob raqamidagi mablag'larni sarflash chegarasi doirasida tasarruf etishiga imkon beradi.

Korporativ kredit karta yuridik shaxs tomonidan vakolat berilgan egasiga, ruxsat berilgan bitimlar ro'yxatiga binoan, mijoz bilan tuzilgan shartnoma shartlariga muvofiq emitent tomonidan taqdim etilgan kredit liniyasi miqdorida va emitent tomonidan belgilangan xarajatlar chegarasi doirasida operatsiyalarni amalga oshirishga imkon beradi.

Korporativ bank kartasini olish uchun tashkilot emitent bankda hisob raqamini ochishi va bank kartasi yordamida hisobvara-q bo'yicha hisob-kitoblarni nazarda tutadigan shartnoma tuzishi kerak.

Mamlakatda amalga oshirilayotgan to'lov tizimini isloh qilish mamlakat uchun yangi bo'lgan to'lov shakllari va usullaridan foydalanishni kengaytirishni o'z ichiga oladi.

6-ma'ruza: PUL TIZIMLARI, TUSHUNCHASI, TURLARI VA ELEMENTLARI

Reja:

- 6.1. Pul tizimi" tushunchasining mazmuni. Pul tizimining shakllari.
- 6.2. Pul tizimining elementlari.
- 6.3. O'zbekiston Respublikasining pul tizimi.
- 6.4. Pul multiplikatori va pulni sug'urtalash

6.1. Pul tizimi" tushunchasining mazmuni.

Pul tizimining shakllari.

Pul tizimi - bu mamlakatda pul muomalasini tashkil etishning milliy qonunchilikda mustahkamlangan shakli.

Pul tizimining asosiy elementlari:

- valyuta nomi va narxlar shkalasi;
- banknot turlari;

- banknotlarni muomalaga chiqarish mexanizmi va xavfsizligini ta'minlash tartibi;
- muomaladagi pul massasining tarkibi;
- pulni tartibga solish mexanizmi.

Pul birligining nomi va narxlar miqyosi pul tizimining elementi sifatida tarixiy rivojlandi. Banknotlarning turlari asosan banknotalar va bo'sh pullardir. Emissiya mexanizmi deganda pulni muomalaga chiqarish va uni muomaladan chiqarish tartibi tushuniladi. Banknotlarning xavfsizligini ta'minlash tartibi mamlakatlar qonunchiligi bilan belgilanadi.

Muomaladagi pul muomalasining tuzilishi belgilanadi, bu naqd va naqd pulsiz pul muomalasi o'rtasidagi, yoki banknotlarning umumiy miqdoridagi yoki banknotlarning umumiy sonidagi alohida banknotalar o'rtasidagi nisbatdir. Pulni tartibga solish mexanizmi bu pul muomalasi va milliy valyutaning barqarorligini qo'llab-quvvatlash uchun pulni tartibga solishning turli xil vositalaridir.

Evolutsiya jarayonida pul tizimlarining uch turi rivojlandi:

1. Bimetallizm;
2. Monometallizm;
3. Qog'oz-kredit muomalasi tizimlari.

Bimetallizm

Bimetallizm - pul tizimida umumiy ekvivalent rolini metall (ko'pincha oltin va kumush) bajargan, bu tizimda ikkala metall dan ham tangalarning erkin muomalaga chiqarilishi va ularning cheksiz almashishiga amal qilingan. Parallel valyuta tizimida ikki metall qiymati stixiyali, metallning bozor bahosiga munosib tarzda belgilangan. Bu pul tizimida davlat metallar orasidagi mutanosiblikni o'rnatib qo'ygan. Oltin va kumush tangalarning chiqarilishi va ularning aholi tomonidan qabul qilinishi ana shu mutanosiblikka muvofiq amalga oshirilgan.

Bimetallizm XVI-XVII asrlarda keng tarqalgan bo'lib G'arbiy Yevropaning qator mamlakatlariga esa XIX asrgacha yetib kelgan. 1865 yili Fratsiya, Belgiya, Shveytsariya va Italiya mamlakatlari bimetallizmni xalqaro sulh - Lotin tanga Ittifoqi yordamida saqlab qolishga urinishgan. Tuzilgan konvensiyada ikkala metall dan ham 5 frank va undan yuqori qiymatli tangalarni chiqarish, oltin va kumush o'rtasida 1:15,5 qiymat mutanosibligini o'rnatish shartlari ko'zda tutilgan.

Biroq, bimetallik pul tizimining qo'llanilishi rivojlangan kapitalistik xo'jalik ehtiyojlariga mos kelmasdi, chunki qiymat o'lchovi sifatida bir vaqtning o'zida ikki metall - oltin va kumushning qo'llanilishi pulning ushbu funksiyasi tabiatiga to'g'ri kelmagan. Umumiy qiymat o'lchovi bo'lib faqat birgina tovar xizmat qilishi mumkin. Bundan tashqari ikki metall orasidagi davlat tomonidan o'rnatiladigan nisbat ularning bozor narxiga to'g'ri kelmas edi. XIX asr oxirida kumush ishlab chiqarishning arzonlashishi va uning qadrini yo'kotishi natijasida oltin tangalar muomaladan xazinaga keta boshladi. Bunda Kopernik-Greshemning qonuni yuzaga chiqqan, ya'ni yomon pullar muomaladan yaxshilarini chiqarib tashlagan. Kapitalizm taraqqiyoti mustahkam pul, yagona umumiy ekvivalent bo'lishni talab qildi, shuning uchun bimetallizm o'z o'rnini monometallizmga bo'shatib berdi.

Metall pul belgilarining muomalasi tizimida bimetallizm davri va monometallizm davri farqlanadi. Bunday holda bimetallizm iqtisodiy jarayonlarda ikkita asl metallarning bir vaqtda foydalanishi bilan tavsiflanadi, monometallizm esa umumiy ekvivalent sifatida bir metallga o'tishni anglatadi. Bunda bimetallizm holatida quyidagicha xillar ajratib ko'rsatiladi:

1) parallel valyuta tizimi – oltin bilan kumush o'rtasidagi o'zaro nisbat bozorda stixiyali ravishda belgilanadi;

2) qo'shaloq valyuta tizimi – ikki metall o'rtasidagi o'zaro nisbat davlat tomonidan ushbu metallarga bo'lgan talabga, shuningdek, ushbu davlatdagi iqtisodiy va siyosiy vaziyatga qarab belgilanadi;

3) nuqsonli valyuta tizimi – metallar iqtisodiy tizimda mavjud bo'ladiyu, lekin teng huquqlarga ega bo'lmaydi. Odatda, davlat kumush valyutaning zarb qilinishi va foydalanishiga cheklashlar kiritadi.

Faqat bir metallning amal qilishi tizimi sifatidagi monometallizm ham ayrim o'zgarishlar yuz berdi:

1) oltin tangali standart – to'laqonli oltin valyutaning amal qilishi, unda tovarlarning qiymati ham ushbu valyuta bilan hisoblanadi;

2) oltin yombili standart – oltin muomalada bulmaydi, lekin unga katta miqdorlardagi (yombi miqdoridA.almashinish amalga oshiriladi;

3) oltin valyutali (oltin devizli) standart – pullarning almashinishi faqat oltin yombili standartli mamlakatlarning valyutalariga amalga oshiriladi.

Monometalizm - bu pul tizimida yagona metall (oltin yoki kumush) umumiy ekvivalent va pul muomalasining asosi bo'lib xizmat qiladi. Amal qilayotgan tanga va boshqa qiymat belgilari qimmatbaxo metallar almashiniladi.

Kumush monometalizmi Rossiyada 1843-1852 yillarda, Gollandiyada 1847-1875 yy. da mavjud bulgan. Chor Rossiyada kumush monometallizmi tizimi 1839-1843 yillarda o'tkazilgan pul islohoti natijasida qabul qilingan. Pul birligi kumush rubli bo'lgan. Keyinchalik muomalaga kredit biletlari ham chiqarilgan, ular kumush tanga bilan teng muomalada qatnashgan va erkin tarzda metallga almashtirilgan. Lekin bu islohot so'nayotgan krepostnoylik tizimi davlat byudjeti va tashqi savdo balansi taqchiligi sharoitida pul muomalasini uzoqroq muddatga tartibga sola olmagan. 1853-1856 yillardagi Krim urushi ko'p miqdorda qo'shimcha kredit pullar emissiyasini talab qildi va natijada ular qog'oz pulga aylanib qoldi.

Ilk bor oltin monometalizmi (standart) pul tizimi sifatida Buyuk Britaniyada XVIII asr oxirida qaror topgan va qonun bilan 1816 yilda tasdiqlangan. Ko'pchilik boshqa davlatlarda u XIX asrning oxirlarida joriy qilingan: germaniyada - 1871-1873 yilda, Shvetsiya, Norvegiya, Daniyada - 1873 yilda, Frantsiyada - 1876-1878 yilda, Avstriyada - 1892 yilda, Rossiyada Yaponiyada - 1897 yilda, AQSHda - 1900 yilda.

Oltin tanga standarti kapitalizmning erkin raqobatiga juda mos kelgan, ishlab chiqarish, kredit tizimi, jahon savdo kapitali kelib chiqishining rivojlanishiga yordam bergan.

6.2. Pul tizimining elementlari.

Pul tizimining elementlari xususida iqtisodchi olimlar o'rtasida munozarali fikrlar mavjud. Taniqli iqtisodchi olim O.I.Lavrushinni fikriga ko'ra pul tizimini boshqarish printsiipi, emissiya mexanizmi va kassa instrumentlari ham asosiy elementlar sifatida e'tirof etadi. Beloglazava baho masshtabini ham kiritadi.

Beloglazova pul tizimiga 5 ta elementni kiritadi:

1. Pul birligi
2. Baho masshtabi
3. Pul aylanmasi
4. Pul massasi
5. emissiya mexanizmi

Shuningdek, Miller, Xesus de Sota kabi mashhur iqtisodchi olimlarning pul tizimining elementlari xususida o'z qarashlari mavjud:

Ko'pchilik iqtisodchi olimlar tomonidan e'tirof etilgan pul tizimining elementlariga quyidagilar kiradi:

1. Pul birligi
2. Pul aylanmasining tarkibi
3. Pul aylanmasini tashkil qilish va tartibga solish
4. Pul massasi va uning tarkibi
5. Milliy valyutaning pariteti
6. Milliy valyutaning kursi
7. Pul tizimini tashkil qiluvchi va tartibga soluvchi organ

1. O'zbekiston Respublikasining zamonaviy pul tizimi milliy valuta so'm muomalaga kiritilgandan keyin shakllandi. Yangi pulni eski valuta birligiga almashtirish "denominatsiya" deb ataladi.

O'zbekiton pul tizimi quyidagi elementlardan tashkil topadi:

1. Milliy valuta so'm;
2. Pul aylanmasi naqd va naqdsiz pul aylanmasidan iborat;
3. Respublikamizda pul aylanmasini tashkil etish va tartibga solish MB tomonidan nazorat qilinadi. O'zbekiston respublikasi MB to'g'risidagi qonunga muvofiq MB pul massasining o'sishini nazorat qiladi.
4. Pul massasini miqdoriy o'lchashda M_0 , M_1 , M_2 pul agregatlaridan foydalaniladi;
5. So'mning valuta pariteti AQSH \$ ga nisbatan aniqlanadi;
6. Milliy valuta so'mning valuta kursi respublika valuta birjasida AQSH \$ ga nisbatan aniqlanadi. 2003-yil 8-oktyabrda O'zbekiston hukumati xalqaro valuta fondi nizomining VIII-moddasi bo'yicha majburiyatlarini qabul qildi. Natijada milliy valutamizning almashuv kursi unifikatsiya qilindi.
7. MB pul tizimini tartibga soluvchi rasmiy davlat organi hisoblanadi.

6.3. O'zbekiston Respublikasining pul tizimi.

O'zbekiston Respublikasining zamonaviy pul tizimi 1994-yil 1- iyulda milliy valyuta muomalaga kiritilgandan so'ng shakllandi. Chunki milliy valyuta har qanday mamlakat pul tizimining asosiy elementi hisoblanadi. Kurs Respublika valyuta birjasida aniqlanadi. O'zbekiston Respublikasining valyutani tartibga solish to'g'risida qonuniga ko'ra so'mning kurs rejimi erkin suzish rejimidir, ya'ni so'mning nominal almashuv kursini AQSH dollariga bo'lgan talab va taklifga qarab aniqlanishini bildiradi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risidagi qonunning 23-moddasiga muvofiq hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 4-fevralidagi 63-sonli qaroriga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki pul massasining o'sishini nazorat qiladi. Bunda M_2 pul agregati nazorat obekti sifatida olingan. O'zbekistonda Markaziy bank pul tizimini tartibga soluvchi rasmiy organ hisoblanadi.

O'zbekistonda pul tizimi to'g'risidagi maxsus qonun 1993-yilda bekor qilingan, shu sababli hozirgi kunda pul tizimining me'yoriy huquqiy asoslari bo'lib, quyidagi qonunchilik hujjatlari hisoblanadi.

1. O'zbekiston Respublikasining fuqarolik kodeksi
2. O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risidagi qonun
3. O'zbekiston Respublikasining banklar va bank faoliyati to'g'risidagi qonun
4. O'zbekiston Respublikasining valyutani tartibga solish to'g'risidagi qonuni (1-marta bu qonun 1993-yil 7-mayda qabul qilingan, 2003-yil 11-dekabrda esa Valyutani tartibga solish to'g'risidagi qonun yangi tahrirda qabul qilindi) So'ngi yillarda milliy valutaning qadrsizlanish suratini ya'ni devalvatsiya su'rati yuqori ekanligi kuzatilmoqda. 2003-yilda so'mning AQSH dollariga nisbatan qadrsizlanish su'rati 11% foizni tashkil etdi. Xalqaro valuta fondining ekspertlari xulosasiga ko'ra milliy valutaning yillik qadrsizlanish su'rati 10% ga etishi salbiy chegaraviy darajada hisoblandi.

Milliy valutaning real almashuv kursining oshishi mamlakat eksportini qimmatlashishiga sabab bo'ladi. Shu sababli respublikamiz so'mning asosiy tashqi savdo hamkorlarimiz bo'lgan Rossiya, Xitoy, Qozog'iston, va Ukraina valutariga nisbatan real almashuv kursining oshib ketishiga yo'l qo'ymaslik muhim kasb etadi.

O'zbekiston respublikasi pul tizimida naqd pul aylanmasini tartibga solish muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodchi olimlarning naqd pul aylanmasiga bag'ishlangan tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki respublika naqd pul aylanmasi bilan iqtisodiy faollik o'rtasida uzviy aloqadorlik mavjud. Naqd pullarga bo'lgan talabni qisqartirish maqsadida respublikada plastic kartochkalar muomalasini rivojlantirishga ustuvor yo'nalish deb qaralmoqda.

Muomaladagi milliy pul birliklarining barchasi banknotalar hisoblanadi. O'z Res moliya vazirligi pul emissiyasi sohasida hech qanday vakolatga ega emas. «Milliy valyuta – milliy iftixor, davlat mustaqilligi-ning ramzi, suveren davlatga xos belgidir. Bu respublikaga tegishli umumiy boylik va mulkdir» Har bir jamiyatda pulga yuklatilgan vazifalarning samarali bajarilishi iqtisodiy va

ijtimoiy o'sishni rag'batlantiradi, pul qadrining tushishi esa tartibsizlikka, jamiyat rivojlanishida bosh-qa to'qinliklar bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Pulning barqarorligi deganda, pulning sotib olish qiymati-ning o'zgarmasligi va valyuta doimiyligi tushuniladi. Pulning sotib olish qobiliyati shu pul birligiga to'g'ri keluv-chi tovar va xizmatlar miqdori bilan ifodalanadi. Binobarin, pulning sotib olish qobiliyatini ifodalovchi «ko'rsatkich» tovarlar va xizmatlar bahosi hisoblanadi. Agar tovar va xizmatlar bahosi bar-qaror bo'lsa, pulning sotib olish qobiliyati ham barqaror bo'ladi.

Agar pul o'zgarmagan sharoitda tovarlar bahosi oshadigan bo'lsa, bu hol pulning sotib olish qobiliyati tushganini ko'rsatadi va aksincha, tovar va xizmatlar bahosining tushishi pulning sotib olish qobiliyatini oshganligidan dalolat beradi. Demak, pulning qadri tovarlar va xizmatlar bahosiga teskari proportsional – narx pasaysa, pul qadri oshadi yoki narx oshsa pulning qadri tushadi. Pul tovar bo'lganligi uchun ham unga talab va taklif ta'sir qiladi. Pul taklifi muomalaga chiqarilgan turli shakldagi pullar-ning yig'indisi bo'lib, u talabdan ortiq yoki kam bo'lishi mumkin. Muomalaga chiqarilgan pul miqdori pulning aylanish tezligiga qarab ham o'zgarib turishi mumkin.

Pulga bo'lgan talab mamlakat pul aylanmasi asosida aniqlanadi. Pul talabi korxonalar, tashkilotlar, muassasalar, aholi, davlat tashkilotlari olib boradigan naqd pullik va naqd pulsiz aylanma uchun zarur pul miqdori asosida aniqlanadi. Pulga bo'lgan ehtiyoj xo'jalik sub'ektlari - ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rta-sida bo'ladigan pullik jarayonlarning ko'lamiga va tezligiga bog'liq. Pulni qo'llash yo'li bilan bajariladigan jarayonlarning ko'lami qancha keng bo'lsa, pulga bo'ladigan talab shuncha ko'p bo'ladi. Agar pul bilan bog'liq operatsiyalar tez bajarilsa, pulga bo'lgan talab shuncha kam bo'ladi demak, muomalaga kam pul chiqarish kerak bo'ladi. Pulga bo'lgan taklif va talabning tengligi pul muvozanatini bildiradi.

Pulga bo'lgan taklif, unga bo'lgan talabdan oshmasa pul barqaror deb xulosa qilish mumkin, aksincha bo'lsa, pulning qadri tushib ketadi va puldan qochish jarayoni boshlanadi. Amaliyotda pulni jamg'argandan ko'ra uni tovarlarga aylantirib qo'yish yoki boshqa bir qadrliroq valyutani jamg'arish qulay bo'lib qoladi. Pulning barqarorligini ta'minlashning asosiy yo'nalishlari-dan yana biri byudjet taqchilligining bo'lmasligidir. Davlat byudjeti xarajatlarining daromadlaridan oshib ketishi natijasida yuzaga keladigan byudjet taqchilligi muomalaga tovarlar bilan ta'min-langan pullar chiqarish hisobidan qoplanadi. Bu tadbir muomalada ta'minlangan pulning ko'payishiga, oqibatda pul qadrining tushib ketishiga olib keladi. SHuning uchun har bir mamlakat pul taqchil-ligi bo'lmasligiga yoki uning salmog'i sezilarsiz bo'lishiga erishishi kerak.

Pulning barqarorligini ta'minlashning yana bir yo'nalishi bu oltin va valyuta zaxiralarining mavjudligi va ularning ko'payishidir. Oltin valyuta zaxiralarining salmog'i qancha ko'p bo'lsa, pul shuncha barqaror bo'lishi mumkin. Milliy valyutani mustahkamlashning yana bir sharti – inflyatsiya-ga qarshi puxta o'ylangan siyosat yuritishdir. Muomalaga chiqarilgan har bir so'm muayyan miqdordagi tovar va xizmatlar bilan ta'min-langan bo'lishi zarur. Ichki bozorimizni tovarlar bilan to'ldirish, aholiga xizmat ko'rsatishning sifati va turlarini oshirish ham milliy valyutaning barqarorligini ta'minlashning asosi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida mustaqil pul tizimining joriy qilinishi Ma'lumki, har bir davlat o'zining pul tizimiga ega bo'ladi. O'zbekistonning mustaqil davlat sifatida ajralib chiqishi uning mustaqil pul tizimiga ega bo'lishini taqozo qildi. Mustaqil pul tizimi joriy qilinishining I bosqichi 1993 yildan boshlab «so'm-kupon»larning muomalaga chiqarilishi hisoblanadi. O'zbekiston pul tizimini qurish-ning ikkinchi bosqichi – 1994 yil iyuldan boshlab milliy valyuta–«so'm »ning muomalaga chiqarilishi bo'lib, u O'zbekiston tarixida juda katta ahamiyatga ega. Har bir davlatning pul tizimi ma'lum elementlardan tashkil topadi va qonun asosida yuqori davlat organlari orqali boshqarib boriladi.

O'zbekiston Respublikasi pul tizimi elementlari quyidagilar hisoblanadi:

- pul birligining nomi;
- pul birligining turlari
- qog'oz va metall pullar;
- ularni muomalaga chiqarish qoidalari;
- pul, kredit, valyuta boshqaruvini amalga oshiruvchi davlat organlari;

– naqd pulsiz to'lov aylanmasi va kredit pullar (chek, veksel) muomalasini olib borishda davlat tomonidan belgilangan shartlar;

– milliy valyutani chetga olib chiqish va chetdan olib kelish qoidalari;

– xalqaro hisob-kitoblarni tashkil qilish asoslari;

– milliy valyutani chet el valyutasiga almashtirish tartibi va davlat tomonidan o'rnatilgan valyuta kursi.

Alohida olingan davlatning pul tizimi o'z xususiyatlariga ega bo'lib, uning elementlari u yoki bu tomonga o'zgarishi mumkin. Pul tizimi ijtimoiy hayotning ko'zgusi hisoblanadi, desak xato bo'lmasa kerak. Shuning uchun ijtimoiy ishlab chiqarish jarayoni pul tizimini ob'ektiv talablar, ya'ni pul tizimining yagona bo'lishi, pul birligi qiymatining doimiyligi va pul muomalasining talabga qarab o'zgarib turishi kerakligini qo'yadi.

Sobiq SSSRning davlat sifatida tarqalib ketishi markazlashgan pul tizimining ham tugashiga olib keladi. Natijada ba'zi respublikalar rublni milliy valyutasi sifatida ishlatib turgani holda, o'z pul siyosatini olib bordi. Estoniya, Latviya, Litva, Ukraina birinchi bo'lib rubl zonasidan chiqib o'z milliy valyutasini qabul qilishdi. Keyinchalik, Ozarbayjon, Qirg'iziston va Moldaviya respublikalari bu yo'nalishni davom ettirdilar. Rubl tizimida vujudga kelgan tartibsizliklar, milliy valyutalar va kuponlarning muomalaga chiqarilishi, yagona pul–rubl zonasining tugashiga, uning har xil kursga ega bo'lishiga olib keladi.

1992 yil oxiriga kelib Rossiyada tovarlar bahosining oylik o'sishi 25-30 foizgacha ko'tarildi. Moskva valyuta birjasida rubl-ning nominal qiymati bir dollarga 125 rubldan, 1992 yil dekabrda 485 rublgacha, 1993 yil martda 1 dollar 660 rublgacha tenglashdi. Pul qadrining tushishi, naqd pul etishmovchiligiga, oxiri esa ish xaqi, nafaqalarni to'lashda qiyinchiliklar bo'lishiga olib keldi.

SSSR davridagi oxirgi banklar to'g'risidagi qonunga asosan davlat banki o'rniga Markaziy bank, mustaqil davlatlarda Markaziy (yoki milliy) banklar tashkil qilindi.

Sobiq Sovet ittifoqi davlatlari valyutalari 1993 yil, aprel

Respublikalar Pul birligi va uning kursi

Armaniston Rubl

Ozarbayjon Manat va rubl (1manat=10 rubl)

Belarussiya Rubl va B. Rubli (1 B. Rubli=10 rubl)

Estoniya Krona (8 kron=1 nemis markasi)

Gruziya Rubl va kupon

Qirg'iziston Som (3 may 1993 yildan)

Latviya Latviya rubli (130 l.r. = AQSH dollari)

Litva Talonlar (505 talon = 1 AQSH dollari)

Moldaviya Rubl va kupon

Rossiya Rubl

Tojikiston Rubl

Turkmaniston Rubl

Ukraina Korbonavets (1 korbonavets=0,3 rubl)

O'zbekiston Rubl va so'm kupon

Rossiya Markaziy banki pul emissiyasi bilan bog'liq bo'lgan operatsiyalarni bajarish huquqini o'z qo'lga oldi. Bundan tashqari, davlat pul belgilarini bosib chiqaruvchi muassasa Rossiyada joylashgan edi. Mustaqil davlatlar Markaziy banklarining pul muomalasini olib borish bo'yicha harakatlari cheklagan edi. Natijada pul taqchilligi yuzaga keldi va u alohida olingan respublikalarda har xil darajada namoyon bo'ldi. Masalan, Rossiya Markaziy banki muomalaga chiqargan pullarda Rossiyaning salmog'i 1991 yil dekabrda 64 foizni tashkil qilgan bo'lsa, 1992 yil iyunga kelib emissiyaning 77 foizi Rossiyani naqd pul bilan ta'minlashga yo'naltirilgan. Qolgan barcha Respublikalarni naqd pul bilan ta'minlash uchun muomalaga chiqarilgan pullarning faqat 23 foizigacha sarflangan, ya'ni boshqa respublikalar ehtiyojini pul bilan ta'minlash salmog'i tushib ketgan. Masalan, Belorussiya, Gruziyaning salmog'i 3 foizdan 1,5 foizga-cha, Ukraina va Boltiqbo'yi respublikalarining salmog'i yanada ko'p-roq qisqargan. O'zbekistonda ham pul resurslari taqchilligi

naqd pulga bo'lgan talabning qondirilmaganligida namoyon bo'lgan. SHu iqtisodiy tanglik sharoitida pul tizimini shakllantirish bo'yicha mustaqil davlatlar oldida ikki muvobiq yo'l turardi.

- Yagona pul tizimi zonasi
- rubl zonasida qolish va yagona pul siyosatini olib borish;
- O'z milliy valyutasini muomalaga chiqarib, o'z pul tizimiga ega bo'lish va qo'shni mamlakatlar inflyatsiyasidan o'zini himoya qilish.

Pul taqchilligi davom qilayotgan va Rossiya rubllari barqaror bo'lmagan sharoitda pul taqchilligini yo'qotish maqsadida ko'pgina respublikalar, jumladan, O'zbekistonda ham mustaqillikning birinchi yillarida pul tizimini shakllantirish loyihasi tuzildi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, muomalaga kupon talonlar chiqarildi va keyincha-lik O'zbekiston o'zining milliy valyutasini muomalaga chiqardi. O'zbekiston milliy pul tizimining asosiy elementi bo'lmish so'm jamiyat manfaatlariga xizmat qiladi. Shuning uchun pul tizimining asosiy vazifasi milliy pulimizning qadrini mustahkamlashdan iborat. Bu juda mas'uliyatli va oson bo'lmagan vazifa. O'zbekistonning o'z iqtisodiyotini bozor talablariga mos ravishda rivojlantirishga qaratishi, bozor iqtisodiyotiga o'tishda mamlakatimizning o'ziga xos xususiyatlariga ega ekanligi milliy valyutaning barqaror bo'lishini taqozo qiladi.

Hozirgi kunimiz, iqtisodiyotimizning rivojlanishida amalga oshirilayotgan iqtisodiy jarayonlar, katta qurilishlar va moliyalashtirishlar O'zbekiston iqtisodiy mustaqillikka erishish uchun to'g'ri yo'l tanlaganini ko'rsatib turibdi. Zero, mustaqil pul tizimiga ega bo'lmasdan iqtisodiy jihatdan mustaqil davlat barpo etish mumkin emas.

6.4. Pul multiplikatori va pulni sug'urtalash

Tijorat banklari rivojlangan kredit tizimi tufayli ma'lum chegaralar doirasida yangi pul ishlab chiqarishga qodir. 1929-1930 96 yillarda J.M.Keyns pul multiplikatori mavjudligini kashf etdi. Bu vaqtda Qo'shma Shtatlar va Yevropada Buyuk Depressiya deb ataladigan voqea sodir bo'ldi bu inqiroz butun G'arb dunyosini qamrab oldi. Amerikada texnik qayta jihozlash uchun sarmoyalarni jalb qilish masalasi dolzarb bo'lib qoldi, ammo kreditlar kerak emas edi. Keyns M₁ pul massasidagi "talab bo'yicha" tekshiruv hisobvaraqlari o'z-o'zini o'stirishga qodir ekanligini aniqladi; katta miqdordagi naqd pulsiz pul ishlab chiqarish; Keynsning pul multiplikatori davlatning investitsiya salohiyatining kuchli manbasiga aylandi. Ikki pog'onali bank tizimida tijorat banklari pul chiqaradi, shu bilan birga bank multiplikatori mexanizmi erkin zaxira bilan bog'liq - faol bank operatsiyalari, kreditlar berish, qimmatli qog'ozlarni sotib olish va h.k.lar uchun asos bo'lib xizmat qiladigan resurslar to'plami ko'paytiradigan omil mumkin bo'lgan kengayishni aniqlash uchun depozit miqdori. Bank multiplikatori (M) majburiy zaxiralar koeffitsientiga teskari proportsional bo'lgani uchun uning formulasi quyidagi shaklga ega:

$$M = \frac{2}{P} \quad (1.6) \text{ bu erda, } R - \text{zaxira talabi.}$$

Pulni sug'urtalash

Davlatning pul-kredit siyosati o'rtasidagi mavjud bo'lgan yaqin munosabatlar iqtisodiyotni pul bilan tartibga solishga imkon beradi. Avvalo, markaziy banklar muomaladagi pul massasining o'sishi uchun maqsadlarni (maqsadlarni) belgilaydilar va ushbu maqsadlarni belgilash amaliyotining o'zi "pulni maqsadli yo'naltirish" deb nomlandi. Pul massasi o'sishining maqsadlari 1970 yillarda dunyoda inflyatsiya jarayonlarining kuchayishi munosabati bilan qo'llanila boshlandi.

Maqsadlar - pul massasi hajmini o'zgartirishning yuqori va pastki chegaralarini belgilash (to'g'ridan-to'g'ri cheklovlarni joriy etish). Ularning tashkil etilish tartibi boshqacha: tasdiqlangan raqamlar ko'rinishida - Fransiyada, "vilka" shaklida - AQSHda, prognozga ko'ra - Yaponiyada.

Ushbu ko'rsatkichlar, ular harakat qilishi kerak bo'lgan vaqt jihatidan ham farq qiladi. Masalan, Buyuk Britaniyada eng maqbul bo'lgan narsa - pulni nishonga olishning bir yilligi, Italiyada - bir oy,

Yaponiyada maqsadli pul agregati kutilayotgan o'sishining prognozlari har chorak boshida e'lon qilinadi.

2-modul. INFLYATSIYA VA UNING TURLARI.

7-ma'ruza: Inflyatsiya va uning turlari. Pulning barqarorligini ta'minlash yo'llari

Reja:

- 7.1. Inflyatsiya tushunchasi va turlari.
- 7.2. Inflyatsiyaga ta'sir qiluvchi omillar.
- 7.3. Inflyatsiyani yuzaga keltiruvchi sabablar. Inflyatsiyaga qarshi kurash va pulning barqarorligini ta'minlash yo'llari.

7.1. Inflyatsiya tushunchasi va turlari.

Inflyatsiya narxlarning umumiy darajasining o'sishini anglatadi. Biroq, ushbu eng keng tarqalgan ta'rifga bir oz aniqlik kiritish kerak. U inflyatsiyaning eng keng tarqalgan ta'siridan birini mohiyati bilan aralashtirib yuboradi.

Gap shundaki, narxlarning o'sishi zamonaviy bozor iqtisodiyoti uchun o'ziga xos inflyatsion belgidir. Inflyatsiya darajasi turli yo'llar bilan o'lchanadi, ammo ko'rsatkichlar har doim narxlarning qanchalik ko'tarilganligini aks ettiradi. Biroq, ma'muriy tizimda yashirin inflyatsion jarayonlar ham "qat'iy" rejali narxlar ostida sodir bo'lganligi va narxlar oshishi sun'iy ravishda cheklanganligini hech kim inkor etmaydi.

Inflyatsiyaning mohiyatini uni pul muomalasi qonunining buzilishi va birinchi navbatda pul massasi dinamikasi bilan nominal yalpi ichki mahsulot o'rtasidagi ziddiyat bilan bog'lash orqali aniqroq tushunish mumkin. Taniqli iqtisodchi M. Fridman taxminan xuddi shu nuqtai nazarga rioya qilgan. Shu bilan birga, nominal yalpi ichki mahsulotning o'sishiga nisbatan pul massasining o'sish sur'atlari oshib ketishi bilan inflyatsion jarayonlar yuzaga keladi va ko'rib chiqilayotgan ko'rsatkichlarning qarama-qarshi nisbati bilan deflyatsiya. Ikkinchisi kamdan-kam uchraydigan hodisa bo'lsa-da, shunga qaramay, ba'zida, ayniqsa rivojlangan mamlakatlarda uchraydi.

Makroiqtisodiy xarakterga ega bo'lgan va umumiy iqtisodiy sabablarga ko'ra kelib chiqqan va deyarli barcha tovar va xizmatlarga turli darajalarda ta'sir ko'rsatadigan inflyatsiya va deflyatsiyani mahalliy omillar natijasida yuzaga keladigan ayrim mahsulotlar narxlarining o'zgarishini ajratib ko'rsatish kerak.

Inflyatsiya - bu faqat qog'oz pul muomalasiga xos bo'lgan hodisa, bu tovar aylanmasi ehtiyojlari bilan taqqoslaganda muomalaga doirani ortiqcha qog'oz pul bilan to'ldirishini, ularning qadrsizlanishini va natijada tovarlar va xizmatlar narxlarining oshishini anglatadi. Ya'ni, inflyatsiya, avvalambor, tovar taklifining yetarli darajada o'sishi bo'lmagan taqdirda, pul muomalasi kanallarining ortiqcha pul massasi bilan to'lib toshishi natijasida yuzaga keladi. Inflyatsiyaning quyidagi turlari va shakllarini ajratish mumkin

1. Ko'rinish darajasi bo'yicha:

- sudraluvchi inflyatsiya - narxlarning o'rtacha yillik o'sish sur'ati 5-10 foizni tashkil etganda, narxlarning asta-sekin va uzoq muddatli ko'tarilishida ifodalanadigan inflyatsiya;
- jadal inflyatsiya - narxlarning keskin ko'tarilishi shaklidagi inflyatsiya, ya'ni. qachon narxlarning o'rtacha yillik o'sish sur'ati 10- 50% dan;
- giperinflyatsiya - narxlar o'sish sur'ati juda yuqori bo'lgan inflyatsiya, narxlar yiliga 100 foizdan oshganda.

2. Vujudga kelish usullari bo'yicha:

- ma'muriy inflyatsiya - narxlarni boshqarish bilan bog'liq inflyatsiya;
- xarajat inflyatsiyasi - ishlab chiqarish omillari narxlarining o'sishida namoyon bo'ladigan inflyatsiya turi, buning natijasida ishlab chiqarish va muomalaga sarflanadigan xarajatlar va ular bilan birga ishlab chiqarilgan mahsulotlar narxi oshadi;

- talab inflyatsiyasi - to'liq foydalanilmagan ishlab chiqarish resurslari sharoitida ishlab chiqarish xarajatlari oshishi bilan ta'minlanadigan narxlarning ko'tarilishida o'zini namoyon qiladigan inflyatsiya;

- import qilingan inflyatsiya - tashqi omillarning ta'siridan kelib chiqadigan inflyatsiya, bu mamlakatga haddan tashqari ko'p miqdordagi chet el valyutasining kirib kelishini va import qilinadigan tovarlar narxlarining o'sishini o'z ichiga olishi mumkin;

- kredit inflyatsiyasi - kreditning haddan tashqari kengayishi natijasida inflyatsiya.

3. Ko'rinish shakllariga ko'ra inflyatsiya bu:

- ochiq - iste'mol tovarlari va ishlab chiqarish resurslari narxlarining ochiq (erkin) o'sishi hisobiga inflyatsiya;

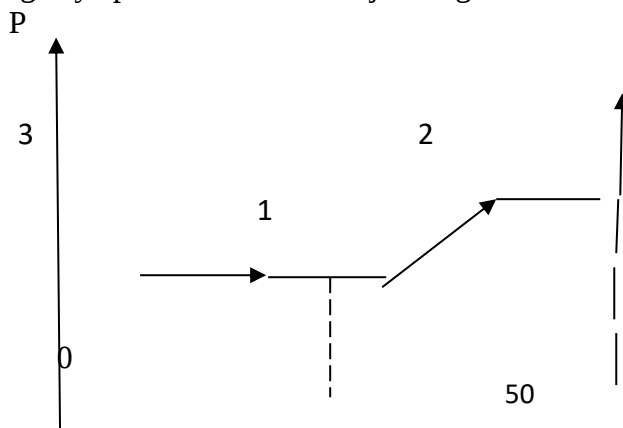
- yashirin - tovarlar yetishmasligidan kelib chiqadigan inflyatsiya turi, hukumatning narxlarni bir xil darajada ushlab turish istagi bilan birga bo'lishi mumkin.

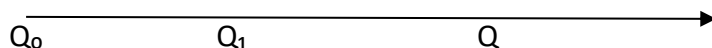
Inflyatsiya shakllari: Talab inflyatsiyasiga pul taklifining "shishishi" va shuning uchun bozor talablariga tezda javob beradigan yetarlicha elastik bo'lmagan ishlab chiqarish sharoitida ma'lum narx darajasida samarali talab sabab bo'ladi. Iqtisodiyotning ishlab chiqarish quvvatidan yuqori bo'lgan yalpi talab shu bilan narxlarning ko'tarilishiga olib keladi.

Pulning ortiqcha massasini to'plashning dastlabki bosqichida ishlab chiqarish va sotish hajmining oshishi, ishsizlikning pasayishi, narxlar va natijada muvozanat o'rnatilishi rag'batlantiriladi.

Shunday qilib, inflyatsiya hatto minimal miqdorda foydalidir degan xulosaga kelish mumkin, chunki u haddan tashqari ishlab chiqarish inqirozi va bandlikni qisqartirish kafolatini beradi. Keyinchalik, to'liq ish bilan ta'minlash iqtisodiyotning barcha sohalariga taalluqli bo'lganda va ular talabning oshishiga qo'shimcha mahsulot yetkazib berish bilan javob bera olmasa, narxlar ko'tariladi. Keyinchalik, ishlab chiqarishning pasayishi, samaradorligining 100 pasayishi va inflyatsiyaning kuchayishiga olib keladigan omillar harakat qila boshlaydi. Talab inflyatsiyasini umumiy talab, bandlik va narxlar o'rtasidagi bog'liqlikni kuzatish orqali tushunish mumkin (6.1- rasm).

1-segmentda narxlarning barqarorligi tufayli ishlab chiqarishni ko'payishi hisobiga real va nominal YAMM bir xil darajada o'sadi. 2- segment o'tish davri deb ataladi va resurslarning notekis taqsimlanishini aks ettiradi, ya'ni ba'zi sohalarida chegara tugagan, boshqalarida esa yo'q. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, defitsit global xarakterga ega emas, faqat ma'lum sektorlarda kuzatiladi. Mahsulotlarga bo'lgan talabning yanada o'sishini ishlab chiqarish hajmining o'sishi bilan qoplash mumkin emas, shuning uchun talab va taklif qonunchiligiga muvofiq narxlarni oshirish kerak P. Bundan tashqari, barchasi ko'proq ishchilar mehnat narxining oshishiga olib keladi, chunki u kam manbaga aylanadi. Natijada, ish haqi va xarajatlar oshib boradi, bu esa narxlarni oshirishning qo'shimcha manbai bo'lib xizmat qiladi. Va nihoyat, 3-segmentda ishlab chiqarish hajmining o'sish zaxiralari butun iqtisodiyotda tugadi, shuning uchun jamiyatning ishlab chiqarish imkoniyatlaridan yuqori bo'lgan yalpi talab narxlar darajasining ancha tez ko'tarilishini keltirib chiqaradi.

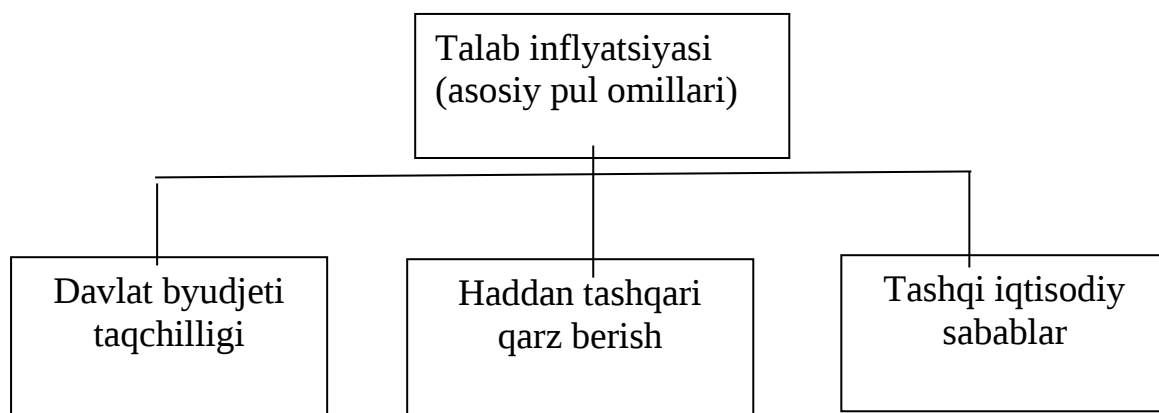
6.1-rasm - yalpi talab, bandlik va narxlar o'rtasidagi bog'liqlik Narxlar inflyatsiyasi odatda ishlab chiqarish xarajatlarining o'sishi, birinchi navbatda ish haqi xarajatlarining o'sishi ta'siri ostida narxlarni ko'tarish nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Tovarlariga yuqori narxlar aholi daromadlarini pasaytiradi va ish haqini indeksatsiya qilish zarur. Uning o'sishi ishlab chiqarish tannarxining oshishiga, foyda kamayishiga va ishlab chiqarish hajmining amaldagi narxlarda o'sishiga olib keladi. Foydani saqlab qolish uchun harakat ishlab chiqaruvchilarni narxlarni oshirishga majbur qiladi. Narxlar inflyatsiyasi faqat shu holatda bo'lishi mumkin, chunki mahsulot birligiga zararlar o'sib boradi va shu munosabat bilan narxlar ko'tariladi.

Shu bilan birga, ish haqi narx elementlarining faqat bittasidir va, qoida tariqasida, xom ashyo, energiya tashuvchilarni sotib olish va transport xizmatlari uchun to'lovlar narxining oshishi sababli tovarlarni ishlab chiqarish narxi ko'tariladi. Butun dunyoda moddiy xarajatlarning o'sishi ishlab chiqarish, xom ashyo va energiya resurslarini tashish narxining ko'tarilishi bilan bog'liq tabiiy jarayondir va bu har doim ishlab chiqarish xarajatlarining o'sishiga ta'sir qiladi. Qarama-qarshi omil - bu mahsulot birligiga sarflanadigan xarajatlarni kamaytiradigan eng yangi texnologiyalardan foydalanish.

Ish haqining ko'tarilishi ishlab chiqarish yo'qotishlarining ko'payishiga va shunga muvofiq narxning ko'tarilishiga yordam beradi, bunda iqtisodiyotning asosiy tarmoqlarida o'zaro bog'liq bo'lmagan holda bir vaqtning o'zida o'sish yuz beradi. Haqiqiy hayotda shtat ichida ish haqining o'sishi narxlarning ko'tarilishidan doimo sezilarli darajada orqada qolmoqda va kompensatsiya hech qachon kafolatlanmaydi. Narxlar inflyatsiyasi bilan pul miqdori, uning muomalada bo'lish tezligini hisobga olgan holda, tovarlarni ishlab chiqarish va etkazib berishga monetar bo'lmagan omillarning ta'siridan kelib chiqqan holda ko'tarilgan narx darajasiga "ko'tariladi". Agar pul massasi narxlarning ko'tarilgan darajasiga tezda moslasha olmasa, pul muomalasida muammolar paydo bo'ladi - to'lov vositalarining etishmasligi, to'lovlarni amalga oshirmaslik va undan keyin turg'unlik, ishlab chiqarish to'xtashi, tovar massasining pasayishi.

7.2. Inflyatsiyaga ta'sir qiluvchi omillar

Inflyatsiyani monetar omillar (talaB.va monetar bo'lmagan omillar (taklif) o'zaro ta'siri natijasida hisobga olsak, sabablarni aniqlash mumkin. 102 Talab inflyatsiyasini uchta asosiy pul omillari keltirib chiqaradi (6.2- rasm)

1. Davlat byudjeti kamomadi. Uni bilvosita, davlat qarzining o'sishi yoki inflyatsiya solig'i orqali moliyalashtirish imkoniyati mavjud. Mamlakatning iqtisodiyotni harbiylashtirishga va davlat bo'linmasi ishini kuchaytirishga samarasiz sarf-xarajatlarining rivojlanishi tufayli tanqislik yanada kuchaymoqda. Byudjet kamomadini qoplash Markaziy bank tomonidan hukumatga birlamchi

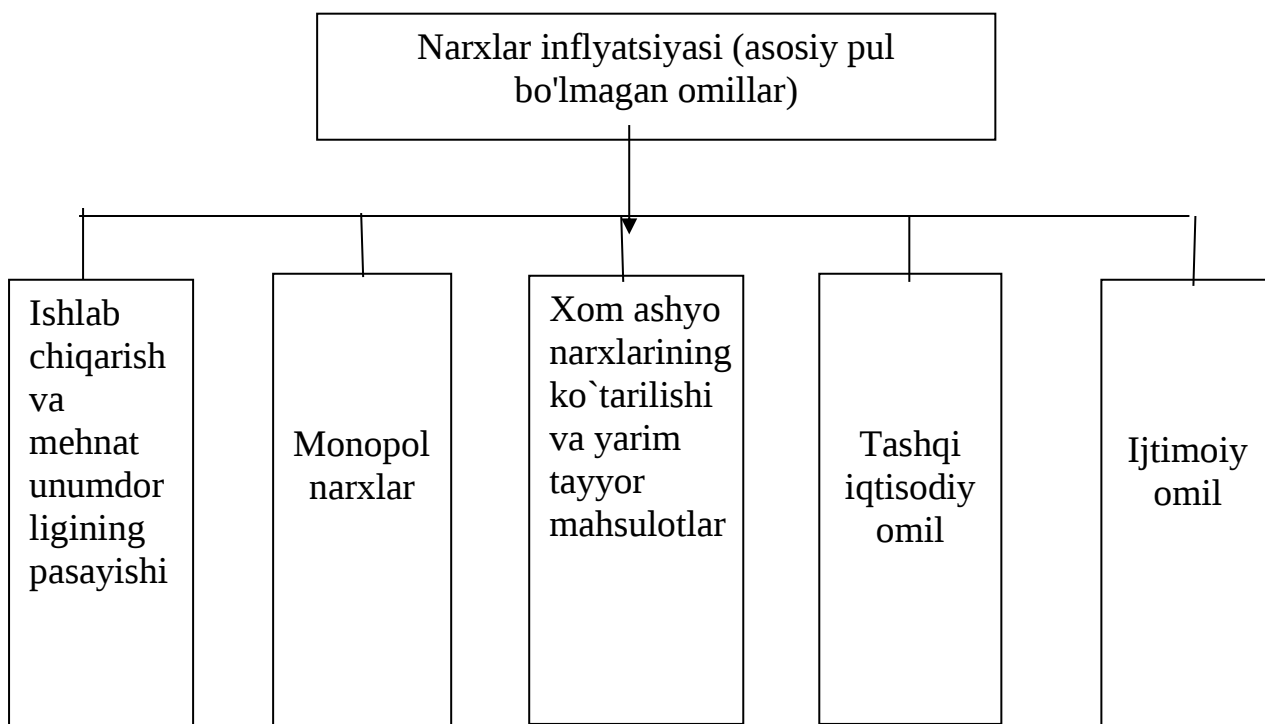
bozorda muhim davlat qimmatli qog'ozlarini sotib olish yoki hukumatga qarz berish shaklida qarz berish yo'li bilan yuzaga keladi, aslida pulning tovar aylanmasiga bo'lgan ehtiyojidan ortiqcha mablag 'chiqarilishini keltirib chiqaradi va shunga muvofiq inflyatsiyani talab qiladi.

2. Ortiqcha kredit berish. Bu banklarning kredit kengayishi tufayli muomaladagi pullarning iqtisodiyot ehtiyojlaridan ortiqcha o'sishi bo'lib, tovar aylanmasiga bo'lgan talabdan ortiqcha to'lov qobiliyatiga ega mablag'lar yaratilishiga olib keladi va shu bilan tovar va xizmatlarga qo'shimcha so'rovlar yaratiladi.

3. Tashqi iqtisodiy omil. Milliy valyuta kursini yoki valyuta zaxiralari hajmini tartibga solish uchun markaziy bank chet el valyutasini sotib oladi.

Narxlar (taklif) inflyatsiyasi monetar bo'lmagan omillar bilan uzviy bog'liqdir (6.3-rasm).

• ishlab chiqarishning pasayishi va mehnat unumdorligining o'sish sur'atlari - iqtisodiy inqiroz va takror ishlab chiqarishning umumiy sharoitlarining yomonlashishi natijasida yuzaga keldi. 1970- Narxlar inflyatsiyasi (asosiy pul bo'lmagan omillar) 1980 yillarda. bu omil dunyoning sanoati rivojlangan mamlakatlari iqtisodiyotida hal qiluvchi rol o'ynadi. Qayta qurish davrida O'zbekistonda bu omil odatiy hodisa edi;

6.3-rasm - Taklif inflyatsiyasining asosiy omillari

- xom ashyo narxining ko'tarilishi, yuqori egri soliqlar va yarim tayyor mahsulotlar - mahsulotlar narxiga kiradi, shuningdek, ular tayyor mahsulotlar narxining oshishiga yordam beradi;
- psixologik omil - ushbu omil tufayli inflyatsion kutishlar ta'sirida narxlar o'zgaradi;
- ish haqi va aholining boshqa daromadlarining o'sishi, daromadlarning asosiy qismi uchun indeksatsiya qilish paytida mahsuldorlikning o'sishidan yuqori darajada;
- monopol narxlar - bu omil mahsulotlarning asosiy qismi uchun haddan tashqari oshirilgan monopol narxlar saqlanib qolayotganligini ko'rsatadi;
- tashqi iqtisodiy omil - tovarlarga jahon narxlarining o'sishi, chet el kapitali oqimi, milliy valyutaning qadrsizlanishi.

Shunday qilib, xulosa qilish mumkin - inflyatsiya valyuta muomalasi qonuniga rioya qilinmasligini e'lon qiladi, bu esa to'planish va iste'mol, talab va taklif o'rtasidagi nomutanosibliklarga olib keladi.

Inflyatsiya, bu multifaktorial jarayon bo'lib, muhim bosqichda u ma'lum bir mamlakatning moliyaviy shakllanishidagi maxsus momentning o'ziga xos xususiyatlariga asoslanadi. Iqtisodiyoti zaif rivojlanayotgan mamlakatlarda inflyatsiya jarayoni yuqori valyuta emissiyalarining o'ziga xos ta'siri ostida bo'lib, Markaziy bankning qattiq nazoratiga tushadi va faqat o'sishi mumkin. Inflyatsiyani keltirib chiqaruvchi omillar xilma-xil bo'lib, ular ham pul, ham pul shaklida bo'lishi mumkin. Odatda, ortiqcha pul massasining paydo bo'lishiga davlat byudjeti kamomadida ifodalanadigan davlat moliyasining tartibsizligi yordam beradi, deb qabul qilingan. Ushbu defitsitning sabablari ko'p qirrali. Bu erda juda katta harbiy xarajatlar va iqtisodiy notinchliklarning roli muhim. Biroq, inflyatsion rivojlanish to'g'ridan-to'g'ri ushbu defitsitga nima sabab bo'lganiga emas, balki uni qoplash usullariga bog'liq. Agar ikkinchisi to'g'ridan-to'g'ri sodir bo'lsa, pul emissiyasi orqali inflyatsiyaning ta'siri aniq. Agar yetishmovchilik muhim davlat qimmatli qog'ozlarini chiqarish bilan qoplasa, ya'ni hukumat qarzining ko'payishi bo'lsa, barchasi qiyinroq. Ma'lum bo'lishicha, bu holda davlat byudjetining etishmasligi va valyuta ta'minotining kengayishi o'rtasidagi bog'liqlik avtomatik emas, chunki u bozordagi muhim qimmatli qog'ozlar harakati bilan vositachilik qiladi.

Davlat qarzlarini real jamg'arma va jamg'armalar yordamida joylashtirilishi mumkin va bunday vaziyatda mamlakatdan talabning oshishi uning real tejash va tejash yordamida kamayishi bilan qoplanadi, shuning uchun mamlakatdan talabning o'sishi uning milliy iqtisodiyotning xususiy sektorida va aholi orasida kamayishi bilan qoplanadi.

Inflyatsion vaziyat, hukumat qarzlarini Markaziy bank tomonidan banknotlarni chiqarish bilan, banklar esa kreditlarni berish va shu asosda depozit va cheklarni chiqarish yo'li bilan almashtirilganda shakllanadi. Boshqacha qilib aytganda, inflyatsiyaning muhim omili bu haddan tashqari kredit kengayishi (kredit kengayishi) bo'lib, naqd pulsiz shaklda naqd pul chiqarilishiga olib keladi.

Davlat qimmatli qog'ozlariga qarshi banknotlarni chiqarish, banklardagi omonatlarning ko'payishi kredit resurslarining bir necha bor kengayishiga olib kelishi mumkin. Ushbu summani bank hisobvarag'iga kiritishda, ikkinchisi zaxira qismini olib tashlagan holda ushbu summani kreditga taqdim etish imkoniyatiga ega. Birovning qo'lida bo'lganidan so'ng, u oxir-oqibat shunga o'xshash operatsiyani amalga oshiradigan boshqa bankdagi depozitga aylanadi va hokazo. Zamonaviy dunyoda iqtisodiy muvozanatni boshqarish deyarli mumkin emas. Mamlakat aholisi uzoq vaqtdan beri tovar va xizmatlar yetishmasligi bilan bog'liq muammolarni sezmaydilar, chunki takliflar soni juda ko'p. Ammo pul massasi doimiy ravishda o'sib bormoqda.

Mahsulot sifatining oshishi yoki ma'lum bir vaqt ichida resurslarni qazib olishning pasayishi tufayli narxlar ko'tarilishi mumkin. Ayrim tovarlar va xizmatlar narxlarining mavsumiy tebranishlari ham muntazam bo'lib turadi. Ammo narxlarning bunday ko'tarilishi inflyatsiya emas - bu umuman tabiiy o'zgarishlar bo'lib, odatda vaqtinchalik xususiyatga ega. Muayyan vaqtda iste'molchilarga taqdim etiladigan barcha tovar va xizmatlarning o'z narxi bor. Shu bilan birga, muomalada odamlar kerakli tovarlar va xizmatlarni sotib olishga sarflashlari mumkin bo'lgan ma'lum miqdordagi pul mavjud. Agar ushbu ikki tarkibiy qism teng bo'lsa, mamlakat iqtisodiyoti barqaror. Ammo zamonaviy dunyoda bunday muvozanat uzoq vaqt davomida mavjud emas edi.

Vaqt o'tishi bilan odamlar ma'lum tovar va xizmatlarni sotib olishlari uchun kerak bo'lgan pullarning umumiy miqdori iste'molchilar uchun yaxshi tomonga emas, balki o'zgarib boradi. Ushbu hodisaning sababi nima? Inflyatsiyaning asosiy sabablarini ikki guruhga bo'lish mumkin: pul va pul bo'lmagan. Monetar omillar - muomalaga doirani ortiqcha mablag'lar massasi bilan ortiqcha to'yintirish. Agar hajm oshsa, boshqa parametrlar bir xil darajada qolsa, inflyatsiya darajasi ham oshadi.

Inflyatsiyaning monetar omillariga quyidagilar kiradi.

1. Pulning haddan tashqari emissiyasi - odamlar ko'proq tovar va xizmatlarni sotib olishga qodir, ishlab chiqarish esa aholi ehtiyojlarini qondira olmaydi. Yoki, iqtisodiy nuqtai nazardan, yalpi talab yalpi taklifdan kattaroq bo'ladi;

2. aylanish tezligining oshishi - bu odamlarning barcha mablag'larini yo'qotishdan qo'rqishidan kelib chiqishi mumkin. Aholi puldan xalos bo'lishni boshlaydi va bitimlar sonini ko'paytiradi. Bu milliy valyuta qadrsizlanishiga olib keladi;

3. iqtisodiyotning tsiklli rivojlanishi - inflyatsiyani yengib chiqa olmaslik iqtisodiy mexanizm kamchiliklari tufayli vujudga keladi. Markazlashgan iqtisodiyotda deyarli hech qanday teskari aloqa yo'q edi, bunga qodir bo'lgan samarali iqtisodiy dastaklar mavjud emas edi pul va tovar taklifi o'rtasidagi nisbatni tartibga solish; ma'muriy cheklovlarga kelsak, ular etarlicha samarasiz "ishladilar";

4. bankning kredit kengayishi - kredit berish iqtisodiy muvozanatga olib keladigan va narxlar darajasining o'sishiga ta'sir etadigan ancha murakkab mexanizmdir. Ammo hozirgi paytda foizlar bilan kreditlar berish jamiyatning ajralmas qismiga aylandi. Shu sababli, ko'p yillar davomida mamlakatda inflyatsiya mavjud bo'lib, unga ko'pchilik odamlar odatlanib qolgan;

5. muvozanatsiz investitsiyalar - hukumat ko'pincha byudjetni tuzishda hisobga olinmagan investitsiyalarni kiritishi kerak. Bu harbiy sanoat yoki falokatlarni tiklash bo'lishi mumkin;

6. iqtisodiyotni harbiylashtirish - harbiy xarajatlarning ko'payishi pul tizimining kon'yunkturasini vaqtincha jonlantiradi, garchi umuman olganda bu tovar ishlab chiqarish strukturasining deformatsiyasiga olib keladi va inflyatsiya jarayonini tezlashtiradi. Harbiy xarajatlar harbiy xizmatda bo'lgan yoki iqtisodiyotning harbiy sektorida ishlayotgan shaxslar tomonidan yordamchi samarali talabni yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Buning natijasi, muomalaga haqiqatan ham kirib kelmasligi nuqtai nazaridan valyuta ta'minotining o'sishi;

7. davlat moliyasining inqirozi - bunday pasayish hukumat o'zining ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalarini kengaytirganda, aslida samarasiz xarajatlarning ko'payishiga olib keladi. Byudjet kamomadini qoplash uchun qo'llaniladigan usullar odatda aylanma valyuta taklifining o'sishiga yordam beradi. Sanoati rivojlangan mamlakatlar chiqindilarni oldini olishga intiladi va byudjet kamomadini to'lash uchun soliqlardan, shuningdek davlat kreditlaridan foydalanishni afzal ko'rishadi;

8. Soliqlar inflyatsiyaning asosiy sababi deb hisoblanmaydi, garchi ular narxlashga ta'sir qilsa ham. Bilvosita soliqlar ular soliq soladigan mahsulotlar qiymatining bir qismidir va ularning ko'payishi narxlarning ko'tarilishiga olib keladi. Munitsipal qarzlarning inflyatsiyaga ta'siri hukumat majburiyatlari qanday taqsimlanishiga bog'liq. Davlat qimmatli qog'ozlari (ya'ni, obligatsiyalar) bank vositalarida to'lov vositalarini chiqarish usuli bilan joylashtirilsa, bu inflyatsiya natijalariga olib keladi. Monetar bo'lmagan omillar asosan ijtimoiy takror ishlab chiqarishdagi nomutanositliklar yoki qimmat boshqaruv mexanizmi bilan bog'liq.

Ushbu omillarga quyidagilar kiradi:

1. mehnat unumdorligining pasayishi - bu holda mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun ko'proq vaqt talab etiladi. SHu bilan birga, ko'plab xarajatlar o'zgarishsiz qolmoqda (ish haqi, energiya, soliqlar). Ma'lum bo'lishicha, mahsulot tannarxi oshib bormoqda;

2. monopolistik narxlar - monopoliyalar inflyatsiya jarayonlarini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi va bu narxlash jarayoni orqali sodir bo'ladi.

Ular narxlarni ikki yo'l bilan oshirmoqdalar:

- kartel shartnomasi - kam sonli etakchi ishlab chiqaruvchilar (ya'ni monopolistlar) o'rtasidagi narxlar strategiyasi bo'yicha aniq yoki yashirin kelishuv;

- narxlarda yetakchilik printsiipi - bu tadbirkorlar etakchi kompaniyalar tomonidan belgilanadigan narxlarni boshqarishi, ya'ni. eng yirik ishlab chiqaruvchilar va bu narxlar o'rtacha stavkadan yuqori foyda bilan tavsiflanadi.

3. ishlab chiqarish va muomaladagi xarajatlarning o'sishi - valyuta kursining o'sishi bilan barcha import narxlari ham ko'tariladi. Agar ishlab chiqarishda import qilinadigan xom ashyoni mahalliy xom ashyo bilan almashtirishning iloji bo'lmasa, mahsulot ishlab chiqarish tannarxi oshadi. SHuningdek, yoqilg'i narxining ko'tarilishi va boshqa tegishli xarajatlarning oshishi (sug'urta, soliqlar, ehtiyot qismlar) tufayli narxlar muntazam ravishda oshib boradi. Narxlar elektr energiyasi, xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar xizmatlari va boshqa ko'plab narsalarning ko'tarilishi tufayli o'smoqda;

4. jahon tarkibiy inqirozlari - 70-yillarda inflyatsiyaning tashqi mezonlari narxlar tarkibini qayta tuzishda namoyon bo'lgan jahon tarkibiy kataklizmlari edi. 70-yillarda neft sanoatida narxlar qayta ko'rib chiqildi, barcha turdagi xom ashyo narxlari 7 baravarga o'sdi va xom neft narxi 20 martadan oshdi. Bularning barchasi xomashyo importi narxining oshishiga va ichki bozorda narxlarning o'sishiga olib keldi.

Yuqorida sanab o'tilgan sabablarga qo'shimcha ravishda inflyatsiya omillari iqtisodiy xarakterga ega bo'lmashligi mumkin - bu siyosiy beqarorlik (urushlar, inqiloblar, hukumatga bo'lgan ishonchni yo'qotish va boshqalar) natijasida paydo bo'ladigan inflyatsion kutishlar.

7.3. Inflyatsiyaning yuzaga keltiruvchi sabablar.

Hozirgi zamon inflyatsiyasi nafaqat tovarlar va xizmatlarga bo'lgan baholarni muntazam o'sishi natijasida pulning sotib olish qobiliyatini pasayishi bilan bir qatorda ishlab chiqarish jarayonidagi nomutanosiblik, pul muomalasi, moliya hamda kredit sohasidagi salbiy omillar bilan tasniflanadi. Inflyatsiyaning yuzaga chiqishining asosiy sabablari bo'lib iqtisodiyot tarmoqlari, jamg'arma va iste'mol, talab va taklif, davlat daromadlari va xarajatlari, xo'jaliklarning pul massasi va unga bo'lgan talabi o'rtasidagi mutanosiblik hamda markaziy bankning kredit ekspansiyasi hisoblanadi. Ushbu ta'kidlab o'tgan omillar o'z mohiyatiga asosan inflyatsiyaga, uning darajasiga turlicha ta'sir etishi mumkin.

Xalqaro amaliyotda iqtisodchi olimlar inflyatsiyaning yuzaga chiqadigan omillar asosan ikki guruhga: ichki va tashqi omillarga ajratadilar. Biz ushbu omillarning mohiyatini yoritishga xarakat qilamiz.

1. Ichki omillarni mohiyatiga asosan pullik (monetar) va pulsiz omillarga ajratish mumkin. Pullik omillarga davlat moliyasining inqirozi, byudjetning taqchilligini mavjudligi, davlat qarzdorligini ortishi, pul emissiyasi, kredit dastaklarining aylanishini ko'payishi, pul aylanmasining tezligi va boshqalar kiradi. Pulsiz omillarga milliy iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasidagi nomutanosiblik, tarmoqlar iqtisodiy rivojlanishdagi bir maromsiz daraja, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida monopoliyaning (oligopoliy) mavjudligi, narx shakllantirishdagi davlat monopoliyasi, markaziy bankning kredit ekspansiya va boshqa omillarni kiritish mumkin;

2. Tashqi omillar o'z mohiyatiga asosan biron aniq davlat rivojlanishiga ta'sir etadigan dunyoda amalga oshayotgan jarayonlarni aks etadi. Ushbu omillarga dunyo mamlakatlarda yuzaga chiqadigan soha inqirozlari hisoblanadigan xom-ashyo, energetika, neft, valyuta inqirozlarni kiritish mumkin. Ushbu omillardan tashqari biron-bir davlatning boshqa davlatlarga nisbatan olib boradigan davlat miqiyosidagi valyuta siyosatini, yashirin holatda valyuta, oltinni eksportini amalga oshirilishini ham kiritish mumkin. Iqtisodiy amaliyotda bozor ishtirokchilari uchun nafaqat inflyatsiyaning har tomonlama va to'g'ri o'lchash, balki shunga mos ravishda uning oqibatlarini baholash va ularga moslashish muhimdir. Shu nuqtai nazardan, birinchi navbatda, narx dinamikasining tarkibiy xususiyatlari muhim ahamiyatga ega. Bir qator iqtisodchilar ahamiyatsiz inflyatsiya (masalan, tariflarning yillik 3-4 foizga o'sishi), shu bilan valyuta ta'minotining mos ravishda ko'tarilishi ishlab chiqarishni qo'zg'atishi mumkin degan pozitsiyani qo'llab-quvvatlamogda.

Bularning barchasi bilan ishlab chiqarishni kengaytirish ahamiyatli bo'ladi, ishlab chiqarishning foydalanilmayotgan sabablari shunchalik ko'p bo'ladi. Aylanma mablag'lar massasining ko'payishi to'lov aylanmasini tezlashtiradi, investitsiya ishlarini faollashtirishga yordam beradi. Bundan tashqari, ishlab chiqarishning o'sishi tovar va valyuta ta'minoti o'rtasida eng yuqori tarif darajasida muvozanatning yangilanishini keltirib chiqaradi. Inflyatsiya (va bu umumiy e'tirof etilgan) mehnat faoliyati motivlarini toraytiradi, chunki bu narxlar daromadlarini normal amalga oshirish imkoniyatlarini buzadi. Inflyatsiya, ayniqsa narxlarning sezilarli o'sishi sharoitida aholining ijtimoiy farqlanishini, daromad oluvchilarning "o'rta" guruhlarini o'rtasidagi farqni oshiradi. Inflyatsiyaning salbiy funksiyasi, shu bilan birga, uning to'planish imkoniyatlarini toraytirishi bilan ham bog'liq.

Likvid shaklda tejash qisman tabiiy shaklda (ko'chmas mulkni sotib olish) qabul qilib, kamayib bormogda. Daromadning ishlatilgan va saqlanmagan ulushlari o'rtasidagi yozishmalar foydalanishga

to'g'ri keladi. Qimmatli qog'ozlarni chiqarish ko'pincha ko'zlangan maqsadga erisha olmaydi, chunki, ma'lum bo'lishicha, ular aholidan pulni "bog'lay" olmaydilar. Inflyatsiya kuch tuzilmalari pozitsiyalarini zaiflashtiradi.

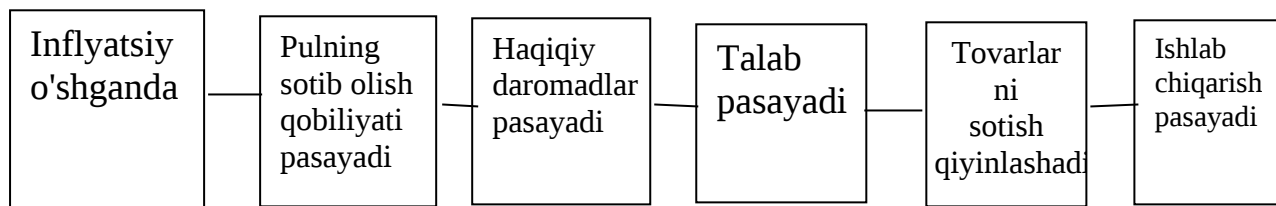
Davlat organlarining dolzarb muammolarni hal qilish uchun qo'shimcha mablag' ajratish orqali olish istagi norozilikning kuchayishiga, daromadlarni ko'paytirish, qo'shimcha imtiyozlar va subsidiyalar olish maqsadida turli ijtimoiy guruhlar tomonidan bosimning kuchayishiga olib keldi. Hukumat tomonidan rejalashtirilgan va amalga oshiriladigan dasturlar va tadbirlarning ishonchliligi pasayadi. Aholining iste'mol bozori va ishlab chiqarishdagi sharoitlarning yomonlashuviga munosabati aksariyat hollarda keskin shakllarga ega.

Shunday qilib, inflyatsiya jarayonlarining salbiy oqibatlariga quyidagilar kiradi:

1. Inflyatsiya moliya tizimidagi nomutanosibliklarni yomonlashtirmoqda. Oziq-ovqat mahsulotlarining spazmodik ko'tarilishi tengsizlikni kuchaytiradi ishlab chiqarishning turli sohalarida foyda hajmi. Bu ba'zi sohalarida ishlab chiqarishni ko'payishiga va aksincha, iqtisodiyotning boshqa sohalarida pasayish va qisqarishga olib keladi. Inflyatsion jarayon uzoq muddatli investitsiyalarni rag'batlantirishni yo'q qiladi va bu takror ishlab chiqarish mexanizmlarida uzilishlarni keltirib chiqaradi va ishsizlikni keltirib chiqaradi. Inflyatsiyaning natijasi - kapitalning ishlab chiqarish sektoridan muomala sohasiga oqimi, chunki u erda kapitallar tez harakat qiladi va inflyatsiya hisobiga hali tushmagan daromadlarni keltirib chiqaradi.

Iqtisodiyotning turli tarmoqlariga nisbatan farqlarning ko'payishi iqtisodiy munosabatlarni buzadi:

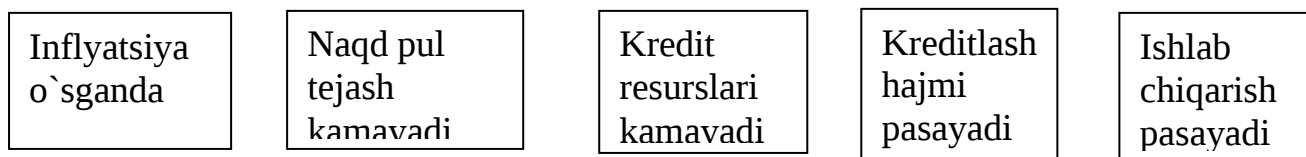
1. Inflyatsiya ichki bozor imkoniyatlarini pasaytiradi.

6.4.-rasm - Inflyatsiyaning ichki bozor imkoniyatlariga ta'siri

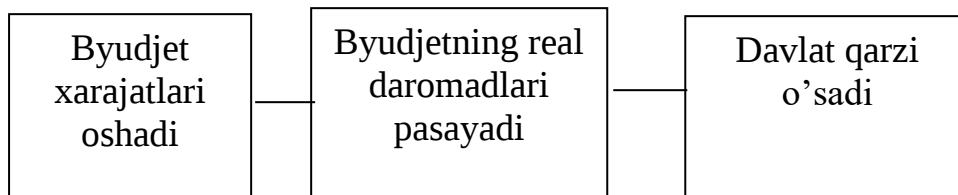
Ushbu jarayonning aniq natijasi pasayishdir real ish haqi, shuningdek boshqa barcha daromadlar. Haqiqatni siqish samarali talab tovarlarni sotish va sotishni murakkablashtiradi va ortiqcha zaxiralash iqtisodiyotning tegishli tarmoqlarida ishlab chiqarishga salbiy ta'sir qiladi.

1. Kredit tizimining ishlashi buziladi.

6.5-rasm - Inflyatsiyaning kredit tizimi faoliyatiga ta'siri

Inflyatsiy o'shganda Pulning sotib olish qobiliyati pasayadi Haqiqiy daromadlar pasayadi Talab pasayadi Tovarlar ni sotish qiyinlashadi Ishlab chiqarish pasayadi Davlat qarzi o'sadi Pulning qadrsizlanishi pul to'plash uchun rag'batlantirishni yo'q qiladi, shuning uchun kredit tashkilotlarining resurslari tugaydi. Inflyatsiyaning yuqori sur'atlarida kredit berish foydali emas, chunki qarzni to'lashni buzilgan pul bilan olganda, kreditorlar zarar ko'radilar.

3. Iste'mol talabi tarkibini pasaytiradi. Narxlarning ko'tarilishi, kapitalning ularga bo'lgan ehtiyojidan qat'i nazar, pul shaklidan qimmatbaho tovarlarga uchishini qo'zg'atadi. Aholi qadrsizlanadigan puldan xalos bo'lishga intilib, oltin, ko'chmas mulk, rasm, mo'yna va boshqalarni sotib oladi.

4. Moliya tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatadi

5. Inflyatsiya mamlakat xarajatlarining o'sishiga sabab bo'ladi.

Darhol soliq va boshqa byudjet daromadlarining qadrsizlanishi yuz beradi, buning natijasida davlat qarzi mavzusi qiziydi. Davlat majburiyatlari bo'yicha foizlar amortizatsiya qilingan pul bilan to'langanda, bu yangi kreditlarni joylashtirish jarayonini sekinlashtiradi. Agar indeksatsiya amalga oshirilsa (ya'ni tariflar indeksining o'zgarishiga mutanosib ravishda davlat majburiyatlari bo'yicha to'lovlar hajmini qayta hisoblash) bo'lsa, unda mamlakat qarzdorligini to'lash bo'yicha xarajatlari oshadi.

6. Inflyatsiya xalqaro moliyaviy munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Pulning qadrsizlanishi mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini pasaytiradi, chunki chet eldan tovarlar importi rag'batlantiriladi, bu erda ular nisbatan arzon narxlarda sotib olinadi. Inflyatsiyaning kuchayishi bilan milliy va xorijiy kapital chet elga shoshiladi yanada ishonchli va foydali sarmoyalarni izlash. Natijada, davlatning to'lov balansi yomonlashadi. Byudjet xarajatlari oshadi. Byudjetning real daromadlari pasayadi.

7. Inflyatsiya mehnat resurslarini takror ishlab chiqarish sharoitlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Inflyatsion natija tariflarning oshishi natijasida ish haqi va boshqa daromadlarning o'sish sur'ati deb hisoblanadi. Oxir oqibat, foyda va kapitalni aholining turli guruhlari o'rtasida qayta taqsimlash mavjud. Bu ijtimoiy ziddiyatlarni yanada kuchaytiradi va siyosiy beqarorlikka olib keladi.

Qarz oluvchilar (pulning qadrsizlanishi ularning qarzlarning real miqdorini kamaytirganligi sababli) va eksport qiluvchilar inflyatsiya jarayonlari natijasida qulay ahvolda (chunki milliy valyutaning tashqi qadrsizlanishi uning mamlakat ichidagi to'lov qobiliyatining pasayishidan ustundir).

Inflyatsiyadan, ayniqsa gallopingdan va giperinflyatsiyadan, avvalambor, aholining doimiy daromadlari bo'lgan qatlamlari (davlat xizmatchilari, nafaqaxo'rlar, talabalar) aziyat chekmoqda va ish haqini tartibga solish va narxlarni ko'tarish qobiliyatiga ega bo'lgan xususiy firmalar foyda ko'rishadi: qarzlarni qadrsizlanayotgan pul bilan to'lashlari mumkin bo'lgan qarz oluvchilar; monopoliyalar- narxlarni ko'taruvchi inflyatsiya lokomotivlari.

Ushbu yo'qotishlar va daromadlar jadval shaklida ko'rsatilishi mumkin (1.2-jadval).

6.1.-jadval - Inflyatsiyaning ta'siri

Yo'qotishlar	Daromadlar (yutuqlar)
1. Belgilangan daromad oluvchi ishchilar	1. Monopoliyalar- narxlarni ko'taruvchi tashabbuskorlar
2. Pensiya, nafaqa va stipendiya oluvchilar,	2. Qarzdorlar, shu jumladan uzoq muddatli kreditlar
3. Belgilangan foiz bilan kredit bergan kreditorlar	3. Davlat - davlat qarzini qaytaruvchi
4. Pulni qo'lida ushlaydiganlar	4. Ko'chmas mulk, chet el valyutasi va boshqa aktivlar egalari.

Shunday qilib, inflyatsiya aholining asosiy qismi real daromadlari va jamg'armalarini qadrsizlantiradi va shu bilan boylar va kambag'allar o'rtasidagi farqni kuchaytiradi, mamlakatda ijtimoiy keskinlikni keltirib chiqaradi, shuning uchun inflyatsiya soliqlar va majburiy kreditlarning eng yomon turiga o'xshaydi. Va

Rossiyada bu xususiylashtirishdan keyin milliy daromadni qayta taqsimlashning eng muhim vositasi. 1992 yilda narxlarini erkinlashtirishdan o'tgan o'n yilliklarda inflyatsiyani bostirilgan, asosan inflyatsiya talab qilingan va ochiq shaklga ega bo'lgan. Tashqi iqtisodiy omillar ham ijobiy bo'lib qolmoqda (jahon bozorida neftning yuqori narxi), bu quyidagilarga imkon beradi:

- Markaziy Bankining oltin-valyuta zaxiralarini saqlash va ko'paytirish;
- qo'shimcha qarz olmasdan davlat qarziga xizmat ko'rsatish;
- tashqi qarzni to'lash va kamaytirish;
- ijtimoiy sohada yanada faol tarkibiy tuzilmalar va islohotlar uchun Barqarorlashtirish jamg'armasini shakllantirish.

Inflyatsiyaga qarshi kurash va pulning barqarorligini ta'minlash yo'llari.

Inflyatsiyaga qarshi siyosat iqtisodiy siyosat turlaridan biridir. Inflyatsiyaga qarshi siyosat deganda biz tashqi yoki ichki institutsional sub'ektlarning quyidagi chora-tadbirlarini (harakatlarini) tushunamiz: inflyatsiya jarayonlarini prognoz qilish, real inflyatsiya ko'rsatkichlarini hisobga olish, ularni o'sish jarayonida cheklash, shuningdek eng muhim makroiqtisodiy maqsadlarga erishishga to'sqinlik qiladigan holatlarda ularning o'sishiga qarshi kurashish. Inflyatsiyaga qarshi samarali siyosatni tanlash uchun bir qator omillarni hisobga olish muhimdir: uni qo'llash davri va shartlari, amalda amalga oshirish imkoniyati, innovatsion iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning asosiy tarkibiy qismlariga ta'siri, samaradorligi va boshqalar.

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti inflyatsion xarakterga ega, chunki inflyatsiyaning barcha omillarini (byudjet taqchilligi, monopoliyalar, milliy iqtisodiyotdagi nomutanosibliklar, aholi va tadbirkorlarning inflyatsion kutishlari, tashqi iqtisodiy kanallar orqali inflyatsiyani haddan tashqari ko'tarish va hk) yo'q qilish mumkin emas. Shu sababli, inflyatsiyani butunlay yo'q qilish haqiqatga to'g'ri kelmasligi aniq va ko'pgina davlatlar uni o'rtacha, boshqariladigan va uning halokatli ko'lamini oldini olishni maqsad qilib qo'yishgan. Inflyatsiyaga qarshi siyosat faol bo'lishi mumkin, bu pulning qadrsizlanishini va narxlarning oshishini cheklash uchun mo'ljallangan va inflyatsiya ta'sirini yumshatishga qaratilgan adaptiv bo'lishi mumkin.

Zamonaviy sharoitda rivojlangan mamlakatlar hukumatlari inflyatsiya jarayonlari bilan muvaffaqiyatli kurashishni, ularning me'yori va boshqarilishini ta'minlashni o'rgandilar.

Masalan, zamonaviy keynschilik dini vakillari faol talabga ta'sir o'tkazish uchun faol fiskal siyosatni - davlat xarajatlari va soliqlarini manevr qilishni nazarda tutadilar. Inflyatsion, ortiqcha talab bilan davlat o'z xarajatlarini cheklaydi va soliqlarni oshiradi. Natijada talab pasayib, inflyatsiya pasaymoqda. Biroq, shu bilan birga, ishlab chiqarishning o'sishi ham cheklangan bo'lib, bu iqtisodiyotdagi turg'unlikka va hatto inqirozli hodisalarga, ishsizlikning kengayishiga olib kelishi mumkin. Keynsiya dasturlarining muqarrar natijasi sifatida davlat byudjeti taqchilligi hech qanday tarzda qo'shimcha pul emissiyasi bilan qoplanmasligi kerak.

Keyns nazariyasiga muvofiq (1.14-rasm), ishsizlik darajasi yuqori bo'lgan holda, davlat xarajatlarni ko'paytirish va, avvalambor, dastlabki hukumatning 4 ta investitsiyasini amalga oshirish va xususiylashtirishni rag'batlantirish orqali umumiy talabni ko'paytirishi kerak. Xuddi shu paytni o'zida, iste'mol, sarmoyalar va davlat xarajatlari, ishlab chiqarish rivojlanib, aholining bandligi va turmush darajasi oshmoqda. 1978 va 1980 yillarda to'liq 1973 va 1975 yildagi amaldagi holatlar to'liq qaytarildi. 1978 yilga iqtisodiyot 1973 va 1974 yildagi shokli taklifdan so'ng deyarli tiklandi, biroq yangi xosil va neft baxosini ikkimarotobaga ortdi (Erondagi siyosiy to'natarish natijasida), yangitdan egri yalpi taklif chap tomonga keskin qo'shildi. Yana 25.6 rasm va 25.4 jadvalga shuni ko'rsatmoqdaki inflyatsiya va ishsizlik keskin ortgan1 .

Iqtisodiyotda yashirin inflyatsiya yuzaga chiqqanda mahsulotlarning narx-navosi hamda aholini daromadlarini o'sishi vaqtincha to'xtatiladi. Yashirin inflyatsiyani vujudga kelishini asosiy sabablaridan biri bu narxlar ustidan mamlakatdagi nazorat o'rnatishdir. Buning natijasida bozor mexanizmi deformatsiyalanadi. Uning qaysi darajada va o'zgarganligi darajasi va davomiyligi davlat tomonidan olib boriladigan siyosatga hamda tartibga solish shakliga bevosita bog'liq bo'ladi. Ushbu inflyatsiyaning salbiy tomoni shundan iboratki,

inflyatsiya davrida ishsizlik darajasi oshadi, chunki ishlab chiqarish rivojlanmaydi. Har bir mamlakatda inflyatsiya mavjudligi undagi iqtisodiy holatning yomonlashuviga sabab bo'ladi. Ushbu salbiy holatlar quyidagi yo'nalishlarda yuzaga chiqadi:

1) Ishlab chiqarish hajmi qisqaradi, chunki narx-navolarning doimiy tarzda tebranib turishi ishlab chiqarishni rivojlantirishga bo'lgan istiqbollarga ishonchni yo'qotishga olib keladi;

2) Ishlab chiqarish sohasidagi kapital savdo va vositachilik operatsiyalariga oqib o'tishi kuzatiladi. Chunki savdo va vositachilik sohalarida kapital aylanishi tez amalga oshadi va katta foyda keltiradi. Inflyatsiya yuqori bo'lgan davrda aholi o'rtasida puldan qochish holati kuzatiladi, ya'ni kishilar qo'llaridagi pullardan imkoniyat darajasida tezroq sarflashga harakat qiladilar. Ular pullarga turli tovarlar sotib oladilar. Buning natijasida savdo va vositachilik do'konida tovarlar tez sotiladi;

3) Narx-navoning keskin va notekis o'zgarishi natijasida chayqovchilik kengayadi. Inflyatsiya natijasida tovar tanqisligi (defitsit) yuzaga chiqadi. Ushbu taqchillik narx-navoning keskin ko'tarilishiga olib keladi;

4) Davlat moliya resurslari qadrsizlanadi. Davlat byudjeti daromadlari byudjet xarajatlari amalga oshirilguncha qadar davrda qadrsizlanadi. Byudjet daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi mutanosiblikni saqlash qiyinlashadi va buning natijasida byudjet taqchilligi (defitsiti) yuzaga chiqadi;

5) Mamlakatda kredit operatsiyalari cheklanadi. Chunki inflyatsiya darajasi tufayli yuridik va jismoniy shaxslarga tijorat banklaridan beriladigan kreditlarning foiz darajasining yuqori darajada o'rnatiladi.

Ushbu salbiy holat ishonchni pasaytiradi. Inflyatsiyaning eng asosiy ijtimoiy oqibati bo'lib daromadlar va boylklarni qayta taqsimlanishi amalga oshishi hisoblanadi. Ushbu qayta taqsimlanishi quyidagi omillar natijasida amalga oshadi: - mamlakat aholisining daromadlari indeksatsiya qilinmasligi; - tijorat banklari tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga beriladigan kreditlar baholar indekslarining o'zgarishini hisobga olinmagan holda berilishligi.

Inflyatsiya shart-sharoitlarida mamlakatda ichki mahsulot va milliy daromad quyidagi yo'nalishlarda qayta taqsimlanadi: 1) Milliy iqtisodiyot tarmoqlari, ishlab chiqarish sohaları va mamlakat xududlari o'rtasida narx-navoning notekis o'sishi natijasid;

2) Mamlakat aholisi va davlat o'rtasida. Bunda davlat tomonidan muomaladagi ortiqcha pul massasidan qo'shimcha daromad sifatida foydalanadi. Xalqaro amaliyotda bu inflyatsion soliq deb nomlanadi;

3) Mamlakat aholisining sinflari va turli toifalari o'rtasida. Mahsulotlar va xizmatlarga bo'lgan narx-navoning notekis o'sib ketishi natijasida aholi o'rtasida ijtimoiy toifalarga bo'linishini (boylar, kambag'allar, qashshoqlar), mulkiy holatidagi farqni chuqurlashuviga, jamg'armalar va joriy iste'molning keskin o'zgarishi yuzaga chiqadi. Inflyatsiyaning ijtimoiy salbiy ta'siri eng avvalo qat'iy belgilangan daromadlari oluvchi shaxslar hisoblangan – nafaqaxo'rlar, nogironlar, ko'p farzandli oilalar va davlat xizmatchilari (o'qituvchilar, vrachlar, bog'cha xodimlari va boshqalar) uchun juda og'ir kechadi;

4) Debitorlar va kreditorlar o'rtasida. Ushbu holatda olingan qarzlarni pul qadrsizlanishi natijasida debitorlar daromad oladi va buning aksi, kreditorlar qo'shimcha zarar ko'radi. Jaxonning iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarida inflyatsiyaga qarshi kurash olib borishda juda katta nazariy va amaliy tajriba to'plangan. Inflyatsiyani butunlay yo'qotish imkoniyati yo'q. Chunki uni yuzaga chiqishiga sabab bo'lgan omillarni (ichki va tashqi, pullik va pulsiz) to'liq yo'qotish mumkin emas. Shuning uchun hozirgi davrda eng asosiy maqsad inflyatsiyaning butunlay yo'qotish emas, balki uni boshqaruvchan qilish va uning salbiy iqtisodiy – ijtimoiy oqibatlarini zaiflashtirish hisoblanadi. Dunyoning turli mamlakatlarida hukumat tomonidan mavjud iqtisodiy-ijtimoiy shart-sharoitlaridan

kelib chiqqan holda inflyatsiyaga qarshi turli antiinflyatsion siyosatni ishlab chiqaradilar va uni amalga oshiradilar.

Davlat tomonidan antiinflyatsion siyosatni olib borishda turli chora-tadbirlar hisoblangan byudjet, ijtimoiy, soliq, baho, kredit-moliya, sanoat-investitsiya, tashqi iqtisodiy va emissiyani amalga oshiradilar.

Byudjet siyosati – bu davlatning asosiy iqtisodiy siyosati hisoblanadi va uning asosiy maqsadi mamlakatning aniq belgilangan muddat mobaynida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo`nalishlari belgilanadi va amalga oshiriladi. Byudjet siyosati yordamida soliqlar va yig`imlar assoida yig`ilgan davlat moliya resurslarini umummilliy vazifalarini bajarish uchun qayta taqsimlanishi amalga oshiriladi.

Byudjet siyosatining asosiy tarkibiy qismi bo`lib ijtimoiy siyosat hisoblanadi. Chunki mamlakatdagi ijtimoiy tadbirlarni moliyalashtirish asosan davlat byudjeti tomonidan amalga oshiriladi. Soliq siyosati – bu davlatning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy vazifalarini bajarishi uchun zarur moliya mablag`larini yig`ish uchun xo`jalik yurituvchi sub`ektlar va mamlakat aholisidan soliqlar, to`lovlar xamda majburiy ajratmalarni belgilash, ularni undirish yuzasidan qonun asosida belgilangan tizimdir.

Baho siyosati – bu mahsulotlar, xizmatlar va to`lovga qobiliyatli talab o`rtasidagi mutanosiblikga erishish hamda uni tartibga solib turish bilan bog`liq siyosatdir. Kredit-moliya siyosati – bu Markaziy bank tomonidan qayta moliyalashtirish stavkasi, majburiy zahiralar me`yori va ochiq bozordagi operatsiyalar orqali mamlakat bank-kredit tizimini boshqarish hamda tartibga solib turishdan iborat.

Sanoat-investitsiya siyosati – bu yalpi ichki mahsulotning o`shishini ta`minlovchi mamlakat sanoat-texnologik qudratini rivojlantirishga qaratilgan siyosatdan iborat. Tashqi iqtisodiy faoliyat siyosati – bu davlat tomonidan xorijiy mamlakatlar bo`lib tashqi iqtisodiy faoliyatni boj-tarif dastaklari yordamida tartibga solib turishdan iboratdir.

Emissiya siyosati – bu Markaziy bank tomonidan milliy iqtisodiyotning holatiga asosan muomalaga qog`oz pul chiqarish, ularning aylanishini tartibga solish va muomaladagi ortiqcha pullarni aylanmadan chiqarib turishdan iborat siyosatdir. Dunyoning har bir mamlakatidan xukumat tomonidan antiinflyatsion siyosati mavjud inflyatsiyani tartibga solishga hamda uni o`shish sur`atlarini pasaytirishga qaratilgan bo`lishi lozim.

Bunday siyosatni olib borishda asosan ikki shakllardan foydalaniladi:

- 1)Pul islohotlarini amalga oshirish;
- 2)Inflyatsion jarayonlarni davlat tomonidan tartibga solib turish;

Pul islohotlari – bu mamlakatdagi pul muomalasini tartibga solish va kuchaytirish maqsadida davlat tomonidan mavjud pul tizimini to`liq yoki qisman o`zgartirishlarini amalga oshirishdir.

Mamlakatning iqtisodiy rivojlangan holati, pullarning ta`minlanganligi darajasiga asosan pul islohotlarining revalvatsiya, devalvatsiya va denominatsiya usullaridan foydalaniladi. Iqtisodiyoti rivojlangan davlatlardan Germaniya Federativ Respublikasi, Isroil va boshqalarda revalvatsiya usulidan foydalanildi. Revalvatsiya o`z mohiyatiga asosan milliy pul birligini xorijiy valyutaga nisbatan kursini ko`tarib qo`yishdan iborat. Pul islohotining ikkinchi usuli bo`lib devalvatsiya hisoblanadi.

Devalvatsiya o`z mohiyatiga asosan milliy pul birligini xorijiy valyutaga nisbatan tushirib qo`yishdan iborat.

Devalvatsiya usulidan asosan iqtisodiyoti bozor munosabatlariga o`tayotgan mamlakatlarda keng foydalaniladi. Pul islohotining uchinchi usuli bo`lib denominatsiya hisoblanadi.

Denominatsiya o`z mohiyatiga asosan milliy pul birligidagi ortiqcha nollarni olib tashlab muomalaga yangi pullarni chiqarishdan iborat. Denominatsiya usulida Rossiya (3 dona nolni olib tashladi) va Turkiya (liradan 6 dona nolni olib tashladi) hukumatlari foydalanishdi. Inflyatsion jarayonlarni davlat tomonidan tartibga solib turish o`z mohiyatiga asosan mamlakatda mahsulotlar, bajarilgan ishlar, ko`rsatiladigan xizmatlarga bo`lgan narx-navolarni o`shirishni cheklash va pul tizimini barqarorlashtirish maqsadida davlat tomonidan aniq chora-tadbirlarni amalga oshirishdan iborat. Ushbu chora-tadbirlar ikki yo`nalishda olib boriladi:

1)Deinflyatsion siyosat. Ushbu siyosat mamlakatda pulga bo`lgan talabni pul-kredit va moliya mexanizmlari yordamida tartibga solib turiladi.

Deinflyatsion siyosat davlat xarajatlarini qisqartirish, kreditlar uchun foiz stavkalarini oshirish, soliq yukini kuchaytirish (soliqlar soni va ularni foiz stavkalarini ko`tarish) va pul massasini cheklashni o`z ichiga oladi. Shuni ta`kidlash lozimki, deinflyatsion siyosat mamlakatdagi iqtisodiy o`shishni sekinlashuviga sabab bo`ladi;

2)Daromadlar siyosati. Ushbu siyosat olib borishda davlat tomonidan mahsulotlar, ko`rsatilgan xizmatlar, bajarilgan ishlarga bo`lgan narx-navo va ish haqi ustidan birdaniga nazorat etiladi hamda ularni o`shishini ma`lum chegarasi o`rnatiladi yoki butunlay «muzlatib» qo`yiladi.

Daromadlar siyosati o`z mohiyatiga ko`ra qat`iy siyosat hisoblanadi va u aholi o`rtasida norozilikni kelib chiqarishi mumkin. Lekin inflyatsiya bilan kurashishda ayrim mamlakatlarda daromadlar siyosatidan foydalaniladi.

3)Xulosa kilib aytganda, ijtimoiy ishlab chikarish rivojlanishida yuzaga keluvchi disproporsiyalar sababli tovarlar va xizmatlar bahosining umumiy yoki to`xtovsiz o`shishi va natijada pul muomalasi qonunning buzilishi oqibatda pul biriligining qadrsizlanishiga inflyatsiya deb aytiladi.

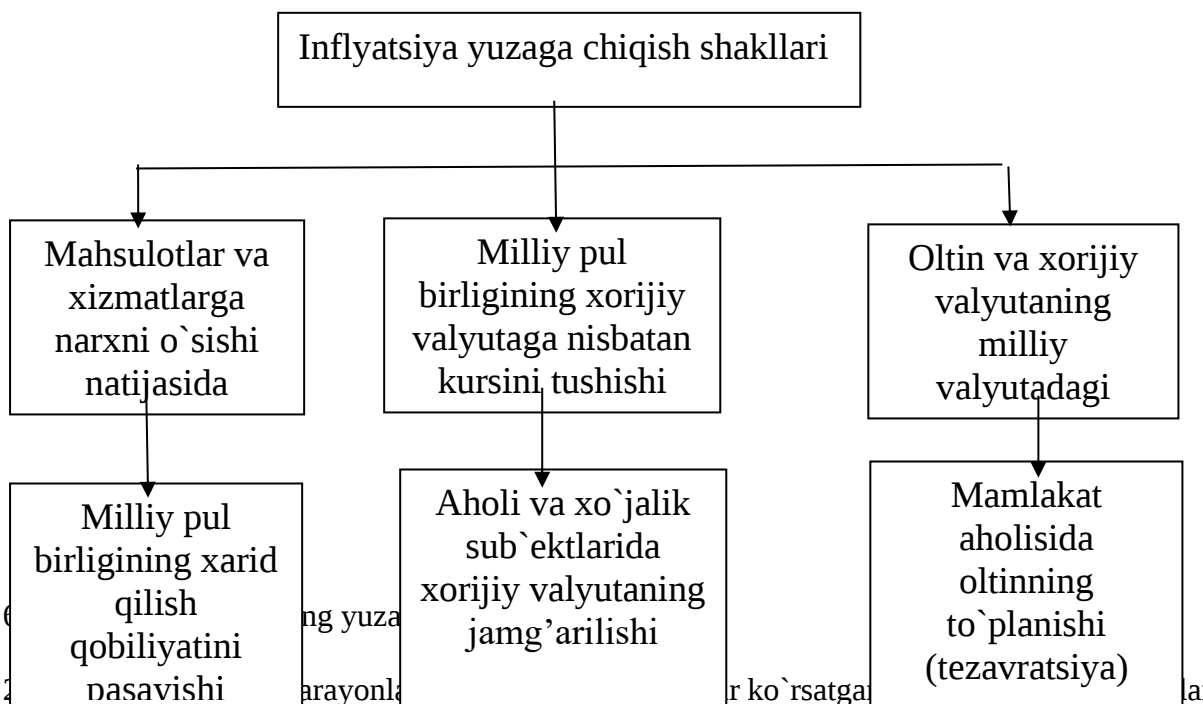
7.4. Inflyatsiyaning makroiqtisodiy o`shish sur`atlariga ta`siri. Inflyatsiya asosan uch yo`nalishda yuzaga chiqadi.

Birinchi yo`nalishda mahsulotlar, ishlar va ko`rsatiladigan xizmatlarga bo`lgan narxlarni asossiz ravishda o`shib ketishi tufayli pul qadrsizlana boshlaydi. Buning natijasida milliy valyutaning xarid qilish qobiliyati tushib ketadi. Ikkinchi yo`nalishda, xorijiy valyutalarga nisbatan milliy valyutaning kursi pasayib ketadi.

Buning natijasida xo`jalik yurituvchi sub`ektlar va mamlakat aholisi erkin muomaladagi xorijiy valyutalari (AQSH dollari, evro, shveytsariya franki va boshqalarni) jamg`ara boshlaydi.

Uchinchi yo`nalishda oltinga bo`lgan milliy pul birligida ifodalangan narx ko`tarilib ketadi. Buning natijasida mamlakat aholisi o`rtasida oltinning to`planib qolishi, ya`ni tezavratsiya amalga oshadi.

Inflyatsiyaning yuzaga chiqish shakllari.

o`tgan yillardagi sharoitlardan keskin farqlandi.

Oldingi yillarda byudjetning ob`yektiv ahamiyatdagi xarajatlari (faqat profitsit bilan ijro etish maqsadida). qisqartirilishi yoki zarur darajada shakllantirilmasligi hal etilishi lozim bo`lgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolar to`planib qolinishiga va bugungi kunda ularning kechiktirmasdan echilishi zaruriyatini tug`dirmoqda. 2018 yilda byudjet defitsiti YAIMga nisbatan 1,2 foizni tashkil etishi kutilmoqda va bu, o`z navbatida, ko`zda tutilgan barcha xarajatlarning to`liq hajmda amalga oshirilishini anglatadi. Bunday sharoitda byudjet siyosati iqtisodiyotda yalpi talabni oshirish orqali inflyatsiyaga bosimni vujudga keltiradi.

Mazkur yilda ichki bozorda, ayniqsa, oziq-ovqat mahsulotlari bozorida raqobat muhitining birmuncha yaxshilanganligi ko`zga tashlandi va bu ma`lum bir mahsulotlarning mavsumiy etishmasligi natijasida yuzaga keladigan narxlar oshishining import hisobiga oldini olish imkonini berdi. Bunda almashuv kursining nisbatan barqarorligi hamda ba`zi yuqori talabga ega tovarlar uchun import bojlarining bekor qilinishi va respublikaning chegara oldi hududlarida savdo faoliyati erkinlashtirilganligi muhim ahamiyat kasb etdi. Xususan, 2018 yilda shakar, kartoshka, o`simlik yog`i, shaxsiy gigiena va tozalash vositalari hamda maishiy texnika kabi tovarlar narxlari o`tgan yillarga nisbatan barqaror bo`lganligini keltirish mumkin. SHuningdek, 2018 yilda yuqori investitsion talab yoki qurilish ishlari hajmi ortishi natijasida qurilish mollari narxlari keskin oshishi kuzatildi. 2018 yilning sentyabr` oyida qurilish mollari narxi yillik hisobda 25,8 foizga oshgan bo`lsa, bu ko`rsatkich 2017 yilning shu davrida 8,3 foizni tashkil etgan. Bundan tashqari, 2018 yilda inflyatsiya darajasining shakllanishida yangi sharoit sifatida davlat tomonidan ma`muriy tartibga solinadigan tovar va xizmatlar narxlarini erkinlashtirish siyosatining boshlanishi inflyatsiyaning joriy holati va o`rta muddatli istiqboldagi kutilmalarga tegishli ta`sirini ko`rsatdi.

Narxlarni erkinlashtirishning dastlabki bosqichida ma`muriy tarzda tartibga solinadigan tovar va xizmatlar narxlarini ularning ishlab chiqarish tannarxidan past bo`lmagan darajada oshirilishi talab etiladi. Bunda narxlar erkinlashtirilishi va raqobat muhiti shakllantirilishi natijasida inflyatsion bosim vaqt o`tishi bilan kamayib boradi. Misol tariqasida 2018 yil sentyabrida amalga oshirilgan birinchi navli bug`doy uni va undan tayyorlanadigan qolipli non (buxanka) narxlari oshirilishini keltirish mumkin. Markaziy bank pul-kredit siyosati bo`yicha qarorlar qabul qilishda va o`z maqsadlarini belgilashda iste`mol narxlari indeksi bo`yicha hisoblangan inflyatsiya darajasini tahlil va prognoz qilib boradi.

Xalqaro amaliyotda inflyatsiyani o`rganishda iste`mol narxlari indeksidan tashqari yalpi ichki mahsulot (YAIM) deflyatoridan ham keng foydalaniladi. YAIM deflyatori hisoblash metodologiyasi, qamrovi va shakllanish sabablari bo`yicha iste`mol narxlari indeksidan farq qilsada, iqtisodiyot tarmoqlaridagi umumiy narxlar o`zgarishini o`zida aks ettirganligi va kelgusida mazkur omillarning iste`mol narxlari indeksi bo`yicha hisoblanadigan inflyatsiya darajasiga ta`siri yuqoriligini inobatga olib, Markaziy bank YAIM deflyatorini ham muntazam tahlil qilib boradi. 2018 yilda YAIM deflyatori dinamikasida sezilarli o`sish kuzatildi. Xususan, 2017 yilning yakuni bo`yicha YAIM deflyatori inflyatsiya darajasiga yaqin bo`lgan bo`lsa, 2018 yilning 9 oyi yakuni bo`yicha inflyatsiyadan 2 barobarga yuqori bo`ldi. 122 Mazkur davrda valyuta almashuv kursi deval`vatsiyasi hisobiga tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug`ullanuvchi sub`ektlarda mahsulot va xizmatlar nominal hajmining oshishi YAIM deflyatorining keskin o`sishiga sabab bo`ldi.

Bazaviy inflyatsiya.

Bazaviy inflyatsiya iqtisodiyotdagi davomiy inflyatsion trendni yaqqolroq ifodalovchi ko`rsatkich bo`lib, qisqa muddatli, mavsumiy yoki doimiy tarzda o`zgarib turuvchi narxlar bilan bog`liq o`zgarishlarni (shoklarni) inobatga olmaydi. Markaziy bank bazaviy inflyatsiyani tartibga solinadigan narxlar hamda meva-sabzavot mahsulotlarining narxlarini iste`mol narxlari indeksi savatidan chiqarib tashlash yo`li bilan hisoblaydi. Ushbu yondashuv bilan pulkredit siyosati choralariga ta`sirchan narxlar dinamikasini kuzatib borish mumkin. Bazaviy inflyatsiya ko`rsatkichi 2018 yilning mart oyida eng yuqori darajaga chiqib, keyingi oylarda sekinlashib, sentyabrda 15,5 foizni tashkil etdi (6-rasm). Bazaviy inflyatsiyaning sekinlashishi ayrim nooziq-ovqat tovarlari narxlarining o`sish tendentsiyalari pasayishi hisobiga vujudga keldi

6.13-rasm. Manba: Davlat statistika qo`mitasi ma`lumotlari asosida Markaziy bank hisob-kitoblari.

Bundan tashqari, yillik bazaviy inflyatsiyaning yuqori darajasi iqtisodiyotda uzoq vaqt davomida sekin-asta kamayib boradigan turg'un inflyatsion jarayonlarning saqlanib qolayotganidan dalolat beradi. Bazaviy inflyatsiyaning sekin pasayishiga olib keladigan omillardan biri tartibga solinadigan narxlar oshirilishining ikkilamchi ta'siridir.

Shu bilan birga, 2017–2018 yillarda bazaviy inflyatsiyaning qiymati bir necha barobar ortishi bilan birga uning tarkibida ham sezilarli o'zgarishlar kuzatildi (6-rasm). Jumladan, 2017 yilning boshida bazaviy inflyatsiyaning 28 foizi oziq-ovqat mahsulotlari va 56 foizi nooziq-ovqat mahsulotlari narxlarini oshirishi evaziga shakllangan bo'lsa, 2018 yilning sentyabr' oyiga kelib oziq-ovqat mahsulotlari ulushi 51 foizga, nooziq-ovqat mahsulotlari ulushi 38 foizga teng bo'ldi. Ushbu davrda bazaviy inflyatsiyada oziq-ovqat tovarlaridan go'sht mahsulotlarining hisssasi katta bo'ldi. Xususan, 2018 yilning boshida mazkur guruhning hisssasi avvalgi yil boshiga nisbatan 6 barobarga oshib, 5 foiz bandni tashkil etdi va sentyabr' oyiga kelib 3 foiz bandgacha pasaydi. Nooziq-ovqat tovarlaridan kiyim-kechak va qurilish mollarinin hissalari keskin oshdi. 2018 yilga kelib, kiyim-kechak va oyoq kiyimlar hisssasi 2 barobarga oshgan bo'lsa, qurilish mollarinin bazaviy inflyatsiyadagi hisssasi 2017 yilning boshiga nisbatan 6 barobargacha oshdi.

3-modul. Banklarning kelib chiqishi, bank tizimi va moliya-kredit institutlari

8-ma'ruza: Banklarning kelib chiqishi, bank tizimi va moliya-kredit institutlari

Reja:

- 8.1. Banklarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan tarixiy shartsharoitlar.
- 8.2. Banklarning turlari va ular faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari. Bank tizimi va uning elementlari.
- 8.3. O'zbekiston Respublikasining bank tizimi.
- 8.4. Markaziy banklarning yuzaga kelish sabablari va shartsharoitlari.

8.1. Banklarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan tarixiy shart-sharoitlar.

Banklarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan tarixiy shart-sharoitlar. Banklar paydo bo'lishining asosi bo'lib tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi xisoblanadi. Tovlar-pul munosabatlarining bo'lishi va ularning rivojlanib borishi barcha ijtimoiy-iqtisodiy to'zumlarida banklarning xam bo'lishini taqozo qiladi. Banklar o'rta asrlarda puldorlar tomonidan pulni qabul qilish va boshqda davlat, shaxar puliga almashtirib berish asosida kelib chiqqan. Keyinchalik puldorlar o'z bo'sh turgan mablag'laridan foyda olish maqsadida ularni vaqtincha foydalanishga mablag' zarur bo'lgan korxonalarga ssudalar berishgan. Bu pul almashtiruvchi puldorlarning bankirlarga aylanishiga olib kelgan.

Bank so'zi ital'yancha "banca" so'zidan olingan bo'lib "stol", banknota "pullik stol" degan ma'noni anglatadi. Urta asrlarda italiyalik puldorlar xamyonlaridagi, idishlardagi monetalarini stol ustida kuyib xisob-kitob qilganlar.

XII asrlarda Genuyada pul almashtiruvchilarni "bancherii" deb atashgan. Agar puldorlardan birortasi ishonchni oklamasa va ishiga ma'suliyatsizlik kilsa, u utirgan stol sindirib tashlangan va uni "Vapso rotto", ya'ni bankrot deb atashgan. Y'ni, bizga ma'lum bo'lgan "bankrot" so'zi xam "banca" so'zidan olingan.

Banklar paydo bo'lishining boshlangich nuqtasi bo'lib XVI asrda Florentsiya va Venetsiyada tashkil tsilingan kichik jirobanklar xisoblanadi. Bu banklar asosan o'z mijozlari-savdogarlarga xizmat qilgan, ular urtasida nakd pulsiz xisob-kitoblarni olib borgan. Bu banklar o'z mijozlarini monetalar tarkibi buzulishidan zarar ko'rishdan ximoya qilishgan. Ular o'z xisoblarni ma'lum summadagi Qimmatbaxo metallni ifodalovchi maxsus pul birligida olib borishgan o'zlarining bo'sh pul mablag'larini jirobanklar davlatga karzga, shaxarlarga, chet el savdogarlariga ssuda bergan. Angliya bank tizimi (XVI asr) yuzaga kelgan va rivojlangan birinchi davlat xisoblanadi. Angliya bankirlari oltin (oltinni saqlab berish) bilan shug'ullanuvchilar (masalan, biz Londonda bank ishini ilk bor rivojlantirgan Chayl'd nomli puldorni aytish mumkin) va savdogarlardan kelib chiqqan.

Qadimgi Gretsiyada pul almashtiruvchi odamlarni "trapezida" (grekcha-stol), Qadimgi rimda "mensarilar" (lotincha-stol) deb atashgan.

Dastlabki banklar valyuta ayirboshlash operatsiyalaridan tashqari, odamlarning pul boyliklarini saqlash va omonatchilarga hisob-kitob xizmatlari ko'rsatish bilan ham shug'ullanganlar. Keyinchalik bankerlar shu narsani tushindiki, bankda harakasiz yotgan pullarni ma'lum foiz evaziga berib daromad olish mumkin. SHu tariqa banklarning kredit operatsialari paydo bo'lgan.

Banklarning kelib chiqishi va rivojlanish ishlab chiqarish bilan bog'liq xarajatlar va talablarning oshishi, savdo kapitali aylanishining tezlashuvi bilan bog'liq bo'lgan. Natural xujalik munosabatlarining tugashi savdo-sotik munosabatlarining rivojlanishi pullik xisob-kitoblar olib borishga, kreditning rivojlanishiga yo'l ochdi. Ishlab chiqarishni rivojlantirish yollanma mexnatni jalb qilishga olib kelgan. Yo'llanma mexnat uchun xaqning pul shaklida to'lanishi, doimiy pul aylanishini yuzaga keltirdi. Pul aylanishini esa bank tomonidan boshqarish zarur edi. Shunday qilib, banklar faoliyat ko'rsata boshladi va ular mablag'larni yig'ish va taqsimlash orqali ssuda kapitali xarakatini boshqara boshladi. Ssuda kapitalistidan farqli o'laroq bankir tadbirkor sifatida ish olib borgan.

Agar sanoat sohasidagi puldor o'z kapitalini sanoatga, savdogar o'z mablag'ini savdoga qo'ysa, bankir o'z kapitalini bank ishiga qo'yadi. Ssuda kapitalisti asosan o'zining bo'sh kapitalini qarzga bersa, bankirlar asosan chetdan jalb qilingan mablag'larga tayanadi. Ssudaga mablag' beruvchi puldorning daromadi ssuda foizi bo'lsa, bankirning daromadi bank foydasi hisoblanadi. Banklar korxona, tashkilot, davlat muassasalari, aholi bo'sh pullarini jalb qilish orqa-li katta hajmdagi kapitalni o'z qo'llarida jamlaydilar va daromad keltiruvchi kapital harakatini boshqarib boradilar. Banklarning yiriklashuvi va ular faoliyatining takomillashuvi ularning maxsus korxonalar – kredit muassasalariga aylanishiga olib keladi.

Shunday qilib, bank faoliyati xalq xo'jaligi mavjud bo'lgan bo'sh mablag'larni jalb qilish va ssuda kapitalini taqsimlashni o'z ichiga oladi. Bank o'z faoliyati davomida ma'lum daromadga ega bo'ladi. Bu daromad bank jalb qilgan resurslarga yo'naltirilgan foiz va joylashtirgan resurslar bo'yicha oladigan foiz o'rtasidagi farqdan iborat bo'ladi. Banklar faoliyati rivojlanishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

- Davlat va aholi tomonidan banklarga boʻlgan ishonchning ortishi ularning ixtiyoridagi vaqtincha boʻsh pul mablagʻlarni bankka jalb qilish imkonini beradi. Keyinchalik ishlab chiqaruvchi koxonalar ham oʻz pul mablagʻlarini depozit sifatida banklarga joylashtira boshladi

- XVI asrda Amerikadan Evropaga juda katta miqdorda oltin va kumushning kirib kelishi Italiya va Gollandiya banklarining monopoliyasiga barham berdi. Natijada Evropada banklararo raqobat shakllandi.

- Banklar faoliyati rivojlanib borishi bilan ular endigna qimmatli qogʻozlar bzorida paydo boʻlgan. SHu tariqa banklarning yangi operatsiyalari paydo boʻldi.

- Banklar oʻzining spitsifik yaʼni “oʻziga xos” xususiyatiga koʻra milliy toʻlov tizimining tayanchiga aylantirildi. endi iqtisodiyotdagi barcha toʻlovlar banklar orqali oʻtadigan boʻldi. Bu banklarning iqtisodiyotdagi mavqeini keskin oshirdi.

Birinchi Markaziy bank 1650-yilda SHvetsitaning Riks banki;

1694-yilda Angliya Markaziy banki;

1800-yilda Fransiya Markaziy bani;

1893-yilda Italiya Markaziy banki;

1913-yilda AQSH federal zaxira tizimi tashkil etildi.

8.2 Banklarning turlari va ular faoliyatining oʻziga xos xususiyatlari. Bank tizimi va uning elementlari.

Kredit tizimi deb kredit munosabatlar majmuasi va kredit munosabatlarni tashkil kiluvchi va amalga oshiruvchi kredit institutlar yigindisiga aytiladi. Kredit tizimi orkali xukukiy va jismoniy shaxslaryaing vaktincha boʻsh mablagʻlari yigʻiladi va korxona, tashkilotlarga, davlatga vaktincha foydalanishga beriladi. Kredit tizimi bir necha boʻgʻinlardan iborat boʻlishi mumkin. Mablatlarni jalb kilishi va taqsimlanishiga qarab kredit tizimi boʻgʻinlari oʻz xususiyatlariga ega kiladi.

Jahon amaliyotida kredit tizimi oʻzinikg tashkil qilinish turiga qarab quyidagi guruxlarga boʻlinadi.

- Markaziy bank
- Tijorat banklar
- maxsus-kredit institutlar

Bozor iqtisodiyoti sharoitida ikki pogʻonali kredit bank tizimi koʻp mamlakatlar iqtisodining asosi hisoblanadi. Bu Markaziy bank, bank institutlari va nobank kredit muassasalaridir.

Bank institutlariga quyidagi banklar kiradi:

- tijorat banklar;
- investitsiya banklari;
- jamgʻarmalar jalb qiluvchi banklar (Oʻzbekistonda Xalq banki);
- ipoteka banki;
- savdo banklari;
- tashqi iqtisodiy aloqalar boʻyicha banklar;
- tarmoqlar boʻyicha ixtisoslashgan banklar va boshqalar.

Nobank kredit tashkilotlarga:

- investitsiya kompaniyalari;
- sugʻurta kompaniyalari;
- nafaqa va boshqa fondlar kiradi.

Oʻzbekiston Respublikasi konunlariga asosan bank

- tijorat muassasasi boʻlib, jismoniy va xukukiy shaxslarning boʻsh turgan pul mablagʻlarini jalb kilish va ularni oʻz nomidan, tulovlilik, muddatlilik, kaytib berish sharti asosida joylashtirish operatsiyalarini va boshka bank operatsiyalarini bajaradi.

Banklar - tovar-pul xujaligining ajralmas atributidir. Tarixan bular yonma-yon rivojlanib keldilar. Shuning uchun kiymatning pul shaklining muomalasining boshlanishi bank ishining boshlanishi deb hisoblash, xamda bank faoliyatining rivojlanishidagi etukligi doimo iqtisodiyotdagi tovar-pul alokalarining rivojlanish darajasiga mos kelgan.

Banklar-moliyaviy bozorning tashkiliy tuzilishining bir qismi bo'lgan kredit tashkiloti bo'lib, jismoniy va yuridik shaxslarning vaktinchalik bo'sh turgan pul mablag'larini jamg'rish, yig'ish, jamlangan (akkumultsiya kilingan) mablag'larni o'z nomidan kaytarib berishlilik, muddatlilik asosida berish xamda mijozlarning topshirig'iga ko'ra, to'lovlarni amalga oshirish vazifalarini amalga oshiradilar.

Bu «bankning ilk» belgilari bo'lib, ular aslida tarixan banklarning shakllanishidagi 3 asosiy yo'nalishni o'zida aks ettiradi. Ma'lum bir shartlar asosida ushbu yo'nalishlarga cherkovlarning o'zlariga topshirilgan pul mablag'larini saqlab berishni ta'minlash faoliyatini, sudxurlik kreditlarini, keyinchalik ularning tijorat kreditiga aylanishini, almashtiruv (menyali) «stollarining» idoralarining «xisob-kitob» va valyuta bilan faoliyatlarini mumkin. Xaqiqatda esa oxirgi yo'nalish bu tashkilotlarga nom berish uchun asos bo'lib xizmat kildi.

Banklar ma'lum belgilariga qarab quyidagi turlarga bo'linadi.

• mulk shakliga qarab: aktsioner, noaktsioner, kooperativ, kommunal, davlat, aralash, xalkaro banklarga bo'linadi;

• kredit beruvchi banklarga;

• milliy mavqei bo'yicha: milliy va xorijiy banklarga;

• faoliyat ko'rsatishi va bajaradigan funktsiyalariga qarab: depozit, universal, ixtisoslashgan banklarga bo'linadi.

Aktsioner banklar aktsioner kompaniyalar sifatida yuzaga kelgan banklar bo'lib aktsiyalar chiqarish xisobidan ular kapitalining asosiy qismi yuzaga keltiriladi. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda bank tizimining asosiy qismini aktsioner banklar tashkil qiladi.

Noaktsioner banklar paychilar mablag'lari xisobidan tashkil kilingan banklar bo'lib, ular bir yoki bir necha shaxs ixtiyorida bo'lishi mumkin.

Mayda ishlab chikaruvchilar, xunarmandlarning faoliyatini qo'llab-quvvatlash maqsadida kooperativ banklar tashkil kilinadi. Bu banklarning mablag'lari ishtirokchilarning mablag'lari xisobidan vujudga keltiriladi va mijozlarga ularning faoliyatini rivojlantirish uchun engil sharoitda kredit beriladi. Kommunal banklar ixtisoslashgan kredit tashkilotlar bo'lib, kommunal xujalik va uy-joy qurilishini kreditlash va moliyalashtirish bilan shug'ullanadi. Davlat banklari davlat ixtiyorida bo'lgan kredit muassasa bo'lib, o'zining birinchi kurtaklari kadimiy Rimda, Egipetda, keyinchilik XVI-XVII asrlarda Evropada vujudga kelgan. Ixtisoslashtirilgan banklarning turdagi sifatida investitsiya, jamg'arma, rivojlanish va taraqqiyot banklarini keltirish mumkin. Kredit tizimining yana bir qismi nobank kredit muassasalari bo'lib, davlat va korxonalarni moliyashtirishi, uzoq muddatli kreditlash bilan shug'ullanadi.

8.3. O'zbekiston Respublikasining bank tizimi.

Kredit - bank tizimining shakllanishi va rivojlanishi - iqtisodiy isloxlarni amalga oshirilishining ajralmas belgilaridan (xususiyatlaridan) biridir. Bu shu bilan ta'kidlanadiki, bank tizimi xar qanday turdagi iqtisodiyotning markaziy tizimini tashkil qiluvchi unsurlaridan hisoblanadi. Bank tizimi vaktinchalik bo'sh turgan pul mablag'larini akkumulyatsiya qilish funktsiyasini amalga oshiradi. Bank tizimining muvoffakiyatli ishidan iqtisodiyotni samarali faoliyat ko'rsatishi, umuman olganda mamlakatdagi iqtisodiy o'sish bog'liq bo'ladi.

Bank deb pul mablag'larini yig'uvchi, saklab beruvchi, kredit - xisob va boshqa xar-xil vositachilik operatsiyalarini bajaruvchi muassasalarga aytiladi.

Agar mamlakatda etarli darajadi bank faoliyatini ko'rsatayotgan banklar, kredit tashkilotlar xamda iqtisodiy tashkilotlar mavjud bo'lsa u xolda bank tizimi mavjudligi to'g'risida gap yuritisa bo'ladi. Ushbu sharoitda banklar va kredit tashkilotlari turli shakllarida xamda doimo o'z mijozlari-iqtisodiyot sub'ektlari, Markaziy bank, boshka organlar, davlat xokimiyatlari va davlat boshkaruv organlari, o'zaro yoki yordamchi tashkilotlar bilan mulokotda (munosabatda) bo'lib turadilar.

Bank tizimi - tashkiliy tuzilma sifatida yirik tizim bo'lib – mamlakatning iqtisodiy tizimiga kiradi. Bu shuni bildiradiki, banklarning faoliyati va rivojlanishini moddiy va nomoddiy ne'matlarni

ishlab chiqarish, muomala va iste'mol qilish bilan bog'liq xolda ko'rib chiqish zarurdir. O'zining amaliy faoliyatida banklar xo'jalik xayotini tartibga solish mexanizmi bilan o'zviy ravishda bog'liq.

Tijorat banklarini belgilariga qarab quyidagi turlarga bo'lish mumkin. Mulkchilik shakliga qarab banklar: davlat bankiga, aktsiyador banklarga, kooperativ, xususiy, mintakaviy, aralash mulkchilikka asoslangan bankka bo'linadi. Aktsiyador banklar aktsiyador jamiyat kabi ochik turdagi yoki yopiq turdagi aktsiyador banklar bo'lishi mumkin. Aktsiyadorlar safiga kirish aktsiyalarni sotib olish yuli bilan amalga oshiriladi. Hukukiy va jismoniy shaxslar banklarning aktsiyalarini sotib olishi va aktsiyadorlar bo'lishi mumkin.

Ba'zi tijorat banklari paylar (badallar) xisobidan tashkil qilinishi mumkin. Bu turdagi banklarning qatnashchilari xam xuquqiy va jismoniy shaxslar bo'lishi mumkin.

Xususiy banklar - jismoniy shaxsning pul mablag'lari xisobidan tashkil qilingan banklar xisoblanadi. Joylashish belgisiga qarab tijorat banklar: xalkaro, respublika, mintakaviy, viloyat banklariga bo'linishi mumkin.

Bajaradigan operatsiyalariga qarab tijorat banklar - universal va maxsus banklarga bo'linadi.

Universal banklar xilma-xil operatsiyalar bajarish, xar xil xizmatlar amalga oshirish xususiyatiga ega bo'ladi. Maxsus banklar ma'lum yo'nalishlarga xizmat ko'rsatib, o'z faoliyatini shu yo'nalishlarda yutuklarga, samaradorlikka erishishga bag'ishlaydi.

Bunday banklarga tarmoqlarga xizmat ko'rsatuvchi banklar, eksport- import operatsiyalarini olib boruvchi banklar, investitsiya banklari, ipoteka-zamin banklari kirishi mumkin. Segmentlangan bank to'zilmesi tijorat va nobank kredit tashkilotlariga faoliyat muxitini (operatsiyalarini) qat'iy qonuniy tomonidan chegaralab ko'yilishini bildiradi. Bunday xolat xozirda AKSH, YAponiya, Kanada kabi davlatlarda mavjud bo'lib ularda korporativ mijozlarning qimmatli qog'ozlarni chiqarish va joylashtirish operatsiyalari bilan shug'ullanishlari taqiqlanadi.

Biroq, bugungi kunda AKSH 1933 yilda qabul qilingan Glass-Steagal qonuni bekor qilinishi kutilmoqda. Ammo, rivojlangan mamlakatlarga bir yoki ikki pog'onali bank tizimi xosdir. Bir pogonali bank tizimi varianti mamlakatda yagona markaziy bank xali mavjud bo'lmasa yoki bitta markaziy bankdan iborat bo'lsagina real (xaqiqatda mavjud bo'lishi mumkin. Ammo tsivilizatsiya darajasidagi bozor iqtisodiyoti sharoitiga ikki pog'onali bank tizimi xos. Bunda birinchi pog'ona banklari-bu Markaziy bank, ikkinchi quyi pog'ona esa-tijorat banklari va kredit tashkilotlaridir.

Markaziy bank-bank tizimi mavjud bo'lgan barcha davlatlar pul-kredit tizimining asosini tashkil kiladi. Markaziy bankning moliya bozoridagi o'rni mamlakatda bozor munosabatlarining rivojlanish darajasiga va xususiyatiga bog'liq. Bu esa o'z navbatida ikki pogonali bank tizimini shakllanishiga asosiy omil bo'lib xisoblanadi. Chunki buning tepasida Markaziy bank bo'ladi. Ikki pogonali bank tizimining zarurli bozor munosabatlarining qarama-qarshiliklaridan kelib chiqadi. Bir tomondan, bu xususiy moliya mablag'laridan erkin foydalanish xuquqini talab qiladi. Bu quyi pog'ona banklar-tijorat banklari orqali amalga oshiriladi. Ikkinchi tomondan, bu munosabatlarni ma'lum miqdorda tartibga solish nazorat kilish maksadli yo'naltirish zarur. Bunday maxsus institut sifatida Markaziy bank yuzaga chiqadi.

Bank faoliyatini maxsus litsenziya asosida amalga oshiriladigan faoliyatdir. Biz aytganimizdagi O'zbekiston Respublikasi Tijorat banklari Markaziy bank tomonidan beriladigan litsenziya asosida faoliyat olib boradilar. Ularga qo'shimcha retsenziya zarur emas (fakat valyuta operatsiyalaridan tashqari). Bozor iqtisodiyoti va jaxon xo'jaligi rivojlanishi bilan bank tizimi xam rivojlana bordi. Xozirgi sharoitda banklar tobora ko'proq faqat sof bank operatsiyalarini bajaradigan emas.

Tijorat banklari quyidagi operatsiyalarni bajaradi:

- passiv operatsiyalar;
- aktiv ssuda operatsiyalari;
- bank xizmatlari va vostitachilik operatsiyalari;
- bankning o'z mablag'lari xisobidan amalga oshiradigan operatsiyalar va boshqalar. Shu

bilan birga banklar moliyaviy xizmatlar ko'rsatadigan moliyaviy muassasalarga aylanmokda, bu bank balansida aks ettirilmaydi, lekin juda katta daromad keltiradi.

Masalan: banklar valyuta operatsiyalarini bajarganda sarroflar-brokerlar sifatida maydonga chiqadilar va katta miqdorda vositachilik xaqi oladilar. Lekin bu operatsiyalar bank balansida aks ettirilmaydi. Xozirgi paytda yirik tijorat banklari qariyb turdagi moliyaviy xizmat ko`rsatmokda.

O`zbekiston Respublikasining «Banklar va bank faoliyati to`g`risida»gi qonunda tijorat banklarining quyidagi operatsiyalari qayd qilingan:

1. Mijozlarning xisob varaqalarini olib borish;
2. Mijozlarga kassa xizmati ko`rsatish;
3. Mijozning topshirig`iga binoan nakd pulsiz xisob-kitoblarni bajarish;
4. Qisqa yoki uzoq muddatli kreditlar berish;
5. SHartnoma yoki pullik asosida buyurtmachining topshirig`iga binoan kapital quyilmalarni mablag` bilan ta`minlash;
6. Bo`sh pul mablag`lari-depozitlarini muomalaga jalb qilish;
7. Axolidan omonatlarni kabul qilish;
8. Faktoring operatsiyalarini amalga oshirish;
9. Lizing operatsiyalarini amalga oshirish;
10. Tijorat banki davlatning xamda boshkalarning kimmatli kogoslarini xarid qilish va sotish;
11. Xorijiy valyuta va kimmatli metallarni xarid qilish va sotish;
12. O`z mijozlari uchun kafolat va majburiyatlar berish;
13. Byudjetning kassa ijrosini bajarish;
14. Bank operatsiyalari bo`yicha maslaxatlar berish va boshqa operatsiyalar. Ular orasida eng ko`p tarkalgani veksellarni xisobga olish usulidir.

Bank veksel saklovchidan nakd xisob-kitob qilish yo`li bilan veksel sotib oladi. Unda qayd etilgan summadan xisobga olish foizini - ko`rsatilgan xizmat uchun xaq ushlab qoladi. Veksel bo`yicha tulov muddati kelganida bank uni vekselni sotgan veksel` saklovchiga emas, balki vekselni bergan shaxsga takdim etadi. Qimmatli qog`oz garovga olinib, beriladigan ssudalar, shuningdek mana shunday qog`ozlarni xarid qilish bo`yicha operatsiyalar fond operatsiyalari deb yuritiladi. Tovar evasiga beriladigan ssudalar omborlar yo`ldagi va savdo aylanmasidagi bo`lgan tovarlarni garovga olib takdim etildi.

Ssudalar o`z muddati to`lanmagan hamma xollarda garovga qo`yilgan qimmatli qog`ozlar va tovar moddiy boyliklari bank ixtieriga mulk bo`lib o`tadi. To`lov qobiliyatiga shubxa yo`q yirik mijozlarga bank xech kanday ta`minotsiz ssudalar eki bank kreditlari deb ataladigan qarzlar beradi.

8.4. Markaziy banklarning yuzaga kelish sabablari va shart-sharoitlari.

Kredit moliya-tizimining barqarorligining ta`minlash, uning aloxida bo`g`inlarining birinchi navbatda tijorat banklari faoliyatini barqarorligini ta`minlash mamlakat markaziy bankning asosiy vazifasi xisoblanadi. Markaziy bankning yana bir asosiy vazifalaridan kredit organlarini (tizimini) faoliyatini tartibga solish va umumlashtirishdan iboratdir.

Uzoq yillar mobaynida tijorat banklari va emission banklarining bajaradigan funktsiyalari qo`shilib ketdi. Bular qatoriga banknotlarni emissiya qilishning markazlashuvi bir qo`lda yoki bir necha banklarning qo`lida ya`ni davlatning maxsus qonuniy dalolatnomalari bilan qo`llab-quvvatlanadigan banklar qo`lida ushlab turishi, keyinchalik esa ular orasidan yiriklarini ajratib so`ng emissiya chiqarish xuquqini berilishini, yoki aloxida markaziy emission banklar deb nomlanuvchi banklarning paydo bo`lish jarayonlarini misol qilib keltirish mumkin.

Zamonaviy ikki pog`onali bank tizimi ko`p sonli tijorat banklari va yagona Markaziy bankga asoslangan bank tizimi shu yo`l bilan vujudga keldi. Odatda Markaziy bank - bu davlat balki, masalan, Angliya banki, Frantsiya banki, Bundes bank, YAponiya banki, SHvetsariya milliy banki, Finlyandiya banki va xakozo yagona banklardan tashkil topadi. Birok AKSH Markaziy bank 12 xududiy Federal banklardan, ya`ni federal xazira tizimi (FZT) boshkaruv kengash tomonidan boshkariladigan bo`limlardan iboratdir. Markaziy bank kapitaliga bo`lgan mulk shakliga ko`ra ular Davlat (kapital davlatga tegishli) aktsioner va aralash kapitalli turlariga bo`linadi. Ba`zi Markaziy banklar Davlat banklari ko`rinishlarida shakllanadilar. Ularga Nemis Federal Banki (Germaniya Bundes banki). 1957 yilda Rexs bankning davomchisi (1975 yilda paydo bo`lgan) sifatida shakllandi.

Ba`zi Markaziy banklar- oldin xususiy bank masalan, Angliya banki (1694), Frantsiya banklari (1800y.) sifatida keyinchalik esa milliyashtirilib davlat bankiga aylantirilgan. Aktsioner turidagi Markaziy bank qatoriga AKSH FRT (Federal Rezerv tizimi) kiritish mumkin. FRS 1913 yildagi Federal Rezerv asosida paydo bo`lgan aralash turdagi Markaziy banklar jumlasiga kapitalida davlat, aktsioner va xususiy va kapital ishtirok etgan banklar kiradi. Bu guruxlar katoriga kiruvchi YAponiya banklar (1882y.) misol qilinib keltirilishi mumkin. Konun buyicha 1942yilda 55% ustav kapitali davlatga tegishlidir. Deyarli barcha mamlakatlarda Markaziy bank xuquqiy me`yorlarini tartibga soluvchi, aniklovchi (belgilovchi) qonunlar mavjuddir. Turli mamlakatlarda Markaziy banklarga turli funktsiyalarni belgilab berilishi mumkin. Lekin Markaziy bank doimo Davlat va bank belgilarini o`zida mujassamlashtirilgan o`zida Davlatning tartibga soluvchi organi bo`lib qoladi. Mamlakatning Markaziy Banki - shu davlat bank tizimining asosiy qismi bo`lib xisoblanadi. Markaziy bank- birinchi urinda davlat va iqtisodiyot o`rtasida vositachi bo`lib xizmat kiladi. Ammo Markaziy bank o`z oldiga foyda olishni maqsad qilib ko`ymaydi.

Markaziy banklarning paydo bo`lishi quyidagi sabablar bilan belgilanadi:

1. Naqd pullarni emissiya qilishning bitta markazda to`planishining zarurligi
2. Tijorat banklarining inqiroz paytida naqd pul emissiyasi bo`yicha majburiyatlarini taminlay olmasligi. Bunga misol qilib , 1907- yilda AQSHdagi inqirozni aytish mumkin.
3. Davlatni moliyaviy tang, og`ir ahvoldan qutqarish. Angliya Markaziy bankining monarz Karl II ni davlat moliya majburiyatlarini bajarish uchun tashkil etilgan.
4. Xususiy tijorat banklarining o`zi ham pul emissiya qilishdan bezib qolishdi. (Senvoraj-naqd pul emissiyasidan olinadigan daromaE. Lekin, umuman olganda

Markaziy banklar tomonidan bajariladigan operatsiyalar quyidagi turt guruxga (turga bo`linadi:

1. Banknotlarning monopol emissiyasini amalga oshirish;
2. Markaziy bank- banklar banki hisoblanadi;
3. Markaziy bank- xukumat bankiri hisoblanadi;
4. Markaziy bank pul- kreditni tartibga soladi va bank nazoratini amalga oshiradi. Markaziy banklarga davlat vakili sifatida qonuniy tarzda banknotlarni monopol ravishda emissiya kilish birlashtirilgan, ya`ni umummilliy kredit pullarini bosib chiqarish yuklatilgan. Ta`kidlash kerakki, sanoati rivojlangan mamlakatlarda banknotalar pul massasining sezilarsiz qismini tashkil etadi, shuning uchun Markaziy bankning monopol emissiya funktsiyasi birmuncha pasaytirilgan. Biroq, banknotalarni chiqarish funktsiyasi mamlakatdagi pul zaxiralarini tashkil kiluvchi, chakana pul muomalasini nakd banknotalar bilan ta`minlash va kredit tizimini likvidliligini ta`minlash vositasi xisoblanadi. Bu funktsiyalar nakd pul muomalasi ulushi sezilarli bo`lgan mamlakatlarda katta ahamiyatga egadir. Markaziy bank bevosita tadbirkorlar va aholi bilan xech qanday faoliyat olib bormaydi. Uning asosiy mijozlari bo`lib tijorat banklari xisoblanadi. Tijorat banklari iqtisodiyot va Markaziy bank orasida (o`rtasidaA.vositachi sifatida faoliyat ko`rsatadilar. Markaziy banklar banki sifatida tijorat banklarining zaxiralarini saqlaydi, jumladan, majburiy zaxira talablari shaklidagi pul mablag`larini saqlaydi, ularning kreditorlari sifatida ishtirok etadi, tijorat banklarining Markaziy bankda ochadigan xisob varaqlari orqali (O`zbekiston Respublikasi- xisob-kassa markazi) mamlakat miqyosida naqd pulsiz xisob-kitoblarni amalga oshiradilar; banklar va boshqa kredit institutlari ustidan nazoratni olib boradilar. Kapitalidagi mulk shaklidan qat`iy nazar Markaziy bank davlat bilan o`zviy bog`liqdir.

Xukumat bankiri sifatida- Markaziy bank xukumat g`azinachisi o`rnida va kreditori sifatida, vakili (agenti), Moliyaviy maslaxatchisi sifatida faoliyat olib boradi.(ishtirok etadi). Bu o`rinda Markaziy bank xukumat tashkilotlarining va korxonalarning xisob raqamlarini yuritadi, soliqlarni va boshqa tushumlarni yig`adi, to`lovlarni amalga oshiradi. Markaziy bank, qoidaga binoan, davlat byudjetining kassa ijrosini amalga oshiradi. Davlatga soliqlar va zayomlardan (obligatsiyalardan) tushgan daromadlar hukumat xarajatlarini qoplovchi Markaziy bankdagi kaznacheyliklikning foizsiz raqamiga o`tkaziladi. (Moliya vazirligi). Xukumatning kreditori sifatida, Markaziy bank davlat zayomlarini yangilarini muomalaga chiqarish, joylashtirish, o`zining portfelini to`ldirish uchun

davlat qog'ozlarini sotib olish, davlatga (xukumatga) tugri gazna kreditlarini berish bilan shugullanadi.

Davlat byudjetining defitsiti sharoitida ko'pgina mamlakatlarda Markaziy bankning xukumatni kreditlash va davlat qarzini boshqarish funktsiyalari kuchayadi. Markaziy bank davlat qarzini boshqarish uchun usullardan foydalanadi. Masalan, davlat majburiyatlarining kurslariga ta'sir ko'rsatish maqsadida ularni sotadi va sotib oladi, sotish shartlarini o'zgartiradi, turli yo'llar bilan xususiy investorlar uchun ularni jozibadorligini oshiradi.

Davlatning vakili (agenti) funktsiyasida, Markaziy bank mamlakatning oltin-valyuta zaxiralaridan foydalanadi, milliy pul birligi kursini ushlab turish uchun valyuta bozorlarida valyuta intervitsiyasi kabi vositalardan foydalanadi. Markaziy bank xalqaro valyuta-kredit tashkilotlarda o'z mamlakati nomidan qatnashadi.

9-ma'ruza: Markaziy bank va uning funktsiyalari

Reja:

9.1. Markaziy bankning tashkiliy tuzilishi.

9.2. Markaziy bank faoliyatining maqsadi va vazifalari.

9.3. Markaziy bankning funktsiyalari: emission funktsiya; "banklarning banki" funktsiyasi.

9.1. Markaziy bankning tashkiliy tuzilishi

Odatda Markaziy bank - bu davlat banki, masalan, Angliya banki, Frantsiya banki, Buides bank, Yaponiya banki, Shvetsariya milliy banki, Finlyandiya banki va boshqa yagona banklardan tashkil topadi. Biroq, AQSH Markaziy bank 12 xududiy Federal banklardan, ya'ni federal zaxira tizimi (FRS) boshqaruv kengash tomonidan boshqariladigan bo'limlardan iboratdir.

Markaziy bank kapitaliga bo'lgan mulk shakliga ko'ra ular Davlat (kapital davlatga tegishli) aksioner va aralash kapitalli turlariga bo'linadi. Ba'zi Markaziy banklar Davlat banklari ko'rinishlarida shakllanadilar. Ularga Nemis Federal Banki (Germaniya Bundes banki). 1957 yilda Rexs bankning davomchisi (1975 yilda paydo bo'lgan) sifatida shakllandi.

Ba'zi Markaziy banklar- oldin xususiy bank masalan, Angliya banki (1694), Frantsiya banklari (1800y.) sifatida keyinchalik esa milliyalashtirilib davlat bankiga aylantirilgan. Aksioner turidagi Markaziy bank qatoriga AQSH FRT (Federal Rezerv tizimi) kiritish mumkin. FRS 1913 yildagi Federal Rezerv asosida paydo bo'lgan aralash turdagi Markaziy banklar jumlasiga kapitalida davlat, aksioner va xususiy va kapital ishtirok etgan banklar kiradi. Bu guruxlar qatoriga kiruvchi Yaponiya banklar (1882y.) misol kilinib keltirilishi mumkin. Qonun buyicha 1942yilda 55% ustav kapitali davlatga tegishlidir. Deyarli barcha mamlakatlarda Markaziy bank xuquqiy me'yorlarini tartibga soluvchi, aniklovchi (belgilovchi) qonunlar mavjuddir.

Turli mamlakatlarda Markaziy banklarga turli funktsiyalarni belgilab berilishi mumkin. Lekin Markaziy bank doimo Davlat va bank belgilarini o'zida mujassamlashtirilgan o'zida Davlatning tartibga soluvchi organi bo'lib qoladi. Mamlakatning Markaziy Banki - shu davlat bank tizimining asosiy qismi bo'lib xisoblanadi. Markaziy bank- birinchi o'rinda davlat va iqtisodiyot o'rtasida vositachi bo'lib xizmat kiladi. Ammo Markaziy bank o'z oldiga foyda olishni maqsad qilib qo'ymaydi. Markaziy bankning asosiy maqsadi bo'lib milliy valyuta kursini barqaror holatda saqlash va shu orqali mamlakat hududida baholar barqarorligini ta'minlash hisoblanadi.

Bugungi kunda har qanday davlatning moliya-kredit tizimida eng asosiy va muhim o'rinni rasmiy pul-kredit siyosatini yurgizuvchi - Markaziy bank egallaydi. O'z navbatida pul-kredit siyosati byudjet siyosati bilan birgalikda iqtisodiyotni butun mamlakat miqyosida tartibga solishning asosi bo'lib hisoblanadi.

Banklar paydo bo'lishining boshlang'ich davrlarida ular markaziy emissiya yoki tijorat banklari tariqasida yuzaga kelgan emas, ya'ni ular o'rtasida xozirgidek bo'linish bulmagan. Bank ishi

ivojlanishining birinchi bosqichlarida rivojlanish mamlakatlarda ijarat banklari kapitalarni yig'ish maksadida muomalaga banknotalar chiqarganlar. Banklarning yiriklashuvi, bank ishining rivojlanishi natijasida banknotalarni muomalaga chiqarish yirik tijorat banklar qo'liga o'ta borgan va keyinchalik biror yirik bank ixtiyoriga berilgan. Bu bank milliy yoki emission bank keyinchalik Markaziy bank deb atalgan. Markaziy bank ya'ni kredit tizimini boshqarib turuvchi, barcha banklar faoliyatini nazorat qilib turuvchi kredit instituti sifatida namoyon bo'ladi. Jaxon amaliyotida Markaziy banklar vujudga kelishining ikki asosiy yo'li mavjud.

Birinchi yo'l - bu uzoq davr davomida tijorat banklarining rivojlanishi natijasida, ularni milliyalashtirish yo'li bilan Markaziy banklarning tashkil etilishi. Bunga misol qilib Angliya bankini 1844yil, Frantsiya bankini 1848 yil, Ispaniya banki 1874 yil, Germaniya Reyxsbanki - 1875 yil, Italiyada 1893 yilda, Ispaniyada 1874 yilda mavjud banklarning emission markaz sifatida faoliyat ko'rsatishga moslashganligini keltirish mumkin.

Ikkinchi yo'l - tashkil qilingan Markaziy bank -emission markaz sifatida qabul qilingan banklar. Bunday banklarga AQSHning Federal banklari, 1913 yillarda ko'pgina Lotin Amerika mamlakatlarda tashkil qilingan banklar, Avstriya banki va boshqalarni misol keltirish mumkin. AQSHda Markaziy bank funktsiyasining 12 federal rezerv bankdan iborat Federal Rezerv tizimi bajaradi. Federal rezerv banklar aksioner banklar bo'lib, bu banklarning aksionerlari sifatida milliy tijorat banklari faoliyat ko'rsatadi.

Tijorat banklar aksioner sifatida dividend olishadi. Dividend miqdori 6% dan oshmasligi kerak Markaziy banklar ijrochi tashkilotlar ta'sirisiz, o'z faoliyatini olib borishlari kerak Jaxonda o'z faoliyatini olib borishda eng mustakil bo'lgan banklardan biri bu Nemis Federal banki - Bundes bank xisoblanadi. Ba'zi bir davlatlarda Markaziy bank parlamentga xisobot beradiKo'pgina hollarda Markaziy banklar o'z faoliyatida mustaqil bo'lsada, shu bilan birga davlat banki xisoblanadi.

9.2. Markaziy bank faoliyatining maqsadi va vazifalari.

Markaziy bank quyidagi asosiy funktsiyalarni bajaradi:

- banknotalar (nakd pullar) emissiyasi,
- davlatning oltin-valyuta zaxiralarini saqlash,
- pul-kredit siyosati instrumentlari yordamida iqtisodni muvofiqlashtirish,
- kredit institutlari faoliyatini muvofiqlashtirish,
- davlat banki sifatida faoliyat ko'rsatish,
- to'lov-hisob munosabatlarini tashkil qilishni belgilab berish,
- valyuta kursini muvofiqlashtirish.

Jahonning barcha mamlakatlarida banknotalarni muomalaga chiqarish funktsiyasi Markaziy banklarning asosiy funktsiyalaridan biri xisoblanadi va u bu soxada monopol xuquqqa ega. Kredit pullar Markaziy bank tomonidan qonunda belgilangan ravishda chiqariladi va Markaziy bank muomalaga chiqarilgan pullarning qaytib bankga kelib tushishi choralarini ishlab chiqishlari zarur.

Davlatning oltin - valyuta rezervlarini boshqarish funktsiyasi. Markaziy Bank davlatning oltin, qimmatbaxo metal va kamyob toshlarni valyuta zaxiralarini boshqaradi. Davlatning rasmiy oltin-valyuta zaxiralari xalqaro xisob-kitoblarda aktivlar rezervi, xisob-kitoblar bo'yicha davlatning kafolatli sug'urta fondi sifatida namoyon bo'ladi. Odatda mamlakat oltin zaxiralarining asosiy qismi Markaziy bank ixtiyoriga berilgan bo'ladi. Ba'zi davlatlarda oltin zaxiralar moliya ministrligi ixtiyorida bo'lib, markaziy bank oltin bilan operatsiyalarni olib boradi.

Markaziy banklar mamlakat valyuta rezervlarini o'zida yig'adi va bu rezervlar xalqaro xisob-kitoblarni amalga oshirish, to'lov balansi defitsitini qoplash va mamlakat milliy valyutasi kursining barqarorligini ta'minlash uchun ishlatiladi. Markaziy bank orqali davlatning iqtisodiy siyosati, yanada aniqrogi davlatning pul-kredit siyosati olib boriladi. Markaziy bankning pul-kredit siyosati davlatning shu iqtisodni boshqarish siyosatining bir qismi bo'lib, muomaladagi pul massasi, kredit xajmi, foiz stavkalari darajasini va boshqa pul muomalasi va ssuda kapitali bozori ko'rsatkichlarini o'zgartirish bilan bog'liq bo'lgan chora-tadbirlar yig'indisidan tashkil topadi.

Pul-kredit siyosatining asosiy maqsadi milliy valyuta barkarorligini ta'minlash, valyuta kursi va foiz stavkalarini oqilona o'rnatish asosida inflyatsiya sur'atlarini kamaytirish, kreditdan foydalanishning samaradoryaigini oshirish va iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashdan iborat.

Pul-kredit siyosati ikki yo'nalishda olib borilishi mumkin.

Birinchi yo'nalish - kredit ekspansiyasi bo'lib, bu siyosat pul-kredit emissiyasini rag'batlantirish yo'li bilan olib boriladi, ya'ni ishlab chiqarish sur'atlari tushib ketgan holda, kon'yunkturada rivojlanishga erishish mumkin.

Ikkinchi yo'nalish - kredit restriksiya siyosati bo'lib, u iqtisodiy o'sish davrida pul-kredit emissiyasining qisqarishiga asoslanadi. Markaziy bank "tor" va "keng" ma'noda pul-kredit siyosatini olib borishi mumkin. "Tor" siyosatda valyuta bozorida investitsiya, xisob stavkasi va qisqa muddatli kreditlar buyicha foiz stavkalariga ta'sir qiluvchi boshqa instrumentlar yordamida valyuta kursini maqbulliliga erishish tushuniladi. "Keng" siyosatda muomaladagi pul massasiga ta'sir qilish orqali inflyatsiyaga qarshi ko'rash olib borish tushiniladi. Pul-kredit siyosatining xalqaro jixatlari valyuta kursi, valyuta rezervlari va to'lov balansi kabi masalalarning yechimiga qaratilgan bo'ladi. Markaziy bank ruxsat etilgan instrumentlar yordamida pul muomalasini boshqarib boradi. Markaziy bankning pul-kredit siyosatining asosiy instrumentlari bo'lib quyidagilar xisoblanadi:

- minimal majburiy rezerv normalarini o'rnatish,

- foiz (diskont) siyosati,

- tijorat banklarini qayta moliyalashtirish,

- ochiq bozor siyosati,

- targetlash va boshqalar. Xorijiy mamlakatlar davlat banklari tomonidan iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun turli xil ta'sir doiralari, xususan; turli hil davlat instrumentlaridan foydalanib bormoqdalar.

9.3. Markaziy bankning funktsiyalari: emission funktsiya; "banklarning banki" funktsiyasi.

Markaziy bank banknotalarni muomalaga chiqarish bo'yicha monopol mavqeiga ega. Bu «banknota yakka hokimligi», deb ham ataladi. Banknotalar mamlakat hududidagi hisob-kitoblarda cheklanmagan miqdorda qabul qilinuvchi yagona to'lov vositasidir. Markaziy bankning naqd pullarni berish jarayonidagi monopol mavqei, uning barcha pul massasining hajmini, shu jumladan, tijorat banklarining hisob-raqamlaridagi pul mablag'larini ham nazorat qilishga imkon beradi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki xaqidagi qonunning 34-38- chi moddalarida Markaziy bank mamlakatda muomalaga pul chiqarish huquqiga ega bo'lgan monopol bank ekanligi qayd etilgan. SHu nuqtai nazardan, u muomaladagi pul massasining barqaror ravishda aylanishiga javobgardir.

Markaziy bank uchun banknotalarning xarid qobiliyatini barqaror darajada saqlab turish muhim ahamiyatga ega. Bu esa, eng avvalo, muomaladagi banknotalar miqdorining o'zgarishiga bog'liq. Bu holatni hisobga olgan bir qator markaziy banklar, xususan, Germaniya Markaziy banki rahbariyati muomaladagi naqd pul massasini tartibga solishni, kreditlash hajmini nazorat qilish bilan birqatorda, milliy valyutaning barqarorligini ta'minlashning muhim sharti, deb hisoblaydi.

«Banklarning banki» funktsiyasi.

Markaziy bankning «banklarning banki» sifatidagi funktsiyasi, bizning fikrimizcha, asosan, quyidagi to'rt yo'nalishda namoyon bo'ladi: Barcha tijorat banklari o'z mablag'larining ma'lum qismini Markaziy bankdagi foizsiz hisob-raqamlarida minimal rezervlar sifatida saqlashga majburlar. Xususan, Germaniya Federativ respublikasida 1984 yildan boshlab, asosan, barcha tijorat banklari bilan bir qatorda uzoq muddatli qo'yilmalar bilan shug'ullanuvchi kredit institutlari va qurilish jamg'arma kassalari ham minimal rezervlarini Markaziy bankda saqlashga majbur bo'ldilar.

Bank mijozlari o'zjamg'armalarining yoki kreditlarining ma'lum qismini Markaziy bank biletlarida, ya'ni naqd pullarda oladilar. Mijozlarning bu talabini tijorat banklari Markaziy bankdagi muddatsiz jamg'armalarining istalgan paytda naqd pulga almashtiriladigan qismi hisobidan

qondiradilar. Markaziy bank ana shunday yo'l bilan butun bank tizimining to'lovga qobilligiga ta'sir qiladi. Ammo, bundan har bir tijorat banki o'zining naqd pullarga bo'lgan talabini faqatgina ikki muhim vazifani hal qilish imkoniyatiga ega bo'lib turibdi. Birinchidan, minimal emission bank mablag'lari hisobidagina qondira oladi, degan xulosa kelib chiqmaydi. Ayrim banklarda banknotalarning ortiqcha zaxirasi mavjud bo'ladi va ular boshqa banklarga bu pullarni kreditga berishi mumkin. Pul bozori rivojlangan mamlakatlarda bu jarayon texnik jihatdan juda silliq ko'chadi. Shunisi xarakterliki, tijorat banklaridagi ortiqcha naqd pullar miqdori emission bank yaratgan pullar miqdoriga tengdir. Demak, tijorat banklarining banknotalarni kreditga berish imkoniyati cheklangan. Bu esa, ularning banknota emissiyasi sohasida Markaziy bankka bog'liqligini saqlab qoladi.

Shunday qilib, Markaziy bank rezervlar tizimi orqali bank tizimining to'lovga qobilligini ta'minlayotgan bo'lsa, ikkinchidan, pul bozoridagi naqd pullarga bo'lgan talabni boshqarish orqali tijorat banklarining pul va kredit ekspansiyasini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'layapti.

2. Markaziy bank barcha tijorat banklari va boshqa kredit institutlari uchun «so'nggi kreditor»dir. Tijorat banklari vaqtinchalik likvidli kredit oladilar. Bu kreditlar, albatta, tijorat veksellari bilan, davlatning qimmatbaho qog'ozlari bilan yoki bankning boshqa qarz majburiyatlari bilan ta'minlangan bo'lishi kerak. Markaziy bankning tijorat banklarini qayta moliyalashtirish bo'yicha amalga oshiradigan doimiy operatsiyalari tufayli pul bozorining mu'tadil faoliyati ta'minlanadi. Bu esa, o'z navbatida, tijorat banklariga mijozlarga qulay bo'lgan foiz stavkalarida kreditlar berish imkoniyatini yuzaga keltiradi.

Ayni vaqtda, Markaziy bank, tijorat banklariga bergan kreditlari uchun belgilaydigan foiz stavkalarini qzgartirish yo'li bilan kredit resurslariga bo'lgan talabni tartibga solish imkoniyatiga ega bo'ladi.

3. Markaziy bankning ushbu funktsiyasi doirasidagi uchinchi yo'nalish, asosan, ikki holatda namoyon bo'ladi. Markaziy bank mamlakat hududida amalga oshiriladigan hisob-kitoblar shakllarini, ularni qo'llash tartibini va muddatini belgilab beradi. Xususan, Nemis Federal banki to'g'risidagi qonunda Bundesbankning «hisob-kitoblar tizimining banklar tomonidan mamlakatda va xorij bilan bo'lgan aloqalarda ijro etilishi to'g'risida g'amxo'rlik qilishi» belgilab qo'yilgan. Haddan ziyod katta miqdordagi zaxiralarni tijorat banklari tomonidan saqlab turilishi xazina va tijorat veksellari kabi pul bozori vositalariga bo'lgan talabni qisqarishiga olib keladi. Shu bilan birga, to'lovning kechikishi yuqori inflyatsiya sharoitida kelib tushadigan pul mablag'lari real qiymatining pasayishiga, davlat va korxonalar tomonidan kreditga bo'lgan talabning kuchayishiga olib keladi. Bunday sharoitda restriktiv pul-kredit siyosatining amalga oshirilishi, shubhasiz, mablag'lar etishmovchiligi natijasida ijro etilmagan to'lov topshiriqnomalarining to'planib qolishiga va korxonalarning o'zaro qarzdorlik summalarining sezilarli darajada o'sishiga olib keladi.

4. Mamlakat bank tizimining mu'tadil faoliyat ko'rsatishida Markaziy bankning qanday usullar yordamida va qay darajada tijorat banklari faoliyatini nazorat qilishi muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kunga kelib banklar faoliyatini nazorat qilish rivojlangan xorijiy davlatlarda markaziy banklarning muhim faoliyatiga aylandi. Faqat Buyuk Britaniya Markaziy bankigina nisbatan kech, ya'ni 1979 yilda rasman, qonuniy asosda banklar faoliyatini nazorat qilish huquqiga ega bo'ldi. Bundesbankning bu sohadagi o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u bevosita banklar faoliyatini nazorat qilish bilan shug'ullanmaydi. Balki nazoratni Federal nazorat mahkamasi amalga oshiradi. Ammo Bundesbank nazorat mahkamasiga yaqindan ko'maklashadi. Xususan, ushbu mahkamaning joylarda bo'linmalari mavjud emas va u to'liq Federal bankning joylardagi muassasalaridan foydalanadi. Bundan tashqari, qarorlar qabul qilishda nazorat mahkamasi bir qator masalalar bo'yicha Markaziy bankning roziligini olishi kerak.

Masalan, banklarning o'zkapitali va to'lovga layoqatliligi xususida qaror qabul qilinishi uchun albatta, Bundesbankning roziligi bo'lishi shart. Markaziy bankning banklar faoliyatini nazorat qilishining eng asosiy sababi mamlakatda bank tizimiga bo'lgan yuksak ishonchni ta'minlash. Bu ishonch tijorat banklarining o'zmijozlari - huquqiy va jismoniy shaxslar oldidagi majburiyatlarini to'liq va o'z vaqtida bajara olishi orqali ta'minlanadi. Shuning bilan birga hozirgi kunda iqtisodiyotni tartibga solishni yangi mexanizmlari ishlab chiqilmoqda.

Markaziy bank, davlat banki sifatida, Davlat byudjetining kassali bajarilishini amalga oshiradi, davlat organlarining naqd pulsiz operatsiyalarini ma'lum qismini amalga oshiradi, xukumatning tashqi qarzlarini to'lashga xizmat qiladi, byudjet defitsitining ma'lum qismini qoplashga va boshqa davlat muassasalarining xarajatlarini moliyalashtirish maqsadlariga qisqa muddatli kreditlar beradi. Hamda xukumatga pul-kredit va valyuta masalalari bo'yicha maslahatlar beradi.

Masalan, Bundesbank davlat banki sifatida Federatsiyaga, ma'muriy-hududiy bo'linmalarga hamda Federatsiyaning parabyudjet fondlariga kreditlar berish huquqiga ega. Bu kreditlar hajmi cheklangan bo'lib, qisqa muddatli xarakterga egadir. Davlat banki sifatida Bundesbank, xukumat nomidan uning obligatsiyalarini, moliyaviy veksellarini sotadi va ularni sotish uchun e'lon qiladi. U federal zayomlar kursini barqaror darajada saqlanishi uchun javobgar hisoblanadi.

Markaziy bank davlatning asosiy bankiri va xukumatning moliyaviy maslahatchisi bo'lib hisoblanadi. Bu borada:

- xukumat miqyosidagi tashkilotlarning hisob raqamlarini yuritadi;
- davlat zayomlarini chiqarish, saqlash va ular bilan tegishli operatsiyalarni amalga oshiradi;
- xukumatga kredit beradi;
- davlatning oltin-valyuta va qimmatbaho toshlardan iborat rezervini o'zida saqlaydi va boshqaradi;
- mamlakat miqyosida valyuta kursini o'rnatadi, foiz siyosatini yurgizadi va davlatning boshqa davlatlar oldidagi majburiyatlariga javob beradi. Ular bilan korrespondentlik munosabatlarini o'rnatadi va olib boradi. Markaziy bankning davlat banki sifatidagi funktsiyasining muhim ko'rinishlaridan biri xukumatning tashqi qarzlarini to'lash jarayonida namoyon bo'ladi.

Oltin-valyuta zaxiralarini boshqarish funktsiyasi.

Rivojlangan davlatlarda xukumatning odatda, chet el valyutalarida hisob-raqamlari bo'lmaydi. Mamlakatning oltin-valyuta zaxiralarini boshqarish Markaziy bank zimmasida bo'lib, ularning summasi Markaziy bank balansida aks etadi. Xukumatning esa, chet el valyutalarida tashqi qarzlar mavjud bo'ladi. qarzni to'lash muddati kelishi bilan xukumat Markaziy bankka to'lov topshiriqnomasi yozadi. Bank o'zining valyuta zaxiralarini hisobidan xukumatning tashqi qarzini to'laydi va to'langan summaning milliy valyutadagi ekvivalentini xukumatning hisob raqamlaridan chegirib oladi.

Rivojlangan industrial davlatlarda Markaziy bank bajaradigan an'anaviy funktsiyalardan biri - valyuta zaxiralarini boshqarishda Markaziy bankning monopol mavqeiga ega ekanligidir. Xususan, Avstriya, Buyuk Britaniya, Germaniya, AQSH kabi davlatlarning markaziy banklari mamlakat valyuta zaxiralarini boshqarishda ana shunday huquqqa egadirlar. Markaziy banklarning maslahatlar berish va ma'lumotlar bilan ta'minlash funktsiyasini uning davlat banki sifatidagi funktsiyasiga kiritish mumkin. Markaziy bankning ma'lumotlar talab qilish huquqi to'g'risida tijorat banklari uchun hisobotlar shaklini va topshirish muddatini belgilab berishligini Markaziy bankning ma'lumot - tadqiqot funktsiyasining bir ko'rinishi sifatida ko'rsatadi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, Markaziy bankning funktsiyalari qo'yilgan maqsadlarga erishishni ta'minlash uchun xizmat qiladi. Shu sababli asosiy maqsadga erishish yqlida belgilangan u yoki bu vazifani hal etish Markaziy bank funktsiyalarining ayrimlarini boshqalariga nisbatan faolroq jalb qilinishini talab etadi. Yuqorida qayd etib qtilgan Markaziy bankning asosiy an'anaviy funktsiyalari xalqaro bank tizimida an'anaviy ko'rinish sifatida keng tarqalgan, ya'ni har bir rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar Markaziy banklarining funktsiyalari bir-biriga o'xshab ketadi.

10-ma'ruza: Tijorat banklari va ularning funktsiyalari

Reja:

10.1. Tijorat banklari faoliyatini tashkil qilish asoslari. Tijorat banklarining tashkiliy tuzilishi.

10.2. Tijorat banklarining funktsiyalari. Tijorat banklari faoliyatini tashkil qilishning iqtisodiy va huquqiy asoslari.

10.3. Tijorat banklari faoliyatini litsenziyalash. Tijorat banklarining tashkiliy tuzilishi.

10.4. Jamiyatda vaqtinchalik bo'sh pul mablag'larining yuzaga kelishi. Pul mablag'larini tijorat banklarida to'planishi.

10.1. Tijorat banklari faoliyatini tashkil qilish asoslari. Tijorat banklarining tashkiliy tuzilishi.

Taniqli iqtisodchi olimlar, jumladan Lavrushin "tijorat banki → bu tashkilot emas balki korxona deb hisoblaydi. Ularning fikriga ko'ra tijorat banklari ham mahsulot yaratadi. Tijorat banklari nomoddiy shaklga ega bo'lgan mahsulotlarni yaratadi. Misol: depozit va kredit. Lekin amaliyotda tijorat banklarini kredit muassasasi va kredit tashkiloti deb atash keng tarqalgan. Tijorat banklarining yuridik shaxs sifatidagi o'ziga xos maqomni quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo'ladi.

Tijorat banklari butun iqtisodiyotda subektlari hamda aholini kreditlaydigan qudratli moliya institutlari hisoblanadi. Bugungi kunda ularning kreditlarisiz biror bir mamlakatda iqtisodiy o'sishni ta'minlash va uy-joy muammosini hal qilish mumkin emas. Tijorat banklari aholiga va xo'jalik yurituvchi subekt, hisob-kitob kassa xizmat ko'rsatadigan moliyaviy institut hisoblanadi. Tijorat banklari faoliyati davlat tomonidan qattiq nazorat qiladigan moliya institutidir.

Davlat odatda tijorat banklari faoliyatini Markaziy bank orqali nazorat qiladi. Bunday qattiq nazoratning asosiy sababi banklarga depozitlar va omonatlar berish huquqini berilganligidir. Tijorat banklari shartnoma asosida mijozlarga moliyaviy xizmatlar ko'rsatadigan kredit institutlari hisoblanadi. Bu moliyaviy xizmatlarning bahosi bank va mijoz o'rtasidagi kelishuvga asoslandi. Hech qaysi davlat organi bank xizmatlari bahosini shakllanish jarayonida aralashishiga haqqi yo'q.

Tijorat banklari mijozlarning bankka jalb etilgan mablag'larini sir tutishi ni kafoltilaydigan moliya institute hisoblanadi. Bu kafolatlar bank siri to'g'risidagi qonunda o'z ifodasini topadi. Tijorat banklari ishlab chiqarish, sug'urta va savdo faoliyati bilan shug'ullanish man etilgan instituti. Tijorat banklarining jalb qilingan mablag'lar doirasida kredit resurslarini tashkil qilish va ishlash tamoyili bank faoliyatining poydevori hisoblanib, uning depozit va omonatlar jalb qilishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi, passivlarni jalb qilish bo'yicha raqobat muhitining yuzaga kelishiga asos bo'ladi. Undan tashqari chetdan jalb qilingan va qo'yilgan mablag'lar mutanosibligi banklarda depozitlarni jalb etishga qiziqishni kuchaytiradi va bu mablag'lardan unumli foydalanishga asos yaratadi. Tijorat bankning ikkinchi va asosiy tamoyillaridan biri bu haqiqatda mavjud bo'lgan mablag'lar chegarasida xizmat ko'rsatishdir.

Tijorat banki boshqa bank vakillik hisob raqamiga naqd pulsiz to'lovni amalga oshirish, boshqalarga kredit xizmatini ko'rsatish va vakillik hisob varag'ida qolgan qoldiq chegarasida naqd pullik operatsiyalarni bajarishi mumkin. Tijorat banklarining haqiqatda mavjud mablag'lar chegarasida faoliyat ko'rsatishi deganda, bankning nafaqat o'z resurs va kredit qo'yilmalarining mutanosibligi, balki bankning aktivlari bilan uning jalb qilingan mablag'lari o'rtasidagi mutanosibligini ta'minlashi tushuniladi. Bunda avvalambor, passivlar va aktivlar muddatlarining bir xilligi inobatga olinishi lozim. Binobarin, agar bank mablag'larni qisqa muddatga jalb etgan bo'lsa va bu mablag'larni o'zoq muddatli ssudalarga joylashtirsa, bankning majburiyatlari bo'yicha to'lovlarni o'z vaqtda amalga oshira olishi bir muncha muammolar bilan bog'liq bo'lishi, bu esa o'z navbatida bankning moliyaviy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bank aktivida risk darajasi yuqori bo'lgan ssudalar miqdorining ko'payishi, bankning resurslari hajmida o'z mablag'lar hissasining oshirilishini taqozo qiladi. Shunga ko'ra, bank faoliyatini tartibga soluvchi iqtisodiy normativlarni aniqlashda bank aktivlarining passivlarga mutanosib bo'lishini inobatga olish lozim. Bank qonun doirasida o'z resurslaridan mustaqil ravishda foydalanishi mumkin, lekin uning aktiv operatsiyalari hajmini ma'muriy taqiqlov usullari bilan chegaralash mumkin emas. Ma'muriy cheklovlar bir martalik va favqulodli hollarda qo'llanilishi mumkin. Bu cheklovlarni doimiy tarzda qo'llash bankning tijorat asoslarining bo'zilisiga olib keladi.

Shunga ko'ra, banklar faoliyatini tartibga solish uchun iqtisodiy me'yorlardan keng foydalaniladi. Tijorat banklarining jalb qilingan mablag'lar doirasida kredit resurslarini tashkil qilish va ishlash tamoyili bank faoliyatining poydevori hisoblanib, uning depozitlar jalb qilishga bo'lgan

qiziqishini oshiradi, passivlarni jalb qilish bo'yicha raqobat muhiti yuzaga kelishiga asos bo'ladi. Undan tashqari jalb etilgan va qo'yilgan mablag'larning mutanosibligi tamoyili banklarda depozitlarni jalb etishga qiziqishini kuchaytirish va bu mablag'lardan unumliroq foydalanishga qaratilgan.

Bu tamoyil asosida ishlash tijorat banklarni likvidligini oshirishga yordam beradi. Uchinchi tamoyil bu bankning to'la iqtisodiy mustaqilligidir. Bu tamoyilga asosan bank o'z va jalb etilgan mablag'lardan mustaqil foydalanishi, mijozlar va omonatchilarni o'zi mustaqil ravishda tanlashi, kredit siyosatini mustaqil to'zishi va amalga oshirishi, foiz stavkalarini mustaqil o'rnatishi va o'zgartirishi, daromadlarni mustaqil ravishda taqsimlashi va boshqa faoliyat turlarini mustaqil bajarishi mumkinligi ko'zda tutiladi. Banklar faoliyati to'g'risidagi amaldagi huquqiy-me'yorlarga asosan barcha tijorat banklari o'z fond va daromadlaridan iqtisodiy jihatdan mustaqil foydalanishlari mumkin.

Tijorat bankining soliq to'lagandan keyingi qolgan foydasi aksionerlarning umumiy yig'ilishi qaroriga muvofiq taqsimlanadi. Aksionerlarning umumiy yig'ilishi bankning har turligi fondlarga ajratmalarining norma va miqdorini, aktsiyalarga to'g'ri keluvchi dividend summasini belgilaydi. Majburiyatlari bo'yicha tijorat banki o'z mablag'lari va mol-mulki bilan javob beradi. Tijorat banki o'tkazadigan operatsiyalarning riskini o'z zimmasiga oladi. Uchinchi tamoyil asosida tijorat bank va mijoz munosabatlari yotadi, ya'ni bank ssuda berayotgan bozor mezonlaridan daromad, risk va likvidlik darajalaridan kelib chiqqan holda beradi.

Tijorat bank faoliyatini olib borishning to'rtinchi tamoyili bank faoliyatining tijoratlashuvi bo'lib, bunda banklarning tijorat ob'ekti vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'lari hisoblanadi. Bu pul mablag'lari bankka tegishli bo'lmagan bo'lsada, faoliyati davomida bank ularni o'z nomidan joylashtiradi. Bank tijorati kam investitsiya qilib ko'proq daromad olish tamoyiliga asoslangani uchun, uning majburiyatlarining passivlaridagi ulushi kam bo'lishi kerak. Tijorat banki kredit berish va investitsiyalarni moliyalashtirish jarayonida iloji boricha ko'p daromad olishni mo'ljallaydi. Undan tashqari bank faoliyatining xavfsizligi ham bank tijoratining asosidan biri hisoblanadi. Bank har doim risk bilan bog'liq faoliyat ko'rsatadi. Bank faoliyatida risk darajasi qancha kam bo'lsa va xavfsizligi yuqori bo'lsa, bankning daromadi ham shuncha ko'p bo'ladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida banklar faoliyatining yana bir muhim tamoyili shundaki, bank iqtisodiy tashkilot sifatida o'zining kapitali, daromadi bilan risk qilishi mumkin, lekin u mijozning daromadi yoki kapitali bilan risk qilishi mumkin emas.

Qisqacha qilib aytganda, bank faoliyati "hamma narsa mijoz uchun" degan tamoyilga asoslangan bo'lishi kerak. Bu tamoyil bank mijoz uchun to'laligicha javob berish zarurligini bildiradi, uning daromadini ta'minlaydi. Mijozlar tomonidan qaraganda bank har doim sherik tashkilot hisoblanadi. Sheriklik munosabatlari ikki tomonning o'zaro qiziqishlariga va roziliklariga asoslangan holda amalga oshirilishi lozimligi tufayli bank mijozlar manfaatini ta'minlashni birinchi o'ringa qo'yishi lozim. Tijorat banklari faoliyatining keyingi tamoyili bu banklar ko'rsatadigan xizmatlar va operatsiyalarning universallashtirish va diversifikatsiyasi bo'lib, banklar faoliyatining turli tarmoq va sohalarni qamrab olishini kam risklilik asosida yuqori daromad olishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Banklar qaysi mulk shakliga asoslanganligidan qat'iy nazar ularning faoliyati yuqoridagi tamoyillarga asoslanadi.

Oldingi paragrafda ta'kidlanganidek banklar aktsiyador jamiyat kabi ochiq turdagi yoki yopiq turdagi aktsiyador banklar bo'lishi mumkin. Aktsiyadorlar safiga kirish aktsiyalarni sotib olish yo'li bilan amalga oshiriladi. Huquqiy va jismoniy shaxslar banklarning aktsiyadorlarini sotib olishi va aktsiyadorlar bo'lishi mumkin. Ba'zi tijorat banklari paylar (badallar) hisobidan tashkil qilinishi mumkin. Bu turdagi banklarning qatnashchilari ham huquqiy va jismoniy shaxslar bo'lishi mumkin. Xususiy banklar-jismoniy shaxslarning pul mablag'lari hisobidan tashkil qilingan banklar hisoblanadi.

Bajaradigan operatsiyalariga qarab tijorat banklari universal va maxsus banklarga bo'linadi. Universal banklar xilma-xil operatsiyalar bajarish, xar xil xizmatlar amalga oshirish xususiyatiga ega bo'ladi.

Maxsus banklar ma'lum yo'nalishlarga xizmat ko'rsatib, o'z faoliyatini shu yo'nalishlarda yutuqlarga, samaradorlikka erishishga bag'ishlaydi. Bunday banklarga tarmoqlarga xizmat ko'rsatuvchi banklar, eksport-import operatsiyalarini olib boruvchi banklar, investitsiya banklari, ipoteka-zamin banklarini kiritish mumkin.

Joylashish belgisiga qarab tijorat banklar: xalqaro, respublika, mintaqaviy, viloyat banklariga bo'linishi mumkin. Tarmoqlarga xizmat ko'rsatishga qarab: sanoat, qurilish, qishloq xo'jalik, savdo va boshqa banklarga bo'linishi mumkin. Bozor iqtisodiyoti sharoitida banklarning roli, ularning iqtisodiyotga ta'siri o'sib bormoqda. Kredit muassislari, aholi, korxona, tashkilotlar, kompaniyalarning bo'sh pul mablag'larini yig'ish va joylashtirishdan tashqari, korxonalarining xo'jalik faoliyatini takomillashtirishga yordam beradi va korxonalar faoliyatini kuzatib borishi mumkin.

Banklar va uning krediti yordamida mavjud kapital tarmoqlar o'rtasida, ishlab chiqarish va muomala sohasi o'rtasida taqsimlanadi va qayta taqsimlanadi. Sanoat, transport, qishloq xo'jaligi sohasida qo'shimcha investitsiyaga bo'lgan talablarni moliyalashtirib, banklar xalq xo'jaligida progressiv yutuqlarga erishishni ta'minlashi mumkin.

Tijorat banklarining iqtisodiy roli uning faoliyat doirasining keng bo'lishiga olib keladi. Bu sababli tijorat banklari quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

- vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'larni yig'ish va ularni kapitalga aylantirish;
- korxona, tashkilotlar va aholini kreditlash;
- iqtisodiyotda hisob-kitoblar va to'lovlarni amalga oshirish;
- moliya-valyuta bozorida faoliyat ko'rsatish;
- iqtisodiy-moliyaviy axborotlar berish va maslahat xizmatlarini ko'rsatish va boshqalar.

10.2. Tijorat banklarining funktsiyalari. Tijorat banklari faoliyatini tashkil qilishning iqtisodiy va huquqiy asoslari.

Tijorat banklarining iqtisodiy mavqei faoliyat doirasining keng bo'lishiga olib keladi. Tijorat banklari quyidagi asosiy funktsiyalarni bajaradi.

1. Vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'larni yig'ish va ularni kapitalga aylantirish.
2. Korxona, tashkilotlar, davlat va aholini kreditlash;
3. muomalaga kredit pullar (muomalaning kredit vositalari) ni chiqarish.
4. Iqtisodiyotda hisob-kitoblar va to'lovlarni amalga oshirish.
5. Moliya - valyuta bozorida faoliyat ko'rsatish.
6. Iqtisodiy-moliyaviy axborotlar berish va konsultatsiya xizmatlarini ko'rsatish.

Banklar bo'sh pul mablag'larini yig'ish va ularni kapitalga aylantirish funktsiyasini bajara turib, mavjud bo'sh pul daromadlari va jamg'armalarni yig'adi. Jamg'aruvchi (bo'sh pul mablag'i egasi) o'z mablag'larini bankka ishonib topshirgani uchun va bank bu mablag'lardan foydalangani uchun ma'lum foiz hisobida daromad oladilar. Bo'sh pul mablag'lari hisobidan ssuda kapitali fondi vujudga keladi va bu fond xalq xo'jaligi tarmoqlarini kreditlash uchun ishlatiladi. Tijorat banklar faoliyatida asosiy o'rinni korxona, tashkilot-larni, aholini, davlatni kreditlash egallaydi. Kreditlash jarayonini tashkil qilishda bank moliyaviy vositachi rolini o'ynaydi. U bo'sh turgan mablag'larni jalb qiladi va o'z nomidan mijozlarga vaqtincha foydalanishga beradi. Bank krediti hisobidan xalq xo'ja-ligining muhim tarmoqlari – sanoat, qishloq xo'jaligi, savdo va boshqalar moliyalashtiriladi va ishlab chiqarishni kengaytirishga asos bo'ladi.

Muomalaga kredit pullarni chiqarish funktsiyasi tijorat bank-larini boshqa moliya institutlaridan ajratib turadi. Tijorat banklari deposit-kredit emissiya qilganida, ssudalar berganida, pul massasi oshadi va ssuda bankka qaytarilganda, muomaladagi pul massasi kamayadi. Tijorat banklari kredit pullarni yaratishning emitenti hisob-lanadi. Tijorat bank tomonidan mijozga berilgan kredit uning hisob raqamiga o'tkaziladi va bankning qarz majburiyati ortadi. Mijoz bu mablag'ning ma'lum qismini naqd pul shaklida hisob raqamidan olishi mumkin. Bu holda muomaladagi pul massasining miqdori oshadi.

Shuning uchun ham, Markaziy bank tijorat banklarining faoliyati ustidan nazorat olib boradi. Tijorat banklarining muhim funktsiyalaridan biri hisob-kitoblarni olib borishdir. Hisob-kitoblarni olib borishda bank mijozlar o'rtasida vositachi bo'lib xizmat qiladi. Tijorat banklari qimmatbaho

qog'ozlar chiqarish va joylash-tirish bilan ham shug'ullanishi mumkin. Tijorat banklari iqtisodiy ahvolni nazorat qilish jarayonida mijozlarga har xil axborotlar, maslahatlar berishi mumkin. Tijorat banklarining yuridik shaxs sifatida faoliyati omonatchilar, kreditorlar, umuman, davlat va jamiyat manfaatlariga jiddiy daxldor bo'lganligi tufayli uning tashkil topishi o'zoq davom etadigan jarayon hisoblanadi. Shu vaqt ichida bo'lg'usi ta'sischi o'rtasida o'zaro munosabatlar o'rnatiladi, bank ustav kapitali uchun zarur bo'lgan mablag'lar tayyorlanadi, rahbar shaxslar zarur hujjatlar tayyorlaydi, tegishli tekshiruvdan o'tkaziladi va hokazolar.

Tijorat banklarini tashkil etish va tugatishning huquqiy asoslari "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonunda ifodalangan. Shu qonunning 2-bobi "Banklarni tashkil etish va ular faoliyatini tugatish tartibi" deb nomlanib o'z ichiga 13 modda(7-19 moddalar)ni oladi. Banklar respublika hududida o'z faoliyatlarini Markaziy bank tomonidan beriladigan litsenziya asosida amalga oshiradilar. Banklarga litsenziya berish O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida", "O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida", "Aktsionerlik jamiyatlari va aktsiyadorlar huquqini himoya qilish to'g'risida"gi Qonunlar va boshqa qonunlari hamda bankga me'yoriy hujjatlarda belgilangan talablar asosida amalga oshiriladi. Tijorat banklarini tashkil qilish 11 fevral 1999 yilda qabul qilingan "Banklarni ro'yxatga olish va ularga litsenziya berish tartibi to'g'risida"gi 630-sonli Nizom asosida olib boriladi.

Ushbu nizomda O'zbekiston Respublikasi hududida banklarni ro'yxatga olish va ularga litsenziya berish tartibi hamda shartlari belgilab qo'yilgan bo'lib, tijorat banklari ochiq yoki yopiq turdagi aktsionerlik jamiyatlari shaklida tashkil etilishi mumkin. Ssuda kapitalisti o'z bo'sh kapitalini karzga bersa, bankirlar asosan chetdan jalb qilingan mablag'larga tayanadi. Ssuda kapitalistining daromadi ssuda foizi bulsa, bankirning daromadi - bank foydasi xisoblanadi. Banklar korxona, tashkilot, davlat muassasalari, axoli bo'sh pullarini jalb qilish orqali katta xajmdagi kapitalni o'z kullarida jamlaydilar va daromad keltiruvchi kapital xarakatini boshkarib boradilar. Banklarning yiriklashuvi va ular faoliyatining takomillashuvi ularning maxsus korxonalar - kredit muassasalariga aylanishiga olib keladi. Shunday qilib, bank faoliyati xalq xo'jaligi mavjud bo'lgan bo'sh mablag'larni jalb qilish va ssuda kapitalini taqsimlashni o'z ichiga oladi. Bank o'z faoliyati davomida ma'lum daromadga ega bo'ladi. Bu daromad bank jalb qilgan resurslarga yo'llaydigan foiz bilan joylashtirgan resurslari bo'yicha oladigan foiz urtasidagi farqdan iborat bo'ladi.

Bank tashkil etish jarayoni bir necha bosqichlarga bo'linishi mumkin. 1. Tayyorgarlik bosqichi. Bu davrda bank muassislari o'rtasida bank tashkil etishga kelishiladi, tashabbus guruhi tuziladi, har bir muassisning ustav kapitaliga qo'shilgan ulush miqdori belgilab olinadi, bankning ta'sis hujjatlari majmui tayyorlanadi, bankning nomi aniqlanadi, ta'sischi o'rtasidagi kelishuvlar dastlabki shartnoma tarzida rasmiylashtiriladi, uning asosida ta'sis shartnomasi tuziladi (FKning 43-moddasi, O'zbekiston Respublikasi «Xo'jalik jamiyatlari va shirkatlari haqida»gi Qonunning 3-moddasi) aktsiyadorlik tijorat banklarining muassislari bank davlat ro'yxatiga olinguniga qadar yuzaga kelgan majburiyatlar yuzasidan birgalikda javobgar bo'ladilar.

2. Bankni davlat ro'yxatidan o'tkazish bosqichi. Bu bosqich uch davrni o'z ichiga oladi: Bank ochish haqidagi ariza bilan O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankiga murojat qilish. Bunda arizaga quyidagi xujjatlar ilova qilinishi kerak:

- yangi tashkil etilayotgan bankni ta'sis etish bo'yicha xujjat;

- muassislar tomonidan imzolangan va ularning muhrlari bilan hamda notarial tartibda tasdiqlangan ta'sis shartnomasi. Ta'sis etuvchilar jismoniy shaxs bo'lganlarida ularning imzolari notarial tasdiqlanadi;

- muassis aktsiyadorlar yig'ilishi tomonidan tasdiqlangan va muassislar tomonidan uch nusxada imzolangan bank ustavi;

- bank tashkil etish haqidagi qaror, ustav kapitalining miqdori va ustavni tasdiqlash, bank kengashi, taftish komissiyasi va boshqaruvini saylash haqidagi qarorlarni o'z ichiga olgan bank kengashi raisi tomonidan tasdiqlangan ta'sis yig'ilishining bayonnomasi. Qayd etib o'tilgan hujjatlarning loyihalari Markaziy bankning banklarni litsenziyalash departamenti ma'qullaganidan keyingina imzolanadi va tasdiqlanadi. Bular tashqari, Markaziy bankka muassislar to'g'risidagi ma'lumotlar: bank kengashi a'zolari ro'yxati (kengash raisi, uning birinchi o'rinbosari) ko'rsatilgan

holda ushbu shaxslarning Markaziy bank talablariga muvofiq kelishlarini tasdiqlovchi ma'lumotlar, yangi tashkil etilayotgan bankning tashqiliy to'g'rilishi, ichki audit to'g'risidagi Nizomi, kredit siyosati to'g'risidagi Nizomi, biznes rejasi, ariza topshiruvchining muassislar nomidan ariza topshirish vakolatini tasdiqlovchi hujjat, tashkil etilayotgan joydagi Markaziy bank bosh boshqarmasining bank tashkil etishning maqsadga muvofiqligi haqidagi xulosasi, muayyan hududida bank tashkil etish mo'ljallanayotganligi haqida mahalliy hokimiyat va boshqaruv organlariga berilgan bildirishning nusxasi ham topshirilishi lozim. Tijorat banki filialini tashkil etish paytida ham ushbu hujjatlar (ta'sis hujjatlaridan tashqari) taqdim etilishi kerak bo'ladi.

Xorijiy kapital ishtirokidagi tijorat banki tashkil etilayotganda yuqorida ko'rsatib o'tilgan hujjatlarga qo'shimcha ravishda yana quyidagilar taqdim etilishi talab etiladi:

- tegishli xorijiy muassisning bank tashkil etishda ishtirok qilishi haqidagi qarori;

- nerezident bankning O'zbekiston Respublikasining chet eldagi konsullik muassasasi tomonidan tasdiqlangan ustavi;

- bank joylashgan mamlakat bank nazorat organi tomonidan muassis bank faoliyatini yuritish uchun litsenziyaga egaligi va xususan, qaytarib berish sharti bilan o'z mamlakatida pul depozitlari va boshqa boyliklarni qabul qilish huquqiga egaligini tasdiqlovchi xat;

- bank nazorati organining muassis bankning o'zi joylashgan va ro'yxatdan o'tkazilgan joyda nazorat ostida ekanligi haqidagi yozma tasdiqnoma;

- muassis bankning oxirgi uch moliya yili uchun to'zilan, auditorlik firmasi tasdiqlagan yillik hisobotlari, shu jumladan, foyda va zararlar haqidagi konsolidatsiyalangan balansi va hisoboti;

- bank nazorati organi muassis bank tashkil etayotgan bankning ustav kapitalida ishtirok etishi uchun bergan yozma ruxsatnoma yoki bunday ruxsatnoma muassis bank mansub bo'lgan davlatning qonun hujjatlariga muvofiq talab etilmasligining yozma tasdig'i. Faoliyat yuritib turgan banklar ustav kapitalidagi hissa xorijiy shaxslar tomonidan sotib olinayotganda ham ushbu hujjat xorijiy shaxs tomonidan Markaziy bankka taqdim etilishi lozim bo'ladi. Bo'lardan tashqari, xorijiy muassislar O'zbekiston Respublikasida yangi tashkil etilayotgan yoki faoliyat yuritayotgan banklarning ustav kapitalida ishtirok etgan taqdirda;

- xorijiy nerezidentning to'lovga qobiliyatligi to'g'risida unga xizmat ko'rsatuvchi bank tomonidan berilgan tasdiqnoma;

- O'zbekiston Respublikasi hududida bank tashkil etilishida ishtirok etish uchun mazkur mamlakat nazorat organining roziligi;

- muassis mansub mamlakatning savdo reestridan ko'chirma yoki yuridik maqomini tasdiqlovchi boshqa muqobil hujjat. Xorijiy kapital ishtirokidagi banklarda bank kengashining kamida bitta a'zosi O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lishi lozim. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki bank tashkil etish uchun zarur bo'lgan barcha zarur hujjatlarni talab qilishga haqli bo'ladi. Taqdim etilgan hujjatlar Markaziy bank tomonidan ikki oy muddat ichida ko'rib chiqilishi kerak. Markaziy bank bank faoliyati bilan shug'ullanishi uchun dastlabki ruxsatnoma berish masalasini hal etish jarayonida tashkil etilayotgan bank muassislarining moliyaviy imkoniyatlari va nufuziga, bank rahbarligiga taklif etilayotgan shaxslarning kasbiy mahoratiga, biznes va moliyaviy reja ko'rsatkichlariga, tashkil etilayotgan bankning binolar va uskunalar bilan ta'minlanganlik darajasiga ham e'tibor qarataadi.

10.3. Tijorat banklari faoliyatini litsenziyalash. Tijorat banklarining tashqiliy tuzilishi.

Markaziy bank tijorat banklari faoliyatini nazorat qilish funktsiyasini amalga oshirishda quyidagi vazifalarni bajaradi:

- bank faoliyatini olib borishga litsenziyalar berish

- banklar xisobotlarini tekshirish, joylarda tekshirishlar o'tkazish,

- bank operatsiyalarini bajarishda normalarga rioya qilishni nazorat qilish. Bank faoliyatini olib borishga litsenziya (ruxsat) berish orqali markaziy bank tashkil qilinayotgan kredit institutining bank faoliyatini olib borish imkoniyatlarini aniqlaydi. Markaziy bank tijorat banklari amalga oshiradigan operatsiyalarni tekshirish, ichki audit xolatiga baxo berish xuquqiga ega.

Bunda avvalom bor tijorat banklarining aktivlari: kreditlar va kimmabaxo qog'ozlar holati, banklarning likvidiligi va barqarorligi tekshiriladi. Tekshirish utkazishdan asosiy maksad:

- bankning moliyaviy xolatiga obektiv baxo berish,
- bankni boshkarish sifatiga va uning raxbari faoliyatiga baxo berish,
- bankning moliyaviy axvolini va uning bagkaradigan operatsiyalarining samaradorligini ta'minlash bo'yicha choralar ishlab chikish,

- bank faoliyatining mavjud qonunlar va normativ xujjatlarga muvofiq olib borilishini ta'minlash va boshqalardan iborat. Markaziy bank yana tijorat banklarining olib boradigan operatsiyalarining norma bo'yicha bajarilishini nazorat qilib boradi Tijorat banklarining yuridik shaxs sifatida faoliyati omonatchilar, kreditorlar, umuman, davlat va jamiyat manfaatlariga jiddiy daxldor bo'lganligi tufayli uning tashkil topishi o'zoq davom etadigan jarayon hisoblanadi. Shu vaqt ichida bo'lg'usi ta'sischilar o'rtasida o'zaro munosabatlar o'rnatiladi, bank ustav kapitali uchun zarur bo'lgan mablag'lar tayyorlanadi, rahbar shaxslar zarur hujjatlar tayyorlaydi, tegishli tekshiruvdan o'tkaziladi va hokazolar.

Tijorat banklarini tashkil etish va tugatishning huquqiy asoslari "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonunda ifodalangan. Shu qonunning 2-bobi "Banklarni tashkil etish va ular faoliyatini tugatish tartibi" deb nomlanib o'z ichiga 13 modda(7-19 moddalar)ni oladi . Banklar respublika hududida o'z faoliyatlarini Markaziy bank tomonidan beriladigan litsenziya asosida amalga oshiradilar. Banklarga litsenziya berish O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida", "O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida", "Aksiонерlik jamiyatlari va aktsiyadorlar huquqini himoya qilish to'g'risida"gi Qonunlar va boshqa qonunlari hamda bankka me'yoriy hujjatlarda belgilangan talablar asosida amalga oshiriladi. Tijorat banklarini tashkil qilish 11 fevral 1999 yilda qabul qilingan "Banklarni ro'yxatga olish va ularga litsenziya berish tartibi to'g'risida"gi 630-sonli Nizom asosida olib boriladi. Ushbu nizomda O'zbekiston Respublikasi hududida banklarni ro'yxatga olish va ularga litsenziya berish tartibi hamda shartlari belgilab qo'yilgan bo'lib, tijorat banklari ochiq yoki yopiq turdagi aktsionerlik jamiyatlari shaklida tashkil etilishi mumkin. Bank operatsiyalarini litsenziyalashga bo'lgan zarurat bankni mamlakat iqtisodiy to'lov qobiliyatiga ta'sir etishi bilan bog'liq. Bank operatsiyalarini o'tkazuvni amalga oshirishi va ro'yxatga olinishi lozim. Tijorat bankini tashkil etilishida unga litsenziya berilgandan keyin u litsenziya asosida bank operatsiyalarini o'tkazish huquqiga ega bo'ladi. Agar, bank O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan belgilangan bank operatsiyalarini litsenziya olish uchun ro'yxatdan o'tmay faoliyat ko'rsatsa, bu operatsiyalar qonunga xilof deb topiladi va javobgarlikka tortiladi. Tijorat banki O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankida davlat ro'yxatidan o'tgandagina tashkil etilgan deb hisoblanadi va yuridik shaxs statusini oladi.

Yuridik va jismoniy shaxslar tijorat bankini ta'sis etuvchilari hisoblanadi va ular bank hamda uning ustav kapitalini shakllantirishda ishtirok etadilar. O'zbekiston Respublikasi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonunga asosan bank ustav kapitalini shakllantirishga davlat hokimiyat organlari, jamoa birlashmalari, jamoa fondlar mablag'lari, shuningdek kreditga olingan mablag'lar va garovga olingan mablag'lardan foydalanish man etiladi. Bank ta'sischilari o'z zimmasiga tegishli hujjatlarni rasmiylashtirish, ustav kapitalini shakllantirish, material-texnik bazani yaratish, mijozlar ko'lamini aniqlash, o'tkaziladigan bank operatsiyalar turini aniqlash va boshqa qator masalalarni hal etishlari lozim. Ta'sischilar ta'sis shartnomasi yoki aktsioner jamiyatni to'zish shartnomasini rasmiylashtiradilar. Bu shartnomada bank boshqaruv shakli, ustav kapitalining taxminiy miqdori va ta'sischilarning ustav kapitalidagi hissalar ulushi aniqlanadi. Shartnomada tomonlar majburiyati, huquqlari va boshqalar aks ettiriladi. Bankni O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan ro'yxatga olish va litsenziyalash tegishli talablar amalga oshirilgandan keyin bir oy muddat ichida hal etiladi. Banklarni mulkchilikning har qanday shakli asosida aktsiyadorlik jamiyati tarzida tashkil etish mumkin.

Har qanday yuridik va jismoniy shaxslar bank muassislari sifatida ishtirok eta oladilar. Har bir aktsiyadorning ustav kapitalidagi ulushi "Banklarni ro'yxatga olish va ularga litsenziya berish tartibi to'g'risida"gi Nizomda ko'rsatilishicha 2000 yilning 1 yanvaridan boshlab ustav kapitali umumiy miqdorining 20 %, 2001 yilning 1 yanvaridan boshlab 13% , 2002 yilning 1 yanvaridan boshlab 7%

dan oshmasligi belgilangan. Shuningdek banklarning boshqa banklar ustav kapitalida ishtirokiga ruxsat etilmaydi (ammo sho`ba banklar tashkil etish bundan mustasno). Banklarning aksiyalarini olish qonun hujjatlarida alohida ko`rsatiladi. Bank muassislarining muhim xususiyatlaridan biri shundan iboratki, bank aksiyadorlari tarkibidan u ro`yxatga olingan kundan boshlab bir yil mobaynida chiqib ketish huquqiga ega emaslar. Har qanday yuridik shaxs singari banklar ustaviga ega bo`lishlari va o`z ustavlari asosida faoliyat ko`rsatishlari kerak. Bank ustavida quyidagi moddalar o`z aksini topgan bo`lishi kerak: -bankning (to`la va qisqartirilgan) nomi va joylashgan (pochtA.manzili; -bank ko`rsatadigan operatsiyalari ro`yxati; -ustav kapitalining miqdori, muassislar ro`yxati va ularning ustav kapitalidagi ulushlarining taqsimlanishi; -bankning boshqaruv organlari, ularni tashkil etish tartibi, ularning vakolatlari hamda vazifalari haqidagi ma`lumotlar; -bank auditi tartibi, shuningdek, buxgalteriya hisobi xalqaro standartlariga muvofiq belgilangan hisobotlar va auditorlik dasturlarining maqsadlari ko`rsatmalari. Bo`lardan tashqari bank ustavida boshqa qonun xujjatlarida nazarda tutilgan ma`lumotlar ham bo`lishi kerak.

Qonunda ko`rsatilishicha, kreditga va garovga olingan mablag`lardan va soliqqa jalb etilgan mablag`lardan bankning ustav kapitalini shakllantirish mumkin emas. Ammo alohida olingan xollarda, qonunlarda ko`rsatilgan bo`lsa, byudjet mablag`laridan foydalanishga ruxsat berish mumkin.

Markaziy bank tomonidan bank operatsiyalarini amalga oshirish uchun berilgan litsenziyani bekor qilish uchun mavjud litsenziyani shunday holatga keltirish ancha murakkab huquqiy tadbir bo`lib, tijorat banklari faoliyatining to`xtashi va tugatishida muhim asosdir. Bank faoliyatini to`xtatish va banklarni tugatish "Banklar va bank faoliyati to`g`risida"gi Qonunda hamda Markaziy bankning 240- sonli "Banklarni tugatish tartibi to`g`risida"gi Nizomda ko`rsatib o`tilgan. Jumladan bank quyidagi hollarda o`z faoliyatini to`xtatadi: aksiyadorlar yig`ilishining qaroriga ko`ra, Markaziy bank litsenziyani qaytarib olganda, bankrot deb e`lon qilinganda o`z faoliyatini to`xtatgan bank Markaziy bank tomonidan banklarni Davlat ro`yxatiga olish daftaridan chiqariladi. Uni faoliyati to`xtatilganligi matbuotda e`lon qilinadi. Faoliyatni to`xtatish va uni tugatish tartibi nizomda belgilab berilgan. Qonunda ko`rsatilishicha, kreditga va garovga olingan mablag`lardan va soliqqa jalb etilgan mablag`lardan bankning ustav kapitalini shakllantirish mumkin emas. Ammo alohida olingan xollarda, qonunlarda ko`rsatilgan bo`lsa, byudjet mablag`laridan foydalanishga ruxsat berish mumkin. Bank tashkil etilganiga qadar, ya`ni u davlat ro`yxatidan o`tkazilgunicha uning nomidan amalga oshirilgan bank operatsiyalari haqiqiy hisoblanmaydi. Bank ro`yxatidan o`tkazilganidan keyin o`n kunlik muddat ichida soliq tortishni tashkil etish uchun moliya-soliq organiga zarur hujjatlarni taqdim qilish zarur. Bank ustaviga qo`shimcha va o`zgartishlar kiritish uchun bank aksiyadorlar yig`ilishi yoki muassislarining qaroriga muvofiq belgilangan tartibda O`zbekiston Respublikasi

Markaziy bankiga murojaat qilinadi va quyidagi xujjatlar:

- ustavga o`zgarishlar kiritish haqida bank kengashi raisi imzolagan iltimosnoma; - bank aksiyadorlarining ustaviga o`zgarish va qo`shimcha kiritish haqidagi majlisi bayoni (3-nusxada);
- bank kengashi raisi imzolagan ustaviga kiritilgan o`zgarish va qo`shimchalar ro`yxati (3 nusxada).taqdim etiladi.

10.4. Jamiyatda vaqtinchalik bo`sh pul mablag`larining yuzaga kelishi. Pul mablag`larini tijorat banklarida to`planishi.

Ssuda kapitalisti o`z bo`sh kapitalini karzga bersa, bankirlar asosan chetdan jalb qilingan mablag`larga tayanadi. Ssuda kapitalistining daromadi ssuda foizi bulsa, bankirning daromadi - bank foydasi xisoblanadi. Banklar korxona, tashkilot, davlat muassasalari, axoli bo`sh pullarini jalb qilish orkali katta xajmdagi kapitalni o`z kullarida jamlaydilar va daromad keltiruvchi kapital xarakatini boshkarib boradilar. Banklarning yiriklashuvi va ular faoliyatining takomillashuvi ularning maxsus korxonalar - kredit muassasalariga aylanishiga olib keladi. Shunday qilib, bank faoliyati xalq xo`jaligi mavjud bo`lgan bo`sh mablag`larni jalb qilish va ssuda kapitalini taqsimlashni o`z ichiga oladi. Bank

o'z faoliyati davomida ma'lum daromadga ega bo'ladi. Bu daromad bank jalb qilgan resurslarga yo'llaydigan foiz bilan joylashtirgan resurslari bo'yicha oladigan foiz o'rtasidagi farqdan iborat bo'ladi.

Banklar bajaradigan funktsiyalar ularning bajaradigan vazifalariga qarab turli xil bulishi mumkin. Bu mavzuda biz banklarga taaluqli bo'lgan umumiy funktsiyalar tug'risida gapirib o'tmoqchimiz. Keyingi mavzularda biz aloxida-aloxida olingan holda birinchi va ikkinchi zveno banklarining funktsiyalari to'g'risida fikr yuritamiz. Shunday qilib, bank tizimi miqyosida olib qaraydigan bo'lsak banklar quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

- vaqtincha bo'sh turgan mablag'larni yig'ish va kapitalga aylantirish;
- kredit munosabatlarida vositachilik qilish;
- to'lov jarayonlarida vositachilik qilish;
- muomalaga kredit vositalarini chiqarish.

Xalq xujaligidagi vaqtincha bo'sh turgan mablag'larni yigish va ularni kapitalga aylantirish - banklarning ilk funktsiyalaridan biri xisoblanadi. Bu funktsiyaning amalga oshirilishi natijasida bir tomondan, xuquqiy va jismoniy shaxslar jalb qilingan mablag'lari bo'yicha ma'lum miqdorda daromadga ega bo'ladilar, ikkinchi tomonidan bu mablag'lar banklarning kreditlash qudratini tashkil qiladi va bu resurslarga asoslangan holda banklar ssuda operatsiyalarini olib boradi. Vaqtincha bo'sh mablag'lar banklar ishtirokisiz bir korxona (tarmoq) tomonidan ikkinchi korxona (tarmoq)ga vaqtincha foydalanishga beriladigan bulsa, bu munosabatlarni tashkil qilishda ma'lum qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin:

birinchidan, kreditga suralayotgan summa bilan kreditga berilishi mumkin bo'lgan summa o'rtasida nomutannosiblik bo'lishi mumkin;

ikkinchidan, ortiqcha bo'sh mablag'ga ega bo'lgan korxonaning mablag'larni vaqtincha foydalanishga beradigan muddati mablag' zarur bo'lgan korxonani qanoatirmasligi mumkin;

uchinchidan, banklar ishtirokisiz korxonalarni tug'ridan tug'ri kreditlashda qarz beruvchi qarz oluvchi korxonaning moliyaviy axvolini tuliq urgana olmasligi mumkin. Qarz oluvchining to'lovga layoqatsiz bo'lishi kreditor korxonaning xam moliyaviy axvolining yomonlashuviga va boshqa salbiy xollarga olib kelishi mumkin. Xalk xujaligidagi barcha bo'sh mablag'larning bank tomonidan yigilishi natijasida vujudga keladigan kredit resurslar xisobidan qarz oluvchi korxonaga zarur bo'lgan summada, zarur bo'lgan muddatda kredit berishga imkoniyat yaratadi. Tijorat banklarining to'lov operatsiyalari orqali pul aylanmasining tartibga solinishi. Iktisodiy rivojlanishining usishi bank kreditining tsullanilish kulamini kengaytirib boradi. Kredit faqatgina har kunlik faoliyat bilan bogliq ishlab chiqarish va muomala jarayonining qisqa muddatli extiyohlari uchun emas, balki uzoq muddatga kapitalga bo'lgan extiyojni qoplashga yo'naltiriladi. 60-yillardan boshlab banklar yirik mijozlarga xizmat ko'rsatishga ixtisoslasha bordi. Bu maqsadni amalga oshirish uchun banklar mablag'larni jalb qilish miqyosini, iste'mol uchun kreditlar berish ko'lamini kengaytirdi. To'lovlarda vositachilik funktsiyasida banklar o'z mijozlarining topshirig'iga asosan to'lov jarayonlarini amalga oshiradi, hisob varaqlariga mablag'larni qabul qiladi, pul tushumlarining xisobini olib boradi, mijozlarga pul mablag'larini beradi. Xisob-kitoblarning bank orkali olib borilishi muomala xarajatlarining kamayishiga olib keladi. Mijoz mamlakat ichida va boshqa. mamlakat bilan qiyinchiliksiz o'z mablag'larini bank orqali o'z hisob varaqasidan boshqa korxona xisob varaqasiga yoki boshqa mamlakat bankiga o'tkazishi mumkin. Muomalaga kredit vositalarini chiqarish. Bank kreditining manbai faqat vaqtincha bo'sh mablag'lar va kapital bo'lib -qolmasdan, kredit asosida chek-depozit emissiyasi xam amalga oshiriladi. Bank tomonidan beriladigan kredit mikdori mavjud jamg'armalardan ko'p bo'lsa, bank chek-depozit emissiyasini amalga oshirishi mumkin. Undan tashqari, kredit yordamida muomalaga naqd pullar banknotalar chiqariladi. Bank kredit pullar chiqarish depozitlar yaratish yo'li bilan to'laqonli pullar o'rnini bosuvchi kredit vositalarini vujudga keltiradi.

11-ma'ruza: Tijorat banklarining aktiv va passiv operatsiyalari

Reja:

- 11.1. Tijorat banklarining aktiv operatsiyalari va ularni amalga oshirish asoslari.
- 11.2. Tijorat banklarining passiv operatsiyalari. Tijorat banklari passivlarining barqarorligi.
- 11.3. Tijorat banklarining aktiv operatsiyalari.
- 11.4. Banklarning qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiriladigan investitsion operatsiyalari.

11.1. Tijorat banklarining aktiv operatsiyalari va ularni amalga oshirish asoslari.

Banklar o'rta asrlarda puldorlar tomonidan pulni qabul qilish va boshqa davlat, shaxar puliga almashtirib berish asosida kelib chiqqan. Keyinchalik puldorlar o'z bo'sh turgan mablag'laridan foyda olish maqsadida ularni vaqtincha foydalanishga mablag' zarur bo'lgan korxonalarga ssudalar berishgan. Mobilizatsiyalashgan pul mablag'lari banklar mijozlarini kreditlash uchun va tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishni qo'llab quvvatlash uchun foydalanadi. Daromad olish maqsadida bank resurslarini joylashtirish bilan bog'liq bo'lgan operatsiyalar banklarning aktiv operatsiyalari deyiladi.

Veksel operatsiyalari veksellarni qayd yoki hisobga olish bo'yicha operatsiyalar va veksellar bo'yicha ssudalar berish operatsiyalariga bo'linadi. Markaziy bankning xududiy boshqarmalarida berilgan veksellarni qayta hisobdan o'tkazishi mumkin. Vekselni hisobga olib bank uning vaqtinchalik egasi bo'ladi va vekselni emitent qilgan yoki uni hisobga olish uchun taqdim qilgan shaxsga ma'lum miqdorda pul to'laydi. Bu operatsiya uchun bank mijozdan qayd etish foizi yoki diskont deb ataluvchi ma'lum foiz undiradi.

Diskont – bu vekselni ko'rsatilgan summa bilan veksel egasiga to'lanadigan summa o'rtasidagi farqdir. Bozor iqtisodiyoti va jaxon xo'jaligi rivojlanishi bilan bank tizimi xam rivojlana bordi. Xozirgi sharoitda banklar tobora ko'proq fakat sof bank operatsiyalarini bajaradigan emas.

Tijorat banklari quyidagi aktiv operatsiyalarni bajaradi:

aktiv ssuda operatsiyalari;

bank xizmatlari va vositachilik operatsiyalari;

bankning o'z mablag'lari xisobidan amalga oshiradigan operatsiyalar va boshqalar. Shu bilan birga banklar moliyaviy xizmatlar ko'rsatadigan moliyaviy muassasalarga aylanmoqda, bu bank balansida aks ettirilmaydi, lekin juda katta daromad keltiradi. Masalan: banklar valyuta operatsiyalarini bajarganda sarroflar brokerlar sifatida maydonga chiqadilar va katta miqdorda vositachilik xaqi oladilar.

Tijorat banklarning samarali faoliyatini ta'minlash maqsadida bank nazorati va monitorngini amalga oshirish, tijorat banklari faoliyatini boshqarish usullarini takomillashtirish va xalqaro talablarga moslash, yangi schetlar tizimiga o'tish, chet el banklarining shu'balarini ochish, to'lov tizimini takomillashtirish, tijorat banklarning qimmatbaxo qog'ozlar bilan operatsiyalarini rivojlantirish, pul va valyuta bozorida banklarning aktiv faoliyatini ta'minlash kabi dolzarb masalalar hozirgi kunda mustaqil bank tizimining rivojlanishi tufayli o'z yechimini topmoqda. Xalq xo'jaligidagi vaqtincha bo'sh turgan mablag'larni yig'ish va ularni kapitalga aylantirish banklarning ilk funktsiyalaridan biri xisoblanadi.

Bu funktsiyaning amalga oshirilishi natijasida bir tomondan, xuquqiy va jismoniy shaxslar jalb qilingan mablag'lari buyicha ma'lum miqdorda daromadga ega bo'ladilar, ikkinchi tomonidan bu mablag'lar banklarning kreditlash qudratini tashkil qiladi va bu resurslarga asoslangan holda banklar ssuda operatsiyalarini olib boradi. Vaqtincha bo'sh mablag'lar banklar ishtirokisiz bir korxona (tarmok) tomonidan ikkinchi korxona (tarmok)ga vaqtincha foydalanishga beriladigan bo'lsa, bu munosabatlarni tashkil qilishda ma'lum qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin:

birinchidan, kreditga so'ralayotgan summa bilan kreditga berilishi mumkin bo'lgan summa o'rtasida nomutannosiblik bo'lishi mumkin;

ikkinchidan, ortiqcha bo'sh mablag'ga ega bo'lgan korxonaning mablag'larni vaqtincha foydalanishga beradigan muddati mablag' zarur bo'lgan korxonani qoniqtirmasligi mumkin;

uchinchidan, banklar ishtirokisiz korxonalarni to'g'ridan to'g'ri kreditlashda qarz beruvchi qarz oluvchi korxonaning moliyaviy axvolini to'liq o'rgana olmasligi mumkin. Qarz oluvchining to'lovga layoqatsiz bo'lishi kreditor korxonaning xam moliyaviy axvolining yomonlashuviga va

boshqa salbiy xollarga olib kelishi mumkin. Xalq xo'jaligidagi barcha bo'sh mablag'larning bank tomonidan yigilishi natijasida vujudga keladigan kredit resurslar hisobidan qarz oluvchi korxonaga zarur bo'lgan summada, zarur bo'lgan muddatda kredit berishga imkoniyat yaratadi. Undan tashqari bank korxonalarning to'lovga layoqatliligini xar tomonlama tahlil qilishi, ularning moliyaviy ahvolini baxolab bera olishi mumkin. Iqtisodiy rivojlanishining o'sishi bank kreditining to'lanilish ko'lamini kengaytirib boradi.

Kredit faqatgina har kunlik faoliyat bilan bogliq ishlab chiqarish va muomala jarayonining qisqa muddatli ehtiyojlari uchun emas, balki uzoq muddatga kapitalga bo'lgan ehtiyojni qoplashga yo'naltiriladi. 60-yillardan boshlab banklar yirik mijozlarga xizmat ko'rsatishga ixtisoslasha bordi. Bu maqsadni amalga oshirish uchun banklar mablag'larni jalb qilish miqyosini, iste'mol uchun kreditlar berish ko'lamini kengaytirdi. To'lovlarda vositachilik funktsiyasida banklar o'z mijozlarining topshirig'iga asosan to'lov jarayonlarini amalga oshiradi, xisob varaqlariga mablag'larni qabul qiladi, pul tushumlarining xisobini olib boradi, mijozlarga pul mablag'larini beradi.

Xisob kitoblarning bank orqali olib borilishi muomala xarajatlarining kamayishiga olib keladi. Mijoz mamlakat ichida va boshqa mamlakat bilan qiyinchiliksiz o'z mablag'larini bank orqali o'z xisob varaqasidan boshqa korxona xisob varaqasiga yoki boshqa mamlakat bankiga o'tkazishi mumkin.

Muomalaga kredit vositalarini chiqarish. Bank kreditining manbai faqat vaqtincha bo'sh mablag'lar va kapital bo'lib qolmasdan, kredit asosida chek depozit emissiyasi xam amalga oshiriladi.

Bank tomonidan beriladigan kredit miqdori mavjud jamg'armalardan ko'p bo'lsa, bank chekdepozit emissiyasini amalga oshirishi mumkin. Undan tashqari, kredit yordamida muomalaga naqd pullar banknotalar chiqariladi.

Bank kredit pullar chiqarish depozitlar yaratish yo'li bilan to'laonli pullar o'rmini bosuvchi kredit vositalarini vujudga keltiradi. Banklar o'rta asrlarda puldorlar tomonidan pulni qabul qilish va boshqa davlat, shaxar puliga almashtirib berish asosida kelib chiqqan.

Keyinchalik puldorlar o'z bo'sh turgan mablag'laridan foyda olish maqsadida ularni vaqtincha foydalanishga mablag' zarur bo'lgan korxonalarga ssudalar berishgan. Bu pul almashtiruvchi puldorlarning bankirlarga aylanishiga olib kelgan. Oxirgi yillarda Respublikaning ko'pgina tijorat banklari yuqori foyda olish maqsadida, davlatning xazina majburiyatlarini ko'p miqdorda sotib olishdi. Chunki qimmatli qog'ozlarning bu turi bankka kafolatlangan daromad keltiradi.

Hozirgi kunda tijorat banklari tomonidan berilayotgan kreditlarning ta'minoti sifatida ko'chmas mulk, boshqa bank yoki sug'urta tashkilotining sug'urta kafolati ham qabul qilinishi mumkin. Tijorat banklarining aktiv operatsiyalari ichida kreditlash jarayoni asosiy o'rinni egallaydi. Tijorat banklari aktiv operatsiyalarining yana bir turi fond operatsiyalaridir. Turli qimmatli qog'ozlar uning ob'ekti bo'lib xizmat qiladi.

Banklarning qimmatli qog'ozlar bo'yicha operatsiyalarining 2 turi ko'proq qo'llaniladi. Bular qimmatli qog'ozlarni kreditning ta'minlanganligi uchun qabul qilish yo'li bilan ssudalar berish va ularni bank tomonidan o'z hisobiga sotib olish yo'li bilan operatsiyalar o'tkazish.

Qimmatli qog'ozlar ta'minoti bo'yicha ssudalar ularning to'liq bozor kursi qiymati bo'yicha emas, balki ularning ma'lum bir qismi (60-80%) bo'yicha beriladi. Qimmatli qog'ozlar soxta kapitalni ifodalasada, ular bo'yicha ssudalar haqiqiy tovar ishlab chiqarish bilan bog'langan jarayonga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, qimmatli qog'ozlardagi bank investitsiyalari ham mavjud bo'lib, bu holda bank turli emitentlardan qimmatli qog'ozlarni sotib oladi va bank qimmatli qog'ozlar portfeli vujudga keladi.

Bank tomonidan qimmatli qog'ozlarning xarid qilinishidan maqsad – bu qimmatli qog'ozlarni keyinchalik qayta sotish yoki kapitalning o'zoq muddatga qo'yilishi yo'li bilan foyda olishdan iborat.

11.2. Tijorat banklarining passiv operatsiyalari. Tijorat banklari passivlarining barqarorligi.

Passiv operatsiyalar bu bank resurslarini shakllantirilishi bilan bog'liq operatsiyalardir. Passiv operatsiyalar aylanmadagi bo'lgan, yangi resurslar jalb qilish (orqali) natijasida banklarning aktiv operatsiyalarini amalga oshirishga imkoniyat yaratiladi. Tijorat bank faoliyatini tashkil qilishning ilk bosqichi, ular passiv operatsiyalarini amalga oshirish hisobiga resurslarini shakllantirishdan iborat.

Tijorat banki mustaqil faoliyat yurituvchi sub'ekt sifatida o'z faoliyatini boshlashi uchun zarur bo'lgan talablardan biri, bu bankning talab darajasidagi o'z potentsiallariga ega bo'lishidir.

Shu bois banklar faoliyatini olib borish avvalo yetarli miqdordagi bank resurslarining mavjud bo'lishini taqozo etadi.

Har qanday tijorat banklarning passiv operatsiyalarining samarali boshqarib borilishi bank resurslarining mukammal tashkil qilinishi va tejamlilashiga zamin yaratadi. Hosil qilingan resurslar tijorat banklarning tijorat va xo'jalik faoliyatini ta'minlash uchun ishlatiladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tijorat banklarining passiv operatsiyalari, uning tarkibi va hajmini oshirishda uni samarali boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tijorat banklarining resurs bazasini shakllantirish nafaqat yangi mijozlarni jalb etish, balki resurslar manbalari tuzilmasini doimiy ravishda o'zgartirib turishni ham o'z ichiga olgan holda, bank aktivlari va passivlaridan oqilona foydalanishning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Tijorat bank passivlaridan samarali foydalanish passiv operatsiyalarini asosini tashkil qiluvchi, xususan, kapitalini oshirish, depozit siyosatining oqilona yuritish, asosiy strategik va taktik yo'nalishlarini belgilashdan iborat bo'ladi.

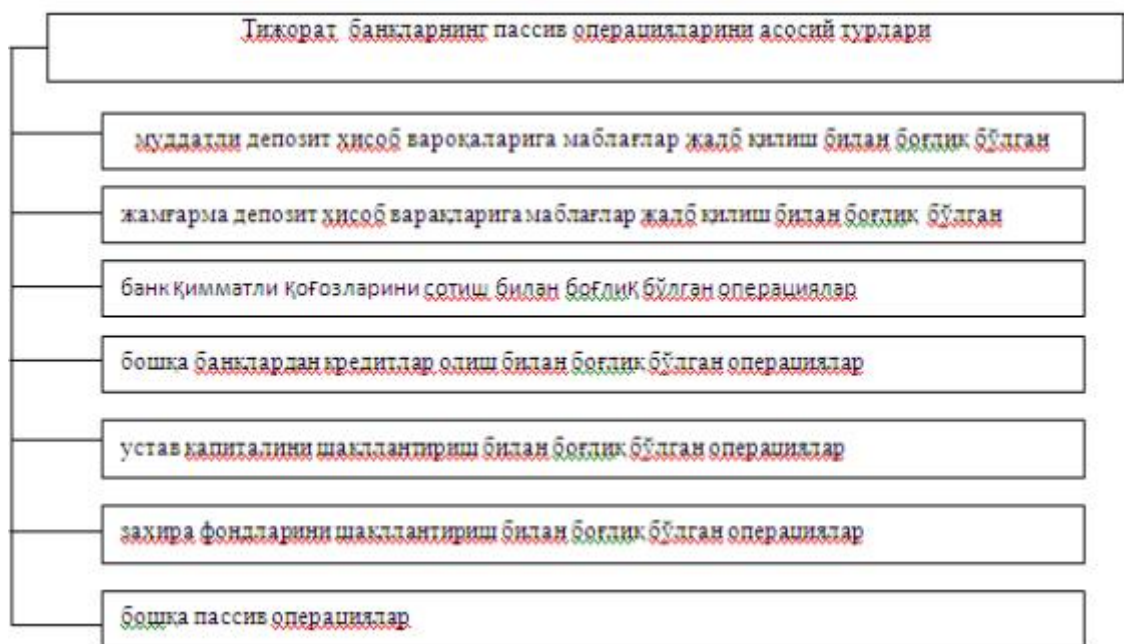
Tijorat bank resurslari bizga ma'lumki passiv operatsiyalarni natijasida shakllanadi. Bankning passiv operatsiyalari – bankning o'z va jalb qilingan mablag'larini ustida amalga oshirilgan amaliyotlarda yuzaga keladi. Moliya kredit lug'atlarda berilishicha, banklarning passiv operatsiyalari bu – «Banklar kredit va boshqa aktiv amaliyotlarni bajarish uchun o'z resurslarini shakllantirish operatsiyalari»dir.

Xalqaro bank amaliyotida passiv operatsiyalarning quyidagi to'rtta shaklidan keng foydalaniladi:

- a) banklarning foydasidan fondlarni shakllantirish va ularni ko'paytirishga ajratmalar;
- b) depozit operatsiyalar;
- c) yuridik shaxslardan olingan kredit resurslar;

E. qimmatli qog'ozlar, pul biletlar va tangalarni muomalaga chiqarish (emissiya).

f) Tijorat banklarining passiv operatsiyalari deganda, ularni resurs bazasini shakllantirish bilan bog'liq operatsiyalari tushuniladi.

7-rasm. Tijorat banklari passiv operatsiyalari tarkibi

Bank tizimi faoliyati davlatning iqtisodiy xolati bilan o'zviy xolda bog'lik va unga o'ziga yarasha ta'sir ko'rsatadi, ayniqsa hozirgi bozor iqtisodiga o'tish sharoitida, mamlakatdagi moliya – kredit tizimining tashkil etilganligi, iqtisodiy tsikllarning barqarorligini bank faoliyati ko'rsatkichlari orqali ko'rishimiz mumkin. Banklarning iqtisodiy faoliyatidan kelib chiqadigan bo'lsak bank faoliyatida xam o'ziga yarasha xtiyojlar va talablar mavjud.

Bank passivlarini ikkita katta guruxga bo'lib o'rganadi: Bank o'z kapitali va unga tenglashtirilgan moddalarni tashkil etish bilan bog'liq operatsiyalar; Jalb qilingan mablag'lar, depozit va nodepozit operatsiyalar.

Tijorat banklarning o'z mablag'lari tarkibiga ularni passiv operatsiyalari orqali quyidagilar kiritilgan:

- 1) Aktsiyadorlik kapitali (Oddiy, Imtiyozli)
- 2) Qo'shimcha kapital,
- 3) Zaxira kapitali (Zaxiralar va maxsus fondlar, deval'vatsiyA.
- 4) Taqsimlanmagan foyda
- 5) Qayta baxolash ortiqchasidan iborat.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, o'z mablag'lari ustav kapital, rezerv kapital, maxsus fondlar, o'tgan yillardagi taqsimlanmagan foydalar, rezervlar, qayta baxolash natijalaridan iborat. Shundan, tijorat banklar ustav kapitali ular tomonidan chiqargan aktsiyalarning nominal qiymatiga teng bo'lib, bankning boshlangich ish faoliyatida bank faoliyatini yuritishi uchun kerakli darajada mablag'ga ega bo'lish maqsadida o'zi uchun etarli bo'lgan miqdorda joylashtiriladi. Shuningdek, rivojlangan mamlakatlarda fond bozorlariga joylashtirilgan aktsiyalarning nominalidan yuqori bo'lgan bozor narxлари qo'shimcha ravishda nominalidan ortiqcha qismi qo'shimcha kapitalda xisobga olinadi. Mamlakatimiz tijorat banklarining passiv operatsiyalarini tarkibida ularni depozit mablag'larini shakllantirish manbasi tijorat banklarini aktiv operatsiyalarini tashkil etishda muhim va hal qiluvchi o'ringa ega. Chunki passiv operatsiyalarni ichida ularning depozit mablag'lari tijorat banklari o'z aktivlarini oshirish hisobiga o'z likvidiligi va rentabelligini oshirish imkoniga ega bo'ladi.

Depozit operatsiyalar – banklarning depozitorlar bilan tuzgan shartnomalari asosida depozit maqsadlariga ko'ra muayyan muddatga jalb etish hamda saqlashga doir operatsiyalardir.

Pul qo'yuvchilar toifasidan kelib chiqqan holda, depozitlar quyidagilarga bo'linadi:

1. yuridik shaxslar (korxonalar, tashkilotlar);
2. jismoniy shaxslar;

Mablag'larni olish shakliga ko'ra depozitlar quyidagilarga bo'linadi:

3. muddatli depozit mablag'lar;
4. talab qilib olingunga qadar depozit mablag'lar;
5. aholining jamg'arma qo'yilmalari.

O'z navbatida bu guruhlarning har biri turli belgilariga qarab tasniflanadi. Muddatli depozit mablag'lar ularning muddatidan kelib chiqib tasniflanadi;

6. 3 oy muddatgacha depozitlar;
7. 3 oydan 6 oygacha depozitlar;
8. 6 oydan 9 oygacha depozitlar;
9. 9 oydan 12 oygacha depozitlar;
10. 12 oydan yuqori bo'lgan depozit mablag'lar.

Muddatli depozitlar bu banklar tomonidan ma'lum muddatga jalb qilinadigan depozitlardir. Bu turdagi depozitlarlar qo'yilgan muddatda o'zgarmas bo'lishi lozim va ular joriy to'lovlar uchun ishlatilmaydi.

11.3. Tijorat banklarining aktiv operatsiyalari.

Tijorat banklarining aktiv operatsiyalari ichida kreditlash jarayoni asosiy o'rinni egallaydi. U quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi:

– kredit olish uchun berilgan mijozning ariza talabnomasini ko'rib chiqish;

- qarz oluvchining to'lovga va kreditga layoqatliligini bank tomonidan o'rganib chiqilishi;
- kredit qo'mitasining qarori;
- kredit bitimini rasmiylashtirish;
- kredit berilishi;
- ssuda va u bo'yicha foiz to'lashning bank tomonidan nazorat qilinishi.

Kredit va uni to'lash jarayoni kredit shartnomasida ko'rsatilgan bo'lib, kredit va qarz oluvchi o'rtasidagi majburiyat va huquqlarni belgilab beradi. Unda kreditlashning maqsadi va ob'ekti, kredit miqdori, ssudani berish va uni to'lash muddati, kredit ta'minotining turlari, kredit uchun foiz stavkasi va boshqalar ko'rsatiladi. Ssudani to'lashni nazorat qilish bankning kredit portfelini muntazam tahlil qilish asosida olib boriladi va kreditlarning sifat darajasi aniqlanadi. Tijorat banklari o'zining xalk xo'jaligida tutgan urni va o'ziga xos faoliyati bilan bozor iktisodiyotining ajralmas kismi sifatida yuzaga keldi. Tijorat bank larining bugungi kundagi faoliyatiga e'tibor beradigan bo'lsak, xalk xo'jaligining xech bir sub'ekti yukki, u bugun bank xizmatidan foydalanilmayotgan bo'lsin. Bundan tashqari banklar o'z mijozlariga moliyaviy broker sifatida xam xizmat ko'rsatmoqda. Banklarning bunday funktsiyani bajarishlari korxona tashkilotlarning qimmatli qogozlar bozori operatsiyalarida qatnashishlari uchun qulay sharoit yaratmoqda. Aktivlarni boshqarishning asosiy maqsadi tavakkal qilishning eng past darajasi sharoitida daromad foiz tushumlari va xarajatlar orasidagi farqni mumkin qadar oshirish yoki uni juda bo'lmaganda barqaror darajada saqlab turishdan iborat ekanligi ma'lum. Qisqa muddatli kreditlarga quyidagilar kiradi:

1. Lombard.
2. Kontakorrent.
3. Overdraft.

Umuman Bankda kredit berish jarayoni qarz oluvchilar sonini ancha kupaytirishga, mijozlarni moliyaviy axvolini xar tomonlama va chuqur taxlil qilish, ishonchli mijozlarni tanlash asosida, kredit soxasida uchraydigan tavakallarni kamaytirish, kreditdan maqsadga muvofiq ravishda foydalanish, kredit olishga qaratilgan takliflarni shu yunalishda taqsimlash va qabul qilish, kreditning qaytarilishini ta'minlaydigan qushimcha shakllardan foydalanish tomonga yunaltirilgan. Mijozlar kredit olish uchun bankga kredit summasi, muddati, foiz stavkasi, maqsadi, ta'minot turi ko'rsatilgan ariza, ta'sis xujjatlaridan nusxa, suralayotgan loyiha buyicha biznes reja, so'ngi xisobot sanasiga tuzilgan va tasdiqlangan balans xisobotlari taqdim etishlari lozim. Biznes-rejada loyixani amalga oshiruvchi buyicha tuliq ma'lumotlar, kreditning maqsadi va uning ahamiyati, loyiha buyicha bozorning urganish natijalari, boshqaruv tizimi, mexnat resurslari, ishlab chiqarishni tashkil etilishi va rejalashtirilishi, ishlab chiqarish va boshqa xarajatlar, ma'muriy boshqaruv xarajatlari, olinadigan daromad va foyda, loyihaga ta'sir etuvchi risk faktorlari, pul oqimlari prognozi, kreditning qaytarish jadvali ko'rsatilishiga katta axamiyat beriladi. Berilgan arizalar Universal Bank bo'limlari tomonidan 3 ish kuni mobaynida kurib chiqiladi. Agar suralgan kredit miqdori bank bo'limlari uchun belgilangan chegaradan ortiq bo'lsa, arizani kurib chiqish uchun bosh bankga taqdim etiladi. Universal Bank bo'limlari uchun xududiy chegaralanish mavjud bo'lib, quyi bo'limlar o'z joylashgan joylaridan 50 km radiusga qadar bo'lan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga kredit ajratishi mumkin. Ba'zi xollarda Bank Boshqaruvi ruxsati bilan ushbu chegara o'zgartirilishi mumkin. 2006 yil 1 fevraldan boshlab Universal Bank tomonidan chakana savdoni amalga oshirish maqsadida beriladigan kreditlarning maksimal muddati 3 oy etib belgilangan.

2. Lizing operatsiyalari. Lizing operatsiyalarining kichik va o'rta biznes sub'ektlari uchun qulay tomoni, ta'minot talab etilmaydi. Shuningdek, O'zbekistonning amaldagi Qonunchiligiga asosan, lizingga olingan mol-mulklar uchun molmulk solig'i lizing davri uchun tulanmaydi. Shu bilan birgalikda, lizing operatsiyalarini amalga oshirish chog'ida, lizing ob'ekti texnologik uskuna bo'lib, import qilinadigan bo'lsa, bojxona to'lovi va QQS to'lashdan ozod etiladi.

3. Faktoring operatsiyalari Qoidalarda kredit berishning quyidagi yangi shakllari ko'zda tutilgan:

- "kredit liniyasini ochmasdan" va "kredit liniyasini ochib" aloxida ssuda xisobvarag'idan kredit berish;

- kontokorentkredit;
- overdraft;
- qimmatli qogozlarni garovga quyib kredit olish (garovxona krediti);
- veksel' krediti.

Qisqa muddatli kreditlar quyidagi 3 ta asosiy ob`ektни kreditlashga yo`naltiriladi:

1. Tovar moddiy boyliklar.

2. Ishlab chiqarish xarajatlari.

3. Hisob kitoblar uchun zarur bo`lgan mablag`lar. Qurilish uchun "oraliq" kreditlari bino va inshootlar, ofislar, savdo markazlari va shu kabilarni qurish uchun beriladi. Aniqrog`i kredit, bino va inshootlarni qurishda kerak bo`ladigan qurilish materiallari, qurish jihozlarini sotib olishga, quruvchi ishchilarni yollashga beriladi. Bu kabi kreditlar kredit oluvchining boshqa bir o`zoq muddatli ta`minoti ostida beriladi. Qimmatli qog`ozlar dilerlariga kreditlar, davlat qimmatli qog`ozlari va xususiy qimmatli qog`ozlar dilerlari ba`zi vaqtlarda qisqa muddatlarda yangi qimmatli qog`ozlar sotib olish uchun mablag`ga ehtiyoj sezadilar. Bu kabi kreditlarni ko`pgina banklar "jon" deb taqdim etadilar. Sababi, bu kreditlar davlat qimmatli qog`ozlari bilan ta`minlangan bo`ladi. Bundan tashqari, bu kreditlar juda qisqa muddatlarga beriladi. (bir kundan bir necha kungacha).

Chakana tovarborotga kreditlar. Banklar avtomobillar, elektrmaishiy jihozlar, mebellar va boshqa o`zoq muddat ishlatiladigan tovarlarni qarzga sotib olishni, dilerlar qarzga sotish shartnomasini imzolaganidan so`ng paydo bo`ladigan debitorlik qarzini moliyalashtirish orqali kredit beradi. Bu kabi kreditlashni debitorlik qarzini sotib olish deb ham izohlash mumkin. Tijorat banklari tomonidan beriladigan barcha kreditlar uning kredit portfelida o`z ifodasini topadi. Moliyalashtirish manbalariga va qarz oluvchining mintaqaviy o`rni va manziliga qarab tijorat banklarining kredit portfelini tasniflash mumkin. Tijorat banklari tasniflashni asosan milliy valyutada olib boradilar va ba`zi hollarda qayta moliyalashtirish va xususiy mablag`lari hisobidan beriladigan kreditlar, masalan, Milliy bank va shunga o`xshash banklarda qattiq valyutada ham ifodalanishi mumkin.

Hozirgi vaqtda markazlashtirilgan kreditlar davlatning qarorlariga asosan ustuvor tarmoqlarni rivojlantirish uchun milliy valyutada beriladi. Qayta moliyalashtirish va bankning o`z mablag`lari hisobidan beriladigan kreditlar mijoz kreditga layoqatli bo`lganda milliy valyutada yoki xorijiy davlat valyutasida berilishi mumkin.

Uzoq muddatli kreditlar quyidagi kreditlash ob`ektlariga yo`naltirilishi mumkin:

- ishlab chiqarish ob`ektlarini qurish uchun;
- ishlab chiqarish ob`ektlarini qayta ta`mirlash, texnik qurollantirish va kengaytirish uchun;
- texnikalar, asbob uskunalar va transport vositalarini sotib olish uchun;
- yangi turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarishni tashkil etish uchun;
- noishlab chiqarish sohasidagi ob`ektlarni qurish va hokazo.

11.4. Banklarning qimmatli qog`ozlar bilan amalga oshiriladigan investitsion operatsiyalari.

Tijorat banklari aktiv operatsiyalarining yana bir turi fond operatsiyalaridir. Turli qimmatli qog`ozlar uning ob`ekti bo`lib xizmat qiladi. Banklarning qimmatli qog`ozlar bo`yicha operatsiyalarining ikki turi ko`proq qo`llaniladi. Bo`lar qimmatli qog`ozlarni kreditning ta`minlanganligi uchun qabo`l qilish yo`li bilan ssudalar berish va ularni bank tomonidan o`z hisobiga sotib olish yo`li bilan operatsiyalar o`tkazish. Qimmatli qog`ozlar ta`minoti bo`yicha ssudalar ularning to`liq bozor kursi qiymati bo`yicha emas, balki ularning ma`lum bir qismi (60-80%) bo`yicha beriladi. Qimmatli qog`ozlar soxta kapitalni ifodalasada, ular bo`yicha ssudalar haqiqiy tovar ishlab chiqarish bilan bog`langan jarayonga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, qimmatli qog`ozlardagi bank investitsiyalari ham mavjud bo`lib, bu holda bank turli emitentlardan qimmatli qog`ozlarni sotib oladi va bank qimmatli qog`ozlar portfelini vujudga keladi. Bank tomonidan qimmatli qog`ozlarning xarid qilinishidan maqsad – bu qimmatli qog`ozlarni keyinchalik qayta sotish yoki kapitalning o`zoq muddatga qo`yilishi yo`li bilan foyda olishdan iborat. Oxirgi yillarda Respublikaning ko`pgina tijorat banklari yuqori foyda olish maqsadida, davlatning

xazina majburiyatlarini ko'p miqdorda sotib olishdi. Chunki qimmatli qog'ozlarning bu turi bankga kafolatlangan daromad keltiradi. Hozirgi kunda tijorat banklari tomonidan berilayotgan kreditlarning ta'minoti sifatida ko'chmas mulk, boshqa bank yoki sug'urta tashkilotining sug'urta kafolati ham qabul qilinishi mumkin. Tijorat banklarining aktiv operatsiyalari ichida kreditlash jarayoni asosiy o'rinni egallaydi. U quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- kredit olish uchun berilgan mijozning ariza talabnomasini ko'rib chiqish;
- qarz oluvchining to'lovga va kreditga layoqatliligini bank tomonidan o'rganib chiqilishi;
- kredit qo'mitasining qarori;
- kredit bitimini rasmiylashtirish;
- kredit berilishi;
- ssuda va u bo'yicha foiz to'lashning bank tomonidan nazorat qilinishi.

Kredit va uni to'lash jarayoni kredit shartnomasida ko'rsatilgan bo'lib, kredit va qarz oluvchi o'rtasidagi majburiyat va huquqlarni belgilab beradi. Unda kreditlashning maqsadi va ob'ekti, kredit miqdori, ssudani berish va uni to'lash muddati, kredit ta'minotining turlari, kredit uchun foiz stavkasi va boshqalar ko'rsatiladi. Ssudani to'lashni nazorat qilish bankning kredit portfelini muntazam tahlil qilish asosida olib boriladi va kreditlarning sifat darajasi aniqlanadi. Tijorat banklari o'z faoliyati davomida turli xil xizmatlar ko'rsatadilar. Tijorat banklarining bu xizmatlari ular uchun ma'lum daromad olib keladi. Bu daromadlar komission mukofot, o'tkazmalar va yig'imlar shaklida bo'lishi mumkin. Keyingi yillarda bank xizmatlarining turlari va miqdori o'sib, bu soha bank faoliyatining sezilarli yo'nalishiga, ularning daromadining manbalaridan biriga aylanib bormoqda. O'zbekistonda tijorat banklar faoliyatining tahlili shuni ko'rsatadiki, ba'zi banklar daromadlari tarkibida asosiy o'rinni har xil xizmatlardan keladigan tushumlar tashkil qiladi.

Keyingi yillarda tijorat banklari faoliyatida ijara yoki lizing (Leasing – ingl. «ijara») operatsiyalarini moliyalashtirish bilan bog'liq faoliyat turlari keng rivojlanmoqda. Bu operatsiyalarning mohiyati shundaki, banklar mashinauskuna, jihozlar, transport vositalarini sanoat korxonalariga o'zoq muddatli ijaraga beradi va ular bilan lizing shartnomalarini to'zadi. Bu holda bank vositalarni sotib olish uchun sanoat korxonalariga ssuda berish o'rniga ularni o'zi sotib oladi va iste'molchilarga ijaraga bergan holda egalik huquqini o'zida saqlab qoladi. Bunda bank ssuda foizini emas, balki ijara haqini (lizing to'lovini) oladi. Korxonalar uchun esa lizing investitsiyalarni moliyalashtirishning maxsus usullaridan biri hisoblanadi.

Tijorat banklari o'z faoliyati davomida turli xil xizmatlar ko'rsatadilar. Tijorat banklarining bu xizmatlari ular uchun ma'lum daromad olib keladi. Bu daromadlar komission mukofot, o'tkazmalar va yig'imlar shaklida bo'lishi mumkin. Keyingi yillarda bank xizmatlarining turlari va miqdori o'sib, bu soha bank faoliyatining sezilarli yo'nalishiga, ularning daromadining manbalaridan biriga aylanib bormoqda. O'zbekistonda tijorat banklar faoliyatining tahlili shuni ko'rsatadiki, ba'zi banklar daromadlari tarkibida asosiy o'rinni har xil xizmatlardan keladigan tushumlar tashkil qiladi. Keyingi yillarda tijorat banklari faoliyatida ijara yoki lizing (Leasing – ingl. «ijara») operatsiyalarini moliyalashtirish bilan bog'liq faoliyat turlari keng rivojlanmoqda. Bu operatsiyalarning mohiyati shundaki, banklar mashinauskuna, jihozlar, transport vositalarini sanoat korxonalariga o'zoq muddatli ijaraga beradi va ular bilan lizing shartnomalarini to'zadi. Bu holda bank vositalarni sotib olish uchun sanoat korxonalariga ssuda berish o'rniga ularni o'zi sotib oladi va iste'molchilarga ijaraga bergan holda egalik huquqini o'zida saqlab qoladi. Bunda bank ssuda foizini emas, balki ijara haqini (lizing to'lovini) oladi. Korxonalar uchun esa lizing investitsiyalarni moliyalashtirishning maxsus usullaridan biri hisoblanadi.

Lizing operatsiyalarida uch sub'ekt – ijaraga beruvchi, ijaraga oluvchi va mol etkazib beruvchi ishtirok qiladi. Ijaraga beruvchi bu – moliyaviy xarakterdagi vazifani bajaruvchi, ixtisoslashgan moliyaviy (lizing) korxonadir. Lizing, eng avvalo, moliyaviy investitsiyalarning vositasi va ishonchli moliyaviy manbalarni talab qilgani uchun jahon amaliyotida lizing kompaniyalari banklar tomonidan nazorat qilinadi yoki ularning sho'ba korxonalari bo'ladi.

Ijaraga oluvchi – ishlab chiqarish jarayonida foydalanish uchun vositalarni ijaraga oluvchi ishlab chiqarish yoki savdo korxonasidir. Mol etkazib beruvchi tomon lizing shartnomasi ob'ektini ishlab chiqaruvchi korxona yoki tashkilot bo'lib, u ishlab chiqarish yoki savdo korxonasi sifatida

bo'lishi mumkin. Odatda, mol etkazib beruvchi va ijaraga oluvchi tijorat shartnomasining asosiy shartlarini ishlab chiqadi. SHu bilan bir qatorda, ijaraga beruvchi (bank) moliyalashtirish shartlarini o'rganib chiqadi va ijaraga oluvchi bilan ijara shartnomasini imzolaydi. Moliyalashtirish masalasini hal qilishda bank mijozning daromad darajasini o'rganib chiqadi. Lizing ob'ektidan to'g'ri va samarali foydalanish imkoniyatlarini ba'zida mutaxassislar ko'rib chiqishi va qo'shimcha kafolatlar talab etilishi mumkin. Shartnomada lizing operatsiyalari bo'yicha ijara muddati, miqdori, valyutasini, ijara haqini to'lash muddati va shartlari, ijaraga olinuvchining vositaning (asbob-uskunaning) tarkibi, ishga yaroqligi bo'yicha majburiyatlari va boshqa ko'rsatkichlar o'z ifodasini topishi lozim. Amaliyotda lizingning bir necha turlari qo'llaniladi. Bular operativ yoki ishlab chiqarish lizingi, moliyaviy lizing va boshqalardir.

Operativ lizing ko'proq ishlab chiqarish davri bilan bog'liq bo'lib; ob'ekt qisqa davrga, ya'ni uning hayotiy yaroqlilik davridan qisqaroq vaqtga ijaraga beriladi. Bu holda ob'ektning amortizatsiyasi (eskirishi) to'liq amalga oshmaydi, ya'ni ob'ektni yana bir necha marta ijaraga berish imkoniyati saqlanib qolinadi. Tijorat banklari va ularning lizing kompaniyalari tomonidan, odatda, ko'proq moliya lizing operatsiyalari o'tkaziladi. Lizingning bu turi eng ko'p tarqalgan lizing shakllaridandir. U shartnomaning o'rta va o'zoq muddatligi bilan tavsiflanadi. Bunda amortizatsiya to'liq bo'lishi yoki ijara ob'ekti qoldiq bahoda qaytarib berilishi mumkin. Bu haqda ijaraga oluvchi ijara muddati tugashidan oldin e'lon qiladi.

Moliyaviy lizing haqiqatda ijara ob'ektini o'zoq muddatli kreditlash bo'lib, oddiy savdosotiqdan (egalik huquqi xarid vaqtida iste'molchiga o'tadi) farq qiladi. Lizing kompaniya asosiy vositalarni ijaraga oluvchi korxonaning ko'rsatmasiga binoan sotib oladi. Uni shu korxonaga o'zoq yoki o'rta muddatga (3, 5, 7 yilgA.ijara shartnomasiga asosan sotishi va lizing muddati tugagandan keyin qoldiq bahoda sotib olish huquqi bilan ijara shartnomasini tuzishi mumkin. Tijorat banklarining moliyaviy operatsiyalarining yana bir turi bu faktoring operatsiyalari hisoblanadi. Bu operatsiyalar butun xo'jalik ko'lamida to'lovlar aylanishini amalga oshirish bilan bog'liqdir.

Faktoring (ingl. Factor – vositachi) – hisob-kitoblarni tashkil etish sohasidagi yangi xizmat turlaridan bo'lib, mijozning aylanma kapitalini kreditlash bilan muvofiqlashadi. Bunday operatsiyalarni chet ellarda, odatda, maxsus faktoring kompaniyalari amalga oshiradilar. Ular banklar bilan bog'liq yoki ularning ixtisoslashgan sho'balari va kompaniyalari hisoblanadi. Moliyaviy aktivlar miqdorining o'sishi bilan rivojlangan mamlakatlarda tijorat banklarining ishonch (trast ing. Trust“ishonch”) operatsiyalarining hajmining oshishiga olib kelmoqda. Bankning bu xizmatlari bank bilan mijoz o'rtasida ishonchlik munosabatlarining o'rnatilishi bilan bog'liq. Tijorat banklarining trast bo'limlari, mijozlar topshirig'i bo'yicha uning nomidan asosan mulk egaligi bilan bog'liq va boshqa xizmatlarni bajaradi. Banklar trast operatsiyalarini xususiy korxona va firmalar, shaxslar va boshqa tashkilotlar uchun amalga oshiradi.

Trast operatsiyalarini uch turga bo'lish mumkin: dalolatnoma, g'amxo'rlik bilan bog'liq operatsiyalar va vositachilik xizmatlari bo'yicha ko'rsatiladigan operatsiyalardir. Merosni boshqarish bilan bog'liq trast operatsiyalari xususiy shaxslar dalolatnomasi bo'yicha amalga oshirilib, bankning trast bo'limi qator majburiyatlarni o'z zimmasiga oladi. Ularning asosiylariga: merosxo'ring merosini sud qarori yoki meros xati asosida to'plash, boshqaruv ma'muriy xarajatlarni to'lash, merosxo'rlar o'rtasida merosni bo'lishi va shu oila a'zolariga xususiy xizmatlarni ko'rsatish kiradi. Bank kreditlashga oid yana bir usul, qimmatli qog'ozlarni qayta sotib olish sharti bilan oldisotdi operatsiyasi yoki qisqacha “repo” operatsiyasidir. Ushbu operatsiyalar odatda qisqa muddatli kreditlashda qo'llaniladi. Agar korxona yaqin kelgusida erkin pul mablag'larini kiritayotgan va o'sha kqmmatli qog'ozlarga investitsiya qilishni rejalashtirayotgan bo'lsa, ushbu vaqt ichida bahzibir xarajatlarni qayta moliyalashtirish yoki agar qimmatli qog'ozlarni korxona sotishni istamasa va foiz stavkalari bozorda pasayishini kutib, ushbu qog'ozlarni kredit evaziga foiz to'lashdan ko'ra, kattaroq daromad olishi kutilayotgan bo'lsa, u xolda, yuqorida aytilganidek, qisqa muddatli kreditlash amalga oshiriladi. Operatsiya mazmuni, bank korxonalarni o'sha vaqtda bozordagi narxdan arzonroq narx bilan sotib oladi va sotish narxidan xam yuqoriroq narxda sotadi, shunda narxlar o'rtasidagi tafovut bankka qisqa muddatli kreditlash stavkasidan xam pastroq daromadni tahminlaydi. Buning bank uchun foydali jixati, bank qimmatli qog'ozlarni bozor narxidan arzonga sotib olib, foiz stavkalarida

bo'ladigan to'lovga muqobilligi yuzaga kelganda, bank qog'ozlarni qaytib sotib oladi. Hozirgi banklar aktsiyador tijorat banklari sifatida tashkil qilinib, bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlashga moslashgan va ular ixtisoslashgan banklar bo'lsada, boshqa tarmoqlardagi mijozlarga ham kredit va hisobkitoblar bo'yicha xizmat ko'rsatishlari mumkin. Banklar faoliyatining universallashtirishi ular o'rtasida raqobatning yuzaga kelishiga, bu esa ularning bozor iqtisodiyotiga barqaror kirib borishini ta'minlaydi.

● Bank aktsiyadorlarini moddiy jihatdan manfaatdorligini oshirish va ularning bank Boshqaruvidagi ishtirokini faollashtirish bilan bog'liq bo'lgan muammolar. A. Bank aktsiyadorlarining moddiy manfaatdorligini ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan muammo) Bank aktsiyadorlarining bank boshqaruvidagi ishtirokini faollashtirish bilan bog'liq bo'lgan muammo 1998 yil 2 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Aktsiyadorlik tijorat banklari faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoniga muvofiq: ustav kapitalida davlatga tegishli aktsiyalar paketi 25 foizdan ortiq bo'lgan tijorat banklarining bank kengashi tarkibiga O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankidan ishonchli vakil kiritiladi, uning zimmasiga mazkur aktsiyalar paketini boshqarish vazifasi yuklatiladi; aktsiyadorlik-tijorat banki Kengashi bank filiallarining Boshqaruvi va rahbarlar bilan birgalikda bankni samarali boshqarishni tashkil etish, kreditlar berilishi va ularning o'z vaqtida qaytarilishi uchun javobgar hisoblanadi.

12-ma'ruza: NOBANK KREDIT TASHKILOTLARI VA ULARNING TURLARI

Reja:

12.1. Nobank kredit tashkilotlari va ularning zarurligi. Nobank kredit tashkilotlarining aktiv va passiv operatsiyalari.

12.2. Nobank kredit tashkilotlarining resurs bazasini shakllanishi.

12.3. Nobank kredit tashkilotlarining aktiv operatsiyalari.

12.4. Nobank kredit tashkilotlari faoliyatini tartibga solish tizimi

Tayanch iboralar:

12.1. Nobank kredit tashkilotlari va ularning zarurligi. Nobank kredit tashkilotlarining aktiv va passiv operatsiyalari.

Nobank kredit tashkilotlari deganda tor doirada ixtisoslashgan va alohida bank operatsiyalarini amalga oshirish huquqi bo'lgan kredit tashkiloti tushuniladi. Biroq, nobank kredit tashkilotlari har qanday bank operatsiyasini amalga oshira olmaydi.

Masalan: ular tijorat banklari amalga oshiradigan quyidagi muhim operatsiyalarini amalga oshirish huquqiga ega emas:

1. Yuridik va jismoniy shaxslarga hisob –raqam ochish va yuritish
2. Yuridik va jismoniy shaxslarning pul mablag'larini depozit hisob-raqamlariga jalb etish
3. Mazkur pul mablag'larini o'z nomiga joylashtirish

Har qanday mamlakatning kredit tizimining asosiy bo'g'ini bo'lib tijorat banklari hisoblanadi. Ammo tijorat banklari harqanday operatsiyani yuksak darajada bajara olmaydi. Shu sababli alohida bank operatsiyalarini bajarishga ixtisoslashgan kredit tashkilotlari paydo bo'ldi.

Xalqaro amalyotda nobank kredit tashkilotlariga quyidagilar kiradi:

1. Kredit uyushmalari. Ular faqat o'z-o'zlariga depozit qabul qiladi va o'z-o'zlariga kredit beradi.

2. Mikrocredit tashkilotlari. Mikrocredit tashkilotlar aholining iqtisodiy-ijtimoiy jihatdan aktiv ammo kam ta'minlangan qatlamlariga kredit beradi. Ular depozit va omonatlar qabul qilish huquqiga emas.

3. Lombardlar oltin va tilla taqinchoqlarni garovga olish yo'li bilan kredit beradi.

4. Lizing kompaniyalari

5. Faktoring kompaniyalari.

Lizing kompaniyalari bahosi yuqori va muddatli foydalaniladigan tovarlarni to'la qiymatda sotib olib ularni lizingga beradi. A.Moliyaviy lizing B.Operativ lizing Faktoring kompaniyalari tovarlar bilan bog'liq hujjatlarni sotib olish, ularni rasmiylashtirish va buxgalteriya hisobida yuritish bilan shug'ullanadi. Kliring muassasalari.

Kliring palatalari banklar o'rtasida to'lov instrumentlari bo'yicha o'zaro hisob-kitoblarni amalga oshiradi.

- Kredit kooperativlari ma'lum bir sohada faoliyat yuritayotgan subektlarni kreditlash maqsadida tashkil etilgan.

- Pensiya fondi

- Inkossatsiya tashkilotlari. Bu tashkilotlar naqd pullardan va to'lov hujjatlarini inkossatsiya qilish bilan shug'ullanadi. Lekin O'zbekistonda bunday tashkilotlar yo'q. Respublikamizda naqd pullarni inkassatsiya "Respublikamiz inkassatsiya birlashmalari" tomonidan amalga oshiradi.

- Sug'urta kompaniyalari. Nobank kredit tashkilotlari faoliyatidagi quyidagi xos xususiyatlariga ega: Nobank kredit tashkilotlari faqat alohida olingan bank operatsiyalarini amalga oshiradi. Nobank kredit tashkilotlari faoliyati tor doirada ixtisoslashgan bo'ladi. Bu ularni raqobatbardoshligini ta'minlash imkoniyatini beradi. Chunki nobank kredit tashkilotlari bitta sohada sifatli va arzon bitta mahsulot yarata oladi. Nobank kredit tashkilotlari faoliyati past riskli hisoblanadi. Nobank kredit tashkilotlari faoliyati Markaziy Bank tomonidan Tijorat banklari faoliyati kabi qattiq nazorat qilinmaydi

Nobank kredit tashkilotlarining resurs bazasi quyidagi manbalardan tashkil topadi:

a)Ustav kapitali

b)Boshqa tashkilotlarga berilgan moliyaviy yordam

c)O'zining a'zolaridan jalb qilingan pul mablag'lari

d)Tijorat banklarining kreditlari

e)Sof foyda

f)Foyda hisobidan shakllantirilgan zaxiralar

g)O'tgan yillarning taqsimlanmagan foydasi

Nobank kredit tashkilotlarining aktiv operatsiyalari ularning faoliyati yo'nalishlariga mos ravishda shakllanadi. Masalan: Kredit uyushmalari o'zlariga a'zo bo'lgaan subektlarni kreditlash maqsadida tashkil etiladi. Shu sababli kredit uyushmalari bitta aktiv operatsiyaga ega. U ham bo'lsa kredit operatsiyasidir. Mikrokredit tashkilotlari aholining iqtisodiy lekin kambag'al qatlamlariga kredit beradi. Mikrokredit tashkilotlarining asosiy aktiv operatsiyasi bu kichik summada, past foiz stavkasida kredit berish operatsiyasidir. Faktoring kompaniyasi jo'natilgan tovarlar va ko'rsatilgan xizmatlar bo'yicha debitor qarzdorlarini inkassatsiya qilish bilan shug'illanadi. Ular tovar hujjatlarini 2 ta shart asosida regress huquqi bilan va regress huquqsiz sotib oladi .

Tovar hujjatlari regress huquqi bilan sotib olingan to'lovchi to'lovga noqobil bo'lib qolganda faktoring kompaniyasiga to'lovni mol etkazib beruvchiga undirish huquqi saqlanib qoladi.

Agar tovar hujatlari regress huquqsiz sotib olinsa , to'lov riski to'liq ya'ni 100 % faktoring kompaniyasining zimmsida qoladi. Chunki to'lovchi to'lovga noqobil bo'lib qolganda faktoring kompaniyasi to'lovni undirish bo'yicha mol etkazib beruvchiga murojat qila olmaydi. O'zbekiston Respublikasida faktoring kompaniyalari mavjud emas. Faktoring operatsiyalarini tijorat banklari bajaradi. Ammo ular tovar hujjatlarini regress huquqi bilan sotib olish mumkin emas. Bundan tashqari, O'zbekiston banklari faktoring operatsiyalarini amalga oshirilayotganda bu operatsiyalarning buxgalteriya hisobini yuritmaydi. Xolbuki taraqqiy etgan mamlakatlarda factoring kompaniyalari faktoring operatsiyalarining buxgalteriya hisobini ham yuritadi.

Lizing kompaniyalari uzoq muddatli kreditlar bozorida tijorat banklari bilan raqobat qila oladi . Ular bahosi yuqori va uzoq muddat foydalaniladigan tovarlarni uzoq muddatli ijaraga beradi. Lizing shartnomalarining o'rtacha muddati 3-5 yilni tashkil qiladi. Ammo lizing kompaniyalarining zaif jihati bor, ya'ni lizing kompaniyalarida resurslar etishmaydi. Ular faoliyatini asosan o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtirishga majbur. Shu sababli ular tijorat banklarining uzoq muddatli kreditlarini keng ko'lamda jalb qiladilar. O'zbekiston Respublikasida lizing operatsiyasi bilan tijorat banklari

va lizing kompaniyalari shug'illanadi. Asosiy muammo shundaki, to lizing obekti lizing-oluvchi tomonidan qabul qilib olinmagunga qadar tijorat banklari lizing kreditiga foiz hisoblay olmaydi.

Kliring uylari (palatalari) nobank kredit tashkiloti hisoblanadi va ular chek va hosilaviy qimmatli qog'ozlar bo'yicha o'zaro hisob-kitoblarni amalga oshiradi. Kliring palatasi har bir ishtirokchi bankka schyotlar ochadi. Bu schyotlar mazmuniga ko'ra aktiv-passiv schyotlar hisoblanadi, ya'ni bu schyotlar debitli qoldiqqa ham ega bo'lishi mumkin, kreditli qoldiqqa ham ega bo'lishi mumkin. Kliring palatasi bir ish kuni mbaynida barcha hisob-kitoblarni amalga oshiradi va ish kuni so'ngida har bir bankka uning hisob-raqamidan ko'chirma beradi. Agar bank ko'chirmani debitli qoldiq bilan olgan bo'lsa, demak unga to'la berishadi.

Ko'pchilik mamlakatlarda nobank kredit tashkilotlari faoliyati markaziy bank Markaziy bank tomonidan tartibga solinadi va nazorat qilinadi. Ammo Angliya, Germaniya, Lyuksenburg kabi mamlakatlarda nazorat funktsiyasiga ega emas. Shu sababli ushbu mamlakatlarda nobank kredit tashkilotlarining faoliyati moliya bozorining rigulyatori tomonidan nazorat qilinadi. Nazorat jarayonida nobank kredit tashkilotlarining ustav kapitalining minimal miqdoriga nisbatan talablar qo'yiladi. O'zbekiston Respublikasida Lombard ochish uchun minimal ish haqining 40 baravarining miqdorida pul mablag'lari kerak. Mikrocredit tashkiloti uchun 100 ming evro ekvivalenti miqdorida pul mablag'lari kerak. Iqtisodiy adabiyotlarda olimlarning bir guruhi "Mikrocredit tashkilotlarining faoliyati nazorat qilinmasligi kerak" degan fikrni ilgari surishadi. Kredit uyushmalari taraqqiy etgan mamlakatlarda tijorat banklari bilan raqobat qila oladigan darajada shakllangan kredit muassasalari hisoblanadi. Ular o'z a'zolaridan depozitlar qabul qilish huquqiga ega. Shu sababli ularning faoliyati nazorat organlari tomonidan qattiq nazorat qilinadi.

12.2. Nobank kredit tashkilotlarining resurs bazasini shakllanishi.

Ilk marotaba kredit kooperativini tashkil etish kontseptsiyasi 1850 yilda Germaniyada, aholining kam ta'minlangan qatlamlarining moliyaviy ehtiyojlarini qondirish maqsadida paydo bo'lgan. Tegirmonchi va novvoylarning dastlabki kooperativ kredit jamiyatini tuzgan German SHultse-Delich va kredit uyushmalari faoliyatining asosiy qoidalarini birinchi bo'lib bayon etgan hamda keyinroq kredit uyushmalari federatsiyasi (assotsiatsiyasi)ni shakllantirishga ko'mak bergan Frederik Rayfayzen kooperativ harakatiga asos solganlar. Frederik Rayfayzen bu inson birinchi bo'lib kredit uyushmalar uchun faoliyat printsiplarini yozadi va keyinchalik KREDIT UYUSHMALARI ASSOTSIATSIYASINI tashkil etadi. Bu assotsiatsiyani tashkil etib, yangi ochilgan kredit uyushmalarni qonun, mijozlar bilan ta'minlash bilan shug'ullangan.

Kredit uyushmalari – kooperativ moliya tashkiloti bo'lib, u uyushma a'zolariga tegishli va ularga demokratik printsiplar asosida xizmat ko'rsatadi. Kredit uyushmasining maqsadi jamg'armalarni jalb qilish, umumiy mablag'lardan a'zolariga kreditlar berishda foydalanish va uyushma a'zolarining moliyaviy ahvolini yaxshilovchi boshqa moliya xizmatlarini ko'rsatishdan iborat.

Kredit uyushmalarni ro'yxatdan o'tkazish va litsenziya berishni amalga oshiruvchi organ bo'lib "Markaziy bank tug'risida"gi qonunga binoan, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki amalga oshiradi. Yuqorida aytilganidek, kredit uyushmalarining asosiy maksadi bo'lib o'zining a'zolariga yuqori sifatli va tezkor xizmatlar ko'rsatishdan iboratdir.

Markaziy bank to'g'risidagi qonunga, "Kredit uyushmalari to'g'risida"gi qonunga ko'ra kredit uyushmalari faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tartibga soladi. U kredit uyushmalari uchun majburiy bo'lgan moliya operatsiyalarini o'tkazish, buxgalteriya hisobi va hisobotini yuritish qoidalarini belgilaydi.

Quyidagi xujjatlar kredit uyushmalari faoliyatini tartibga soladi:

- O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi;
- O'zbekiston Respublikasi "Kredit uyushmalari tug'risida"gi qonuni;
- O'zbekiston Respublikasi Markaziy Bankining me'yoriy hujjatlari.

Kredit uyushmasining ta'sis hujjati bo'lib uning ustavi hisoblanadi. Ustav kredit uyushmasi muassislarining umumiy yig'ilishida qabul qilinishi kerak. Kredit uyushmasi a'zosi, auditor, istalgan manfaatdor shaxsning talabiga ko'ra kredit uyushmasi unga ustav bilan tanishish imkoniyatini berishi shart. Bozor ehtiyojlaridan kelib chiqib faoliyat yuritadigan kredit uyushmasi o'z ishtirokchilariga moliyaviy mahsulot va xizmatlar taqdim etadi – ya'ni, u siyosat yoki hukumatga emas, balki ishtirokchilarga mo'ljallangan. Kredit uyushmasining faoliyati moliyaviy subsidiyalarga bog'liq emas. Kreditlash uchun mo'ljallangan mablag'larning asosiy manbai jamg'arma depozitlari hisoblanadi. Ushbu mablag'larning o'sishi jamg'armalarni safarbar qilishning o'sishiga, kredit uyushmasining ichida esa – kapitallashtirish (taqsimlanmagan foyda orqali o'sishga bog'liqdir. Kredit uyushmasi (KU) kooperativ bo'lib, unga a'zo bo'lgan har bir kishi uning sherik egasiga aylanadi. Sizning uyushmadagi pay hisob varag'ingiz sizning "ulushingiz"ni bildiradi. Biroq pay badallari birjadagi kursi o'sishi yoki tushib ketishi mumkin bo'lgan aktsiyalardan farq qiladi. Pay badallari hisob varaqlari bo'yicha dividendlar to'lanadi. Kredit uyushmasi kooperativ bo'lganligi sababli u amalda ishlab topilgan ortiqcha foydanigina taqsimlay oladi.

12. 3. Nobank kredit tashkilotlarining aktiv operatsiyalari.

Ixtisoslashtirilgan banklarning turdagi sifatida investitsiya, jamg'arma, rivojlanish va tarakkiyot banklarini keltirish mumkin. Kredit tizimining yana bir kismi nobank kredit muassasalari bo'lib, davlat va korxonalarni moliyashtirishi, uzok muddatli kreditlash bilan shug'ullanadi. Uzbekistonda 1997 yilda nobank kredit tashkilotlari to'g'risida qonun loyixasi ko'rib chiqildi. Sug'urta kompaniyalari, nafaqa fondlari va boshqa fondlarning mablag'laridan oqilona foydalanish va bu mablag'larning samaradorligini ta'minlash masalasi qo'yilgan. Xar bir mamlakatning kredit tizimi o'z xususiyatiga ega bo'lib, rivojlangan yirik universal banklar tarmoqlarining ko'pligi va xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Germaniya bank tizimi eng yuqori darajada rivojlangan davlat xisoblanadi. Quyidagi sxemadagi Germaniya bank tizimi keltiriladi. Germaniyaning kredit tizimi boshida Bundesbank turadi. Markaziy bank - kredit tizimining bosh banki bo'lib, mamlakatda pul-kredit siyosatini, emissiya jarayonlarini olib boradi.

Birinchi Markaziy banklar bundan qariyb uch yuz yil oldin tijorat banklarining rivojlanishi natijasida vujudga kelgan. Bular 1668 yilda tashkil qilingan Shved Riks banki, 1694 yilda tashkil qilingan Angliya banklaridir. Evropa mamlakatlarida Markaziy banklar ancha kechroq asosan 18 asrning ikkinchi yarmidan boshlab faoliyat ko'rsata boshlagan.

Banklar paydo bo'lishining boshlang'ich davrlarida ular markaziy emissiya yoki tijorat banklari tariqasida yuzaga kelgan emas, ya'ni shular o'rtasida xozirgidek bo'linish bo'lmagan. Bank ishi iivojlanishining birinchi bosqichlarida rivojlantirgan mamlakatlarda iijorat banklari kapitallarni yigish maksadida muomalaga banknotalar chikarganlar. Banklarning yiriklashuvi, bank ishining rivojlanishi natijasida banknotalarni muomalaga chikarish yirik tijorat banklar qo'liga o'ta borgan va keyinchalik biror yirik bank ixtiyoriga berilgan. Bu bank milliy yoki emission bank keyinchalik Markaziy bank deb atalgan. Markaziy bank ya'ni kredit tizimini boshqarib turuvchi, barcha banklar faoliyatini nazorat qilib turuvchi kredit instituti sifatida namoyon bo'ladi.

12.4. Nobank kredit tashkilotlari faoliyatini tartibga solish tizimi.

Kredit uyushmasi a'zolarining umumiy yig'ilishi:

- ustavga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritadi, ustav fondini ko'paytirish yoki kamaytirishga doir o'zgartirishlar bundan mustasno;
- daromadning bir qismini kredit uyushmasining a'zolariga to'lash tartibini tasdiqlaydi;
- kredit uyushmasi a'zolari orasidan kengash, kredit qo'mitasi, taftish komissiyasi a'zolarini saylaydi, ularning vakolatlarini bekor qiladi; 300
- yillik moliyaviy hisobotni, kengash, ijroiya organi, kredit qo'mitasi va taftish komissiyasining hisobotlarini tasdiqlaydi;

➤ auditorlik tashkilotini va u bilan shartnoma tuzish shartlarini belgilaydi;

➤ kredit uyushmasini tugatish va qayta tashkil etish to'g'risida qaror qabul qiladi. Hozirgi kunga kelib Respublika hududida 30dan ortiq kredit uyushmalari faoliyat ko'rsatishmoqda, undan tashqari davlat va kredit uyushmalari orasidagi aloqani yanada yaqinroq va tezroq amalga oshirish maqsadida "O'zbekiston Respublikasi Kredit Uyumlari Assotsiatsiyasi" tashkil etilgan. Xavfsiz va moliyaviy barqaror institut bo'lishi uchun omonat kredit uyushmasi ishtirokchilarning jamg'armalarini himoya qilish maqsadida operatsiyalarni amalga oshirayotganda har tomonni o'ylab ish tutishi kerak. Butun dunyoda faoliyat ko'rsatayotgan kredit uyushmalarini takomillashtirish kredit uyushmalari faoliyatining samaradorligini ta'minlaydigan moliyaviy boshqaruv hamda ichki nazorat tizimini barpo etish yo'li bilan amalga oshirilib, institutning xavfsizligi va barqarorligiga qaratilgan va shunga asosiy e'tiborni beradi. Kredit uyushmasi ishlab chiqarish, sug'urta, savdo-vositachilik hamda ushbu Qonunda nazarda tutilmagan boshqa faoliyat bilan bevosita shug'ullanishga haqli emas" deb aytilgan.

4-modul. Kreditning mohiyati va funktsiyalar

13-ma'ruza: KREDITNING MOHIYATI

VA FUNKSIYALARI.

Reja:

13.1. Kredit iqtisodiy kategoriya sifatida.

13.2. Kreditning mohiyati. Kreditning funktsiyalari.

13.3. Kreditning printsiplari. Kreditning zarurligini belgilovchi omillar

13.4. Aholining kreditga bo'lgan talabining paydo bo'lishi. Davlatning kredit resurslariga bo'lgan talabining paydo bo'lishi. Kreditning shakllari.

13.1. Kredit iqtisodiy kategoriya sifatida.

Kredit - bu ssuda kapitalining harakati, bir korxonaning boshqa korxonadagi mablag'larini, birinchisiga qaytishi sharti bilan, bir sub'ektning boshqasiga qarz sifatida ishlatishi. Iqtisodiyotda kredit paydo bo'lishining sababi tovar-pul munosabatlari bilan bog'liq. Bundan tashqari, kredit munosabatlarining o'ziga xos sabablari bor: takror ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlash, turli mulk shaklidagi tashkilotlarda mablag'larning uzluksiz aylanishini ta'minlash zarurati.

Kredit moddiy qadriyatlarni ishlab chiqarish bosqichida emas, balki mablag'larni almashtirish, taqsimlash jarayonida paydo bo'ladi. Asosiy va aylanma mablag'larning muomalasi jarayonida bir tomondan u pul shaklida chiqariladi, boshqa tomondan ishlab chiqarish va ijtimoiy ehtiyojlar uchun qo'shimcha mablag'larga vaqtincha ehtiyoj paydo bo'ladi. Ushbu qarama-qarshilikni bartaraf etish uchun kredit ishlatiladi.

Binobarin, uning iqtisodiy asosi, vujudga kelish sharti turli mulkchilik shakllari va faoliyat sohalari tashkilotlari kapitalining harakati hisoblanadi. Tashkilotlarning asosiy va aylanma mablag'lari aylanmasi pul va natura shakllarining doimiy o'zgarishi bilan tavsiflanadi. Harakat jarayonida tashkilotlar mablag'lari navbatma-navbat pul mablag'lari, ishlab chiqarish zaxiralari, tugallanmagan ishlab chiqarish, tayyor mahsulotlar, jo'natilgan mahsulotlar va yana asl nusxalarini, ya'ni. pul, shakl.

Pul mablag'larining tovar shaklini pul tashkilotlariga aylantirish natijasida daromad olinadi, u qoida tariqasida asta-sekin ishlatiladi va taqsimlanadi. Olingan daromadning bir qismi byudjet va byudjetdan tashqari fondlar oldidagi majburiyatlarni qoplashga mo'ljallangan. To'lovlar byudjetga aniq, belgilangan muddatlarda o'tkaziladi, shuning uchun bir muncha vaqt ushbu manbalar tashkilotlarning bepul resurslari sifatida ishlaydi. Daromadning yana bir qismi maqsadli

jamg'armalarni shakllantirishga yo'naltirilgan. Ushbu mablag'larni yaratish va ulardan foydalanish, masalan, ish haqi, ijtimoiy rivojlanish uchun ham o'z vaqtida mos kelmaydi. Shu tarzda mablag'lar tashkilotlarning muomalasidan chiqariladi, ya'ni. vaqtincha bo'sh pul mablag'larini shakllantirish.

Kapital aylanishi jarayonida erkin resurslarni yaratish bilan bir vaqtda mablag'larga vaqtincha ehtiyoj paydo bo'ladi. Bunga quyidagilar sabab bo'lishi mumkin:

1)mahsulot ishlab chiqarish va sotishning mavsumiyligi.

Bu birinchi navbatda qishloq xo'jaligi korxonalari va tashkilotlari uchun xosdir, ushbu sohada (ozuq-ovqat, engil sanoat) xom ashyoni qayta ishlash bilan shug'ullanadi. Bunday korxona va tashkilotlar etkazib beruvchilardan yil davomida tartibsiz, notekis ravishda xom ashyo va materiallarni oladilar. Mavsumiy xarakterga ega bo'lgan katta hajmdagi zaxiralarni shakllantirish uchun o'z mablag'lari etarli emas, shuning uchun qarz manbalariga, shu jumladan bank kreditiga ehtiyoj seziladi;

2)sotishdan, sotishdan tashqari faoliyatdan olingan daromadlarni olish va etkazib beruvchilarning hisob-kitob hujjatlarini to'lash, boshqa xarajatlarni amalga oshirish vaqtidagi nomuvofiqlik. Tashkilotlarda asosiy kapitalning muomalasini rivojlantirish uchun uzoqroq muddatga mablag 'to'plash zarurati mavjud. Bu, asosan, kapital qo'yilmalar uchun mablag'larni to'plash va ularni ishlab chiqarish, qurish, rekonstruksiya qilish, kengaytirish bilan bog'liq xarajatlarni qoplash uchun ishlatish o'rtasidagi vaqt farqiga bog'liq.

Kredit nafaqat yuridik shaxslar, balki jismoniy shaxslar uchun ham zarurdir. Shaxsiy qarz oluvchilar o'zlarining jamg'armalari qurilish, uy-joy, uzoq umr ko'rishga mo'ljallangan mollarni sotib olish, davolanish uchun to'lovlar, o'qitish uchun etarli bo'lmasa, kredit olish uchun bankka murojaat qilishadi. Iqtisodiyot, ijtimoiy va madaniy sohani moliyalashtirish uchun byudjet daromadlari yetarli bo'lmagan hollarda davlatga vaqtincha bo'sh mablag'larni jalb qilish ham kerak bo'lishi mumkin. Shu maqsadda davlat byudjet kamomadini qoplash uchun turli xil yuridik va jismoniy shaxslar orasida joylashtirilgan qarz majburiyatlarini chiqaradi. Zamonaviy iqtisodiyotda pulning katta qismi qarz bilan ta'minlangan, ammo pul va kredit nafaqat turli xil tushunchalar, balki turli xil munosabatlardir.

Kredit munosabatlarining pul munosabatlaridan birinchi farqi - ishtirokchilar tarkibidagi farq (birinchi holatda qarz beruvchi va qarz oluvchi, ikkinchi holda sotuvchi va xaridor). Pul munosabatlarida qiymat qarshi harakatni amalga oshiradi: tovarlar sotuvchidan xaridorga, pul xaridordan sotuvchiga. Kredit munosabatlarida qiymat o'zaro javob bermaydi: u qarz beruvchidan qarz oluvchiga o'tadi va ma'lum vaqtdan so'ng o'z egasiga qaytadi.

Kredit va pul o'rtasidagi ikkinchi farq ma'lum bir mahsulot uchun to'lovni kechiktirishda kuzatiladi. Bunday holda, kredit ham, pul ham to'lov vositasi funktsiyasida ishtirok etadi, ammo agar pul o'z mohiyatini to'lovni to'lash vaqtida to'lash-to'lash aktida namoyon qilsa, u holda kredit operatsiyasida to'lov faqat element hisoblanadi qaytarish asosida qiymat harakatining. Kredit iqtisodiy kategoriya sifatida o'z mohiyatini kechiktirilgandan keyingi to'lovda emas, balki kechiktirilgan to'lov haqiqatida namoyon qiladi. Kredit va pul o'rtasidagi uchinchi farq ularning harakatida kuzatilishi mumkin. Kredit naqd pul shaklida ham, tovar shaklida ham berilishi mumkin.

Umumiy tovar dunyosidan ajralib, universal ekvivalenti bo'lgan taqdirdagina tovar pulga aylanadi. Kredit bo'yicha majburiy emas universal ekvivalentga aylangan mahsulotni taqdim etish; vaqtincha foydalanish uchun qiymati va ishlatilish qiymati bo'lgan oddiy tovar taqdim etilishi mumkin. Qarzga olingan mablag'lardan xo'jalik yurituvchi sub'ekt aylanmasida foydalanish ushbu mablag'larning saqlanishi va o'z vaqtida qaytarilishi uchun moddiy javobgarlikni keltirib chiqaradi. Bu shuni anglatadiki, kredit operatsiyalari ishtirokchilari o'zlarida bo'lgan mulk egasi bo'lishi yoki unga egalik qilish va undan foydalanish huquqiga ega bo'lishi kerak (bu davlat korxonalariga tegishli). Ushbu shart zarur, chunki qarz oluvchi korxonasining mol-mulki qarzni to'lashning ikkilamchi manbai bo'lgan qarzni ta'minlashning o'ziga xos turi bo'lib xizmat qiladi. Kredit yordamida kelajakda daromad yaratiladi.

Bu o'tmishda shakllangan tejash mablag'lari kelgusi investitsiyalar uchun ishlatilishida ifodalanadi. Kredit kosmosdagi tejamkorlik, vaqtincha bo'sh mablag'lar va ularning ehtiyojmand sub'ektlari yo'nalishlarini birlashtirishga yordam beradi. Shunday qilib, kredit iqtisodiyotni tartibga solishga va tashkilotlarda kapital aylanishini tezlashtirishga yordam beradi.

Kredit” –so`zi lotincha „kredit” so`zidan olingan bo`lib ishonch degan ma`noni anglatadi. Kredit – bu pul va tovar shaklidagi resurslarni qaytarib berishlik, muddatlilik va foiz to`lashlik shartlari asosida berish natijasida yuzaga keladigan qiymatning harakatidir. Kredit munosabatlarining subekti bo`lib kreditor va kredit oluvchi hisoblanadi, kreditning obekti bo`lib pul va tovar hisoblanadi. Bank kreditining obekti bo`lib pul mablag`lari hisoblanadi. Tijorat kreditining obekti tovarlardir. Hozirgi kunda kreditning sudxo`rlik shakli mavjud emas, bu shakl kredit munosabatlarining dastlabki shakllanish bosqichlarida mavjud edi.

Kredit insoniyatning buyuk kashfiyoti hisoblanadi:

- 1)Kredit xo`jalik yurutuvchi sub`ektlar faoliyatini rivojlantirish imkonini beradi.
- 2)Kredit mamlakatning eksportning salohiyatini yuksaltirish imkonini beradi.
- 3)Kredit iqtisodiyotdagi to`lovning uzluksizligini ta`minlash imkonini beradi.
- 4)Kredit davlatning o`z funktsiyalarini bajarilishini taminlashda muhim o`rin tutadi.
- 5)Kredit aholining turmush farovonligini ta`minlsh imkonini berdi.

Kredit o`zining aniq printsiplariga ega.

- 1)Qaytarib berishlilik printsiipi;
- 2)Muddatlilik printsiipi;
- 3) Foiz to`lashlilik printsiipi;
- 4)Ta`minlanganlik printsiipi.

Kreditlar odatda birinchi toifali garov ob`ektlari bilan ta`minlanadi. (er, oltin va boshqa metallar)

5)Maqsadlilik printsiipi.

Kreditning zarurligini belgilovchi omillar.

1) Kreditning zarurligini belgilovchi eng asosiy omil bu kapitalning doiraviy aylanishi va aylanishidir.

P-ishlab chiqarish vositalari.....

ishlab chiqarish jarayoni-T`-P`

bu jarayonnig takrorlanishi capital aulanmasi deyiladi

- 2) ayrim tarmoqlarda ishlab chiqarishning mavsumiy harakterga ega ekanligi.
- 3) davlat budjetining defitsitinig mavjudligi.
- 4) aholining turmush farovonligini ta`minlashning zarurligi.

Kreditning ob`ekti ikkitaga bo`linadi:

- pul mablag`lari;
- tovarlar.

Bank kreditlarni pul mablag`lari shaklida beriladi. Ob`ekti tavar bo`lgan kredit tijorat krediti deyiladi. Bunda sotilgan tavarlarning puli kechiktirib to`lanadi ya`ni ma`lum muddat o`tgandan so`ng to`lanadi. Tijorat krediti odatda tijorat vekseli bilan rasmiylashtiriladi. Hozirgi davrda bank kreditlarini berish tizimi tijorat kreditlari berish tizimiga qaraganda yuksak darajada rivojlangan. Buning asosiy sababi pulning yuqori likvidli akti ekanligidir.

Kreditning sub`ektlari bo`lib quydagilar hisoblanadi.

- Banklar;
- nobank kredit tashkilotlari, kredit uyushmalari, lombardlar, mikromoliyalash tashkilotlari, kredit korporativlari va boshqalar;
- korxonalar;
- jismoniy shaxslar;
- davlat;
- davlat organi;
- halqaro moliya kredit tashkilotlari.

Kredit-qiymatning harakati bo`lib pul va tavar ko`rinishidagi mablag`larni qaytarib berishlilik, muddatlilik va foiz to`lashlilik asosida berish natijasida yuzaga keladi. Kredit orqali jamiyatimizda quyidagi ijobiy natijalarga erishish mumkin:

birinchidan, fondlar aylanishi jarayonida chetga chiqib, bo`sh qolgan mablag`larning harakatsiz turib qolishining oldi olinadi;

ikkinchidan, takror ishlab chiqarishni keng doirada uzluksiz davom ettirishga imkoniyat yaratiladi. Kreditning vujudga kelishi reallikka aylanishi uchun muayyan sharoitlar bo'lishi zarur. Shu masala bo'yicha ba'zi iqtisodiy adabiyotlarda keltirilgan fikrlarni tahlil qilib, iqtisodchilar tomonidan kredit yuzaga kelishining quyidagi shartlariga ko'proq e'tibor berilganini ko'rsatib o'tish mumkin. Kredit munosabati bo'lishi uchun: birinchidan, kredit munosabati ishtirokchilari – qarz beruvchi va qarz oluvchi – huquqiy jihatdan mustaqil sub'ekt bo'lishi kerak. Mustaqil sub'ekt sifatida har ikkala tomon birbiri bilan o'zaro aloqalardan kelib chiquvchi majburiyatlarni bajarishini moddiy jihatdan kafolatlay olishi kerak.

Majburiyatlarni bajara olish qobiliyatini hisobga olgan holda mustaqil huquqiy sub'ekt sifatida tomonlar iqtisodiy munosabatga kirishishlari kerak. ikkinchidan, qarz beruvchi va qarz oluvchi manfaatlari birbiriga mos tushgan taqdirdagina kredit zaruriyatga aylanadi. Bu manfaatlar, avvalambor, ob'ektiv jarayonlar, o'zaro manfaatlarni taqozo etuvchi aniq vaziyat bilan bog'liq. Kreditor(qarz beruvchi) tomonidan pul mablag'larini qarzga berish bo'yicha, qarz oluvchi tomonidan esa shu mablag'larni olish bo'yicha qiziqish tug'ilgan taqdirdagina kredit munosabatlari vujudga keladi. Kreditning vujudga kelishi kredit munosabatlari ishtirokchilari manfaatlarining yo'nalishiga bog'liq. Tomonlar manfaatlarining mos kelishi kredit shartnomasi tuzilishini ta'minlaydi. Lekin kredit munosabatlari ishtirokchilari manfaati nafaqat vaqt va makon jihatdan, shuningdek, sifat jihatdan ham mos tushgan taqdirdagina bu munosabatlar reallikka aylanadi. Shu bilan birga, kreditning bu muhim sifatlari kredit munosabatlari sodir bo'lishining asosiy sababi bo'la olmaydi.

Kredit vujudga kelishi uchun, yuqorida aytilgandek, aniq bir iqtisodiy asos fondlarning doiraviy aylanishi va shunga o'xshash boshqa aniq sharoitlar bo'lishi zarur. Faqatgina ana shu ta'sir etuvchi omillar bo'lgan taqdirdagina kreditning vujudga kelishi reallikka aylanadi. Ba'zi iqtisodiy adabiyotlarda kreditning zarurligi xususida bir necha boshqa fikrlar ham uchraydi.

Masalan, kredit korxonalar faoliyatini nazorat qilishni amalga oshirish uchun zarur, deb ta'kidlanadi. Agar bu fikr to'g'ri deb qaraydigan bo'lsak, kreditning zarurligi faqat kreditor uchun tushunarli bo'ladi, chunki u qarz berish orqali qarz oluvchi faoliyatini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday sharoitda kreditning chegarasi ishlab chiqarish fondlarining doiraviy aylanishiga asoslangan ob'ektiv jarayonlarga emas, balki bankning kredit operatsiyalari orqali qarz oluvchining faoliyatini nazorat qilish istagiga bog'liq bo'lib qoladi. Bu mulohazalardan kelib chiqqan holda xulosa qilib aytish mumkinki, kreditning ob'ektiv zarurligi takror ishlab chiqarish jarayonida fondlarning doiraviy aylanishi qonuniyatlariga asoslangandir.

Kreditga zarurat tug'ilganda quyidagi manbalardagi bo'sh mablag'lardan kredit resurslar sifatida foydalanish mumkin. Bu manbalar asosan quyidagilardir:

- asosiy fondlarni tiklash, kapital tamirlash uchun ajratiladigan amortizatsiya sifatidagi pul mablag'lari;

- tovarlarni sotish va yangi moddiy resurslarni sotib olish vaqtlarining birbiriga mos kelmaganligi tufayli yuzaga kelgan bo'sh pul mablag'lari;

- tovarlar realizatsiyasidan tushgan tushum bilan ish haqini to'lash vaqtlari orasida vaqtincha bo'sh turib qolgan pul mablag'lari;

- kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonida yig'iladigan va kapitallashtirish uchun mo'ljallangan qo'shimcha mablag'lar; shaxsiy sektor daromadlari, jamg'armalari va boshqa bo'sh pul mablag'lari Kreditning zarurligini ifodalovchi omillar mohiyatini ochishda, ularning har birining ahamiyatini kredit shartnomasini tuzish darajasigacha olib kelish xato hisoblanadi. Alohida olingan bir omilning o'zi kredit berilishi uchun u yoki bu darajada etarli bo'lmasligi mumkin.

13.2. Kreditning mohiyati. Kreditning funksiyalari

Mohiyat so'zi iqtisodiy yoki ijtimoiy hodisa yoki voqelikning ichki xususiyatini anglatadi. Kreditning mohiyati unung bir qator ichki xususiyatlarida namoyon bo'ldi, avvalo, kredit qiymatning harakati bo'lib ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni o'zida aks ettiradi, lekin kredit har qanday qiymatning harakati emas. U vaqtinchalik foydalanishga beriladigan pul va tovar shaklidagi

mablag'larning harakatidir. Kreditning yana bir ichki xususiyati uning subektlar o'rtasidagi munosabatlarda nomoyon bo'ladi.

Kreditnin sub'ekylari 2 ta:

- kreditor;
- kredit oluvchi.

Kreditning 3 muhim xususiatlari shundan iboratki kredit unga bo'lgan obektiv talab tufayli yuzaga keladi. Ayri hollarda mijozlar kreditni qaytara olmaydi. Bu esa kreditni qaytarib berishlilik xususiatlarini inkor etmaydi. Kreditning mohiyatan farqlanuvchi asosiy jihati ham uning qaytarib olinishidir.

Taraqqiy etgan davlatlarda ssuda kapitali bozori yaxshi rivojlangan. Bu bozor ikki qisimdan iborat:

1)birinchi segment pul bozori deyiladi. Bu bozorda qisqa muddatli kreditlarning foiz stavkalari shakillanadi.

2)Ikkinchi segment capital bozori deyiladi. Bu bozorda o'rt va uzoq muddatli kreditlarning foiz stavkalar shakillanadi.

$$\text{Libor} + \text{Spred} = \text{Libid}$$

Bu erda:

Libor-kredit foiz stavkasi;

Spred-bank foydasi;

Libid-kreditning qiymati.

Marja-bank bilan mijoz o'rtasidagi munosabatlarni harakterlaydi. Spred-bank bilan bank o'rtasidagi munosabatlarni harakterlaydi. Kreditning mohiyatini anglashda kredit qonunlari muhim o'rinni egallaydi.

Kreditning 3 ta qonuni bor:

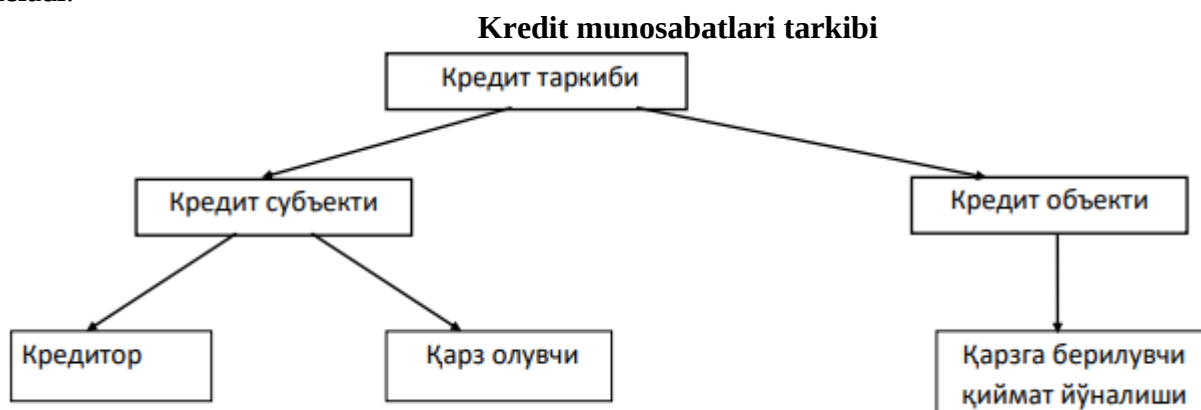
- 1)qaytarilish qonuni;
- 2)qiymatning saqlanish qonuni;
- 3)muvozanat qonuni- berilayotgan kreditlar va ularning resurslar taminoti ortasida muvozanat bo'lishi kerak.

Kreditning mohiyatini yanada aniqlashtirish uchun uning tarkibini, harakat bosqichlarini, iqtisodiy tushuncha sifatidagi muhim belgilarini va ijtimoiy iqtisodiy xarakteristikasini ko'rib chiqamiz. Kreditning mohiyatini tushunish uchun, avvalambor, uning tarkibi nimadan iborat ekanligini tushunib olish zarur. Kredit munosabat bo'lishi uchun uning zarur elementlari – kreditning ob'ekti va sub'ekti bo'lishi zarur.

Kredit munosabatlarida sub'ektlar ikki xil bo'ladi:

- 1.Kreditor (qarz beruvchi)
- 2.Qarz oluvchi

Bundan tashqari, kredit munosabatlari tarkibining elementi sifatida kreditning ob'ekti yuzaga keladi.

8.1-rasm. Kredit munosabatlari tarkibi¹

Kredit munosabatlarning ob`ektlari va sub`ektlari. **Kredit ob`ekti bu** (kreditor) qarz beruvchidan qarz oluvchiga beriladigan va qarz oluvchidan kreditor (qarz beruvchi)ga qaytib beriladigan qiymatdir.

¹Abdullaeva SH.Z. Pul, kredit va banklar/ SH.Z. Abdullaeva . – 2000.: 115 bet

Bunda qarzga berilgan mablag' o'z qiymatini saqlab qolishi kreditning asosiy sifati hisoblanadi. Kredit tarkibi uning elementlari birligini ifodalaydi.

Kreditning harakat bosqichlari ham uning muhim belgisi hisoblanadi. Qarzga beriluvchi qiymat harakatini quyidagi sxemada ifodalash mumkin:

$$B_k \quad O_{kz} \quad I_k \dots V_r \dots Q_k \quad F_{ks}$$

B_k – kreditning berilishi;

O_{kz} – kreditning qarz oluvchi tomonidan vaqtinchalik ehtiyojlarini qondirish uchun olinishi;

I_k – kreditning ishlatilishi qarz oluvchining kreditni nima maqsadda olganligi bilan uzviy bog'liq bo'ladi;

V_r – qarz oluvchining xo'jaligida qarzga olingan qiymat aylanmasi tugallanishini resurslarning aylanmadan chiqarilishini ifodalaydi;

Q_k – kreditni qaytarish;

F_{ks} – vaqtinchalik berilgan qiymatni kreditor qo'lga qaytib kelishi (% bilan).

Kreditning mohiyatini malum vaqtdan keyin qaytarib berish va foiz bilan qaytarish sharti yanada kengroq ochib beradi. Bu har ikkala shartdan tashqari, kreditning iqtisodiy kategoriya sifatida harakat qilishini asoslash uchun iqtisodiy munosabatlarning chuqur ijtimoiy iqtisodiy belgilarini hisobga olish zarur. Kredit mohiyatining tahlili uzluksiz jarayon. Tahlil jarayonida yangidan yangi belgilar, xususiyatlar yuzaga chiqishi mumkin. Har qanday iqtisodiy kategoriya o'zining funktsiyalariga ega bo'lgani kabi kredit ham o'zining bir qator funktsiyalariga ega. Ijtimoiy iqtisodiy tizimda kreditning o'rnini va ahamiyati bajarayotgan funktsiyalari bilan aniqlanadi.

Kreditning funktsiyasi – bu kreditning iqtisodiyotdagi faoliyati konkret ravishda namoyon bo'lishidir. Kreditni tahlil qilishda, funktsiya, uning mohiyati va ahamiyati o'rtasidagi oraliq bo'g'in sifatida ko'rib chiqiladi.

Kreditning funktsiyalari haqida olimlar o'rtasida yagona izchillik yo'q. I.

Lavrushinning fikricha, kreditning funktsiyalarini tahlil qilishda ikkita echilmagan muammo mavjud:

1. Funktsiyani tushunishning uslubiy asoslari.
2. Funktsiyalarning tarkibi va strukturasi.

Kreditning tarkibiy qismidan kelib chiqqan holda unga quyidagi munosabatlarga xos funktsiyalar taalluqli:

A.kreditning qarz oluvchi va qarzga beriluvchi qiymat bilan munosabati orqali;

B.qarz oluvchining kreditor va qarzga beriluvchi qiymat bilan munosabati orqali;

D.qarzga beriluvchi qiymat bilan kreditor va qarz oluvchining munosabati orqali.

13.3. Kreditning printsiplari. Kreditning zarurligini belgilovchi omillar.

Kredit munosabatlari iqtisodiyotda mavjud anik uslubiy asoslarga tayanadi. Uning asosiy elementlari bo'lgan ssuda kapitali bozori operatsiyalari ma'lum tamoyillar asosida olib boriladi. Bu tamoyillar kredit rivojlanishining birinchi bosqichida ko'zga tashlangan edi. Keyinchalik esa ular umumdavlat va xalkaro kredit konunchiligida yakkol uz aksini topdi. Iqtisodiy kategoriya sifatida kredit bir necha tamoyillarga ega. Bular kreditning qaytarib berishlilik, kreditning muddatlilik, kreditning ta'minlanganligi, maqsadlilik va to'lovlilik tamoyillaridir.

Kreditning qaytarib berishlilik tamoyili.

Bu tamoyil kreditning mustakil iqtisodiy kategoriya ekanligi shartidir, kaytib berishlilik kreditning umumiy belgisi hisoblanadi, kaytib berishlilik o'z-o'zidan vujudga kelmaydi: u moddiy jarayonlarga,

qiymatning aylanishini tugashiga asoslanadi. Ammo doiraviy aylanishning tugashi – bu qaytarib berishi emas, fakat qaytarib berish uchun zamin tayyorlashdir. Kreditni qaytarish aylanishdan chikkan mablag'lar qarz oluvchiga pul mablag'larining qaytarish imkoniyatini bergan taqdirda qaytariladi, qaytarib berishlilik ikki yoklama jarayonni ifoda etadi, u kreditor uchun xam, qarz oluvchi uchun xam bir xil darajada muximdir.

Qiyamatni qaytaruvchi xarakatida xukukiy tomoni xam muximdir. Muayyan bir muddatga beriladigan kiyamatga egalik xukuki kreditoridan qarz oluvchiga o'tmaydi.

Qarzga beriladigan kiyamat fakat muayyan bir muddatgina o'z egasi qo'lidan uzoqlashadi, lekin egasini o'zgartirmaydi.

Bo'sh turgan resurslarni akkumulyatsiya qiluvchi banklar bu resurslardan o'z resurslari sifatida foydalana olmaydi. Bank qarzga beruvchi mablag'ning egasi bo'lib korxona, tashkilot, alohida shaxslar xisoblanadi.

Qaytarib berishlilik muayyan shartnomada o'zining o'rnini topadi.

Qaytarib berishlilik ob'ektiv belgi xisoblanadi. Kreditni qaytarib berishlilik tomoni uni boshqa iqtisodiy kategoriyalardan, shu jumladan, moliyadan farq qilish imkonini beradi.

Kreditdan samarali foydalanish asosidagi qaytarib berishlilik – butun bank faoliyatining markaziy punkti hisoblanadi. Kreditning bu tamoyili amaliyotda kredit va undan foydalanganlik uchun foiz summasini kredit bergan muassasa hisobiga ko'chirish yo'li bilan to'lanadi. SHu yo'l bilan banklar kredit resurslarining qayta tiklanishini ta'minlaydilar. Sobiq ittifok davrida markazlashgan rejali iktisodiyot sharoitida kreditlashning «qaytarilmagan ssuda» deb ataladigan norasmiy tushunchasi bor edi. Kreditlashning bu shakli xalq xo'jaligining ko'p tarmoklarida ayniksa qishloq xo'jaligi soxasida keng tarqalgan edi. Kredit davlat banki tomonidan qarz oluvchining moliyaviy ahvolini hisobga olmagan holda berilar edi. O'zining iqtisodiy mohiyatiga ko'ra qaytarilmaydigan ssudalar byudjet subsidiyalarini qo'shimcha shakli sifatida namoyon bo'ladi. Bozor iktisodiyoti sharoitida «qaytarilmas kredit» tushunchasi bozor iktisodiyoti tamoyillariga yot bo'lib bunday kreditning amaliyotda bo'lishi iktisodiyot uchun juda xavfli hisoblanadi.

Kreditning muddatliliigi.

Bu tamoyil kredit beruvchidan olingan kreditni o'z vaqtida qaytarib berish muddatini, ya'ni kreditning qanday muddatga berilganligi bilan xarakterlanadi. Bunda shu muddatlilik tamoyiliga ko'ra uzoq va qisqa muddatli kreditlarga bo'linadi.

Kreditning muddatlilik tamoyili qarzdor uchun qulay bo'lgan har qanday vaqtda emas, balki kredit bitimida ko'rsatilgan ma'lum muddatda kreditni qaytarilishi zarur ekanligini bildiradi. Kreditning muddatliliigi har ikkala tomon, kreditor va qarz oluvchi uchun muhimdir. Agar kreditor foizni bilan o'z vaqtida qaytarib olsa, uni egasiga qaytarish yoki yana kreditga berish imkoniyatiga ega bo'ladi. Qarz oluvchi kreditni samarali ishlatib, uni o'z vaqtida kreditorga qaytarish va shu bilan shartnomadagi jazo choralaridan qutulishidan manfaatdor. Kreditning muddati bo'yicha kredit shartnomada ko'rsatilgan shartlarning buzilishi natijasida qarz beruvchi qarz oluvchiga iqtisodiy choralar (jarimalar shaklida, kredit bo'yicha foiz darajasini oshirish, kreditni muddatini qisqartirish va boshqA.ni qo'llash mumkin.

Kreditning ta'minlanganligi.

Bu ta'moyil yordamida xalk xo'jaligining rivojlanishida qiymat va moddiy ishlab chiqarish o'rtasida bo'lishi zarur bo'lgan proportsiyalarning bir meyorda bo'lishi ta'minlanadi. Bu tamoyilning asosiy mohiyati shundaki, bunda xo'jalik aylanishida ishtirok etuvchi bank mablag'larining xar bir so'miga muayyan boyliklarning bir so'mi qarama-qarshi turishi kerak. Banklar tomonidan xalq xo'jaligi tarmoqlariga berilgan kreditlar to'liq tovar moddiy boyliklari va ma'lum xarajatlar bilan ta'minlangan bo'lishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, kreditning ta'minlanganlik ta'moyili qarz oluvchi o'ziga olgan majburiyatlarni buzish sharoitida qarz beruvchining mulkdorlik manfaatlarini ximoya qilishni ta'minlaydi va o'zining amaliy aksini kreditni biror garov yoki moliyaviy kafolat asosida berishda topadi. Bu umumiktisodiyot barqarorlikka erishish davrida ayniqsa muhimdir.

4. To'lovlilik tamoyili.

Bu tamoyil aylanma fondlarning doiraviy aylanishini, kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonini ta'minlovchi to'lov resurslari summasini avanslashtirish zaruriyatidan kelib chiqadi.

Bu tamoyilga asosan korxonalar foydalanilgan qarz mablag'lari uchun kreditorga foiz shaklida to'lovni o'tkazadilar. Kreditning to'lovligi uni to'liq summada o'z egasiga qaytarilishinigina emas, shu bilan kredit uchun foiz shaklidagi to'lov bilan qaytarilishini ifodalaydi. Demak, kreditor o'z mablag'larini xech vaqt o'z xajmida qaytarib olish sharti bilan bermaydi, bunda u mablag'ni qarzga berganligi uchun muayyan to'lov talab qiladi. (foizsiz imtiyozli kreditlar bundan mustasno).

Kreditning to'lovliligi nafakat banklar faoliyatining maqsadiga, balki korxonalarning bevosita foydasiga bog'lik bo'ladi va ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kredit uchun xaq to'lashning iqtisodiy mohiyati qarz beruvchi va qarz oluvchi o'rtasidagi qo'shimcha olingan foydaning taqsimlanishini qayd qilishda namoyon bo'ladi.

5. Kreditning maqsadliligi.

Bu tamoyilning mohiyati shundaki, qarz oluvchi tomonidan olingan kreditlar anik bir maqsadni amalga oshirishga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Kreditning qaysi maqsadga yo'naltirilganligi, masalan, tovar moddiy boyliklar sotib olishga yoki biror ishlab chiqarish xarajatlarini qoplashga va xakozo anik biror ob'ektga maqsadli yunaltirilganligi korxona bilan bank o'rtasida tuziladigan kredit shartnomada ko'rsatilgan bo'ladi. Korxona olgan kreditni faqatgina kredit shartnomada ko'rsatilgan ishni bajarishga sarflashi kerak.

Bunda kredit muayyan, anik ob'ektga: ishlab chiqarish xarajatlariga, ishlab chiqarish zaxiralarga, tayyor maxsulotga, jo'natilgan tovarlarga, xisob-kitob xujjatlariga va xakozolarga beriladi.

Yuqorida keltirilgan tamoyillar kreditning iqtisodiy kategoriya sifatida mavjud bo'lishi va xarakat qilishining muxim tomonlarini o'zida ifodalaydi. Kreditning samaradorligini ta'minlash maqsadida g'arb mamlakatlari amaliyotida kreditlashning biz uchun yangi qoidasi qo'llaniladi. Bu qoida kreditlashda «5 «S» lar qoidasi» deb yuritiladi.

13.4. Aholining kreditga bo'lgan talabining paydo bo'lishi. Davlatning kredit resurslariga bo'lgan talabining paydo bo'lishi. Kreditning shakllari.

Kreditning vujudga kelishi realikka aylanishi uchun muayyan sharoitlar bo'lishi zarur. SHu masala bo'yicha ba'zi iqtisodiy adabiyotlarda keltirilgan fikrlarni taxlil qilib, iqtisodchilar tomonidan kreditning yuzaga kelishining quyidagi shartlariga kuprok e'tibor berilganini ko'rsatib o'tish mumkin. Kredit munosabat bo'lishi uchun:

birinchidan, kredit munosabat ishtirokchilari - qarz beruvchi va qarz oluvchi - xuquqiy jixatdan mustaqil sub'ekt bo'lishi kerak. Mustakil sub'ekt sifatida xar ikkala tomon bir-biri bilan o'za'ro aloqalardan kelib chiquvchi majburiyatlarni bajarishini moddiy jixatdan kafolatlay olishi kerak. Majburiyatlarni bajara olish qobiliyatini xisobga olgan xolda mustaqil xukukiy sub'ekt sifatida tomonlar iqtisodiy munosabatga kirishishlari kerak.

ikkinchidan, qarz beruvchi va qarz oluvchi manfaatlari bir-biriga mos tushgan taqdirdagina kredit zaruriyatga aylanadi. Bu manfaatlar avvalambor, ob'ektiv jarayonlar, o'za'ro manfaatlarni taqozo etuvchi aniq vaziyat bilan bog'liq.

Kreditor (qarz beruvchi) tomonidan pul mablag'larini qarzga berish bo'yicha, qarz oluvchi tomonidan esa shu mablag'larni olish bo'yicha kizikish tug'ilgan taqdirdagina kredit yuunosabatlari vujudga keladi.

Kreditning vujudga kelishi kredit munosabatlari ishtirokchilari manfaatlarining yo'nalishiga bog'lik tomonlar manfaatlarining mos kelishi kredit shartnomasi tuzilishini ta'minlaydi. Lekin, kredit munosabatlari ishtirokchilari manfaati nafaqat vakt va fazo jixatdan, shuningdek sifat jixatdan xam mos tushgan taqdirdagina bu munosabatlar realikka aylanadi. SHu bilan birga kreditning bu muxim sifatleri kredit munosabatlari sodir bo'lishining asosiy sababi bo'laolmaydi. Kredit vujudga kelishi uchun, yukorida aytilgandek anik bir kktisodiy asos -fondlarning doiraviy aylanishi va shunta uxshash boshka anik sharoitlar bo'lishi zarur. Fakatgina ana shu ta'sir etuvchi omillar bo'lgan taqdirdagina kreditning vujudga kelishi realikka aylanadi.

Ba`zi iqtisodiy adabiyotlarda kreditning zarurligi xususida bir necha boshqa fikrlar xam uchraydi. Masalan, kredit korxonalar faoliyatini nazorat qilishni amalga oshirish uchun zarur deb ta`kidlanadi. Agar bu fikr to`g`ri deb qaraydigan bo`lsak kreditning zarurligi faqat kreditor uchun tushunarli bo`ladi, chunki u qarz berish orkali qarz oluvchi faoliyatini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo`ladi.

Naqd pulsiz shaklidagi xisob kitoblarning bank orkali utishida ishlatiladigan mablag`lar kam ssuda kapitali shakllanishining yangi manbai bo`lib, bu mablag`lar aylanma mablag`larning doiraviy aylanish jarayokida yuzaga keladi. Korxonalarda moliyaviy resurslarning vaktincha bush bo`lib qolishining quyidagi asosiy sabablarini ko`rsatib o`utish mumkin:

-ishlab chiqarilgan maxsulotlarni sotish vaqti bilan olingan xom ashyo, materiallar, ishchilarga ish xaqi va boshqa to`lovlarni amalga oshirish vaqtining mos kelmasligi;

-asosiy fondlarning eskirishini qoplash uchun mo`ljallangan pul ajratmasi, ya`ni amortizatsiya fondining shakllantirilishi.

Kreditning ikkita asosiy shakli mavjud:

1. Bank krediti

2. Tijorat krediti

Tijorat krediti tovarlar sotish jarayonini tezlashtirishda va korxonalarning aylanma mablag`larini xo`jalik faoliyatidan tezroq bo`shashini ta`minlashda katta ahamiyatga ega.

*Iste`mol krediti.* Iste`mol krediti o`zining maqsadi bilan kreditning boshqa shakllaridan farq qiladi. Uning farqli belgisi - jismoniy shaxslarni kredit xisoblanadi. Kreditning bu shaklida kredit beruvchi sifatida maxsus kredit muassasalari bilan birga Tovar va xizmatlarni sotishni amalga oshiradigan jismoniy shaxslar xam bo`lishi mumkin.

Iste`mol krediti ikki shaklda: pul shaklida yoki tovar shaklida berilishi mumkin. Jismoniy shaxslarga ko`chmas mulkka egalik qilish uchun, qimmat bo`lgan davolanishni to`lash, xar-xil tovarlar va uy-jixozlari sotib olish va boshqa extiyojlarni qondirish uchun iste`mol kreditlari berilishi mumkin.

Ipoteka krediti kuchmas mulk (er, bino, uy-joy kabilarni) garovga qo`yib olinadigan kredit. Odatda, ipoteka kreditidan qishloq xo`jaligida asosiy fondlarni yangilash, yirik kapital qo`yilmalarini qoplash uchun foydalaniladi.

Davlat krediti. Kreditning bu shaklining asosiy xususiyati kredit munosabatlarida davlatning qatnashuvidir. Davlat kreditida davlat bir tomondan qarz beruvchi va ikkinchi tomondan qarz oluvchi sifatida ishtirok qilishi mumkin. Qarz beruvchi vazifasini bajara turib, davlat, davlat kredit institutlari, jumladan Markaziy bank orqali iqtisodning xar xil soxalarini kreditni o`z zimmasiga oladi. Davlat tomonidan:

- iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini kredit;

- moliyaviy resurslarga extiyoj sezayotgan davlat ahamiyatiga ega bo`lgan aniq tarmoq yoki mintaqalarga, agar byudjetdan moliyalashtirish imkoniyati tugagan bo`lsa, vaqtincha foydalanishga mablag` ajratishi mumkin.

Davlatning qarzlari kupaygan xollarda davlat byudjeti kamomadini moliyalashtirish maqsadida, davlat qarz oluvchi sifatida, davlat qarzlarini joylashtirish jarayonini amalga oshiradi.

Davlat kreditining xarakterli xususiyati shundaki, davlat tomonidan olingan qarz mablag`lari ishlab chiqarish fondlari aylanishida yoki moddiy boyliklar yaratishda ishtirok qilmaydi. Bu mablag`lar davlat qarzlarini qoplash uchun ishlatiladi.

Davlat davlat xazina majburiyatlari chiqarish, moliya bozorlarida davlat qimmatbaxo qogozlarini joylashtirish, davlat zaemlarini chiqarish va sotish yuli bilan banklarning axolining va boshqa moliya-kredit institutlarining pul mablag`larini yig`adi va ularni davlat qarzi va byudjet kamomadini qoplashga (moliyalashtirishga) sarflaydi.

Xalqaro kredit. Kredit munosabatlarining xalqaro miqyosda (davlatlar o`rtasida) amalga oshirilishi xalqaro kreditning yuzaga kelishiga olib keladi. Kreditning bu shaklining bevosita ishtirokchilari millatlararo moliya-kredit institutlari, tegishli davlat xokimiyati, kredit tashkilotlari va aloxida yuridik shaxslar bo`lishi mumkin.

Xalqaro kredit bir davlat, shu davlat banki, yuridik shaxs tomonidan ikkinchi bir davlatga, uning banklariga, boshqa yuridik shaxslariga muddatlilik va to`lovlilik asosida beriladigan kredit xisoblanadi.

Xalqaro kredit davlat va xalqaro institutlar ishtirok etgan munosabatlarda pul (valyuta shaklida, tashqi savdo faoliyatida esa tovar shaklida bo'lishi mumkin).

Xalqaro kredit quyidagi xususiyatlari bilan xarakterlanadi:

- qarz oluvchi va qarz beruvchi sifatida davlat, tashkilot va muassasalar, yuridik shaxslar (banklar, kompaniyalar), xalqaro valyuta kredit tashkilotlari qatnashadilar;

- qarzga olingan mablag'lar qarz oluvchi mamlakat tomonidan daromad keltiruvchi kapital sifatida ishlatiladi;

- qarz beruvchi mamlakatga tulanadigan ssuda foizining manbasi qarz oluvchi mamlakat tomonidan yaratilgan milliy daromad xisoblanadi.

Xalqaro kredit maxalliy kredit bilan bir qatorda fondlar aylanishining barcha bosqichlarida katnashadi.

Xalqaro kredit xalqaro iqtisodiy munosabatlar doirasida quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

- mamlakatlar o'rtasida kapitalning qayta taqsimlanishini ta'minlaydi;
- kapitalning kontsentratsiyalashuviga va markazlashuviga sharoit yaratadi va bu jarayonni tezlashtiradi;
- xar xil valyutalarda xalqaro xisob-kitoblarni olib borishda muomila xarajatlarini qisqartiradi.

Xalqaro kreditlar:

- **xarakteri bo'yicha** - davlatlararo, xususiy, firma kreditlariga;
- **shakli bo'yicha** - davlat, bank, tijorat;
- **tashqi savdo tizimida tutgan o'ri bo'yicha** - eksportni kredit, importni kreditga;
- **muddati bo'yicha** - qisqa muddatli-1 yilgacha, uzoq muddatli -5 yildan ortiq muddatga;
- **ob'ekti bo'yicha** - tovar va valyuta;

- **ta'minlanganligi bo'yicha** - tovar-moddiy boyliklar bilan yoki xujjatlar bilan ta'minlangan kreditlarga bo'linadi. eksportni kreditda davlat tomonidan subsidiya ajratilganligi uchun firma kreditlari bo'yicha foiz stavkalari odatda foiz stavkalarining bozor baxosidan past bo'ladi.

Xalqaro bank kreditlarining bank eksport kreditlari (xorijiy importyorlarga xususiy tijorat banklari, maxsus tashqi savdo banklari tomonidan beriladigan kredit), evrokredit (yirik tijorat banklari tomonidan evrovalyuta bozori resurslari xisobidan evrovalyutada, 2 yildan 10 yilgacha bo'lgan muddatga, o'zgaruvchan foiz stavkada kreditlar berish) kabi turlari mavjud.

14-ma'ruza: Kredit turlari va shakllari

Reja:

14.1. Kreditning turlari. Kreditning shakllari. Kreditning tarmoq yo'nalishiga ko'ra turlari.

14.2 Kreditning ta'minlanganligiga ko'ra turlari. Kreditning muddatiga ko'ra turlari. Kreditning to'lovligiga ko'ra turlari.

14.1. Kreditning turlari. Kreditning shakllari. Kreditning tarmoq yo'nalishiga ko'ra turlari.

Kredit o'zining bir qancha belgilariga ko'ra turlanadi:

I) muddatiga ko'ra kredit 3 turga bo'linadi:

A. qisqa muddatli kreditlar

B. o'rta muddatli kreditlar

D. uzoq muddatli kreditlar

Dunyoning ko'plab mamlakatlarida qisqa muddatli kreditlar deganda 1 yilgacha muddatga berilgan kreditlar tushuniladi. O'rta muddatli kreditlar deganda 1-3 yilgacha muddatda, uzoq muddatli kredit 3 yildan ortiq muddatga berilgan kreditlar tushuniladi. Lekin ayrim mamlakatlarda kreditlarning muddatlariga ko'ra farqlanish mavjud. Masalan, AQSHda 1-8 yilgacha berilgan

kreditlar o`rta muddatli kreditlar hisoblanadi. Xalqaro moliy institutlarida 1-5 yilgacha muddatda berilgan kreditlar o`rta muddatli kreditlar hisoblanadi.

O`zbekistonda o`rta muddatli kreditlar 2004-yilda bekor qilingan. 1yilgacha muddatga berilgan kreditlar qisqa, 1 yildan ortiq muddatga berilgan kredit uzoq muddatli kredit hisoblanadi.

II) ta`minlanganligiga ko`ra 3 turga bo`linadi:

A.to`liq ta`minlangan kreditlar, bunda kreditning ta`minoti kreditning asosiy qarz summasi va uning foizini qoplashga etadi;

O`zbekiston Respublikasining Markaziy banki talabi bo`yicha ta`minot miqdori kredit summasiga nisbatan 125 foiz ni tashkil etishi kerak.

B.qisman ta`minlangan kreditlar, bunda kreditlarning ta`minoti kreditning asosiy summasi va foizini qoplashga etmaydi;

D. ta`minlanmagan kreditlar, bu kreditlar ishonchli yoki blankli kreditlar deyiladi. Bu kreditlar yuqori darajada to`lov qobiliyatiga ega bo`lgan ishonchli mijozlarga beriladi.

III) kredit bahosiga ko`ra quyidagi turlarga bo`linadi:

A.arzon kreditlar, bu kreditlarning foiz stavkasi ssuda kapitali bozorida shakllanadigan foiz stavkasidan past bo`ladi;

B.qimmat kreditlar, bu kreditlarning foiz stavkasi ssuda kapitali bozorida shakllangan foiz stavkasidan yuqori bo`ladi;

Risk darajasi qancha yuqori bo`lsa, kreditning foizi ham shuncha yuqori bo`ladi.

D. tekin kreditlar, bu kreditlarning foizi yo`q. VI)tarmoq xususiyatiga ko`ra kreditlarning quyidagi turlari mavjud:

1) sanoat krediti;

2) savdo krediti;

3) qishloq xo`jaligi krediti va boshqalar.

D.takror ishlab chiqarish jarayonlarining bosqichlariga xizmat etishiga ko`ra kreditning turlari mavjud:

1) kredit ishlab chiqarish uzluksizligini ta`minlash maqsadida xomashyo va materiallar hamda ishlab chiqarish vositalarini sotib olish uchun beriladi;

2) kredit mahsulotni sotish jarayonini moliyalashtirish uchun beriladi;

3) kredit iste`mol jarayonida ham ishtirok etadi.

VII) kreditlash obektiga ko`ra quyidagi turlarga bo`linadi:

1) xomashyo va materiallar sotib olish uchun beriladigan kreditlar;

2) ishlab chiqarish vositalarini sotib olish maqsadida beriladigan kreditlar;

3) ishlab chiqarish xarajatlari uchun beriladigan kreditlar.

Masalan, qishloq xo`jaligida paxta, g`alla, sholi kabi ekinlarni etishtirish uzoq davr va katta xarajat talab qiladi. Kreditlar ana shu xarajatlarni moliyalashtirish uchun beriladi.

4) to`lov aylanmasidagi uzluksizlikni qoplash uchun beriladigan kreditlar.

Masalan, korxonalarning joriy hisobraqamlariga mablag`lar kelib tushish vaqti bilan to`lovni amalga oshirish vaqti o`rtasidagi nomuvofiqlik yuzaga kelsa to`lov aylanmasida uzilish sodir bo`ladi. Yana shuni ham ta`kidlab o`tishimiz joizki davlat budjeti ijrosi paytida ham uzilishlar yuzaga kelishi mumkin.

VIII) davlat budjeti defitsitini qoplash maqsadida beriladigan kreditlar.

Uzoq davrlardan buyon kreditning quyidagi turlari qo`llanilib kelinmoqda.

1.Qisqa muddatli kreditlash;

2.Uzoq muddatli kreditlash.

Qisqa muddatli kreditlashda kreditlar bir necha oylardan bir yilgacha bo`lgan muddatga beriladi. Bu turdagi kreditlar ishlab chiqarish aylanma fondlari va muomala fondlarining doiraviy aylanishining uzluksizligini ta`minlaydi. Bizga malumki, aylanma fondlarning doiraviy aylanishi deyarli barcha ishlab chiqarish sohalarida bir yil va undan kamroq vaqt davom qiladi. Bir yil fondlar aylanishining tabiiy o`lchovi sifatida xizmat qiladi. SHuning uchun ham, bir yil qisqa va uzoq muddatli kreditlashning chegarasi bo`lib xizmat qiladi.

Kreditning quyidagi mustaqil shakllari bor:

- I) Bank krediti
- II) Tijorat krediti
- III) Davlat krediti
- IV) Ipoteka krediti
- D. Iste'mol krediti
- VI) Sinditsiyali kredit
- VII) Xalqaro kredit

I. Bank krediti banklar tomonidan pul shaklida beriladigan kredit bo'lib ssuda deyiladi.

Pulning yuqori likvidli aktiv ekanligi va bank tizimining uzoq muddatli rivojlanish bosqichini bosib o'tganligi bank kreditini asosiy kredit shakliga aylantirishga muhim omil bo'ldi. Tijorat banklari kreditining bahosi ssuda kapitali bozorida shakllanadi.

Kreditning bahosi qanchalik yuqori bo'lsa, unga bo'lgan talab shunchalik kam bo'ladi. Shu sababli Markaziy banklar va hukumatlar iqtisodiyotda yo'naltirilayotgan kreditlar hajmini oshirish maqsadida kreditlarning past va barqaror foiz stavkasini saqlab qolishga harakat qiladilar. Lekin masalaning ikkinchi tomoni ham bor, kreditlarning foiz stavkasi qanchalik past bo'lsa, unga bo'lgan talabning oshishiga olib keladi natijada muomaladagi pul miqdori oshishiga sabab bo'ladi va oqibatda bu inflatsiya darajasining oshiradi.

Bank krediti rivojlanishini belgilovchi keyingi omil banklarning resurs ta'minotidir. Banklarning etarli darajada resurs bazasiga ega bo'lishi kreditlarga bo'lgan talabni qondirishga imkon beradi. Bir so'z bilan aytganda banklarning etarli darajada resurs bazasiga ega bo'lishi ular mijozlarining moliyaviy darajasiga bog'liq.

Bank tomonidan beriladigan kreditlarni o'z vaqtida qaytmasligi oyki kreditlarning qaytish darajasining yuqori ekanligi bank krediti rivojlanishining 3-omili hisoblanadi. 4-omil banklarning kreditlash faoliyatini davlat tomonidan tartibga solib va nazorat qilish tizimining rivojlanganligi bo'lsa, 5-omil makroiqtisodiy vaziyat va uning o'zgarishi hisoblanadi.

Kredit tarixini o'rganishga bag'ishlangan tarqiqotlarning natijalari ko'rsatdiki., tijorat krediti bank kreditidan oldin paydo bo'lgan.

Tijorat krediti deganda, hozirgi davrda tovarlarni to'lov muddatini kechiktirish asosida so'zlashiga aytiladi.

Tijorat kreditining obekti tovar hisoblanadi.

Lekin tijorat krediti dastlab paydo bo'lgan davrda tovarlarni kreditga sotishdan tashqari mulkni ijaraga berish ham tijorat krediti hisoblangan. Tijorat kreditining ma'lum qismi veksel bilan rasmiylashtiriladi.

Tijorat krediti bank krediti kabi ommalashmagan bo'lsa ham u hamon kredit mustaqil shakli sifatida saqlanib qolgan. Bu esa quyidagi sabablar bilan izohlanadi:

- 1) Tijorat kreditining foizi ko'pincha bank krediti foizidan past bo'ladi;
- 2) Har qanday xo'jalik yurituvchi subekt ham bank krediti ololmaydi. Bu toifa mijozlar uchun tijorat kreditidan foydalanish zaruriyat bo'lib qoladi;
- 3) Tijorat veksellari moliyaviy instrument sifatida amaliyotda keng qo'llaniladi. Ularni bankka topshirib kredit olish mumkin.

Davlat krediti. Bir guruh iqtisodchi olimlarning fikriga ko'ra davlat kreditida davlat faqat qarzidor bo'lib qatnashadi. Masalan, davlat qimmatli qog'ozlarini chiqarib aholiga, banklarga va korxonalarga sotadi. SHu yo'l bilan ular ular oldida qarzidor bo'lib qoladi. Bundan tashqari davlat tijorat banklaridan, Markaziy bankdan, Xalqaro moliya institutlaridan kredit oladi. Ikkinchi guruh olimlarining fikriga ko'ra, davlat kreditida davlat kredit beruvchi bo'lib ishtirok etadi. Masalan, davlat banklar orqali ma'lum bir tarmoqlarni kreditlaydi. Ular hukumat tomonidan qimmatli qog'ozlarni sotib jalb qilingan mablag'lari hisobidan. Ularni davlat zayomlari deyishimiz ham mumkin.

Iste'mol krediti – iste'mol maqsadida beriladigan kreditlar iste'mol kreditlari deyiladi. Ular asosan iste'mol tovalari ko'rinishida bo'ladi. Taraqqiy etgan mamalakatlarda ippoteka kreditlari

ham iste'mol krediti tarkibiga kiritiladi. Lekin O'zbekistonda ipoteka kredit mustaqil shakl hisoblanadi. Iste'mol krediti tovar va pul ko'rinishida beriladi.

Ipoteka krediti – qo'zg'almas mulkni garovga olish yo'li bilan beriladigan kredit. Ipoteka so'zi grekcha so'zidan olingan. Ipoteka kreditini yuridik va jismoniy shaxslar oladi. Yuridik shaxslar o'ziga tegishli qo'zg'almas mulkni garovga qo'yib, ishlab chiqarish faoliyatini rivojlantirish uchun kredit oladi.

Sinditsiyali kredit – bu loyihani yoki loyihani moliyalashtirish uchun 2 yoki undan ortiq banklar tomonidan beriladigan kreditdir. Sinditsiyali kreditni tashkil qiluvchi bank bosh yoki etakchi bank deyiladi. Qolgan banklar ishtirokchi banklar deb ataladi. Oldin banklar o'rtasida bosh bitim imzolandi. Bu bitimga ko'ra bank sindikati tashkil etiladi. Keyin kredit oluvchi va sindikat o'rtasida kredit shartnomasi imzolandi. Ishtirokchi banklar etakchi bankka sindikatdagi ulushiga ko'ra resurslarini beradi.

Xalqaro kredit – bu ssuda kapitalining davlatlararo harakati bo'lib, bu harakat tovar va valuta ko'rinishidagi mablag'larni qaytarib berishlik, muddatlilik va foiz to'lashlilik asosida berish natijasida yuzaga keladi.

Tijorat banklari faoliyatida kreditlashning quyidagi shakllari mavjud:

1) mijozni alohida ssuda hisobraqamidan 1 marotabali kreditlash shakli. Bunda kredit 1 marotabali to'lov shaklida bankdan chiqariladi.

2) mijozni kredit liniyasi ochish yo'li bilan kreditlash. Bunda mijoz uchun kreditlash limiti o'rnatiladi. Uning bu limitdan foydalanish uchun davr belgilanadi. Bu shaklning afzalliklari quyidagilardan iborat:

A. mijoz har safar kredit so'rab bankka murojaat qilish majburiyatidan holos bo'ladi;

B. mijoz kredit liniyasining faqat ishlatilgan qismi uchun foiz to'laydi;

D. bank berilgan kredit ustidan ya'ni shartnomaviy shartlari bajarilishi ustidan nazorat o'rnatish imkoniga ega bo'ladi. Agar mijoz kredit shartnomasi shartlarini buza boshlasa bank kredit liniyasini yopib qo'yadi.

3) kreditlashning overdraft shakli, ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlar bank amaliyotida keng qo'llaniladi.

Overdraft krediti mijozning joriy hisobraqamining debetli qoldig'iga beriladi. Mijozlarning banklarda ochilgan joriy hisobraqamlarida faqat bir marta debetli qoldiq bo'lishiga ruxsat etiladi. U ham bo'lsa, bank va mijoz o'rtasida overdraft krediti olish bo'yicha kelishuv bo'lsa.

Overdraft kreditiga ssuda scheti ochilmaydi va bu kredit ta'minotsiz kredit hisoblanadi.

4) kreditlashning kontokorrent shakli. Bu shakl nemis tilida so'zlashuvchi mamlakatlarning bank amaliyotida qo'llaniladi. Kontokorrent kreditida mijozning joriy hisobraqami yopiladi va kontokorrent hisobraqam ochiladi. Mijozning barcha faoliyatidan keladigan pul tushumlari kontokorrent hisobraqamining kreditida aks etadi. Mijozning barcha to'lovlari kontokorrent hisobraqamining debetida aks etadi. Kontokorrent krediti kontokorrent hisobraqamining debetli qoldig'iga beriladi. Kontokorrent hisobraqamining kreditli qoldig'i uchun bank mijozga foiz to'laydi, debetli qoldig'i uchun esa mijoz bankka foiz to'laydi.

5) kreditlashning faktoring shakli. Faktoring – bu mol etkazib beruvchini kreditlash shakli bo'lib, bunda bank tovar hujjatlarini o'zining diskont stavkasi bo'yicha regress huquqi bilan yoki regress huquqsiz sotib oladi.

6) Kreditlashning forfeyting shakli. Forfeyting – bu fransuzcha “a forfe” so'zidan olingan bo'lib ulgurji degan ma'noni anglatadi. Forfeyting mol etkazib beruvchini kreditlash shakli bo'lib, bunda bank trattani o'zining diskont stavkasi bo'yicha regress huquqi bilan sotib oladi

1. Kreditning shakllari va turlari, ularning tavsifi. Kreditning boshqa turlari va uning tavsifi.

Kreditga bo'lgan talab qaysi usulda va muddatda, kim tomondan qondirilishiga va qarz oluvchilarga taklif qilinishiga qarab, kredit bir necha tur va shakllarga bo'linadi.

Bank kreditining maqsadlilik. Jahon amaliyotida umumiy biror ehtiyojni qoplash uchun ishlatiladigan kreditlar mavjud. Bunda bank tomonidan beriladigan kreditlar qarz oluvchining moliyaviy resurslarga bo'lgan turli ehtiyojlarini qondirish uchun o'z ixtiyori bo'yicha ishlatiladi. Hozirgi sharoitda ular qisqa muddatli kreditlash sohasida cheklangan tarzda qo'llaniladi, o'rta va

uzoq muddatli kreditlashda umuman qo'llanilmaydi. Bizning amaliyotimizda banklar tomonidan biror maqsadni amalga oshirish uchungina kreditlar beriladi.

Kreditning qaysi maqsad uchun berilayotganligi kredit shartnomasida ko'rsatiladi va bank tomonidan berilgan resurslar qarz oluvchi tomonidan faqatgina shartnomada ko'rsatilgan masalani hal etish uchun ishlatiladi. (masalan, olinayotgan tovarlar bo'yicha hisoblashish, ish haqi to'lash va h.k. uchun) Qarz oluvchi tomonidan ko'rsatilgan majburiyatlarning buzilishida bitimda ko'rsatilgan jarimalar qo'llaniladi.

Qarz oluvchilarning kategoriyalari. O'zining faoliyat doirasiga qarab, qarz oluvchi korxona va tashkilotlar bir necha guruhlariga bo'linishi mumkin. Masalan, agrar sohada kredit oluvchilar. Bu sohaning bo'lishi – maxsus kredit muassasalari – agrobanklarning, keyinchalik qishloq xo'jaligi sohalariga xizmat ko'rsatuvchi boshqa banklar Paxtabank, G'allabank va boshqa shu turdagi banklarning tashkil topishini belgilab beruvchi asos hisoblanadi.

Bu banklar faoliyatining o'ziga xos xususiyati qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi bilan bog'liq bo'lgan mavsumiylikni e'tiborga olgan holda kreditlash hisoblanadi. Banklararo kreditlar – bank kreditining keng tarqalgan shakllardan biri. Banklararo kreditning joriy stavkasi ma'lum bir tijorat bankning boshqa turlardagi ssudalar berish siyosatini aniqlab beruvchi muhim omil hisoblanadi. Bu me'yorning aniq miqdori (hisob stavkasi) Markaziy bank tomonidan belgilanadi.

Tijorat krediti. Iqtisodiyotda kredit munosabatlarining vujudga kelishining birinchi shakllaridan bo'lib, veksellarni muomalasini vujudga keltirgan va naqd pulsiz hisob kitoblarning rivojlanishiga yordam bergan. Tijorat kreditining sub'ektlari sifatida yuridik shaxslar: mol etkazib beruvchi va mol sotib oluvchi korxonalar, kreditning ob'ekti sifatida sotilayotgan tovar ishtirok qiladi. Tijorat krediti o'zining amaliy ko'rinishini huquqiy shaxslar o'rtasida tovar va xizmatlarning to'lov muddatini cho'zish orqali sotish shaklidagi moliya xo'jalik munosabatlarida topadi. Bu kredit shaklining asosiy maqsadi tovarlarni sotishni tezlashtirish va shu orqali foyda olishdan iborat.

Amaliyotda vekselning ikki turi qo'llaniladi. Oddiy va o'tkazma veksellarni. Oddiy vekselni qarz oluvchi korxona qarz beruvchi korxonaga beradi va tovarlar hamda ko'rsatilgan xizmatlar uchun unga to'lash majburiyatini o'z zimmasiga oladi.

Tijorat krediti bank kreditidan quyidagi xususiyatlari bilan farq qiladi:

1. Kreditor (qarz beruvchi) rolda maxsus kreditmoliya tashkilotlari emas, balki tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish hamda sotish bilan shug'ullanuvchi turli yuridik shaxslar ishtirok qiladi.

2. Tijorat krediti faqatgina tovar shaklida beriladi.

3. Tijorat kreditida ssuda kapitali, sanoat va savdo kapitali bilan integratsiyalashgan holda harakat qiladi. Bu bozor iqtisodiyoti sharoitida turli ixtisosdagi va faoliyat yo'nalishdagi korxonalarni o'z ichiga oluvchi xolding, moliyaviy kompaniyalarning vujudga kelishida o'z aksini topadi.

4. Berilgan vaqt oralig'ida tijorat kreditining o'rtacha qiymati doimo bank foizining o'rtacha stavkasidan kichik bo'ladi.

5. Qarz beruvchi va qarz oluvchi o'rtasidagi shartnoma huquqiy rasmiylashtirilganda tijorat krediti bo'yicha to'lov (foiz stavkasi) alohida aniqlanmaydi. Foiz to'lovi tovar bahosiga qo'shilgan holda rasmiylashtiriladi.

Hozirgi sharoitda jahon amaliyotida tijorat kreditning, asosan 3 turi qo'llaniladi:

* qayd qilingan to'lov muddati bo'yicha kredit;

* tovarlarni sotgandan keyingina qarzni to'lash bo'yicha kredit;

* ochiq hisobvaraqlar bo'yicha kreditlash.

Bunda tijorat krediti shartlari bo'yicha, keyingi tovar partiyasini jo'natish, oldingi jo'natilgan tovarlar bo'yicha qarzlarni to'lash muddatigacha amalga oshirilishi zarur.

Tijorat krediti tovarlar sotish jarayonini tezlashtirishda va korxonalarning aylanma mablag'larini xo'jalik faoliyatidan tezroq bo'shashini ta'minlashda katta ahamiyatga ega.

Iste'mol krediti. Iste'mol krediti o'zining maqsadi bilan kreditning boshqa shakllaridan farq qiladi. Uning farqli belgisi jismoniy shaxslarni kreditlash hisoblanadi. Kreditning bu shaklida kredit beruvchi sifatida maxsus kredit muassasalari bilan birga tovar va xizmatlarni sotishni amalga oshiradigan jismoniy shaxslar ham bo'lishi mumkin.

Iste'mol krediti ikki shaklda: pul shaklida yoki tovar shaklida berilishi mumkin. Jismoniy shaxslarga ko'chmas mulkka egalik qilish uchun, qimmat bo'lgan davolanishni to'lash, har xil tovarlar va uy jihozlari sotib olish va boshqa ehtiyojlarni qondirish uchun iste'mol kreditlari berilishi mumkin. Pul shaklida iste'mol krediti banklar tomonidan, tovar shaklida esa tovarlar chakana savdosi jarayonida to'lov muddatini cho'zish orqali amalga oshiriladi.

O'zbekistonda hozirgi kunlarda uyjoy sotib olish, uyjoy qurish uchun pul shaklidagi, uzoq muddatli iste'mol krediti va tovar shaklida avtomobil kredit berilmoqda.

Davlat krediti. Kreditning bu shaklining asosiy xususiyati kredit munosabatlarida davlatning qatnashuvidir. Davlat kreditida davlat bir tomondan qarz beruvchi va ikkinchi tomondan qarz oluvchi sifatida ishtirok qilishi mumkin. Qarz beruvchi vazifasini bajara turib, davlat, davlat kredit institutlari, jumladan, Markaziy bank orqali iqtisodiyotning har xil sohalarini kreditlashni o'z zimmasiga oladi.

Davlat tomonidan:

- iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini kreditlash;
- moliyaviy resurslarga ehtiyoj sezayotgan davlat ahamiyatiga ega bo'lgan aniq tarmoq yoki mintaqalarga, agar byudjetdan moliyalashtirish imkoniyati tugagan bo'lsa, vaqtincha foydalanishga mablag' ajratilishi mumkin.

Undan tashqari, tijorat banklariga banklararo kreditlar bozorida kredit resurslarni kim oshdi savdosi yo'li bilan yoki to'g'ridanto'g'ri sotish jarayonida davlat tomonidan mablag'lar vaqtincha foydalanishga berilishi mumkin.

Davlatning qarzlari ko'paygan hollarda davlat byudjeti kamomadini moliyalashtirish maqsadida, davlat qarz oluvchi sifatida, davlat qarzlarini joylashtirish jarayonini amalga oshiradi.

Davlat kreditining xarakterli xususiyati shundaki, davlat tomonidan olin

Xalqaro kredit. Kredit munosabatlarining xalqaro miqyosda (davlatlar o'rtasida) amalga oshirilishi xalqaro kreditning yuzaga kelishiga olib keladi. Xalqaro kreditga xalqaro miqyosda xarakat qiluvchi kredit munosabatlari to'plashi sifatida qarash zarur. Kreditning bu shaklini bevosita ishtirokchilari millatlararo moliyakredit institutlari, tegishli davlat hokimiyati, kredit tashkilotlari va alohida yuridik shaxslar bo'lishi mumkin.

Xalqaro kredit bir davlat, shu davlat banki, yuridik shaxsi tomonidan ikkinchi bir davlatga, uning banklariga, boshqa yuridik shaxslariga muddatlilik va to'lovlilik asosida beriladigan kredit hisoblanadi.

Xalqaro kredit davlat va xalqaro institutlar ishtirok etgan munosabatlarda pul (valyuta) shaklida, tashqi savdo faoliyatida esa tovar shaklida bo'lishi mumkin.

Xalqaro kredit xalqaro iqtisodiy munosabatlar doirasida quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

- * mamlakatlar o'rtasida kapitalning qayta taqsimlanishini ta'minlaydi;
- * kapitalning konsentratsiyalashuviga va markazlashuviga sharoit yaratadi va bu jarayonni tezlashtiradi;
- * har xil valyutalarda xalqaro hisobkitoblarni olib borishda muomala xarajatlarini qisqartiradi.

Xalqaro kreditlar xarakteri bo'yicha – davlatlararo, xususiylar, firma kreditlariga; – shakli bo'yicha – davlat, bank, tijorat;

- tashqi savdo tizimida tutgan o'rni bo'yicha – eksportni kreditlash, importni kreditlashga;
- muddati bo'yicha – qisqa muddatli 1 yilgacha, uzoq muddatli 5 yildan ortiq muddatga;
- ob'ekti bo'yicha – tovar va valyuta;
- ta'minlanganligi bo'yicha – tovarmoddiy boyliklar bilan yoki hujjatlar bilan ta'minlangan kreditlarga bo'linadi.

Kredit xar kanda y ijtimoiy munosabat emas, balki ijtimoiy ishlab chikarish maxsuloti, qiymatning xarakati, qarz beruvchi va qarz oluvchi o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni ifodalovchi kategoriyadir. Kreditning mohiyati uning ichki belgilarini ochib berishga karatilgan. Kreditning mohiyatini ochish - bu uning sifatlarini, kreditning muxim tomonlarini, uni iqtisodiy munosabatlar tizimining bir elementi sifatida ko'rsatuvchi asoslarini bilish demakdir.

Yuqoridagi fikrlarga asoslangan xolda kreditning ba'zi muxim tomonlari aniqlanadi:

birinchidan, uning ijtimoiy maxsulot yaratish, milliy daromad va pul resurslarini qayta taqimlashga bog'likligi;

ikkinchidan, kreditning xarakat shakliga (tovar yoki pul tarzida ekanligi;

uchinchidan, takror ishlab. chiqarishdagi xarakatning asosiy xal etuvchi belgisi (qarz) ekanligi va x. k

Berilgan kredit kaytarib berishlilik xarakteriga ega. U xuddi shu sifati bilan moliyadan farq qiladi.

Ssuda kapitali manbalarining taxlili kreditning iqtisodiy kategoriya sifatidagi mohiyatini aniqlashga asos bulib xizmat kildi.

Bir kator iqtisodchilarning fikricha, kredit jamiyatdagi vaktincha bo`sh pul mablaglarini yigish va ularni taksimlash shaklidir.

Kreditning mohiyatini yanada aniqlashtirish uchun uning tarkibini, xarakat bosqichlarini, iqtisodiy kategoriya sifatidagi muxim belgilarini ijtimoiy - iqtisodiy xarakteristikasini ko`rib chikamiz.

Xar qanday iqtisodiy kategoriya o`zining funktsiyalariga ega bo`lgani kabi kredit xam o`zining bir kator funktsiyalariga ega. Ijtimoiy iqtisodiy tizimda kreditning o`mi va roli u bajarayotgan funktsiyalari bilan aniqlanadi.

Kreditning funktsiyasi - bu kreditning iqtisodiyotda faoliyatining konkret ravishda namoyon bulishidir.

Kreditni taxlil qilishda, funktsiya, uning mohiyati va roli o`rtasidagi oralik zveno sifatida ko`rib chiqiladi.

Respublikamizning ko`zga kuringan olimalaridan biri Sh. Abdullaeva o`zining "Pul, kredit va banklar" 1 nomli kitobidan kredit munosabatlarida sub`ektlari ikki xil bo`lishini ko`rsatib o`tadi:

kredit (qarz beruvchi)

Bundan tashqari, kredit kredit munosabatlari tarkibining elementi sifatida kreditning ob`ekti yuzaga keladi.

Bunda qarzga berilgan mablag o`z kiymatini saqlab qolishi kreditning asosiy xususiyati xisoblanadi. Kredit tarkibi uning elementlari birligini ifodalaydi.

Kreditning xarakat bosqichlari xam uni muxim belgisi xisoblanadi. Qarzga beriluvchi qiymat xarakatini quyidagicha ifodalash mumkin:

Bk-Okz-Ik - Vr - +k - Fks

Bk- kreditning berilishi;

Okz - kreditni qarz oluvchi tomonidan uning vaqtinchalik extiyojini qondirish uchun olinishi;

Ik - kreditni ishlatilishi qarz oluvchining kreditni nima maqsadda olinganligi bilan uzviy bog`lik bo`ladi;

Vr - qarz oluvchining xo`jaligida qarzga olingan qiymatning aylanishi tugallanishini resurslarning aylanishdan chikarilishini ifodalaydi;

Qk - kreditni qaytarish;

Fks - vaqtinchalik berilgan qiymatni kreditor qo`liga qaytib kelishi (foiz bilan).

Kredit mohiyatining taxlili uzluksiz jarayon. Bunda taxlil jarayonida yangidan yangi beligilar, xususiyatlar yuzaga chiqishi mumkin.

Kredit mexanizmini tashkiliy iqtisodiy elementlaridan biri kredit ob`ektlaridir. Kredit ob`ektlari deyilganda kredit beriladigan aniq maqsad yoki uning nimaga mo`ljallanganligi tushuniladi. Xo`jaliklarga beriladigan kreditlarni ishlab chiqarish fondlarining aylanishi bilan uzviy bog`liqligi korxona va tashkilotlarni kredit berish jaryonini 2 sferaga ajratishni taqazo etadi:

1.Asosiy ishlab chiqarish faoliyatini kredit berish.

2.Kapital xarajatlar va quyilmalarni kredit berish.

Kredit berish bu tarzda 2 sferaga ajratish aylanma va asosiy fondlarning aylanishlaridagi xususiyatlar bilan belgilanadi. Ma`lumki, aylanma mablag`lar o`zlarining harakatchanligi aylanish tezligining kattaligi va ularni tashkil etishga beriladigan kreditlarning muddatini qisqaligi bilan ajralib turadi.

14.2. Kreditning ta`minlanganligiga ko`ra turlari.

Kreditning muddatiga ko`ra turlari. Kreditning to`lovligiga ko`ra turlari.

Kreditning muddatliligi ikki tomonlama xarakterga ega. Birinchidan, kreditning mohiyati vaqtincha foydalanishga berilgan mablag'larning qaytarilishinigina bildirib qolmay, balki bu qaytarilishni aniq muddatlarini belgilashni ham taqozo etadi. Kreditning muddati, bir tomondan foydalanishga berilayotgan kredit resurslarining bo'sh turish muddati bilan belgilansa, ikkinchi tomondan qarz oluvchining mablag'larga bo'lgan vaqtinchalik ehtiyojlarining muddatiga bog'liq. Kredit muddatliligining bu ikki tomonlama xakteri inobatga olinganda vaqtinchalik foydalanishga berilgan mablag'larni to'liq va belgilangan muddatda qaytarilishini ta'minlash mumkin. Kreditning muddatliligiga rioya qilish banklar uchun ham, kredit oluvchilar uchun ham muhim ahamiyatga ega. Buning hisobiga bank kredit resurslarining aylanishini jadallashtirsalar va ulardan oqilona foydalanishga erishsalar, xo'jaliklar o'z daromadlarini ko'paytirish, o'z va qarz mablag'laridan foydalanish samarasini oshirishlari mumkin. Kredit muddatini uzaytirish aksariyat hollarda bankning ruxsati bilan amalga oshiriladi. Kredit muddati qarz olingan mablag'larni qaysi davrgacha foydalanishini hisobga olgan holda belgilanadi

Kreditning qaytarishlilikda bank tomonidan mijozlarga beriladigan har bir so'm pul mablag'lari yana bankka qaytarilishi lozim. Qaytarib berishni iqtisodiy asosi sifatida mablag'larning uzluksiz doiraviy aylanishi hisoblanadi. Qaytarish tamoyilining shunday muhim xususiyati borki, kreditni boshqa tovar - pul munosabatlarining iqtisodiy kategoriyalaridan farqi bo'lgan iqtisodiy kategoriya sifatida ajratib turadi. Qaytarilish kreditning ajralmas atributi hisoblanadi. Kredit iqtisodiy munosabatlarni belgilangan tizimi sifatida boshqa pul munosabatlaridan farq qiladi, ya'ni pulning xarajati qaytarib berish sharti bilan amalga oshiriladi.

Kreditning **ta'minlanganligida** ssudaning ta'minlanganligi kredit berilishiga asosan qarz oluvchining mulki, moddiy boyliklar zahiralar, ko'chmas mulki yoki ishlab chiqarish xarajatlari summasiga mos kelishi bilan belgilanadi. Bu o'z navbatida kreditni o'z muddatida qaytarilishiga kafolat berilishini tasdiqlaydi. Olingan kredit mablag'lari korxonada ishlab chiqarish zaxirasi, tugallanmagan ishlab chiqarish yoki tayyor mahsulot hamda mavjud moddiy boyliklarni ta'minlash uchun beriladi. Bu tamoyil asosan korxonalarga berilgan ssudalar yoki tomonlar majburiyatlari bilan real ta'minlanadi. O'zbekiston Respublikasida banklar faoliyatining xalqaro bank amaliyotiga yaqinlashib borayotgan sharoitda kreditning ta'minlanganligi sifatida tovar - moddiy boylik va xarajatlardan tashqari garov, kafolat va kafillik kabi shakllari ham amaliyotda keng qo'llanilmoqda. Bu holat bank risklarini kamaytirgan holda kreditlarning bankka o'z vaqtida qaytishini ta'minlaydi. Ssudaning o'z vaqtida qaytarilishini ta'minlash uchun kredit shartnomasiga ko'ra qarz oluvchi garovga ma'lum qiymatga ega bo'lgan mol - mulkni qo'yib rasmiylashtiradi. Agar kredit oluvchi kreditni o'z vaqtida qaytara olmasa, u holda garovni sotish choralari ko'riladi. Kredit miqdori garovga qo'yilgan mulk qiymatining 50 foizidan 80 foizigacha miqdorida beriladi.

Kreditning to'lovlilikida olingan kredit uchun haq to'lash yoki foizidir. Bunda shartnomaga ko'ra kredit oluvchi korxona o'z ehtiyoji uchun kreditga olgan pul mablag'laridan vaqtincha foydalanganligi uchun bankka belgilangan haqni to'lashi lozim. Amaliyotda bu tamoyil bankning foiz mexanizmi orqali amalga oshiriladi. Bankning foiz stavkasi bu kreditning "narxidir". Kredit uchun haq to'lash korxonalarni xo'jalik hisobiga shu jumladan resurslarni ko'payishiga hamda jalb qilingan mablag'lardan foydalanishga ta'sir etadi. Bank muassasalari kredit foizi hisobidan o'z xarajatlarini qoplaydi. Kredit uchun haq to'lash tamoyili qarzga olingan mablag'lardan unumli foydalanish va kreditni qaytarish muddatini tezlashtirish maqsadida korxonaga iqtisodiy ta'sir ko'rsatish vositasidir. Bank foizi kredit turlariga qarab turlicha belgilanadi. Qaytarilish muddati o'tib ketgan kreditlar uchun oshirilgan miqdorda foiz olinadi, bu esa qaytarish muddati shartlariga qat'iy ravishda rioya qilishga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari kredit to'lovi miqdorini belgilashda ahamiyat beradigan quyidagi asosiy tamoyillar mavjud. Bular:

- O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan tijorat banklariga beriladigan ssudalar bo'yicha o'rnatilgan qayta moliyalash foiz stavkasi;
- banklararo kredit bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi, ya'ni aktiv operatsiyalarni amalga oshirish uchun boshqa banklardan sotib olingan resurslar bo'yicha;

- turli depozit hisobvaraqlar bo'yicha mijozlarga bank tomonidan to'lanadigan o'rtacha foiz stavkasi;
- bankning kredit resurslarining tarkibi (jalb qilingan mablag'lar hissasi yuqori bo'lganda kredit narxi ham yuqori bo'ladi);
- kreditga bo'lgan talab;
- talab qilinayotgan kredit muddati va kredit turi, ya'ni uning ta'minlanganligiga bog'liq ravishda risk darajasi;
- mamlakatda gi pul aylanishini muvozanati (inflyatsiya sur'ati yuqori bo'lsa kredit shunchalik qimmat bo'ladi, chunki pul qadrsizlanishi tufayli bankning o'z resurslarini yo'qotish riski ortadi) va boshqalardir;

15-ma'ruza: Agrar soha korxonalarini kreditlash tizimi va xususiyatlari

Reja:

- 15.1. Agrar korxona1ar faoliyatini moliyaviy ta'minlashda qisqa muddatli kreditlaming aharniyati.
- 15.2. Agrar korxonalarni kreditlash jarayonining mazmuni va umurniy tartibi.
- 15.3. Fermer xo'jaliklari faoliyatini kreditlash tartibi va xususiyatlari.
- 15.4. Kredit shartnomalarining bajarilishi ustidan bank nazorati.

15.1. Agrar korxonalar faoliyatini moliyaviy ta'minlashda qisqa muddatli kreditlaming aharniyati

Mamlakatimiz bank tizimida kreditlash shakllaridan keng foydalanish mijozlarning kreditga bo'lgan ehtiyojlarini to'laroq qondirishga, banklarning kredit operatsiyalari ko'lamini kengaytirishga, kredit riskini ma'lum darajada minimallashtirishga va nihoyat, banklarning kredit operatsiyalaridan oladigan daromadlarni oshirishga olib keladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010-yil 6-apreldagi «Bank tizimining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish va investitsiyaviy faolligini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ1317 -sonli Qaroriga asosan ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan qayta yangilash bo'yicha investitsiya loyihalarini amalga oshirishda tijorat banklarning ishtirokini yanada faollashtirish maqsadida 2010-yilda jami 3,2 trillion so'mlik kredit resurslarini ajratish belgilab berilgan. 2010-yilda tijorat banklari tomonidan korxonalar va tarmoqlarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlashga yo'naltirilgan investitsion kreditlarning miqdori 3,1 trillion so'mni tashkil etib, yillik reja 96 foizga bajarilgan. 2010-yiloo iqtisodiyotning real sektoriga yo'naltirilgan kreditlaming umumiy hajmi 35 foizga ko'payib, bugungi kunda ularning miqdori 11,5 trillion so'mdan oshib ketdi va ichki manbalar hisobidan berilgan kreditlaming tijorat banklari umumiy kredit portfelidagi yalpi ulushi 85,1 foizni tashkil etdi. Banklarning kredit portfeli tarkibida ham sifat o'zgarishlari ro'y bermoqda. Umumiy kredit portfelida uzoq muddatli, ya'ni 3 yildan ortiq muddatga beriladigan investitsiya kreditlarining ulushi 2000-yilning oxiridagi 35 foizdan 2010-yilning oxirida 75,2 foizga o'sdi (7.I-rasm). Iqtisodiy mazmuniga ko'ra «Kredit - bu pulning egasi ishtirokida uni haq to'lash sharti bilan qarzga olib ishlatishi va ular o'rtasida turgan vositachilarning iqtisodiy munosabatlaridir

Bozor iqtisodiyoti sharoitida kreditlash muhim ahamiyat kasb etib, quyidagi funksiyalarni bajaradi: kapitalning doiraviy aylanishi jarayomda korxonalarlida, aholida, budjetda turib qoladigan pul mablag'larining doimiy vujudga kelishi ya ularni takror ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun to'laroq safarbar qilish o'rtasidagi ziddiyatlarni bartaraf etish; mablag'lar doiraviy aylanishining davomiyligi xilma-xil bo'lgan, ko'plab tarmoqlar ya korxonalarning faoliyat ko'rsatishi sharoitida kapital aylanishining uzluksizligini ta'minlash; korxonalarni tijorat asosida boshqarish. Qishloq xo'jaligida mahsulot ishlab chiqarish ya sotish yil mavsumlari bilan bog'liq ya agrar korxonalarining aylanma kapitali tashkil etishda kreditlar alohida ahamiyatga ega .

Qo'shimcha mablag'larni jalb qilish vaqtinchalik zaxiralar ya tugallanmagan ishlab chiqarishni shakllantirish uchun zarur. Doiraviy aylanish jarayonida barcha mablag'lar uch bosqichdan o'tadi: ta

'minot, ishlab chiqarish ya realizatsiya. Ushbu barcha bosqichlarda aylanma aktivlar xo'jalik faoliyatining uzluksizligini ya muvaffaqiyatini ta'minlaydigan hajmda bo'lishi lozim. Birinchi bosqichda pul mablag'lari korxonalar tomonidan zarur xomashyo, urug'lik, o'g'it, yoqilg'i, ehtiyot qismlar ya boshqa moddiy boyliklarni xarid qilish uchun sarflanadi. Xarid qilingan ushbu zaxiralar ishlab chiqarishga sarflanib, u yerda asosiy vositalar ya ishchi kuchi yordamida yangi mahsulot yaratiladi va uning katta qismi sotish uchun mo'ljallanadi, ya'ni tovarga aylanadi xaridorlarga sotiladi. Aylanma aktivlar doiraviy aylanishning ikkinchi bosqichida dehqonchilik ya chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish uchun bir necha oylab, ayrim vaqtlarda yillab turib qolishi tabiiy sharoitlarga bog'liq. Masalan, o'simlikchilikda mahsulot chiqishi bilan qoplarunaydigan, xarajatlar o'sishining keskin notekisligi kuzatiladi. Ular birinchi yarim yillikda ko'payadi ya ikkinchisida kamayadi. Tayyor mahsulot chiqishi va uni sotish, asosan, uchinchi chorakda boshlanadi. Chorvachilikda aylanma mablag'larni sarflash ya mahsulot chiqishi ham notekis amalga oshiriladi. Bu tebranihlar bitta doiraviy aylanishdan boshqasiga o'tishda biroz tekislanishi mumkin. Chorva mollarini boqish jarayonida aylanma aktivlar sarfi o'sib, xarajatlar faqat rol bo'rdoqidan olingan ya sotilganidan so'ng qoplanadi. Xarajatlar va mahsulot chiqishining mavsumiy tebranihi pul aylanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi: mahsulot sotishdan tushum notekis olinadi, buning ustiga, eng kam mahsulot chiqishi eng ko'p xarajat qilish davriga to'g'ri keladi. Agrar korxonalarda o'z aylanma aktivlari eng kam miqdorda bo'lib, mavsumiy zaxiralar yaratiladi va boshqa xarajatlar uchun esa qarz mablag'lari (asosan qisqa muddatli kreditlar) jalb qilinadi. Bu aylanma aktivlarni sotib olishga pul yetishmasligi oqibatida ishlab chiqarish jarayonining to'xtab qolish yo'ri sekinlashish xavfini bartaraf etadi. Bu holda kredit eng yaxshi iqtisodiy dastak va aylanma mablag'larni shakllantirishning muhim manbai hisoblanadi. Kreditlar o'z aylanma aktivlari bilan birga jami aylanma aktivlar tarkibida qishloq xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotish jarayonida doiraviy aylanishda ishtirok etadi. Kreditlar moddiy boyliklar sotib olishga doir muomalalarni jadallashtiradi, mahsulot sotish bosqichida u realizatsiyaga doir muomalalarni jadallashtirish, muomala fondiga oshiqcha qo'yilmalar qilishga yo'l qo'ymaydigan dastak hisoblanadi. Kreditlar asosan kapital aylanishining ishlab chiqarish bosqichida jalb qilinadi. Kredit resurslari zarur ishlab chiqarish zaxiralarini yaratish uchun ham, bevosita ishlab chiqarish xarajatlarga sarflash uchun ham jalb qilinadi. Kreditlar mablag'larni ishlab chiqarish jarayoniga oqilona joylashtirishga yordam beradi va ularning harakatini tezlashtiradi.

Qisqa muddatli kreditlash shakllari va usullari qishloq xo'jaligida kapital doiraviy aylanishining xususiyatlarini maksimal darajada hisobga olishi lozim. Bular: ishlab chiqarish bosqichida mablag'lar aylanishining sekinlashishi;

- ichki aylanish ulushining kattaligi;
- mavsumiy ishlab chiqarish zaxiralarini yaratish zarurligi katta summadagi mablag'larni sarflashni talab etish;
- xarajatlarning asta-sekin va notekis o'sib borib, ishlab chiqarish sikli oxirida olingan mahsulotlarni sotish natijasida qaytishi;
- noqulay ob-havo sharoitlari va tabiiy ofatlar oqibatida mahsulotlarning to'liq yig'ib olinmasligi va nobud bo'lishi. So'nggi xususiyat sug'urta fondlari yaratishni talab etadi. Shunday qilib, aylanma aktivlarning doiraviy aylanishi ssuda munosabat-laridan foydalanish uchun imkoniyat va iqtisodiy asos yaratadi. Kreditlash zarurati esa bozor sharoitida aylanma kapitaldan oqilona foydalanish va doiraviy aylanish-ning har bir bosqichida eng kam miqdorda ishtirok etish shartidan kelib chiqadi.

15.2. Agrar korxonalarni kreditlash jarayonining mazmuni va uning tartibi.

Kreditlash jarayoni bir qancha bosqichlardan iborat bo'lib, kredit qo'yilmalari dasturini tuzish, bank kreditlarini olish, ishlatish va qaytarilishi kabi masalalarni o'z ichiga oladi. Kredit qo'yilmalarini dasturlash korxonalarning kredit olish arizalariga asosan bank tomonidan amalga oshiriladi. Bozorda ahvoli barqaror korxonalarda ushbu ariza ularning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish dasturining bir qismi hisoblanadi. Xo'jalik yurituvchi subyektlar dasturi natijasida, tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish va kapital doiraviy aylanishining uzluksizligini ta'minlaydigan qarz resurslar jalb qilinadi. Bank kreditlarini olishning mazmuni pul mablag'larini, ularni foizlari bilan birga qaytarish

kafolatlangan holda bank tomonidan taqdim etilishidan iborat. Bunda banklarning majburiyati shundan iboratki, xo'jalik yurituvchi subyektlarning qarz kapitaliga bo'lgan ehtiyoji to'liq qondirilishi lozim. Kreditlardan foydalanish bank mablag'larini korxonaning moliya-xo'jalik faoliyati bilan bog'liq majburiyatlariga doir to'lovlarni amalga oshirish uchun yo'naltirishni bildiradi. Uning maqsadi-debitorlik qarzlari vujudga kelishining oldini olish, korxonalarning o'zaro ishonch asosida to'lov intizomini qo'llab-quvvatlash hamda xo'jalik aloqalarining barqarorligini ta'minlashdan iborat. Kreditlardan foydalanishning muhim sharti-kredit berilgan tadbirlarning samaradorligi, foyda keltirishi va qarzning bankka o'z vaqtida qaytarilishi hisoblanadi. Kreditlarning qaytarilishi pul mablag'larining tegishli foiz summolari bilan birga bankka qaytib kelishini bildiradi. Ushbu jarayon kreditning mustaqil iqtisodiy kategoriya sifatida ishlashi uchun alohida ahamiyatga ega. Bu bosqichda bank resurslarining portfeli qayta tiklanadi va yangi kreditlar berish imkoniyati yaratiladi. Qishloq xo'jalik korxonalarini kreditlashning umumiy mexanizmi ko'rsatilgan. Kredit berish qoidalari, kredit shartnomalarini tuzish tartibi, bosqichlari va shartlari O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tavsiyanomalari va ko'rsatmalari asosida tijorat banklari tomonidan mustaqil ishlab chiqiladi. Biroq, umumiy ketma-ketlikka rioya qilish kredit arizalarini o'rganishga ketadigan vaqtni tejash va shartnomaning barcha tafsilotlarini to'liq hisobga olishga imkon beradi. Mijoz-korxona bilan bank muzokaralari. Mijoz-korxona kredit olish uchun bankka murojaat qilganida tegishli bank bo'limining menejeri tomonidan kreditning barcha shakllari, amaldagi foiz stavkalari, ta'minlash turlari hamda bankning tijorat siri hisoblanmaydigan boshqa ma'lumotlar to'g'risida batafsil axborot beriladi. Menejer mijoz bilan ishlash jarayonida uning bank xizmatlari to'g'risida tasavvurga ega emasligini inobatga olishi va kreditlashning maqbul shaklini tanlashda unga har tomonlama yordam berishi lozim. Bank mijoz-korxona faoliyati to'g'risida axborotlarga ega bo'lishi uchun bank vakili korxona rahbariyati yoki tegishli ishlarni amalga oshirish uchun ishonch bildirilgan, vakolatli shaxs bilan muzokaralar olib boradi. Muzokara jarayonida quyidagi muhim masalalar aniqlanadi:

- korxona to'g'risidagi umumiy ma'lumotlar;
- mazkur bankka murojaat qilinish sabablari;
- loyihaning o'z-o'zini qoplashi;
- qarzni so'ndirishning taxmin qilinayotgan usullari;
- qarz mablag'lar bo'yicha ta'minot;
- korxonada mavjud qarzдорlik miqdori va xususiyati.

Bank xodimi korxona isblarining ahvoli to'g'risidagi qimmatli ma'lumotlarni (tajriba va professional kompetentlik, faoliyat istiqbollari ya qarzni to'lash) mijoz-korxonani o'rganish natijasida olishi mumkin Hujjatlar to'plamini shakllantirish. Agar muzokaralar muvaffaqiyatli o'tsa, kredit oluvchi tomonidan bank rahbari nomiga qarz olish to'g'risida ariza (buyurtma) yoziladi. Unda kredit summasi, muddati, islatish maqsadi, taklif qilinadigan ta'minot ya so'ndirish manbalari ko'rsatiladi, Kredit uchun buyurtmanoma(ariza) ro'yxatga olinganidan so'ng mijoz bankka quyidagi hujjatlarni taqdim etadi:

1. Kredit mablag'laridan foydalanishning texnik-iqtisodiy asosnomasi (IIA): loyihaning texnik bayoni; xarajatlar hisob - kitobi; kreditni qaytarish manbalari kredit loyihasini amalga oshirishdan olinadigan daromad hisob-kitobi, loyihani amalga oshirish uchun zarur muddat.

2. Ta'sis hujjatlarining to'plami (mijozga xizmat ko'rsatmaydigan boshqa Bankka murojaat qilinganida): ustav yoki ta'sis shartnomasining nusxasi (notarial tasdiqlangan); ro'yxatga olish guvohnomasi; soliq inspeksiyasida ro'yxatga olinganligi to'g'risida ma'lumotnoma; imzo namunalari va muhr tushirilgan bank kartochkasi; xizmat ko'rsatuvchi bankdan olingan saldo ma'lumotnomasi (unda hisob - kitob ya valuta schotlarining mavjudligi so'nggi olti oydagi oylik oborotlari ko'rsatilgan holda tasdiqlanadi); qarz oluvchi korxona rekvizitari.

3. Kredit oluvchi korxonaning moliyaviy ahvolini tavsiflaydigan hujjatlar to'plami: ikkita hisobot davri uchun soliq inspeksiyasida tasdiqlangan buxgalteriya balansi (1-shakl) ya moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot (2-shakl); debitorlik ya kreditorlik qarzlari to'g'risida ma'lumotnoma (2a-shakl).

4. Kredit resurslarining maqsadli ishlatilishini aks ettiradigan hujjatlar.

5. Kreditlarni ta'minlashga doir hujjatlar:

- tovar-moddiy boyliklar garovga qo'yilganda - garovga qo'yiladigan tovar-moddiy boyliklar ro'yxati, aniq bahosi ya sotib olingan sanasi ko'rsatilgan holdagi tovarlar mavjudligini tasdiqlovchi omborxona ma'lumotnomasi; ko'rsatilgan tovarga mulk huquqini tasdiqlovchi hujjatlar;

- mulklar garovga qo'yilganda - garovga qo'yiladigan mulklar ro'yxati asosiy risk turlaridan sug'urtalanganlik to'g'risida sug'urta polislari ilova qilingan holda;

- ishlab chiqarish qurilmasi garovga qo'yilganda - qurilmalar ro'yxati, ishlab chiqarilgan mamlakat va yili, balans qiymati, eskirish darajasi; asosiy vositalarning inventarizatsiya ro'yxati;

- ko'chmas mulk garovga qo'yilganda - ko'chmas mulk hujjatlari;

- qishloq xo'jalik chorva mollari garovga qo'yilganda - chorva mollari nomi, yoshi, bir boshining o'rtacha og'irligi, bosh soni tirik vazni, balans ya garov qiymati, bosh daftardagi 1100 «O'stirilayotgan ya boquvdagi chorva mollari» schotining rasshifrovkasi, yirik shoxli qoramollar guruhlari to'g'risida ma'lumotnoma; «Chorva mollari va partandalar harakati to'g'risida hisobob» dan ko'chirma;

- qimmatli qog'ozlar garovga qo'yilganda

- garovga taklif qilinadigan qimmatli qog'ozlar ro'yxati, nominal qiymati, chiqarilgan yili, emitent haqida ma'lumotlar, so'ndirish sanasi;

- boshqa banklar va chet tashkilotlar kaj'olat berganida - bankning birinchi va ikkinchi imzo huquqiga ega shaxslari imzolagan hamda muhr bosilgan bank kafolati; kafolat beruvchining keyingi ikki hisobot davri uchun balansi (mablag'larni jalb qilish va yo'naltirish muddatlari bo'yicha rasshifrovkasi bilan birga), balansdan tashqari schyotlar qoldiqlarini har ko'rsatgan holda;

- sug'urta guvohnomasi mavjud bo'lganida - kreditni, foizlarini va ehtimoli bo'lgan jarima to'lovlarini so'ndiraolmaslik riskini sug'urtalash haqida polis; soliq inspeksiyasi tomonidan tasdiqlangan sug'urta kompaniyasining ikki hisobot davri uchun balansi va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisoboti; sug'urta kompaniyasi ta'sis hujjatlari va sug'urta faoliyati bilan shug'ullanish uchun litsenziyaning notarial idora tomonidan tasdiqlangan nusxasi.

5. Kredit mablag'larini tanlashning taxminiy grafigi (kredit liniyasi doirasida kredit olish uchun ariza taqdim etilganda).

6. Kreditni so'ndirish grafigi.

7. Agar kredit olish uchun taxmin qilinayotgan operatsiya kredit oluvchi korxonaning shu sohadagi birinchi tajribasi bo'lmasa, o'tgan yilda shunga o'xshash operatsiyalar amalga oshirilganligini tasdiqlovchi hujjatlar. Bank mutaxassislari tushgan ariza bo'yicha xulosa tayyorlashga kirishishdan oldin, bankning kredit bo'lini tomonidan kredit oluvchi to'g'risidagi ma'lumotlar tekshiriladi. Bular asosan ta'sis va ro'yxatga olish hujjatlarida bayon qilingan ma'lumotlar, korxona rahbarining va ta'sischilarning tarjimai holi (ulaming tashkilotchilik va axloqiy xususiyatlari) hamda korxonaning mulkiy va xo'jalik holati to'g'risidagi axborotlarning ishonchliligi; hujjatlar to'plamining sifati va talablarga mosligi, qalbakilashtirish holatlarining yo'qligi; korxonaning obro'si; kredit oluvchining mustaqilligi va biznesining «tozaligi»; ariza beruvchining qarz mablag'larini ishlatish va ularni qaytarishi bo'yicha rejalarning to'g'riligi; taklif etilayotgan garov predmetining «tozaligi» va qiymatining haqqoniyligi. Tekshiruv natijalari xulosa bilan rasmiylashtirilib, unda mijoz bilan kelishilgan shartnoma majburiyatlarini bajarishga ta'sir ko'rsatadigan

3.2. Amaliy mashgʻulotlar uchun oʻquv materiallari

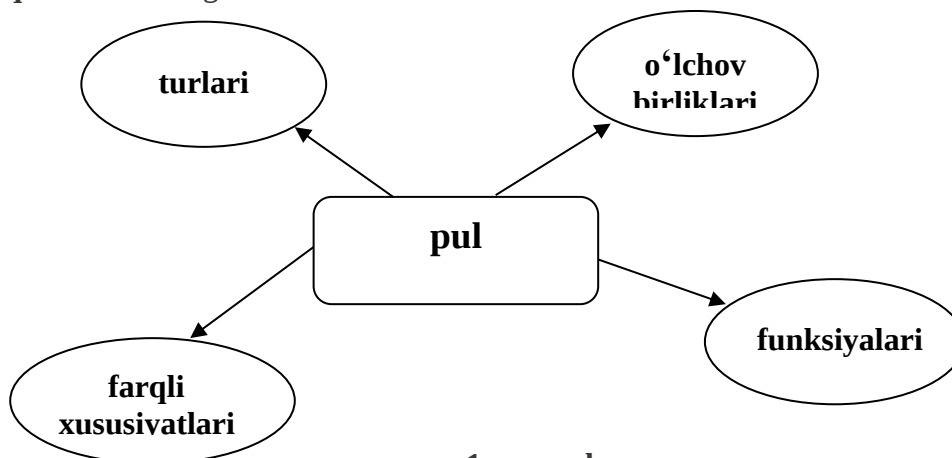
1-amaliy mashg'ulot: «Pul va banklar» fanining predmeti va vazifalari

Reja:

- 1.1. Fanning predmeti va vazifalari.
- 1.2. Pulning paydo bo'lish sabablari
- 1.3. Pul shakllari va turlarining evolyutsiyasi.

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq. Klaster tuzing.

1- masala

O'zbekiston Respublikasida yangi ochilayotgan banklar uchun ustav kapitalining eng kam miqdori qanday belgilanganligi, banklarni ro'yxatga olish va litsenziyalash tartibi, dastlabki ruxsatnoma olish uchun taqdim etiladigan xujjatlar tarkibi, xorijiy kapital ishtirokida tashkil etilayotgan banklar uchun talab etiladigan xujjatlar va bank filiallarini ochish va ularni ro'yxatga olish tartibini va talablarini har bir talaba alohida bank bo'yicha (Davlat, xususiy, qo'shma banklar, tijorat banklari) ularni ro'yxatga olish va litsenziyalash bo'yicha umumiy tushuncha va xulosa berishi kerak.

2-amaliy mashg'ulot: Pulning mohiyati va funktsiyalari

Reja:

- 2.1. Pulning funktsiyalari.
- 2.2. Qiymat shakllarining evolyutsiyasi.
- 2.3. Qiymatning oddiy yoki tasodifiy shakli

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq.

Navro'z arafasida, 20 mart kuni, kafe bir porsiyasi 10 ming so'mdan 200 porsiya palov tayyorladi. 110 porsiya kafening o'zida sotildi, ulardan 105 porsiyasining puli to'landi, 5 porsiya uchun Navro'zdan keyin haq to'lanadi. Bayram arafasida oldindan 100 ming so'm haq to'lagan firmaga 80 porsiya jo'natildi. Kafening 20 martdagi tushumi qancha bo'ladi?

2-topshiriq.

Firma 1 fevralda 100 000 ming soʻmlik xizmatlar koʻrsatishga shartnoma tuzdi. 5 fevralda avans sifatida 15 000 ming soʻm kelib tushdi. Mart oyining boshida qiymati 50 000 ming soʻm boʻlgan ishlarining birinchi bosqichi bajarilganligi haqidagi dalolatnoma imzolandi. Firmaning fevral oyidagi tushumi qanday boʻladi?

Talab qilinadi.

1. Masalalar yechib darsni mustahkamlash

3-amaliy mashgʻulot: Kredit pullari va ularning turlari

Reja:

- 3.1 Pul mohiyatining namoyon boʻlish shakllari.
 - 3.2. Kredit pullari va ularning turlari
 - 3.3. Muomala uchun zarur boʻlgan pul miqdorini aniqlash uslublari.
- I.Fisherning “almashuv tenglamasi”.

Mashgʻulot boʻyicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq.

Yillar	Davlat banklari	Aksionerlik banklari	Tijorat	Xususiy banklar	Qoʻshma banklar
2013					
2014					
2015					
2016					
2017					
2018					
2019					
2020					
2021					
2022					

Talab qilinadi.

Oʻzbekiston Respublikasi boʻyicha mavjud banklarni sonini jadvalga joylashtiring. Yillar boʻyicha har bir bankning koʻpayishi va kamayishi sabablarini izohlang.

2-topshiriq.

Operatsion tushum operatsion xarajatlarga teng. Oʻzgaruvchan xarajatlar 96 000 ming soʻmni, doimiy xarajatlar esa – 24 000 ming soʻmni tashkil etadi. Korxonaning tushumi 30%ga oshgan taqdirda, umumiy xarajatlar qancha foizga oshadi?

Talab qilinadi:

- 1.Fermer xoʻjaligining 2019 yil 1-dekabr holatiga balansini tuzing
2. Balans aktivi va passivi moddalari maʼlumotlariga asosan aktiv va passiv schyotlarni ochib, ularga qoldiqlarni oʻtkazing
3. Har bir ochilgan schyot boʻyicha oborotlarni jamlab, qoldiqlarni aniqlang
4. Fermer xoʻjaligining 2018 yil 1-yanvar holatiga balansini tuzing

Talab qilinadi:

1. Masalalar yechib darsni mustahkamlash

4-amaliy mashg'ulot: Pul nazariyalari

Reja:

- 4.1. Pulning metallilik nazariyasi
- 4.2. Pulning nominallik nazariyasi.
- 4.3. Pulning miqdoriylik nazariyasi.
- 4.4. Zamonaviy monetarizm nazariyasi

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq. Fermer xo'jaligida joriy yil yanvar oyida sodir bo'lgan xo'jalik muomalalari

№	Xo'jalik muomalalari mazmuni	Summa, ming so'm	Buxgalteriya provodkalari	
			debet	kredit
1.	Bankdagi hisob-kitob schyotidan kassaga naqd pul olib kelindi	10000		
2.	Hisob-kitob schyotiga qisqa muddatli bank kreditlari olindi	11500		
3.	Ta'minotchilarga berilgan avanslar hisobidan materiallar olindi	1400		
4.	Qurilish uchun materiallar sarflandi	1250		
5.	O'simlikchilikka materiallar (urug'lik) sarflandi	1500		
6.	Hisob-kitob schyotidan byudjetga pul o'tkazildi	2500		
7.	O'simlikchilik ishchilariga mehnat haqi hisoblandi	18200		
8.	Kassadan mehnat haqi to'landi	9000		
9.	O'simlikchilikka materiallar (o'g'it) sarflandi	1200		
10.	Mehnat haqidan daromad solig'i ushlandi	2600		
11.	Kassadagi pul hisob-kitob schyotiga topshirildi	1000		
12.	O'simlikchilikdan tayyor mahsulot olindi	12840		
13.	Boshqa debitorlik qarzlari puli hisob-kitob schyotiga kelib tushdi	2920		
14.	Hisob-kitob schyotidan qisqa muddatli bank kreditlari to'landi	1250		

Talab qilinadi:

1. Xo'jalik muomalalari bo'yicha provodka tuzing
2. Har bir ochilgan schyot bo'yicha oborotlarni jamlab, qoldiqlarni aniqlang.

2-topshiriq.

Ochiq turdagi aksiyadorlik jamiyati shaklida yangi tashkil etilayotgan tijorat banki ustav kapitalini shakllantirishda aksiyalar to'loviga quyidagilar kiritilgan:

So'm va xorijiy valyutadagi pul mablag'lari;

Bank joylashadigan bino;

Ofis jihozlari, shu jumladan kompyuterlar, mebel, ko'paytiruvchi texnika.

Quyidagilarni bajarish kerak:

1. Tijorat bankining bo'lishi mumkin bo'lgan ta'sischilarini sanab o'tish.
2. Aksiyadorlik bankini tashkil etishda chiqarilishi mumkin bo'lgan aksiyalar turlarini aytish va ularni ro'yxatdan o'tkazish tartibini ko'rsatish.
3. Moddiy aktivlarning qaysi turlari aksiyalar uchun to'lovga qabul qilinishi mumkin

4. Aktsiyalar to'loviga ishlatiladigan moddiy aktivlar cheklangan miqdori qancha summani tashkil etadi.
5. Aktsiyadorlar ta'sis etish chog'ida aktsiyalar uchun xorijiy valyutani to'lashlari mumkinmi.
6. Ustav kapitalini shakllantirishda taklif etilgan manbalari bo'yicha shartnomalarni qaysi turlari tuzilishi mumki

3-topshiriq. Korxonaga dekabr oyida 1 oktyabrdagi balans bo'yicha aylanma mablag'larni to'ldirish

uchun 1500 ming so'm miqdorda ssuda berilgan.

Tashkiliy-texnikaviy tadbirlar rejasiga muvofiq keyingi yil yanvar oyidan e'tiboran yangi texnologiya liniyasini ishga tushirish ko'zda tutilgan. Bu o'z navbatida mahsulotni ko'paytirish, sifatni oshirish va tannarxini kamaytirish imkoniyatini beradi.

Korxona har oyda 70 ming so'm miqdorida qo'shimcha foyda ola boshlaydi.

Kelgusi yil I choragida kreditlar uchun foiz 85 ming so'mni tashkil etadi. Ssudalar qoplanishi munosabati bilan har chorakda 5 ming so'mga kamayib boradi.

Kelgusi 3 yil choraklari bo'yicha qo'shimcha daromadlar, kredit va ssudalarni qoplash uchun foizlar, shuningdek uni yopish oxirgi muddati (choragi) aniqlash lozim

5-amaliy mashg'ulot: Pul aylanishi va uning tarkibi

Reja:

- 5.1. "Pul aylanmasi" tushunchasining mazmuni va pul aylanmasining tarkibiy tuzilishi
- 5.2. Naqd pul aylanmasi va uni tashkil qilish printsiplari. Naqd pullarni muomalaga chiqarish va muomaladan olish tartibi.
- 5.3. Naqd pulsiz hisob-kitob shakllari.
- 5.4. Umumiy to'lov aylanmasi" tushunchasi va uning tarkibi. To'lov aylanmasining tarkibi.

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriqlar.

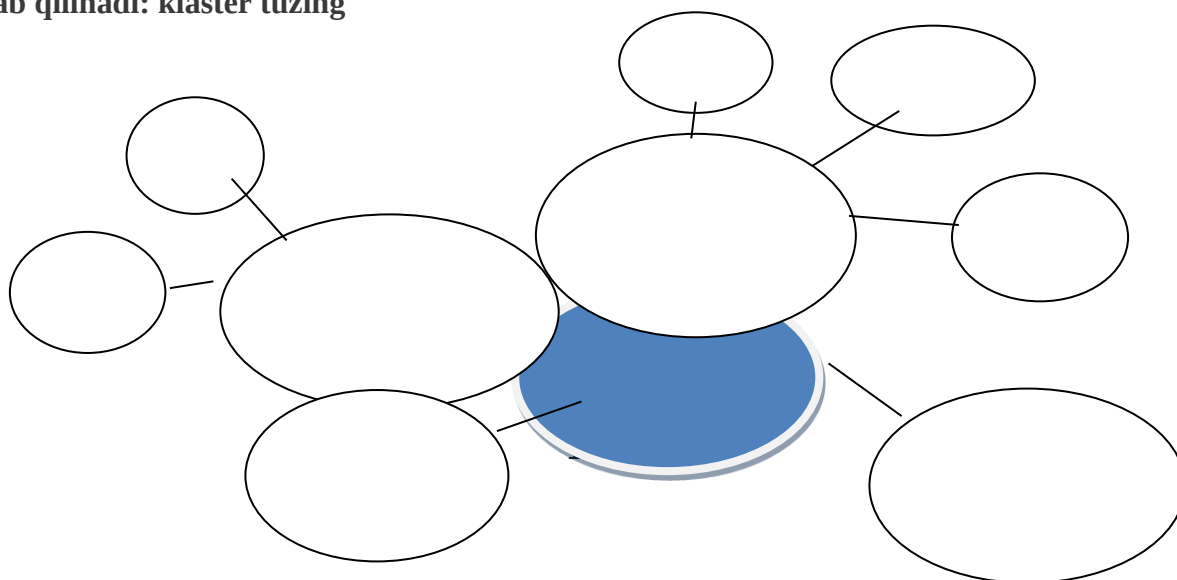
1-topshiriq.

Tijorat banki mijozi bank bilan tuzgan shartnomaga muvofiq 20 mln. so'm miqdorida kredit oldi. Kredit muddati 2 yil, yillik foiz stavka 12 %ni tashkil qilgan. Kredit bo'yicha hisoblanadigan foizlarni aniqlang va kreditni qaytarilish grafigini tuzing.

Agar mijoz kredit bo'yicha har yili bir xil summada yilning oxirida foizlarni to'lab borish majburiyatini olgan bo'lsa, u holda to'lovlar qanday amalga oshiriladi. Ikkinchi variant bo'yicha ham kreditni qaytarilish grafigini tuzing

2-topshiriq.

Talab qilinadi: klaster tuzing

6-amaliy mashg'ulot: Pul muomalasini tashkil qilish va pul massasi

Reja:

- 6.1. Pul muomalasini tashkil qilish asoslari.
- 6.2. Pul muomalasi qonunlari va ulardan kelib chiqadigan talablar.
- 6.3. Pul massasi va uni tavsiflovchi ko'rsatkichlar

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq.

Aqliy hujum metodi bo'yicha savol javob qilish

1. Pul muomalasini tashkil qilish asoslarini yoritib bering?
2. Pul muomalasi qonunlari va ulardan kelib chiqadigan talablar hamda pul massasi va uni tavsiflovchi ko'rsatkichlarni tushuntirib bering?
3. Pullarga bo'lgan talab va pullar taklifini, pul muomalasi tushunchasini, pul muomalasi qonunlaridan kelib chiqadigan talablar tushuntirib bering?
4. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini aniqlash uslublarini, I.Fisherning "almashuv tenglamasi"ni tushuntiring?
5. K.Marksning muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini aniqlash formulasini yoritib bering?
6. Pul muomalasi qonunlarining buzilishi hamda uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini tushuntirib bering?
7. Pul aylanmasi" tushunchasining mazmuni va pul aylanmasining tarkibiy tuzilishini yoritib bering?.
8. Naqd pul aylanmasi, uni tashkil qilish printsiplari va naqd pullarni muomalaga chiqarish va muomaladan olish tartibini yoritib bering?.
9. Naqdsiz pul aylanmasi, uni tashkil qilish printsiplari, hamda naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimi va uning elementlarini tushuntirib bering?.
10. Naqd pulsiz hisob-kitob shakllarini va ularga tavsif bering?
11. "Umumiy to'lov aylanmasi" tushunchasi va uning tarkibi hamda to'lov aylanmasining tarkibini yoritib bering?
- Pul shakllari va turlarining evolyutsiyasi hamda pulning mohiyati va uning namoyon bo'lish shakllarini tushuntirib bering?
12. Pulning funktsiyalarini yoritib bering? "Pul, kredit va banklar" fanining predmeti va vazifalarini aytib bering?
13. Fanning boshqa iqtisodiy fanlar bilan o'zaro aloqadorligini yoritib bering? Qiymat shakllarining evolyutsiyalarini hamda uning oddiy yoki tasodifiy shaklini yoritib bering?
14. Pulning boshqa iqtisodiy kategoriyalardan ajralib turuvchi o'ziga hos xususiyatlarini ochib bering?.
15. Kredit pullari va ularning turlarini keltiring va ularga tavsif bering

2-topshiriq.

Korxonaga dekabr oyida 1 oktyabrda balans bo'yicha aylanma mablag'larni to'ldirish uchun 1500 ming so'm miqdorda ssuda berilgan. Tashkiliy-texnikaviy tadbirlar rejasiga muvofiq keyingi yil yanvar oyidan e'tiboran yangi texnologiya liniyasini ishga tushirish ko'zda tutilgan. Bu o'z navbatida mahsulotni ko'paytirish, sifatni oshirish va tannarxini kamaytirish imkoniyatini beradi.

Korxona har oyda 70 ming so'm miqdorida qo'shimcha foyda ola boshlaydi.

Kelgusi yil I choragida kreditlar uchun foiz 85 ming so'mni tashkil etadi. Ssudalar qoplanishi munosabati bilan har chorakda 5 ming so'mga kamayib boradi.

Kelgusi 3 yil choraklari bo'yicha qo'shimcha daromadlar, kredit va ssudalarni qoplash uchun foizlar, shuningdek uni yopish oxirgi muddati (choragi) aniqlash lozim

7-amaliy mashg'ulot: Pullarga bo'lgan talab va pullar taklifi.

Reja:

7.1. Pullarga bo'lgan talab va pullar taklifi.

7.2. Pul muomalasi tushunchasi.

7.3. Pul muomalasi qonunlaridan kelib chiqadigan talablar.

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq.

Masala 1

Aktsiyadorlik jamiyatining hisobot davrida dividend to'lash uchun ajratilgan foydasi 3,5 mln. so'mni tashkil etadi. Unda 850 ta oddiy aktsiya va 255 ta imtiyozli aktsiya (yillik 40% stavkada) aktsiyalar joylashtirilgan. Aktsiyalarning nominal bahosi 5000 so'mdan. Bir yilga oddiy aktsiyaning daromadlilik darajasini aniqlang.

Masala 2

Diller tomonidan 5000 ta aktsiya sotib olingan. Bunda nominal bahosi 5000 so'mdan bo'lgan aktsiyani 5250 so'mdan sotib olgan. Aktsiyadorlik jamiyati hisob – kitob qilish natijasida hisobot davrida dividend to'lash 50% stavkada to'lanishi mumkin. Agar kelajakda aktsiya paketini har birini qayta sotish bahosi 7500 so'mdan bo'lsa, aktsiya paketini sotish maqsadga muvofiq bo'ladimi? Hisoblang?

Masala 3

Aktsiyadorlarning umumiy majlisi yig'ilishi 2008 yil 1-aprelga belgilangan. Jamiyatning ustav fondi 2500 ta oddiy aktsiyaga bo'lingan. Ulardan 800 tasi 21 yanvar 2008 yil, 1000 tasi 20 fevral 2008 yil, 700 tasi 24 mart 2008 yili joylashtirilgan. Dividend to'lash uchun ajratilgan foyda 29505650 so'm bo'lsa, xar bir oddiy aktsiya uchun to'lanadigan dividend miqdorini aniqlang.

Talab qilinadi:

1. Masalalarni yechib mavzuni mustahkamlash.

8-amaliy mashg'ulot: Pul tizimi tushunchasi, turlari va elementlari

Reja:

8.1. "Pul tizimi" tushunchasining mazmuni. Pul tizimining shakllari.

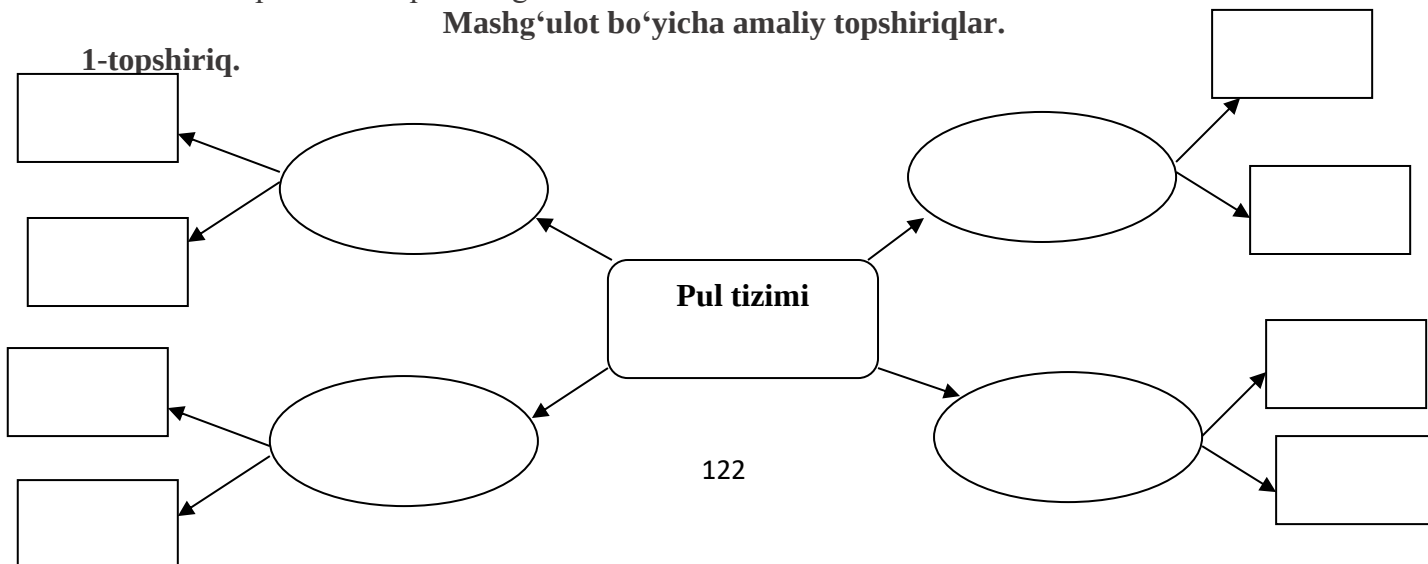
8.2. Pul tizimining elementlari.

8.3. O'zbekiston Respublikasining pul tizimi.

8.4. Pul multiplikatori va pulni sug'urtalash

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq.

2-topshiriq.

1-masala

Tijorat banki muomala muddati 180 kun bo'lgan baxosi 1000 so'mlik depozit sertifikatini yillik 5% li stavkada, to'lov muddatiga 60 kun qolganda sotdi. Ushbu depozit sertifikat birinchi egasida 120 kun bo'lgan. Mazkur holatda sotib oluvchi depozit sertifikat uchun bankka necha so'm to'laydi va sertifikat bo'yicha to'lov muddati to'lganda sotib oluvchi qancha daromad oladi.

2-Masala

Bank muassasasi kompaniyaning 200 dona aksiyasini har birining nominal qiymati 10000 so'm bo'lgan, aksiyasini 45 kunga har birini 12000 so'mdan sotib oldi. Belgilangan muddat tugagandan keyin har bir aksiyaga 150 so'm miqdorida dividend to'lovlari olindi, hamda olingan aksiyalar 15000 so'mdan sotildi. Bankning ushbu operatsiyalar bo'yicha daromadlilik darajasini aniqlang.

9-amaliy mashg'ulot: Inflyatsiya va uning turlari. Pulning barqarorligini ta'minlash yo'llari Reja:

- 9.1. Inflyatsiya tushunchasi va turlari.
- 9.2. Inflyatsiyaga ta'sir qiluvchi omillar.
- 9.3. Inflyatsiyani yuzaga keltiruvchi sabablar. Inflyatsiyaga qarshi kurash va pulning barqarorligini ta'minlash yo'llari.
- 9.4. Pul massasining o'sishini jilovlashga qaratilgan monetary siyosatni amalga oshirish.

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq.

Masala 1

Ochiq turdagi aksiyadorlik jamiyati shaklida yangi tashkil etilayotgan tijorat banki ustav kapitalini shakllantirishda aksiyalar to'loviga quyidagilar kiritilgan:

So'm va xorijiy valyutadagi pul mablag'lari;

Bank joylashadigan bino;

Ofis jihozlari, shu jumladan kompyuterlar, mebel, ko'paytiruvchi texnika.

Quyidagilarni bajarish kerak:

1. Tijorat bankining bo'lishi mumkin bo'lgan ta'sischilarini sanab o'tish.
2. Aksiyadorlik bankini tashkil etishda chiqarilishi mumkin bo'lgan aksiyalar turlarini aytish va ularni ro'yxatdan o'tkazish tartibini ko'rsatish.
3. Moddiy aktivlarning qaysi turlari aksiyalar uchun to'lovga qabul qilinishi mumkin
4. Aksiyalar to'loviga ishlatiladigan moddiy aktivlar cheklangan miqdori qancha summani tashkil etadi.
5. Aksiyadorlar ta'sis etish chog'ida aksiyalar uchun xorijiy valyutani to'lashlari mumkinmi.
6. Ustav kapitalini shakllantirishda taklif etilgan manbalari bo'yicha shartnomalarni qaysi turlari tuzilishi mumkin.

Masala 2

Omanatchi tijorat banki bilan 15 yanvardan 6 oy muddatga depozit shartnomasini tuzdi. Shartnomaga muvofiq u bankka 2 mln. so'm miqdoridagi mablag'ni qo'ydi. Bunda bank fiksirlangan foiz stavka bo'yicha yillik 18 foiz har oyda kapitalizatsiya bo'lmaydigan oddiy foizda foizlarni hisoblaydi.

Majburiy zahira normasi 13 foizni tashkil etganligini bilgan holda quyidagilarni aniqlang:

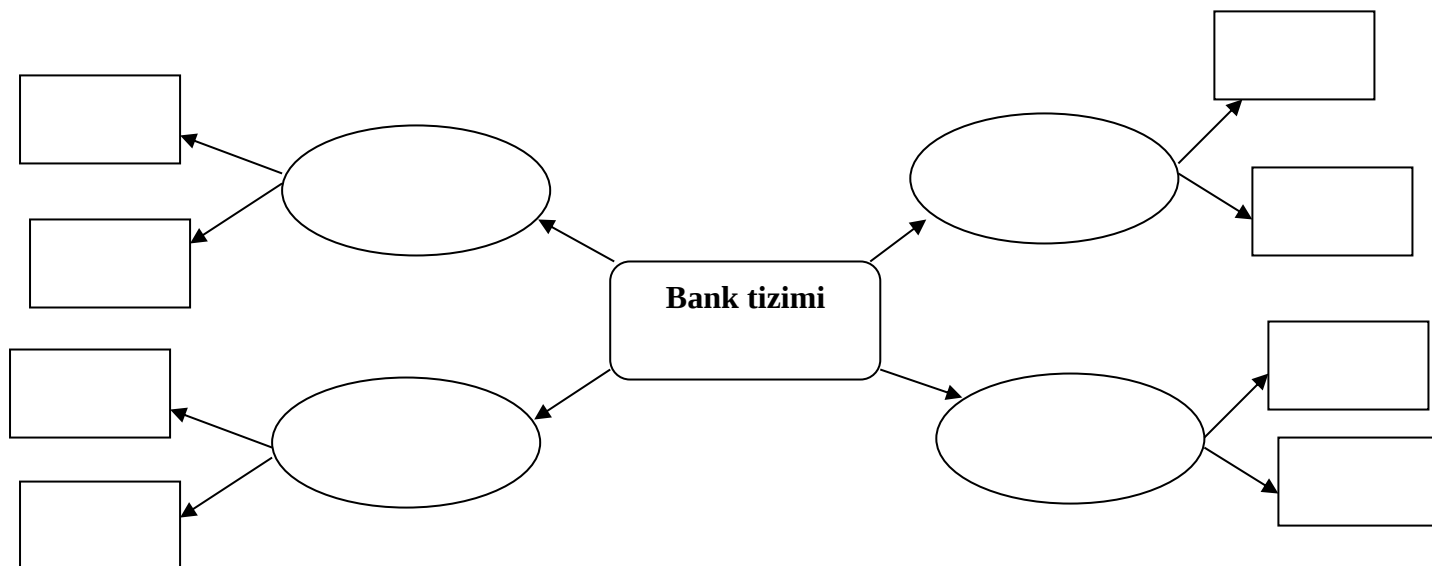
- Depozit shartnoma bo'yicha tijorat banki to'laydigan umumiy foiz to'lovini.
- Har oylik to'lanadigan foiz to'lovlarini aniqlang.
- Shu jarayon bo'yicha bankka foydali bo'ladigan real foiz stavkasini aniqlang.

10-amaliy mashg'ulot: Banklarning kelib chiqishi va bank tizimi

Reja:

- 10.1. Banklarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan tarixiy shartsharoitlar.
- 10.2. Banklarning turlari va ular faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari. Bank tizimi va uning elementlari.
- 10.3. O'zbekiston Respublikasining bank tizimi.
- 10.4. Markaziy banklarning yuzaga kelish sabablari va shartsharoitlari

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriqlar.

2-topshiriq.

1-masala

Tijorat banki muomala muddati 180 kun bo'lgan baxosi 1000 so'mlik depozit sertifikatini yillik 5% li stavkada, to'lov muddatiga 60 kun qolganda sotdi. Ushbu depozit sertifikat birinchi egasida 120 kun bo'lgan. Mazkur holatda sotib oluvchi depozit sertifikat uchun bankka necha so'm to'laydi va sertifikat bo'yicha to'lov muddati to'lganda sotib oluvchi qancha daromad oladi.

2-Masala

Bank muassasasi kompaniyaning 200 dona aksiyasini har birining nominal qiymati 10000 so'm bo'lgan, aksiyasini 45 kunga har birini 12000 so'mdan sotib oldi. Belgilangan muddat tugagandan keyin har bir aksiyaga 150 so'm miqdorida dividend to'lovlari olindi,

hamda olingan aktsiyalar 15000 soʻmdan sotildi. Bankning ushbu operatsiyalar boʻyicha daromadlilik darajasini aniqlang.

11-amaliy mashgʻulot: Markaziy bank va uning funktsiyalari

Reja:

11.1. Markaziy bankning tashkiliy tuzilishi.

11.2. Markaziy bank faoliyatining maqsadi va vazifalari.

11.3. Markaziy bankning funktsiyalari: emission funktsiya; “banklarning banki” funktsiyasi.

Mashgʻulot boʻyicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq.

Masala 1

Aktsiyadorlik jamiyatining hisobot davrida dividend toʻlash uchun ajratilgan foydasi 3,5 mln. soʻmni tashkil etadi. Unda 850 ta oddiy aktsiya va 255 ta imtiyozli aktsiya (yillik 40% stavkada) aktsiyalar joylashtirilgan. Aktsiyalarning nominal bahosi 5000 soʻmdan. Bir yilga oddiy aktsiyaning daromadlilik darajasini aniqlang.

Masala 2

Diller tomonidan 5000 ta aktsiya sotib olingan. Bunda nominal bahosi 5000 soʻmdan boʻlgan aktsiyani 5250 soʻmdan sotib olgan. Aktsiyadorlik jamiyati hisob – kitob qilish natijasida hisobot davrida dividend toʻlash 50% stavkada toʻlanishi mumkin. Agar kelajakda aktsiya paketini har birini qayta sotish bahosi 7500 soʻmdan boʻlsa, aktsiya paketini sotish maqsadga muvofiq boʻladimi? Hisoblang?

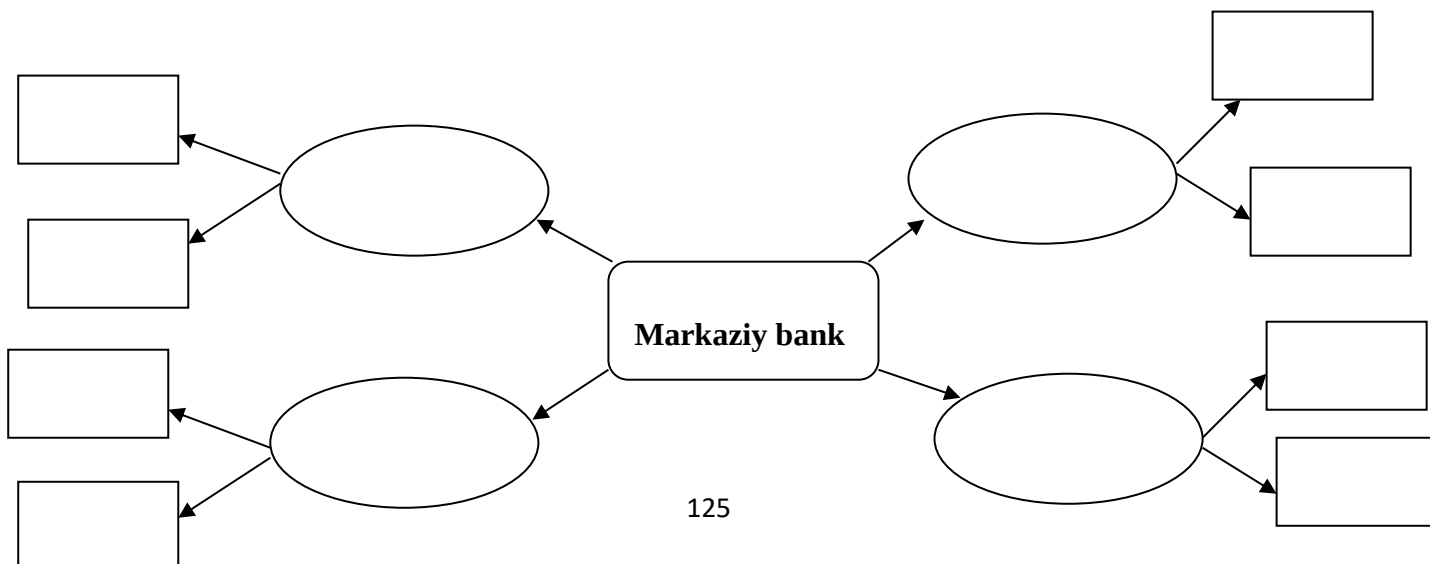
Masala 3

Aktsiyadorlarning umumiy majlisi yigʻilishi 2008 yil 1 aprelga belgilangan. Jamiyatning ustav fondi 2500 ta oddiy aktsiyaga boʻlingan. Ulardan 800 tasi 21 yanvar 2008 yil, 1000 tasi 20 fevral 2008 yil, 700 tasi 24 mart 2008 yili joylashtirilgan. Dividend toʻlash uchun ajratilgan foyda 29505650 soʻm boʻlsa, xar bir oddiy aktsiya uchun toʻlanadigan dividend miqdorini aniqlang.

Talab qilinadi:

1. Masalalarni yechib mavzuni mustahkamlash.

3-topshiriq. Klaster tuzing

12-amaliy mashg'ulot: Markaziy bankning aktiv va passiv operatsiyalari

Reja:

12.1. Markaziy bankning aktiv operatsiyalari.

12.2. Markaziy bankning passiv operatsiyalari

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq. Masala 1

Ochiq turdagi aksiyadorlik jamiyati shaklida yangi tashkil etilayotgan tijorat banki ustav kapitalini shakllantirishda aksiyalar to'loviga quyidagilar kiritilgan:

So'm va xorijiy valyutadagi pul mablag'lari;

Bank joylashadigan bino;

Ofis jihozlari, shu jumladan kompyuterlar, mebel ko'paytiruvchi texnika.

Quyidagilarni bajarish kerak:

1.Tijorat bankining bo'lishi mumkin bo'lgan ta'sischilarini sanab o'tish.

2.Aksiyadorlik bankini tashkil etishda chiqarilishi mumkin bo'lgan aksiyalar turlarini aytish va ularni ro'yxatdan o'tkazish tartibini ko'rsatish.

3.Moddiy aktivlarning qaysi turlari aksiyalar uchun to'lovga qabul qilinishi mumkin

4.Aksiyalar to'loviga ishlatiladigan moddiy aktivlar cheklangan miqdori qancha summani tashkil etadi.

5.Aksiyadorlar ta'sis etish chog'ida aksiyalar uchun xorijiy valyutani to'lashlari mumkinmi.

6.Ustav kapitalini shakllantirishda taklif etilgan manbalari bo'yicha shartnomalarni qaysi turlari tuzilishi mumkin.

Masala 2

Omanatchi tijorat banki bilan 15 yanvardan 6 oy muddatga depozit shartnomasini tuzdi. Shartnomaga muvofiq u bankka 2 mln. so'm miqdoridagi mablag'ni qo'ydi. Bunda bank fiksirlangan foiz stavka bo'yicha yillik 18 foiz har oyda kapitalizatsiya bo'lmaydigan oddiy foizda foizlarni hisoblaydi.

Majburiy zahira normasi 13 foizni tashkil etganligini bilgan holda quyidagilarni aniqlang:

-Depozit shartnoma bo'yicha tijorat banki to'laydigan umumiy foiz to'lovini.

- Har oylik to'lanadigan foiz to'lovlarini aniqlang.

- Shu jarayon bo'yicha bankka foydali bo'ladigan real foiz stavkasini aniqlang.

13-amaliy mashg'ulot: Markaziy bankning mustaqilligi.

Reja:

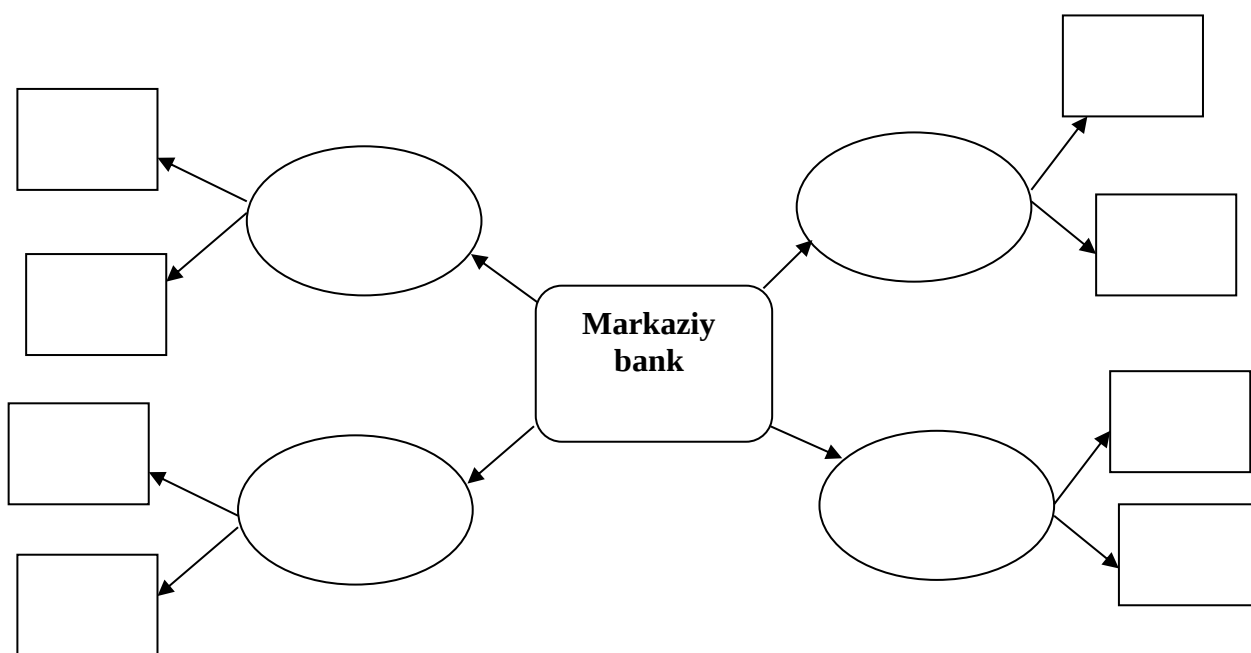
13.1. Markaziy bankning iqtisodiy mustaqilligi va uni baholash tartibi. Markaziy bankning siyosiy mustaqilligi va uni baholash tartibi.

13.2. Markaziy banklarning mustaqillik shkalasi. AQSh Federal zaxira tizimining mustaqillik darajasi.

13.3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining mustaqillik darajasi.

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq. Klaster tuzing

14-amaliy mashgʻulot: Tijorat banklari va ularning funktsiyalari

Reja:

14.1. Tijorat banklari faoliyatini tashkil qilish asoslari.

14.2. Tijorat banklarining tashqiliy tuzilishi.

14.3. Tijorat banklarining funktsiyalari.

Mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1-topshiriq. Aqliy hujum metodi bo'yicha savol javob qilish

1. Pul muomalasini tashkil qilish asoslarini yoritib bering?

2. Pul muomalasi qonunlari va ulardan kelib chiqadigan talablar hamda pul massasi va uni tavsiflovchi ko'rsatkichlarni tushuntirib bering?

3. Pullarga bo'lgan talab va pullar taklifini, pul muomalasi tushunchasini, pul muomalasi qonunlaridan kelib chiqadigan talablar tushuntirib bering?.

4. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini aniqlash uslublarini, I.Fisherning "almashuv tenglamasi"ni tushuntiring?.

5. K.Marksning muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini aniqlash formulasini yoritib bering?

6. Pul muomalasi qonunlarining buzilishi hamda uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini tushuntirib bering?

7. Pul aylanmasi" tushunchasining mazmuni va pul aylanmasining tarkibiy tuzilishini yoritib bering?.

8. Naqd pul aylanmasi, uni tashkil qilish printsiplari va naqd pullarni muomalaga chiqarish va muomaladan olish tartibini yoritib bering?.

9. Naqdsiz pul aylanmasi, uni tashkil qilish printsiplari, hamda naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimi va uning elementlarini tushuntirib bering?.

10. Naqd pulsiz hisob-kitob shakllarini va ularga tavsif bering?

11. "Umumiy to'lov aylanmasi" tushunchasi va uning tarkibi hamda to'lov aylanmasining tarkibini yoritib bering?

Pul shakllari va turlarining evolyutsiyasi hamda pulning

mohiyati va uning namoyon bo'lish shakllarini tushuntirib bering?

12. Pulning funktsiyalarini yoritib bering? "Pul, kredit va banklar" fanining predmeti va vazifalarini aytib bering?

13. Fanning boshqa iqtisodiy fanlar bilan o'zaro aloqadorligini yoritib? Qiymat shakllarining evolyutsiyalarini hamda uningoddiy yoki tasodifiy shaklini yoritib bering?

14. Pulning boshqa iqtisodiy kategoriyalardan ajralib turuvchi o'ziga hos xususiyatlarini ochib bering?.

15. Kredit pullari va ularning turlarini keltiring va ularga tavsif bering

2-topshiriq.

Korxonaga dekabr oyida 1 oktyabrdagi balans bo'yicha aylanma mablag'larni to'ldirish uchun 1500 ming so'm miqdorda ssuda berilgan. Tashkiliy-texnikaviy tadbirlar rejasiga muvofiq keyingi yil yanvar oyidan e'tiboran yangi texnologiya liniyasini ishga tushirish ko'zda tutilgan. Bu o'z navbatida mahsulotni ko'paytirish, sifatni oshirish va tannarxini kamaytirish imkoniyatini beradi.

Korxona har oyda 70 ming so'm miqdorida qo'shimcha foyda ola boshlaydi.

Kelgusi yil I choragida kreditlar uchun foiz 85 ming so'mni tashkil etadi. Ssudalar qoplanishi munosabati bilan har chorakda 5 ming so'mga kamayib boradi.

Kelgusi 3 yil choraklari bo'yicha qo'shimcha daromadlar, kredit va ssudalarni qoplash uchun foizlar, shuningdek uni yopish oxirgi muddati (choragi) aniqlash lozim

15-amaliy mashg'ulot: Tijorat banklari faoliyatini tashkil qilishning iqtisodiy va huquqiy asoslari

Reja:

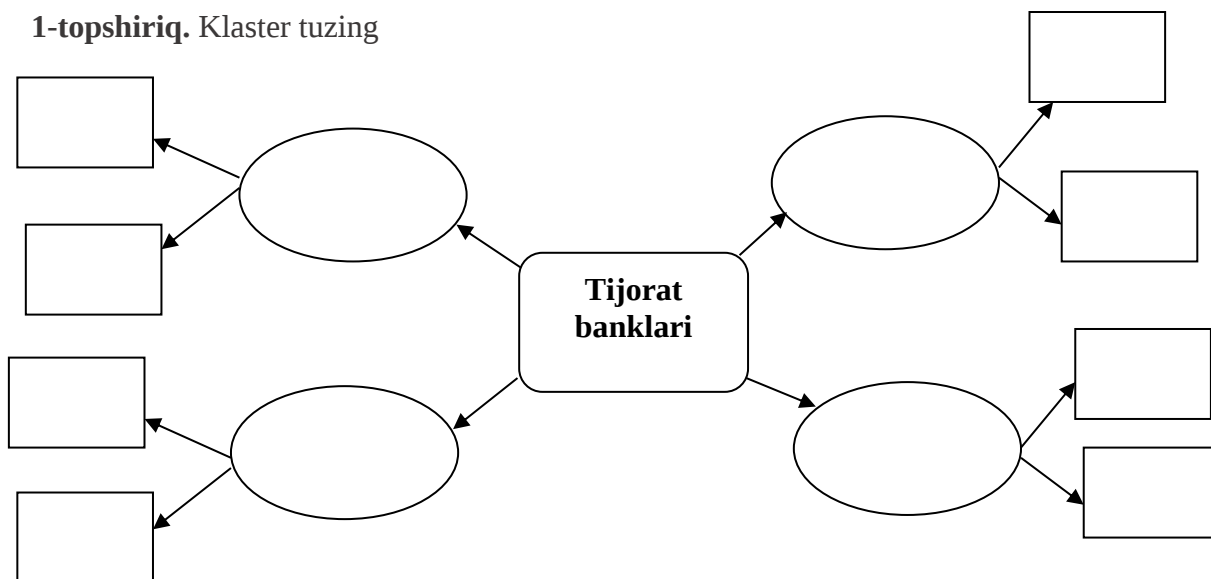
14.1. Tijorat banklari faoliyatini tashkil qilish asoslari.

14.2. Tijorat banklarining tashqiliy tuzilishi.

14.3. Tijorat banklarining funktsiyalari.

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq. Klaster tuzing

16-amaliy mashg'ulot: Tijorat banklarining aktiv va passiv operatsiyalari

Reja:

- 16.1. Tijorat banklarining aktiv operatsiyalari va ularni amalga oshirish asoslari.
- 16.2. Tijorat banklarining passiv operatsiyalari. Tijorat banklari passivlarining barqarorligi.
- 16.3. Tijorat banklarining aktiv operatsiyalari.
- 16.4. Banklarning qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiriladigan investitsion operatsiyalari.

1-topshiriq.

Masala 1

Korxonaga dekabr oyida 1 oktyabrdagi balans bo'yicha aylanma mablag'larni to'ldirish uchun 1500 ming so'm miqdorda ssuda berilgan.

Tashkiliy-texnikaviy tadbirlar rejasiga muvofiq keyingi yil yanvar oyidan e'tiboran yangi texnologiya liniyasini ishga tushirish ko'zda tutilgan. Bu o'z navbatida mahsulotni ko'paytirish, sifatni oshirish va tannarxini kamaytirish imkoniyatini beradi.

Korxona har oyda 70 ming so'm miqdorida qo'shimcha foyda ola boshlaydi.

Kelgusi yil I choragida kreditlar uchun foiz 85 ming so'mni tashkil etadi. Ssudalar qoplanishi munosabati bilan har chorakda 5 ming so'mga kamayib boradi.

Kelgusi 3 yil choraklari bo'yicha qo'shimcha daromadlar, kredit va ssudalarni qoplash uchun foizlar, shuningdek uni yopish oxirgi muddati (choragi) aniqlash lozim.

Masala 2

Tijorat banki mijozi bank bilan tuzgan shartnomaga muvofiq 20 mln. so'm miqdorida kredit oldi. Kredit muddati 2 yil, yillik foiz stavka 12 %ni tashkil qilgan. Kredit bo'yicha hisoblanadigan foizlarni aniqlang va kreditni qaytarilish grafigini tuzing.

Agar mijoz kredit bo'yicha har yili bir xil summada yilning oxirida foizlarni

to'lab borish majburiyatini olgan bo'lsa, u holda to'lovlar qanday amalga oshiriladi. Ikkinchi variant bo'yicha ham kreditni qaytarilish grafigini tuzing.

Masala3

Bank kassasidan 2008 yil 13 martda quyidagi maqsadlarga naqd pul berildi:

--- "Toshnur" ishlab chiqarish birlashmasiga ish haqi tarqatish uchun naqd pul berildi – 5755450 so'm

--- "Dorb" poyafzal fabrikasiga xo'jalik ehtiyojlari uchun naqd pul berildi – 1156840 so'm

--- "Kumush" aktsionerlik jamiyatiga ish haqi to'lash uchun – 3585900 so'm

--- "Konika" firmasiga komandirovka xarajatlari uchun – 320000 so'm

--- "Farm" ishlab chiqarish birlashmasiga mukofot puli tarqatish uchun – 1250320 so'm

--- "TBT" zavodiga safar xarajatlari uchun – 900000 so'm

--- "Ozoda" tikuvchilik sexiga ehtiyojlari uchun – 595624 so'm.

Talab qilinadi:

1. Bankdan naqd pul olish uchun qanday hujjatlar rasmiylashtiriladi?

2. Pul cheklarini to'lashda nazoratchiva kassirning hamda ma'sul ijrochilar tomonidan amalga oshiriladigan nazorat xususiyatlarini aytib o'ting.

3. Kassa kirim jurnalini to'ldiring va chiqim kassasi kassirining spravkasi bilan solishtirish tartibini ko'rsating.

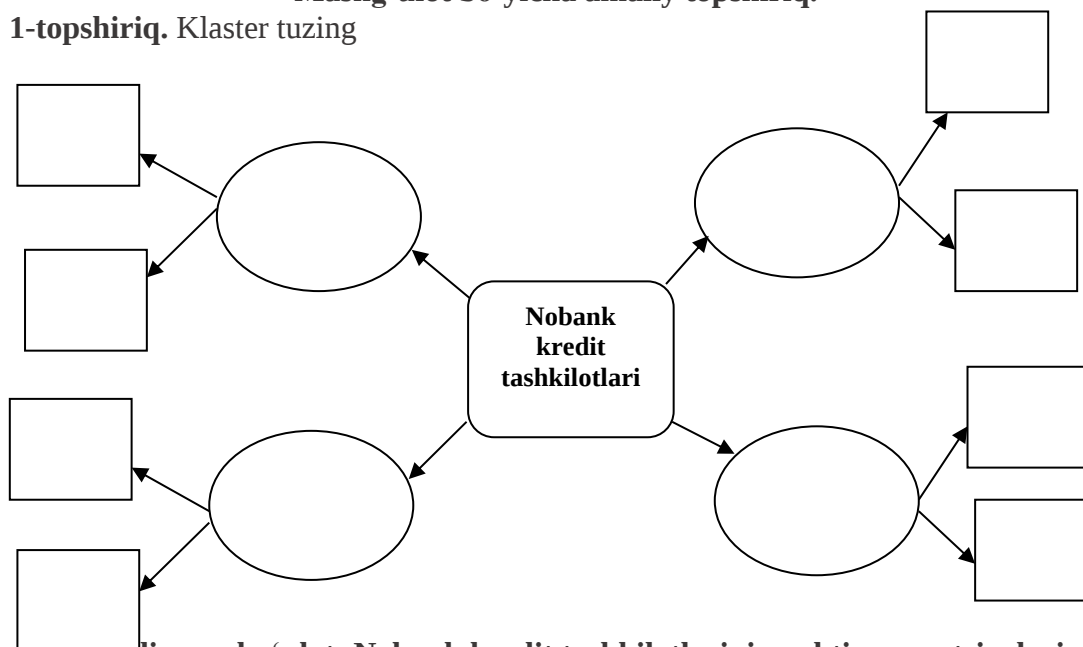
17-amaliy mashg'ulot: Nobank kredit tashkilotlari va ularning turlari

Reja:

- 17.1. Nobank kredit tashkilotlari va ularning zarurligi.
- 17.2. Nobank kredit tashkilotlarining aktiv va passiv operatsiyalari.
- 17.3. Nobank kredit tashkilotlarining resurs bazasini shakllanishi.

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq. Klaster tuzing

18-amaliy mashg'ulot: Nobank kredit tashkilotlarining aktiv operatsiyalari.

Reja:

- 18.1. Nobank kredit tashkilotlarining aktiv operatsiyalari.
- 18.2. Nobank kredit tashkilotlari faoliyatini tartibga solish tizimi.

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriqlar.

Masala 1

Diller tomonidan 5000 ta aktsiya sotib olingan. Bunda nominal bahosi 5000 so'mdan bo'lgan aktsiyani 5250 so'mdan sotib olgan. Aktsiyadorlik jamiyati hisob – kitob qilish natijasida hisobot davrida dividend to'lash 50% stavkada to'lanishi mumkin. Agar kelajakda aktsiya paketini har birini qayta sotish bahosi 7500 so'mdan bo'lsa, aktsiya paketini sotish maqsadga muvofiq bo'ladimi? Hisoblang?

Masala 2

Aktsiyadorlarning umumiy majlisi yig'ilishi 2008 yil 1aprelga belgilangan. Jamiyatning ustav fondi 2500 ta oddiy aktsiyaga bo'lingan. Ulardan 800 tasi 21 yanvar 2008 yil, 1000 tasi 20 fevral 2008 yil, 700 tasi 24 mart 2008 yili joylashtirilgan. Dividend to'lash uchun ajratilgan foyda 29505650 so'm bo'lsa, xar bir oddiy aktsiya uchun to'lanadigan dividend miqdorini aniqlang.

Talab qilinadi:

- 1. Masalalarni yechib mavzuni mustahkamlash.

19-amaliy mashg'ulot: Kreditning mohiyati va funktsiyalari

Reja:

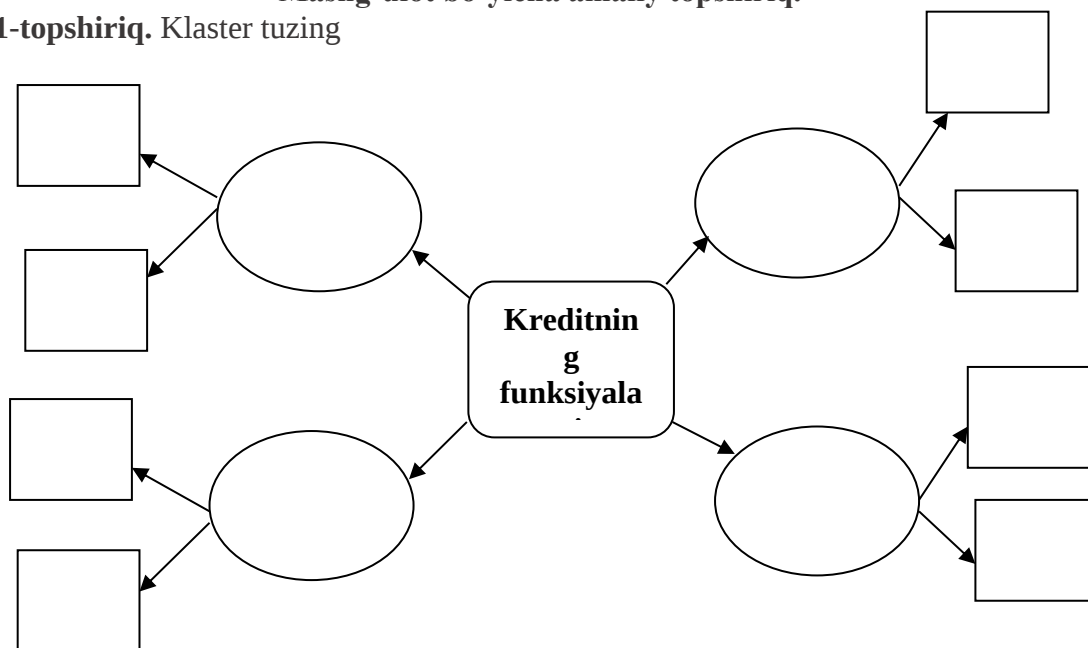
19.1. Kredit iqtisodiy kategoriya sifatida.

19.2. Kreditning mohiyati. Kreditning funksiyalari.

19.3. Kreditning printsiplari. Kreditning zarurligini belgilovchi omillar

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq. Klaster tuzing

20-amaliy mashg'ulot: Kredit qonunlarining zarurligi va ob'ektivligi.

Reja:

20.1. Aholining kreditga bo'lgan talabining paydo bo'lishi.

20.2. Davlatning kredit resurslariga bo'lgan talabining paydo bo'lishi.

20.3. Kapitalning doiraviy aylanishi

20.4. Kredit qonunlarining zarurligi va ob'ektivligi.

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq.

1-masala

Tijorat banki muomala muddati 180 kun bo'lgan baxosi 1000 so'mlik depozit sertifikatini yillik 5% li stavkada, to'lov muddatiga 60 kun qolganda sotdi. Ushbu depozit sertifikat birinchi egasida 120 kun bo'lgan. Mazkur holatda sotib oluvchi depozit sertifikat uchun bankka necha so'm to'laydi va sertifikat bo'yicha to'lov muddati to'lganda sotib oluvchi qancha daromad oladi.

2-Masala

Bank muassasasi kompaniyaning 200 dona aksiyasini har birining nominal qiymati 10000 so'm bo'lgan, aksiyasini 45 kunga har birini 12000 so'mdan sotib oldi. Belgilangan muddat tugagandan keyin har bir aksiyaga 150 so'm miqdorida dividend to'lovlari olindi, hamda olingan aksiyalar 15000 so'mdan sotildi. Bankning ushbu operatsiyalar bo'yicha daromadlilik darajasini aniqlang.

3-Masala

Bank kassasidan 2008 yil 13 martda quyidagi maqsadlarga naqd pul berildi:

--- “Toshnur” ishlab chiqarish birlashmasiga ish haqi tarqatish uchun naqd pul berildi – 5755450 so’m

--- “Dorb” poyafzal fabrikasiga xo’jalik ehtiyojlari uchun naqd pul berildi – 1156840 so’m

--- “Kumush” aksionerlik jamiyatiga ish haqi to’lash uchun – 3585900 so’m

--- “Konika” firmasiga komandirovka xarajatlari uchun – 320000 so’m

--- “Farm” ishlab chiqarish birlashmasiga mukofot puli tarqatish uchun – 1250320 so’m

--- “TBT” zavodiga safar xarajatlari uchun – 900000 so’m

--- “Ozoda” tikuvchilik sexiga ehtiyojlari uchun – 595624 so’m.

Talab qilinadi:

1. Bankdan naqd pul olish uchun qanday hujjatlar rasmiylashtiriladi?
2. Pul cheklarini to’lashda nazoratchiva kassirning hamda ma’sul ijrochilar tomonidan amalga oshiriladigan nazorat xususiyatlarini aytib o’ting.
3. Kassa kirim jurnalini to’ldiring va chiqim kassasi kassirining spravkasi bilan solishtirish tartibini ko’rsating.

21-amaliy mashg’ulot: Kredit turlari va shakllari

Reja:

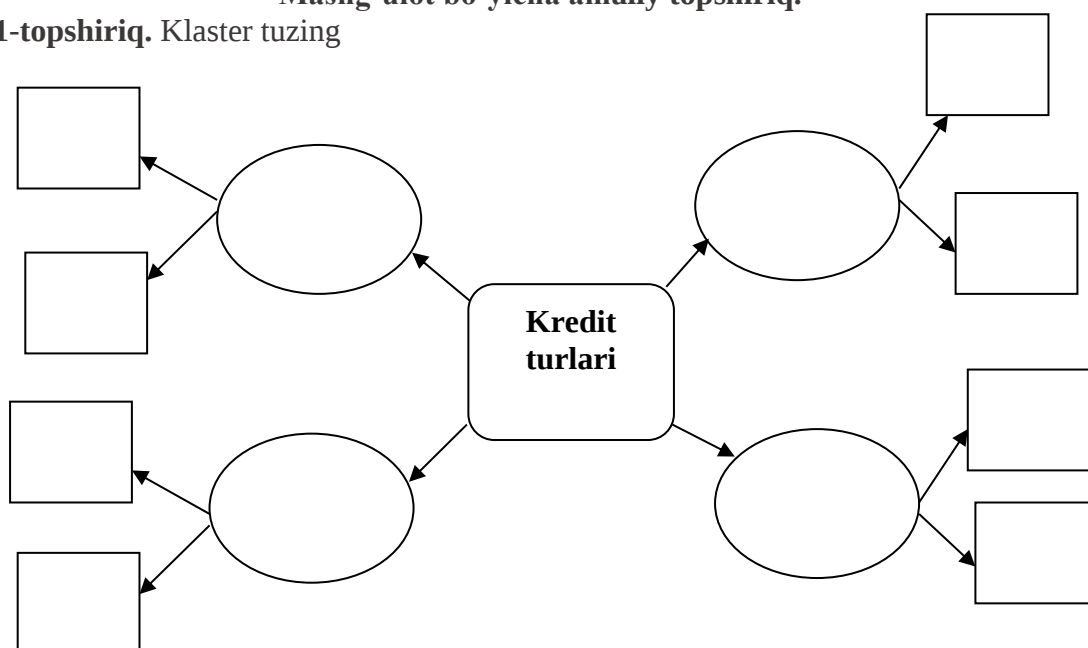
21.1 Kreditning turlari. Kreditning shakllari.

21.2. Kreditning tarmoq yo’nalishiga ko’ra turlari.

21.3. Kreditning ta’minlanganligiga ko’ra turlari.

Mashg’ulot bo’yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq. Klaster tuzing

Masala 1

Korxonaga dekabr oyida 1 oktyabrdagi balans bo’yicha aylanma mablag’larni to’ldirish uchun 1500 ming so’m miqdorda ssuda berilgan.

Tashkiliy-texnikaviy tadbirlar rejasiga muvofiq keyingi yil yanvar oyidan e’tiboran yangi texnologiya liniyasini ishga tushirish ko’zda tutilgan. Bu o’z navbatida mahsulotni ko’paytirish, sifatni oshirish va tannarxini kamaytirish imkoniyatini beradi.

Korxona har oyda 70 ming so’m miqdorida qo’shimcha foyda ola boshlaydi.

Kelgusi yil I choragida kreditlar uchun foiz 85 ming so’mni tashkil etadi. Ssudalar qoplanishi munosabati bilan har chorakda 5 ming so’mga kamayib boradi.

Kelgusi 3 yil choraklari bo’yicha qo’shimcha daromadlar, kredit va ssudalarni qoplash uchun foizlar, shuningdek uni yopish oxirgi muddati (choragi) aniqlash lozim.

Masala 2

Tijorat banki mijozi bank bilan tuzgan shartnomaga muvofiq 20 mln. so'm miqdorida kredit oldi. Kredit muddati 2 yil, yillik foiz stavka 12 %ni tashkil qilgan. Kredit bo'yicha hisoblanadigan foizlarni aniqlang va kreditni qaytarilish grafigini tuzing.

Agar mijoz kredit bo'yicha har yili bir xil summada yilning oxirida foizlarni to'lab borish majburiyatini olgan bo'lsa, u holda to'lovlar qanday amalga oshiriladi. Ikkinchi variant bo'yicha ham kreditni qaytarilish grafigini tuzing.

22-amaliy mashg'ulot: Kreditning to'lovliligiga ko'ra turlari.

Reja:

22.1. Kreditning muddatiga ko'ra turlari.

22.2. Kreditning to'lovliligiga ko'ra turlari.

22.3. Kreditning shakllari.

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq.

Masala 1

Korxonaga dekabr oyida 1 oktyabrdagi balans bo'yicha aylanma mablag'larni to'ldirish uchun 1500 ming so'm miqdorda ssuda berilgan.

Tashkiliy-texnikaviy tadbirlar rejasiga muvofiq keyingi yil yanvar oyidan e'tiboran yangi texnologiya liniyasini ishga tushirish ko'zda tutilgan. Bu o'z navbatida mahsulotni ko'paytirish, sifatni oshirish va tannarxini kamaytirish imkoniyatini beradi.

Korxona har oyda 70 ming so'm miqdorida qo'shimcha foyda ola boshlaydi.

Kelgusi yil I choragida kreditlar uchun foiz 85 ming so'mni tashkil etadi. Ssudalar qoplanishi munosabati bilan har chorakda 5 ming so'mga kamayib boradi.

Kelgusi 3 yil choraklari bo'yicha qo'shimcha daromadlar, kredit va ssudalarni qoplash uchun foizlar, shuningdek uni yopish oxirgi muddati (choragi) aniqlash lozim.

Masala 2

Tijorat banki mijozi bank bilan tuzgan shartnomaga muvofiq 20 mln. so'm miqdorida kredit oldi. Kredit muddati 2 yil, yillik foiz stavka 12 %ni tashkil qilgan. Kredit bo'yicha hisoblanadigan foizlarni aniqlang va kreditni qaytarilish grafigini tuzing.

Agar mijoz kredit bo'yicha har yili bir xil summada yilning oxirida foizlarni to'lab borish majburiyatini olgan bo'lsa, u holda to'lovlar qanday amalga oshiriladi. Ikkinchi variant bo'yicha ham kreditni qaytarilish grafigini tuzing.

Masala3

Bank kassasidan 2008 yil 13 martda quyidagi maqsadlarga naqd pul berildi:

--- "Toshnur" ishlab chiqarish birlashmasiga ish haqi tarqatish uchun naqd pul berildi – 5755450 so'm

--- "Dorb" poyafzal fabrikasiga xo'jalik ehtiyojlari uchun naqd pul berildi – 1156840 so'm

--- "Kumush" aktsionerlik jamiyatiga ish haqi to'lash uchun – 3585900 so'm

--- "Konika" firmasiga komandirovka xarajatlari uchun – 320000 so'm

--- "Farm" ishlab chiqarish birlashmasiga mukofot puli tarqatish uchun – 1250320 so'm

--- "TBT" zavodiga safar xarajatlari uchun – 900000 so'm

--- "Ozoda" tikuvchilik sexiga ehtiyojlari uchun – 595624 so'm.

Talab qilinadi:

1. Bankdan naqd pul olish uchun qanday hujjatlar rasmiylashtiriladi?

2. Pul cheklarini to'lashda nazoratchiva kassirning hamda ma'sul ijrochilar tomonidan amalga oshiriladigan nazorat xususiyatlarini aytib o'ting.
3. Kassa kirim jurnalini to'ldiring va chiqim kassasi kassirining spravkasi bilan solishtirish tartibini ko'rsating.

23-amaliy mashg'ulot: Kreditning bahosi va unga ta'sir qiluvchi omillar .

Reja:

- 23.1. Kreditning bahosi tushunchasi. Oddiy foizlar va ularni hisoblash tartibi. Murakkab foizlar va ularni hisoblash tartibi.
- 23.2. Ssuda kapitallari bozori va uning segmentlari.
- 23.3. Kapital bozorida o'rta va o'zoq muddatli kreditlar bahosining shakllanishi.

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq.

Masala 1

Korxonaga dekabr oyida 1 oktyabrdagi balans bo'yicha aylanma mablag'larni to'ldirish uchun 1500 ming so'm miqdorda ssuda berilgan.

Tashkiliy-texnikaviy tadbirlar rejasiga muvofiq keyingi yil yanvar oyidan e'tiboran yangi texnologiya liniyasini ishga tushirish ko'zda tutilgan. Bu o'z navbatida mahsulotni ko'paytirish, sifatni oshirish va tannarxini kamaytirish imkoniyatini beradi.

Korxona har oyda 70 ming so'm miqdorida qo'shimcha foyda ola boshlaydi.

Kelgusi yil I choragida kreditlar uchun foiz 85 ming so'mni tashkil etadi. Ssudalar qoplanishi munosabati bilan har chorakda 5 ming so'mga kamayib boradi.

Kelgusi 3 yil choraklari bo'yicha qo'shimcha daromadlar, kredit va ssudalarni qoplash uchun foizlar, shuningdek uni yopish oxirgi muddati (choragi) aniqlash lozim.

Masala 2

Tijorat banki mijozi bank bilan tuzgan shartnomaga muvofiq 20 mln. so'm miqdorida kredit oldi. Kredit muddati 2 yil, yillik foiz stavka 12 %ni tashkil qilgan. Kredit bo'yicha hisoblanadigan foizlarni aniqlang va kreditni qaytarilish grafigini tuzing.

Agar mijoz kredit bo'yicha har yili bir xil summada yilning oxirida foizlarni to'lab borish majburiyatini olgan bo'lsa, u holda to'lovlar qanday amalga oshiriladi. Ikkinchi variant bo'yicha ham kreditni qaytarilish grafigini tuzing.

Masala 3

Bank kassasidan 2008 yil 13 martda quyidagi maqsadlarga naqd pul berildi:

--- "Toshnur" ishlab chiqarish birlashmasiga ish haqi tarqatish uchun naqd pul berildi – 5755450 so'm

--- "Dorb" poyafzal fabrikasiga xo'jalik ehtiyojlari uchun naqd pul berildi – 1156840 so'm

--- "Kumush" aksionerlik jamiyatiga ish haqi to'lash uchun – 3585900 so'm

--- "Konika" firmasiga komandirovka xarajatlari uchun – 320000 so'm

--- "Farm" ishlab chiqarish birlashmasiga mukofot puli tarqatish uchun – 1250320 so'm

--- "TBT" zavodiga safar xarajatlari uchun – 900000 so'm

--- "Ozoda" tikuvchilik sexiga ehtiyojlari uchun – 595624 so'm.

Talab qilinadi:

1. Bankdan naqd pul olish uchun qanday hujjatlar rasmiylashtiriladi?
2. Pul cheklarini to'lashda nazoratchiva kassirning hamda ma'sul ijrochilar tomonidan amalga oshiriladigan nazorat xususiyatlarini aytib o'ting.
3. Kassa kirim jurnalini to'ldiring va chiqim kassasi kassirining spravkasi bilan solishtirish tartibini ko'rsating.

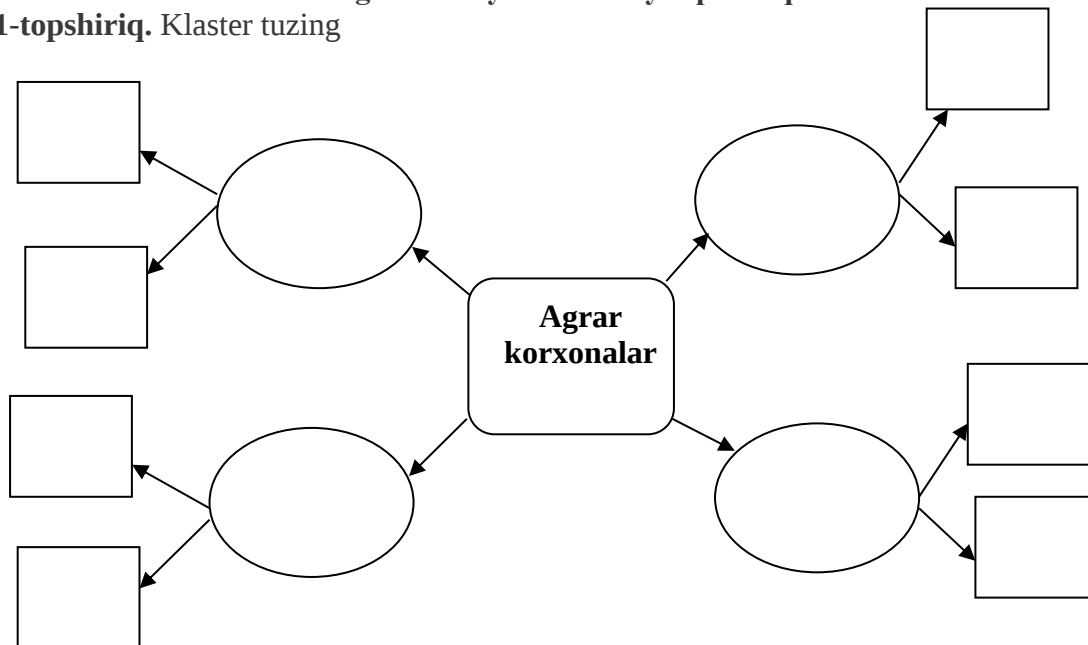
24-amaliy mashg'ulot: Agrar soha korxonalarini kreditlash tizimi va xususiyatlari

Reja:

- 24.1. Agrar korxona1ar faoliyatini moliyaviy ta'minlashda qisqa muddatli kreditlarning ahamiyati
- 24.2. Agrar korxonalarni kreditlash jarayonining mazmuni va umurniy tartibi.
- 24.3. Fermer xo'jaliklari faoliyatini kreditlash tartibi va xususiyatlari.
- 24.4. Kredit shartnomalarining bajarilishi ustidan bank nazorati.

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq. Klaster tuzing

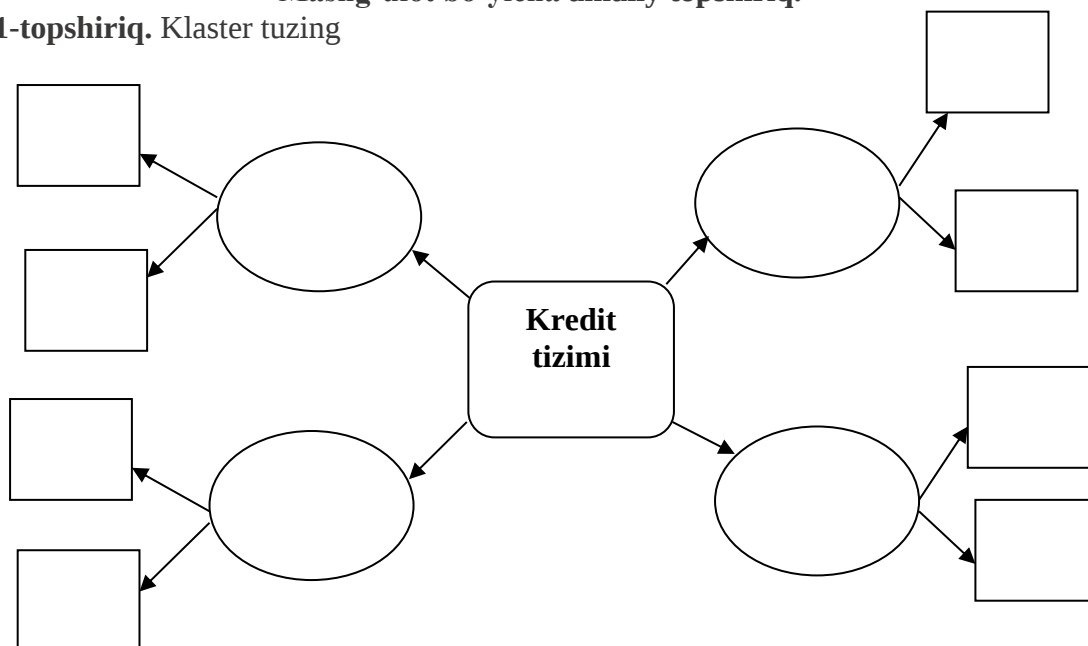
25-amaliy mashg'ulot: Kredit tizimi va uning barqarorligi

Reja:

- 25.1. Kredit tizimining mazmuni va tarkibi. Kredit tizimining elementlari. Kredit tizimining turlari.
- 25.2. Kredit tizimining barqarorligiga ta'sir qiluvchi omillar.
- 25.3. Kreditlashni tashkil qilish printsiplari.
- 25.4. Kredit tizimining holatini tavsiflovchi ko'rsatkichlar

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq. Klaster tuzing

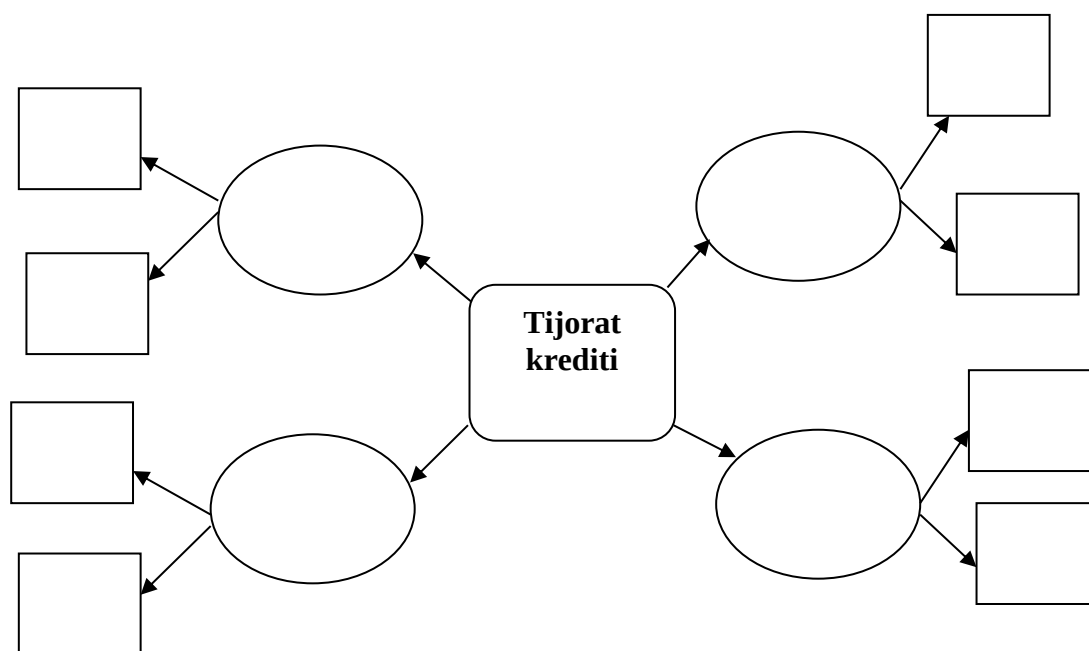
26-amaliy mashg'ulot: Kredit munosabatlarining rivojlanish bosqichlari.

Reja:

- 26.1. Kredit munosabatlarining yuzaga kelish sabablari. Kredit munosabatlarining rivojlanish bosqichlari.
26.2. Sudxo`rlik kreditining yuzaga kelishi. Tijorat krediti va bank kreditining paydo bo`lishi.
26.3. Kredit munosabatlarining yuzaga kelish sabablari va shartsharoitlari..

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq. Klaster tuzing

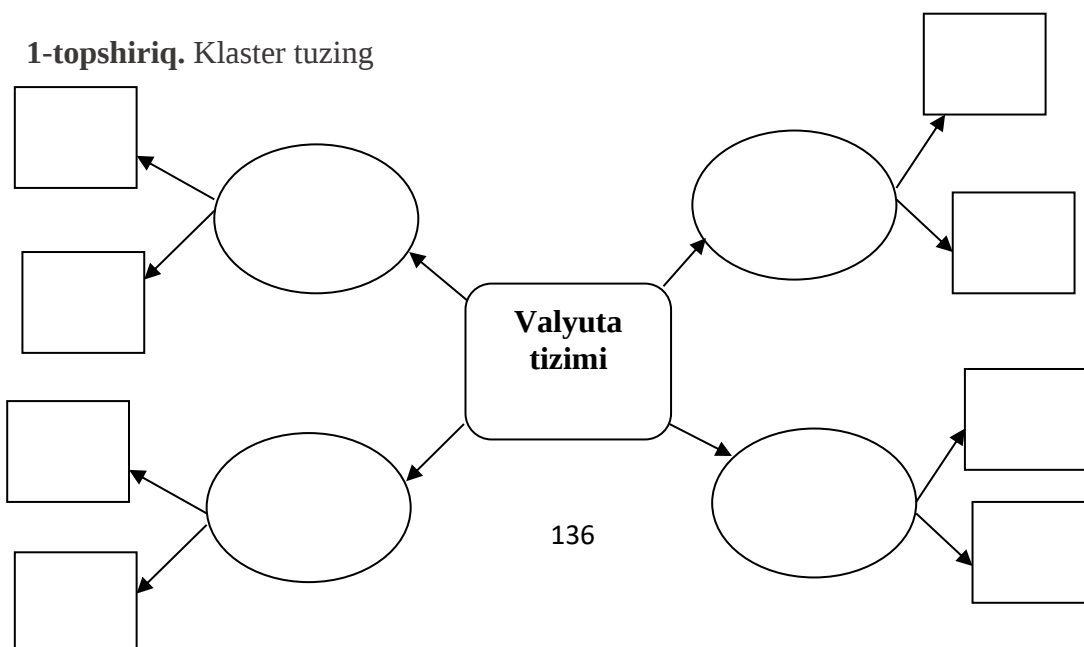
27-amaliy mashg'ulot: Xalqaro valyuta munosabatlari asoslari

Reja:

- 27.1. Xalqaro valyuta munosabatlari va ularni yuzaga kelish asoslari.
27.2. Milliy valyuta tizimi va uning elementlari.
27.3. Jahon valyuta tizimi va uning elementlari.

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq. Klaster tuzing

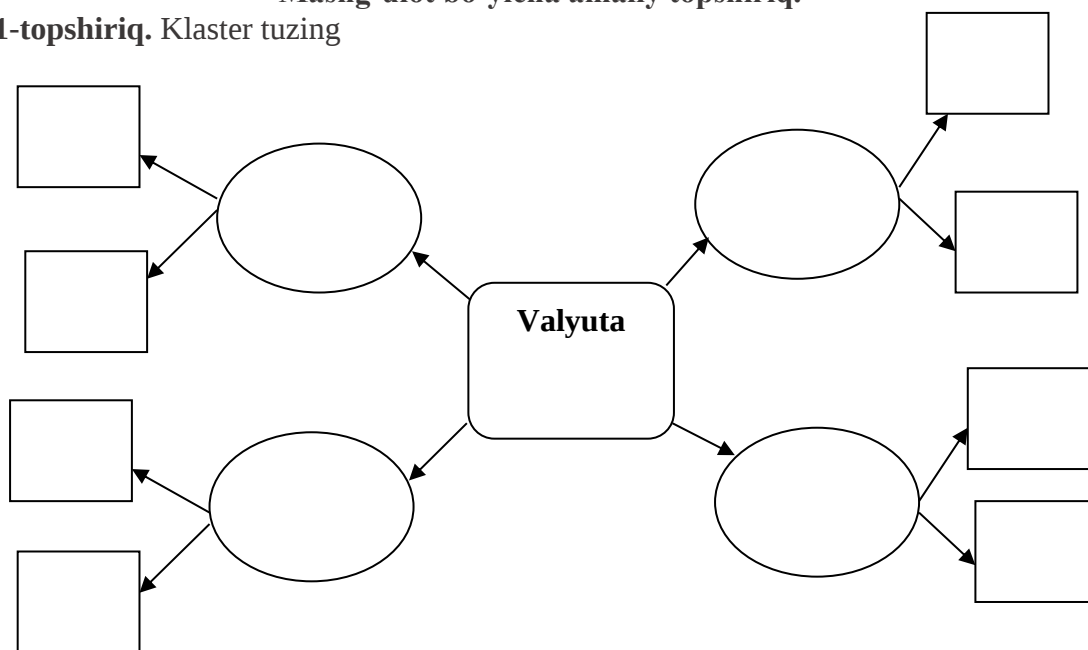
28-amaliy mashg'ulot: Xalqaro valyuta hisob-kitob operatsiyalari

Reja:

- 28.1. Valyuta munosabatlarini tartibga solish tizimi.
- 28.2. Valyuta munosabatlari tushunchasining mazmuni.
- 28.3. Valyuta kursi rejimlari.

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq. Klaster tuzing

1-masala

Tijorat banki muomala muddati 180 kun bo'lgan baxosi 1000 so'mlik depozit sertifikatini yillik 5% li stavkada, to'lov muddatiga 60 kun qolganda sotdi. Ushbu depozit sertifikat birinchi egasida 120 kun bo'lgan. Mazkur holatda sotib oluvchi depozit sertifikat uchun bankka necha so'm to'laydi va sertifikat bo'yicha to'lov muddati to'lganda sotib oluvchi qancha daromad oladi.

2-Masala

Bank muassasasi kompaniyaning 200 dona aksiyasini har birining nominal qiymati 10000 so'm bo'lgan, aksiyasini 45 kunga har birini 12000 so'mdan sotib oldi. Belgilangan muddat tugagandan keyin har bir aksiyaga 150 so'm miqdorida dividend to'lovlari olindi, hamda olingan aksiyalar 15000 so'mdan sotildi. Bankning ushbu operatsiyalar bo'yicha daromadlilik darajasini aniqlang.

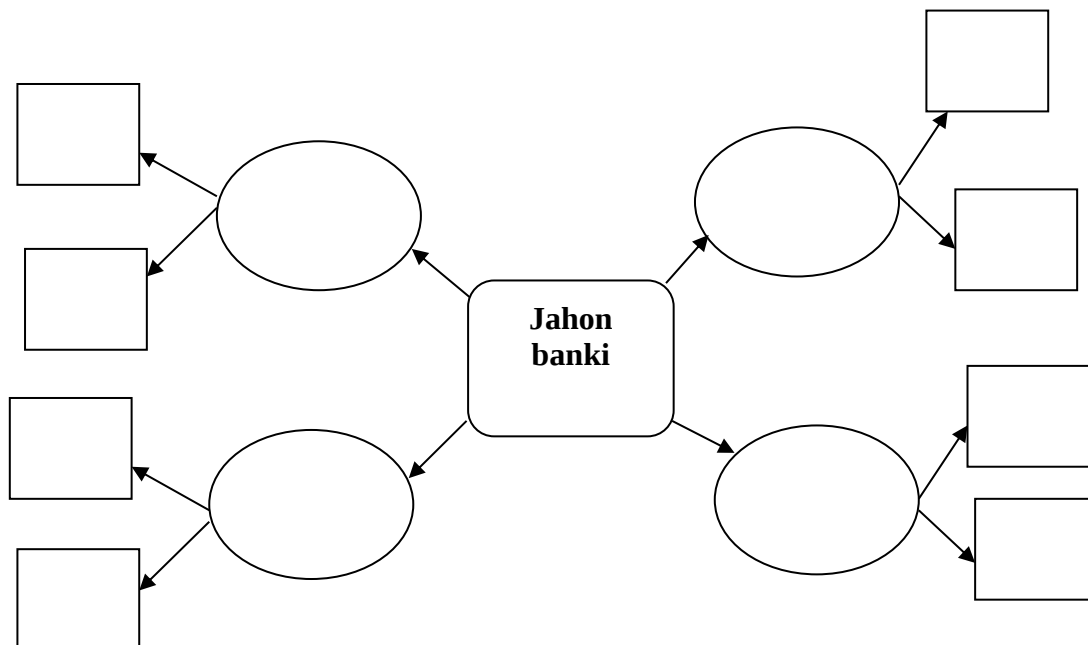
29-amaliy mashg'ulot: Xalqaro moliya institutlari va ularning turlari

Reja:

- 29.1. Xalqaro moliya institutlarining zarurligi va turlari
- 29.2. Mintaqaviy rivojlanish banklari.
- 29.3. Jahon banki guruhiga kiruvchi tashkilotlar: tashkil topishi, maqsadi, boshqaruv tizimi.

Mashg'ulot bo'yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq. Klaster tuzing

Masala-1

Navro‘z arafasida, 20 mart kuni, kafe bir porsiyasi 10 ming so‘mdan 200 porsiya palov tayyorladi. 110 porsiya kafening o‘zida sotildi, ulardan 105 porsiyasining puli to‘landi, 5 porsiya uchun Navro‘zdan keyin haq to‘lanadi. Bayram arafasida oldindan 100 ming so‘m haq to‘lagan firmaga 80 porsiya jo‘natildi. Kafening 20 martdagi tushumi qancha bo‘ladi?

2-topshiriq.

Firma 1 fevralda 100 000 ming so‘mlik xizmatlar ko‘rsatishga shartnoma tuzdi. 5 fevralda avans sifatida 15 000 ming so‘m kelib tushdi. Mart oyining boshida qiymati 50 000 ming so‘m bo‘lgan ishlarning birinchi bosqichi bajarilganligi haqidagi dalolatnoma imzolandi. Firmaning fevral oyidagi tushumi qanday bo‘ladi?

Talab qilinadi.

1. Masalalar yechib darsni mustahkamlash

30-amaliy mashg‘ulot: Xalqaro moliya institutlari resurslari va aktiv operatsiyalari.

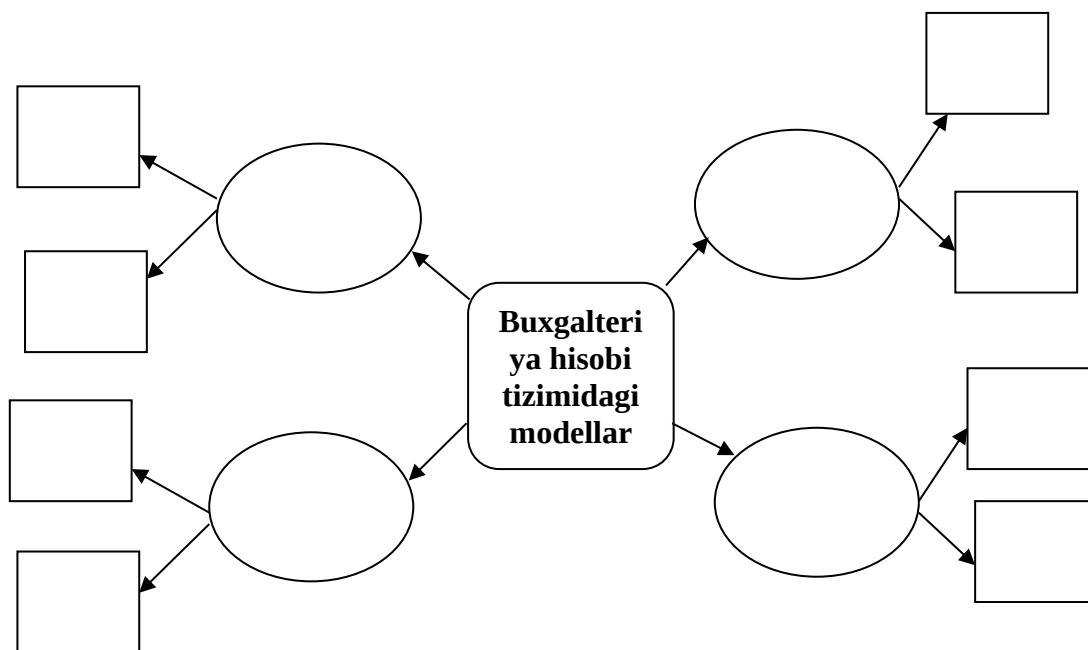
Reja:

30.1. Mintaqaviy rivojlanish banklari.

30.2. Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki.

Mashg‘ulot bo‘yicha amaliy topshiriq.

1-topshiriq. Klaster tuzing

Navro‘z arafasida, 20 mart kuni, kafe bir porsiyasi 10 ming so‘mdan 200 porsiya palov tayyorladi. 110 porsiya kafening o‘zida sotildi, ulardan 105 porsiyasining puli to‘landi, 5 porsiya uchun Navro‘zdan keyin haq to‘lanadi. Bayram arafasida oldindan 100 ming so‘m haq to‘lagan firmaga 80 porsiya jo‘natildi. Kafening 20 martdagi tushumi qancha bo‘ladi?

2-topshiriq.

Firma 1 fevralda 100 000 ming so‘mlik xizmatlar ko‘rsatishga shartnoma tuzdi. 5 fevralda avans sifatida 15 000 ming so‘m kelib tushdi. Mart oyining boshida qiymati 50 000 ming so‘m bo‘lgan ishlarning birinchi bosqichi bajarilganligi haqidagi dalolatnoma imzolandi. Firmaning fevral oyidagi tushumi qanday bo‘ladi?

Talab qilinadi.

1. Masalalar yechib darsni mustahkamlash

3.3. Laboratoriya mashg'ulotlari uchun o'quv materiallari mo'ljallanmagan.

3.4. Mustaqil ta'lim bo'yicha o'quv materiallari

Tavsiya etilayotgan mustaqil ishlarning mavzulari

№	Mustaqil ta'lim mavzulari
1.	O'zbekiston Respublikasi pul tizimi va uning rivojlanish tarixi
2.	Pul muomalasini tashkil qilish va pul massasi
3.	Pul nazariyalarining asosiy qoidalari va amaliy ahamiyati
4.	Naqd pul aylanmasi
5.	Pul massasini miqdoriy o'lchash
6.	Monometallizm pul tizimi
7.	Inflyatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari
8.	Kreditning zaruriyati, mohiyati va funksiyalari
9.	Tijorat krediti va uning o'ziga xos xususiyatlari
10.	Kredit shakllari va turlari
11.	Banklarning kelib chiqishi va bank tizimi
12.	Markaziy bankning iqtisodiy mustaqilligi
13.	Tijorat banklarining funksiyalari
14.	Tijorat banklarining kredit operatsiyalari
15.	Tijorat banklarining likvidliligi va uni ta'minlash yo'llari
16.	Tijorat banklarining iqtisodiyotdagi ahamiyati va vazifalari
17.	Bank tizimi barqarorligi va banklarning to'lov qobiliyatini ta'minlash yo'llari
18.	Mikrokredit tashkilotlari faoliyati
19.	Kredit tizimining elementlari
20.	Milliy valyuta tizimi
21.	Jahon banki va uning tarkibi
22.	Agrar soha korxonalarini kreditlash tizimi va xususiyatlari
23.	Kredit tizimi va uning barqarorligi
24.	Xalqaro valyuta munosabatlari asoslari va hisob-kitob operatsiyalari
25.	Xalqaro moliya institutlari va ularning turlari

3.5.Fan bo'yicha glossariy (o'zbek, rus, ingliz tillarida)

Атаманинг инглиз тилида номланиши	Атаманинг рус тилида номланиши	Атаманинг ўзбек тилида номланиши
accept checks	принимать чеки	чекларни қабул қилиш
accept deposits	принимать депозиты	депозитларни қабул қилиш
acceptance	акцепт, акцептирование	акцепт, нақд пулсиз Хисоб-китобларнинг шаклларида бири, тўловни амалга ошириш бўйича розилик бериш
acceptance market	рынок, на котором обращаются банковские акцепты	банк акцептлари муомалада бўладиган бозор
acceptor	акцептант, лицо, акцептующее переводной вексель	акцептчи, ўтказиладиган (жўнатиладиган) векселни акцептлайдиган шахс
access to capital market	доступ на рынок капиталов	капиталлар (сармоялар) бозорига кириш
account holder	держатель счета	хисоб варағининг эгаси
accountant	Бухгалтер	бухгалтер
accounts department	бухгалтерия, департамент бухгалтерского учета (банка)	бухгалтерия, банкда бухгалтерия хисоби департаменти
accounts payable	кредиторская задолженность	кредиторлик қарзи
accounts payable for goods and services	кредиторская задолженность за товары и услуги	товарлар ва хизматлар бўйича кредиторлик қарзи
accounts receivable	дебиторская задолженность	дебиторлик қарзи
accounts receivable for goods and services	дебиторская задолженность за товары и услуги	товарлар ва хизматлар бўйича дебиторлик қарзи
accounts receivable and accounts payable breakdown	расшифровка дебиторской и кредиторской задолженностей	дебиторлик ва кредиторлик қарзларининг изохланиши
accredit	открывать аккредитив	аккредитив очиш
accrued interest receivable	проценты начисленные, но не инкассированные с клиентов	хисобланган, лекин миқдорлардан инкассалаштирилмаган фоизлар
acquire bank	приобретать банк	банк сотиб олиш
acquiree	приобретаемая фирма (например, банк)	сотиб олинаётган фирма (масалан, банк)
acquirer	аквизитор, приобретатель (например, банк-приобретатель другого банка)	сотиб олувчи (масалан, бошқа банкни сотиб олувчи банк ёки банк-харидор)
advance	ссуда	ссуда
advance payments	авансовые платежи	аванс туловлари
advertising expenses	расходы на рекламу	реклама харажатлари
against acceptance	против акцепта	акцептга қарши
against payment	против платежа	тўловга қарши
age of receivables (payables)	срок дебиторской (кредиторской) задолженности	дебиторлик (кредиторлик) қарзи муддати
agency arrangements	установление корреспондентских отношений	корреспондентлик муносабатларини ўрнатиш
Agricultural loan	сельскохозяйственная ссуда .	кишлоқ, хўжалиги ссудаси

allocator of credit	распределитель кредита	кредитни таксимловчи
allowance for (possible) credit (loan) losses	скидка на возможные потери от кредитов	кредитларни беришдан содир бўлиши мумкин бўлган зарарларга чегирма
american bankers association (ABA)	Ассоциация американских банкиров	Америка банкирлари ассоциацияси
american institute of banking	учебное Подразделение-Ассоциации американских банкиров	Америка банкирлари ассоциациясининг ўқув бўлинмиси
Annual	годовой (например, annual financial statement	йиллик (масалан, йиллик молиявий ҳисобот)
annual report	годовая финансовая отчетность)	йиллик ҳисобот (аудиторлар томонидан тасдиқланган йиллик ҳисобот)
applicant for credit	заявитель, претендент на получение кредита	кредитни олишга даъвогар
Aval	аваль, банковская гарантия в совершении платежа по векселю	аваль, вексель қийматини тўлаш бўйича банк кафолати
baby bond	облигация с номинальной стоимостью 100 дол. и меньше	номинал қиймати 100 доллар ва ундан кам бўлган облигация
bad money	плохие деньги, неполноценные деньги	«ёмон пуллар», тўлик, қийматга эга бўлмаган пуллар
balancing	процесс контроля выполнения операций	операцияларнинг бажарилиши устидан назорат қилиш жараёни
bank acquisition	приобретение., одним банком другого	бир банк томонидан бошқасининг сотиб олинлиши
bank assets	банковские активы	банк активлари(сармояси)
bank capital	банковский капитал	банк капитали (сармояси)
bank liabilities	обязательства банка, банковские пассивы	банк мажбуриятлари, банк пассивлари
bank management	управленческий персонал банка	банкнинг бошқарув ходимлари
bank marketing	банковский маркетинг	банк маркетинги
bank merger	банковское слияние	банкларнинг қўшилиши, йириклашуви
bank operation environment	внешняя среда в которой осуществляют свою деятельность банки	банклар ўзининг фаолиятини амалга оширадиган ташқи муҳит
bank organizational structure	организационная структура банка	банкнинг ташкилий тузилиши
bank personnel	банковский персонал	банк ходимлари
bank premises	недвижимость, принадлежащая банку	банкка тегишли бўлган кўчмас мулк
banker's acceptance	банковский акцепт	банк акцепта
banking association	банковская ассоциация	банк ассоциацияси
banking enterprise	банковское предприятие	банк корхонаси
banking expansion	экспансия банков	банклар экспансияси
banking facilities	банковские операции	банк операциялари

banking law	банковское законодательство	банк қонунчилиги
banking legislation	банковское законодательство	банк қонунчилиги
brokerage firm	брокерская фирма	брокерлик фирмаси
brokerage services	брокерские услуги	брокерлик хизматлари
budget constraint	бюджетное ограничение	бюджета и (бюджет жихатдан) чеклаш
capital account	счет капитала	капитал (сармоя) ҳисоб варағи
capital adequacy	достаточность капитала	капиталнинг (сармоянинг) етарлилиги
capital budget	часть бюджета, в которой планируется движение фондов по счетам капитала	капиталлар (сармоялар) ҳисоб варағи бўйича фондлар ҳаракати режалаштирилган бюджет қисми
capital cost for project	капитальные затраты за проект	лойида учун капитал (сармоявий) харажатлар
capital market	рынок капиталов	капиталлар (сармоялар) бозори
capital requirements		капитал (сармоя) ўлчамига (ҳажмига) бўлган талаблар
capitalization	требование к размеру капитала	капиталлаштириш (сармоялаштириш)
certificate of deposit	депозитный сертификат	депозитли сертификат
chairman of the board	председатель правления (в банке)	(банк) бошқарувининг раиси
charge	взыскивать, относить на счет	ундирмоқ ҳисоб варағига ўтказмоқ
charge a fee for	взыскивать плату за...	учун туловни ундирмоқ
charge to expenses	относить на издержки	харажатларга ўтказмоқ,
charge for check processed	плата за обработку чека	чекга ишлов берганлик (учун) ҳақи (ҳақ)
charge for excess withdrawal	плата за снятие денежных средств сверх оговоренного предела	қилишилган чегарадан кўри пул маблаглари олингани учун дақ,
check-clearing processing	клиринг чеков	чеклар билан клиринг ўтказиш жараёни
checkable deposit	чековый депозит (депозит, по которому возможно совершать расчеты чеками)	чекли депозит (чеклар билан дисобкитоблар- ни амалга ошириш имконини берадиган депозит)
credit insurance	страхование кредитных операций	кредит операцияларини суғурта қилиш
credit investigation	аналитическая справка о состоянии кредитных отношений	кредит муносабатларининг ҳолати, аҳволи тўғрисидаги аналитик маълумотнома
credit recovery	возвратность кредита	кредитнинг қайтарилувчанлиги
credit request	просьба на получение кредита, кредитная заявка	кредит олиш учун мурожаат, кредит мурожаатномаси
credit review	анализ состояния кредита	кредит аҳволининг (ҳолатининг) аналитик тавсифи
credit risk	риск невозврата ссуды (риск)	кредит rischi (ссуданинг қайтмаслик rischi)
credit risk analysis unit	группа (в банке) по анализу кредитного риска	кредит riskининг таҳлили бўйича (банкдаги) гуруҳ
Credit Risk Committee	комитет по кредитному риску (кредитным риском)	кредит rischi бўйича қўмита (кредит riskини бошқариш бўйича)
credit risk insurance	страхование кредитных рисков	кредит riskларини суғурта қилиш

credit sale	продажа в кредит	кредитга сотиш
credit-related insurance	страхование, связанное с кредитными операциями	кредит операциялари билан боғлиқ, бўлган суғурта
depository bank	банк, в который чеки сдаются для инкассации и зачисления на счет клиента	инкассация ва миқознинг ҳисоб варағига ёзиб қўйиш учун чеклар топшириладиган банк
depository institution	депозитарный институт (финансовый институт, имеющий право принимать вклады и депозиты)	депозитар институт (омонатлар ва депозитлар қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган молиявий институт)
deposits from banks	депозиты других кредитных учреждений, размещенные в данном банке	шу банкда жойлаштирилган бошқа кредит муассасаларининг депозитлари
deposits with banks	депозиты, размещенные банком в других кредитных учреждениях	банк томонидан бошқа кредит муассасаларига жойлаштирилган депозитлар
depreciation	износ основных средств; падение курса одной иностранной валюты по отношению к другой	асосий воситаларнинг эскириши; бир хорижий валюта курсининг бошқасига нисбатан пасайиши
desist order	приказ регулирующей инстанции по прекращению	маълум бир фаолиятни тугатиш тўғрисидаги тартибга солувчи буйруқ
determine check to be uncollectible	определить чек в качестве неинкассируемого	чекни инкассация қилинмайдиган қилиб белгиламоқ
direct loan	прямой кредит, кредит, предоставляемый банком непосредственно заемщику	тўғридан-тўғри (бевосита) кредит; қарз олувчига банк томонидан бевосита (тўғридан-тўғри) бериладиган кредит
direct placement	прямое размещение (ценных бумаг)	(қимматбаҳо қоғозлари) бевосита (тўғридан- тўғри) жойлаштириш
direct paper	коммерческие бумаги, размещаемые непосредственно у инвесторов, без содействия дилеров	дилерларнинг ёрдамсиз бевосита инвесторларга сотиладиган (жойлаштириладиган) тижорат қоғозлари
Disbursement	выплата, платеж (денежными средствами, чеком)	(пул маблағлари ёки чек билан) тўлаш, тўлов
dividend	дивиденд	дивиденд
divisible credit	делимый аккредитив	бўлинадиган аккредитив
documentary credit	документарный аккредитив	Ҳужжатли аккредитив
equal credit opportunity	равные кредитные возможности	тенг кредит имкониятлари
ethical reputation of borrower	этическая репутация заемщика	қарз олувчи (қарздор)нинг этик репутацияси
eurodollar market	рынок евродолларов	евродолларлар бозори
examination of portfolio quality	проверка качества портфеля (ссуд, инвестиций и т. п.)	портфель (ссудалар, инвестициялар ва ҳоказолар) сифатини текшириш
exception loan review	проверка кредита в исключительных случаях (например, если возникают затруднения в возврате	истисно ҳолларда (маалан, кредитнинг қайтишида қийинчиликлар вужудга келганда) кредитни текшириш

IV. Fan bo'yicha o'tkaziladigan attestatsiyalar uchun savollar:

4.1. 1 OB uchun og‘zaki savollar (150 ta)

Auditoriya darslari bo‘yicha -75 ta

1. Lombard kredit maksimal qancha muddatga berilishi mumkin?
2. Kredit ob‘ektlari qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?
3. Iste‘mol krediti deganda nimani tushunasiz?
4. Xalqaro kredit nima?
5. Respublikamizda asosiy o‘rinni egallovchi kredit shaklini ko‘rsating
6. Tijorat kreditining ob‘ekti nima?
7. Qaysi depozitlar bank uchun barqaror resurs bazasini yaratadi?
8. Kreditni to‘lash manbalariga ko‘ra turlarga ajrating
9. Xalqaro valuta munosabatlarining yuzaga kelishi uchun ob‘ektiv asos bo‘lib nimalar hisoblanadi?
10. Kreditning subyektlarini ko‘rsating
11. Ssuda kapitalining manbalari nimalardan iboratligi qaysi javobda to‘liq ko‘rsatilgan?
12. Sudxo‘rlik kreditining mohiyati nima?
13. Kredit ta‘minotiga nimalar kiradi?
14. Tijorat kreditining asosiy quroli nima?
15. Muomala uchun zarur bo‘lgan pul miqdoriga ta‘sir etuvchi omillarni kursating?
16. Rivojlangan davlatlarda xazina biletleri va tangalar kim tomonidan emissiya qilinadi:
17. Tijorat banklar uchun taqiqlangan faoliyat turi
18. Markaziy bank -
19. «Bank» so‘zining ma‘nosi nima?
20. Kreditning turlarini ko‘rsating
21. Mamlakatimizda amal qiladigan kreditning shakllari qaysi javobda to‘liq keltirilgan?
22. Xalqaro amaliyotda inflyatsiyaning turlari qaysi javobda to‘liq keltirilgan.
23. Devalvatsiya
24. Quyidagilardan qaysi biri aktiv jamg‘arish vazifasini bajaradi?
25. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bank tizimi asosan qanday tarkibiy tuzilishga ega?
26. O‘zbekiston Osiyo tarqqiyot banki bilan qachondan boshlab to‘laqonli hamkorlikni yo‘lga qo‘ygan?
27. Mikromoliyalash tashkilotlari kredit tizimining qanday bo‘g‘iniga kiradi?
28. Bank kreditida kreditning ob‘ekti nima hisoblanadi?
29. Plastik kartalarning qulayligi qanday javobda noto‘g‘ri berilgan?
30. Davlat kreditining asosiy belgisi nimadan iborat?
31. Mulkiy jihatdan banklar tasniflanishi qanday javobda to‘liq va to‘g‘ri keltirilgan?
32. O‘zbekiston Evropa tiklanish va taraqqiyot bank bilan aloqalari qachon boshlandi va uning to‘laqonli a‘zosi qachon bo‘lgan?
33. Tijorat banklari faoliyatini tartibga soluvchi yangi tahrirdagi qonun qachon qabul qilindi?
34. “Emissiya qilish” va “muomalaga pul chiqarish” termenlari ma‘nosi jihatidan bir – biridan farqi mavjudmi?
35. Banklarda ikkinchi kartoteka qanday hollarda yuritiladi?
36. Muomalaga pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?
37. Muomaladan ortiqcha pullarni qaytarib olishni qanday bank amalga oshiradi?
38. Markaziy bankning asosiy maqsadi qaysi javobda to‘g‘ri keltirilgan?

39. Markaziy bankning funksiyalari qanday javobda to'g'ri va to'liq keltirilgan?
40. Markaziy bankning pul – kredit siyosati usullari qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
41. Markaziy bank qachon va kimga hisobot taqdim etadi?
42. Tijorat banklari riskli aktiv operatsiyalari natijasida:
43. Quyidagi qanday operatsiyalar bank uchun yuqori riskli aktiv operatsiyalar hisoblanadi?
44. Tijorat banklari aktivlari riskka tortilganlik darajasiga qarab nechta guruhga bo'linadi?
45. Banklarning daromadlari qanday tarkibdan tashkil topadi?
46. Xalqaro moliya institutlari asosan qachon paydo bo'la boshlgan?
47. Muomalaga elektron pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?
48. Naqd pulning doiraviy aylanishi deb nimaga aytaladi?
49. Xalqaro valuta munosabatlarining yuzaga kelishi uchun ob'ektiv asos bo'lib nimalar hisoblanadi?
50. Kreditning subyektlarini ko'rsating
51. Ssuda kapitalining manbalari nimalardan iboratligi qaysi javobda to'liq ko'rsatilgan?
52. Sudxo'rlik kreditining mohiyati nima?
53. Kredit ta'minotiga nimalar kiradi?
54. Tijorat kreditining asosiy quroli nima?
55. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdoriga ta'sir etuvchi omillarni kursating?
56. Rivojlangan davlatlarda xazina biletleri va tangalar kim tomonidan emissiya qilinadi?
57. Tijorat banklar uchun taqiqlangan faoliyat turi
58. Markaziy bank -
59. «Bank» so'zining ma'nosi nima?
60. Kreditning turlarini ko'rsating
61. Pul - bu universal ekvivalent:
62. Iqtisodiy kategoriya sifatida pulning mohiyati ularning:
63. eng katta likvidlik quyidagilarga ega:
64. Bir tovarni boshqasiga almashtirishning asosiy shakli bu edi:
65. Mahsulotning insonning har qanday ehtiyojini qondirish qobiliyati:
66. Pulning qiymat o'lchovi vazifasi quyidagicha amalga oshiriladi:
67. Pulning to'lov vositasi vazifasi pulning quyidagicha harakat qilishida namoyon bo'ladi.
68. Pulning to'lov vositasi sifatida ishlashi uchun qaysi formula xosdir:
69. Faqat pul xazina bo'lishi mumkin:
70. Pulning jamg'arish vositasi vazifasi pulning quyidagida namoyon bo'lishida namoyon bo'ladi:
71. Qog'oz pullarning mohiyati shundaki, ular:
72. Oltinni pul metalining roldan mahrum qilish bu:
73. Pulga bo'lgan ehtiyoj quyidagilar bilan bog'liq:
74. Boshqa barcha tovarlarning qiymati ko'rsatilgan ekvivalent quyidagilar:
75. Mahsulot ishlab chiqarishga sarflangan va unda mujassam bo'lgan ijtimoiy zaruriy mehnat
- Mustaqil ta'lim bo'yicha-75 ta***
76. Tovarni boshqa tovarlarga ma'lum nisbatlarda almashtirish qobiliyati:
77. Tovar birjasi quyidagilar paydo bo'lishi bilan tovar-pul muomalasiga aylanadi:
78. Pulning qiymat o'lchovi vazifasi pulning quyidagilarga xizmat qilishida namoyon bo'ladi:
79. Pulning to'lov vositasi vazifasi:
80. Pul muomalada bo'lish vositasi sifatida pulning quyidagicha harakat qilishida namoyon bo'ladi.

81. Xalqaro iqtisodiy aylanmaning pullari quyidagi funktsiyani bajaradi:
82. Yaxshi pul bu:
83. Oltinni demonetizatsiya qilish sabablari:
84. Qanday pulning pul massasining ortiqcha qismi xazinaga tushgan?
85. Pul aylanmasi nima?
86. Qaysi veksellar asosiy veksel turlari qatoriga kiradi?
87. Shaxsiy tekshirish uchun qaysi soʻz toʻgʻri keladi?
88. Quyidagilardan qaysi biri chekning asosiy funktsiyalariga taalluqli emas?
89. Oltin bilan almashtirib boʻlmaydigan banknotalar ishlashi sharoitida pulga boʻlgan talab nimani belgilaydi?
90. Oltin bilan almashtirib boʻlmaydigan banknotalar ishlashi sharoitida pul taʼminoti nimaga bogʻliq?
91. M_0 pul agregati nimani oʻz ichiga oladi?
92. M_1 pul massasi nimani oʻz ichiga oladi?
93. M_2 pul massasi nimani oʻz ichiga oladi?
94. Pul muomalasi darajasi qanday aniqlanadi?
95. Naqd pulsiz hisob-kitob shakliga nima tegishli emas?
96. Qaysi variantda shoshilinch toʻlovni amalga oshirish mumkin?
97. Korporativ korporativ karta egasi kim?
98. Mamlakatda ishlatiladigan turli xil toʻlov vositalarining harakatlanish jarayoni:
99. Toʻlov aylanmasining ikkinchi qismi:
100. Naqd va naqdsiz operatsiyalar shakli:
101. Veksellarning necha asosiy turi mavjud?
102. ... naqd pul bilan kredit operatsiyalarini tuzishda veksel ishlatiladi:
103. Naqd pulsiz muomaladagi naqd va pullarning umumiy hajmi:
104. Naqd pulsiz hisob-kitoblarning necha asosiy shakli mavjud?
105. Hisob-kitob egasining (toʻlovchining) unga xizmat koʻrsatadigan bankka hisob-kitob hujjati bilan tuzilgan, maʼlum miqdordagi pulni u yoki boshqa bankda ochilgan pul mablagʻlarini oluvchining hisob raqamiga oʻtkazish toʻgʻrisidagi buyrugʻi:
106. Erta va kechiktirilgan toʻlovlar shartnomaviy munosabatlar doirasida qanday qoʻllaniladi?
107. Toʻlovni hisob-kitob qilish tartibi ... bosqichlardan iborat:
108. Pul tizimi bu ...
109. Rossiya pul tizimining shakllanishi jarayonida pul hisobining qaysi tizimi yaratildi?
110. Mamlakatda banknotalarni himoya qilish tartibi qanday oʻrnatilgan?
111. Pulni tartibga solish mexanizmi bu ...
112. Quyidagilardan qaysi biri pul tizimlari turlariga taalluqlidir?
113. Ikkilangan valyuta tizimi pul tizimining qaysi turiga kiradi?
114. Evropada bimetalizm qaysi davrda keng tarqalgan?
115. Qaysi asrda kumushning qadrsizlanishi uning ishlab chiqarilishi arzonlashganligi sababli sodir boʻlgan?
116. Lotin Valyuta Ittifoqiga aʼzo davlatlar qaysi yilda kumush tangalarni erkin zarb qilishni toʻxtatishdi va natijada bimetalizm asta-sekin oʻz oʻrnini monometalizmga berdi?
117. Monometalizm bu ...
118. Rossiya imperiyasida oltin monometalizm qaysi yilda joriy qilingan?
119. Oltin monometalizmning necha turi mavjud edi?
120. Oltin zaxirasiga ega boʻlgan qaysi mamlakatlarda oltin quyma standarti mavjud edi?
121. Oltin monometalizmning barcha shakllari mavjudligining parchalanishiga nima sabab boʻldi?
122. Dunyo mamlakatlarining zamonaviy pul tizimlarining oʻziga xos xususiyati nimada?
123. Maqsadlar ...
124. Inflyatsiya bu:
125. Devalvatsiya quyidagilarni oʻz ichiga oladi:
126. Kuchli inflyatsiya narxlarning oʻrtacha yillik oʻsish surʼati ...% bilan tavsiflanadi.

127. G'ayratli inflyatsiya va giperinflyatsiya nimalarga xosdir?
128. Pul islohotining maqsadi:
129. Qayta baholash quyidagilarni o'z ichiga oladi:
130. Inflyatsiyani o'lchash uchun
131. Dastlabki davrda pulning vujudga kelishiga nima sabab bo'lgan?
132. Ayirboshlash munosabatlarining faollashishiga nimalar turtkibo'ldi?
133. Pulning vujudga kelishini yoritishda asosiy e'tibor uning:
134. Pulning qiymat shakli nechta ko'rinishda namoyon bo'ladi?
135. Dastlabki tangalar qachon zarb etilgan?
136. Dastlabki tangalar qayerda zarb etilgan?
137. Qog'oz pullar muomalaga qachon chiqarilgan?
138. Qog'oz pullar muomalaga qayerda chiqarilgan?
139. O'zbekiston hududida dastlabki metall tangalar qachon va kim tomonidan zarb etilgan?
140. Amir Temur nomi bitilgan necha turdagi oltin vakumush tangalar muomalaga chiqarilgan?
141. O'zbekiston hududida qog'oz pullar qachon muomalaga chiqarilgan?
142. Buxoro amirligining qog'oz pullari nechanchi yil bekor qilingan?
143. Pulning mohiyati nimada aniq namoyon bo'ladi?
144. Angliya - amerikalik iqtisodchilar pulning nechta funksiyasini e'tirof etadi?
145. Rossiyalik iqtisodchi olimlar pulning nechta funksiyasi mavjudligini ta'kidlaydi?
146. Pulning muomala vositasi funksiyasi qachon namoyon bo'ladi?
147. Vaqtincha foydalanilmayotgan pullar qanday vazifani bajardi?
148. Mehnat taqsimoti jarayonida pulning roli nimada namoyon bo'ladi?
149. Tovar xo'jaligi sharoitida pulning rolini oshishiga nimalar ta'sir ko'rsatadi?
150. Iqtisodiyotning markazdan boshqarish sharoitida pulning nechta funksiyasi e'tirof etilgan?

4.2. 2 OB uchun og‘zaki savollar (150 ta)

Auditoriya darslari bo‘yicha -75 ta

1. Dastlabki davrda pulning vujudga kelishiga nima sabab bo‘lgan?
2. Ayirboshlash munosabatlarining faollashishiga nimalar turtkibo‘ldi?
3. Pulning vujudga kelishini yoritishda asosiy e‘tibor uning:
4. Pulning qiymat shakli nechta ko‘rinishda namoyon bo‘ladi?
5. Dastlabki tangalar qachon zarb etilgan?
6. Dastlabki tangalar qayerda zarb etilgan?
7. Qog‘oz pullar muomalaga qachon chiqarilgan?
8. Qog‘oz pullar muomalaga qayerda chiqarilgan?
9. O‘zbekiston hududida dastlabki metall tangalar qachon va kim tomonidan zarb etilgan?
10. Amir Temur nomi bitilgan necha turdagi oltin vakumush tangalar muomalaga chiqarilgan?
11. O‘zbekiston hududida qog‘oz pullar qachon muomalaga chiqarilgan?
12. Buxoro amirligining qog‘oz pullari nechanchi yil bekor qilingan?
13. Pulning mohiyati nimada aniq namoyon bo‘ladi?
14. Angliya - amerikalik iqtisodchilar pulning nechta funksiyasini e‘tirof etadi?
15. Rossiyalik iqtisodchi olimlar pulning nechta funksiyasi mavjudligini ta’kidlaydi?
16. Pulning muomala vositasi funksiyasi qachon namoyon bo‘ladi?
17. Vaqtincha foydalanilmayotgan pullar qanday vazifani bajardi?
18. Mehnat taqsimoti jarayonida pulning roli nimada namoyon bo‘ladi?
19. Tovar xo‘jaligi sharoitida pulning rolini oshishiga nimalar ta’sir ko‘rsatadi?
20. Iqtisodiyotning markazdan boshqarish sharoitida pulning nechta funksiyasi e‘tirof etilgan?
21. Xorijiy iqtisodchi olimlar pulning qanday funksiyalarini inkor etadi?
22. Bozor iqtisodiyoti sharoitida tovar vamahsulotlarning qiymati qanday aniqlanadi?
23. Metallar qachondan boshlab pulni vazifasini bajara boshlagan?
24. Dastlabki qog‘oz pullar qachon muomalaga kiritilgan?
25. Plastik kartochkalar qachon pulning vazifasini bajara boshlagan?
26. Natural shakldagi pullarni guruhlanishi qaysi javobda to‘g‘ri keltirilgan?
27. Haqiqiy pullarning xossalari qanday javobda noto‘g‘ri keltirilgan?
28. Xitoyning ayrim provinsiyalari va Rossiyada qanday natural pullar juda keng tarqalgan?
29. Natural pullardan foydalanishga ta’sir qilgan omil qanday javobda noto‘g‘ri keltirilgan?
30. Pulning natural ko‘rinishidan metall tanga shakliga o‘tishiga ta’sir qilgan omil qanday javobda noto‘g‘ri keltirilgan?
31. “Emissiya qilish” va “muomalaga pul chiqarish” terminlari ta’nosil jihatidan bir-biridan farqi mavjudmi?
32. Plastik kartalarning qulayligi qanday javobda noto‘g‘ri berilgan?
33. Pulning nazariyasi iqtisodiy kategoriya sifatida nechta guruhga ajratib o‘rganiladi?
34. Pulning metallik nazariyasi qanday davrlarda vujudga kelgan?
35. Pulning metallik nazariyasi qanday tuzumda vujudga kelgan?
36. Pulning nominal nazariyasi qanday davrlarda vujudga kelgan?
37. Pulning nominal nazariyasi davrini shakllanishiga qanday omillar ta’sir qilgan?
38. Nominal pul nazariyasi tarafdorlarining kamchiligi nimada?
39. Bozor iqtisodiyoti sharoitida pulning sotib olish qobiliyati:
40. Pulning miqdoriy nazariyasi haqidagi ta’limot qachon va kim tomonidan ilgari surilgan?
41. Miqdoriy pul nazariyasining “tranzaksion varianti” ta’limoti asoschilari kimlar?
42. Miqdoriy pul nazariyasida “kassa qoldig‘i” haqidagi ta’limotni ilgari surgan nazariyachi kim?
43. O‘zbekiston tijorat banklarida elektron to‘lov tizimi qachon joriy etildi?
44. Quyidagilardan qaysi biri naqd pulsiz hisob-kitoblarni tashkil etish qoidalari hisoblanmaydi?
45. To‘lov topshiriqnomasi bu:
46. To‘lov talabnoma bu:
47. Akkreditivning shakllari qaysi javobda to‘g‘ri keltirilgan?
48. Aktseptli to‘lov talabnomalari:

49. Aktseptsiz to'lov talabnomalarda:
50. Banklarda ikkinchi kartoteka qanday hollarda yuritiladi?
51. Inkassa topshiriqnomasi:
52. Naqd pulsiz hisob-kitoblarning eng ko'p qo'llaniladigan shakli bu:
53. Naqd pul muomalasidagi pul harakatining nechta oqimi mavjud?
54. Muomalaga pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?
55. Naqd pullar:
56. Naqd pullar bo'yicha talablarni bajarishning asosiy majburiyati:
57. Naqd pul muomalasining asosiy vazifasi nimadan iborat?
58. Pul massasi bu:
59. O'zbekistonda qanday pul agregatlari amal qiladi?
60. "Pul fetishizmi" qanday ta'noni anglatadi?
61. Bimetallizm tizimining asosiy xususiyati to'g'rikeltirilgan qatorni aniqlang.
63. Pul tizimi deganda nima tushuniladi?
64. Haqiqiy pullar to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
65. Monometallizm tizimining asosiy xususiyati to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.
66. Oltin tanga standartining asosiy xususiyatlari to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.
67. Oltin quyma standartining asosiy xususiyatlari to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.
68. Oltin deviz standartining asosiy xususiyatlari to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.
69. Oltin tanga standartidan voz kechilishining asosiy sabablari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
70. Nechanchi yillardan boshlab xalqaro va mahalliy hisob-kitoblarda qog'oz-kredit pul tizimi faoliyat yurita boshladi?
71. Qaysi standartda oltinning umumekvivalent sifatida muomaladagi harakati to'xtatildi?
72. Pul tizimini asosiy tartibga soluvchi organ qaysi qatorda to'g'ri keltirilgan?
73. Banknotalar qaysi organ tomonidan muomalaga chiqariladi va tartibga solinadi?
74. Xazina biletleri qanday maqsadlar sharoitida muomalaga chiqariladi?
75. Qaysi davrda rasmiy ravishda oltinning pul vositasi vazifasini bajarishi va qog'oz pullarning oltin bilan ta'minlanganligi bekor qilindi?

Mustaqil ta'lim bo'yicha-75 ta

76. O'zbekistonda 100 so'm necha tiyinga teng?
77. O'zbekistonda 1991 - 1993 yillarda nima uchun mustaqil pul-kredit siyosatini amalga oshirishning imkoni yo'q edi?
78. O'zbekiston Respublikasi pul tizimini shartli ravishda nechta bosqichga ajratish mumkin?
79. O'zbekiston pul tizimining tashkil topishini birinchi bosqichi qaysi davmi o'z ichiga oladi?
80. Oraliq "so'm kupon"lar qachon muomalaga kiritildi?
81. Oraliq "so'm kupon" muomalada qachongacha to'lovvositasini bajardi?
82. Milliy valyuta soem va oraliq *so'm kuponlar qanday nisbatda almashtirildi?
83. O'zbekiston hududida qanday davrda uch turdagi valyuta muomalada to'lov vositasini bajardi?
84. Sobiq Ittifoq respublikalari qaysi paytdan boshlab milliy valyutalarni muomalaga kiritib boshladi?
85. Rossiya Federatsiyasining yangi namunadagi banknotalari to'lov vositasi sifatida amal qilishi qachon bekor qilindi?
86. Quyidagilardan qaysi biri O'zbekiston pul tizimi elementlari hisoblanmaydi?
87. Inflyatsiyani keltirib chiqaruvchi omil qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
88. Inflyatsiya tushunchasi iqtisodiy oborotga qachon kirib kelgan?
89. Inflyatsiya bilan bogliq muammolar qachon vujudga kelgan?
90. Iqtisodiyotda inflyatsiya sharoitida qanday holat yuz bermaydi?
91. Quyidagilardan qaysi biri inflyatsiyaning shakliga kirmaydi?
92. Giperinflyatsiya sharoitida pul muomalasi qanday holatda boladi?
93. Inflyatsiyani keltirib chiqaradigan omillar qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
94. Inflyatsiyaga qarshi qanday siyosat mavjud?
95. Sudraluvchi inflyatsiyaning yillik darajasi necha foizni tashkil etadi.

96. Yevrohudud uchun EMB tomonidan belgilangan inflyatsiya darajasining yillik normasini ko'rsating.
97. XVF ekspertlarining jikriga ko'ra inflyatsiyaning oylik darajasi necha foizdan oshishi giperinflyatsiya deb hisoblanadi.
98. XTTB ekspertlarining fikriga ko'ra inflyatsiyaning oylik darajasi necha foizdan oshishi giperinflyatsiya deb hisoblanadi.
99. Pul islohotini o'tkazishning zarurligi nimada?
100. Pul islohotlarining qanday turlari mavjud?
101. Denominatsiya bu...?
102. "Emissiya qilish" va "muomalaga pul chiqarish" terminlari ma'nosi jihatidan bir-biridan farqi mavjudmi?
103. O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritish nechta bosqichda amalga oshirilgan?
104. O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritishning birinchi bosqichi qaysi sanadan boshlangan?
105. O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritishning ikkinchi bosqichi qaysi sanadan boshlangan?
106. O'zbekiston Respublikasining milliy valyutasi 1 so'm necha so'm kupon nisbati bilan muomalaga kiritilgan?
107. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1994 yil 1 iyulda qanday nominallardagi so'mliklar muomalaga kiritilgan?
108. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1994 yil 1 iyulda qanday nominallardagi tiyin metall tangalar muomalaga kiritilgan?
109. O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yangillashtirish maqsadida qaysi yildan 200 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
110. O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yangillashtirish maqsadida qaysi yildan 500 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
111. O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yangillashtirish maqsadida qaysi yildan 1000 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
112. Deinflyatsion siyosat o'z ichiga qanday tadbirlarni qamrab oladi?
113. Qanday turdagi siyosatni olib borishda davlat tomonidan mahsulotlar, ko'rsatilgan xizmatlar, bajarilgan ishlarga bo'lgan narx-navo va ish haqi ustidan birdaniga nazorat etiladi hamda ularni o'sishini ta'lim chegarasi o'raladi yoki butunlay <<muzlatib>> qo'yiladi?
114. Dastlab qanday munosabat vujudga kelgan?
115. Kredit qanday munosabatlar asosida tashkil topdi?
116. Kredit munosabatlari iqtisodiy fanlarning qanday bo'g'inlarida o'rganiladi?
117. Kredit va kredit oluvchi o'rtasida asosiy omil nima hisoblanadi?
118. Kreditning zarurligi qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
119. Kredit munosabatlarini vujudga kelishining asosiy sababi?
120. Kreditning mohiyatiga iqtisodchi olimlarning qarashlari.
121. Kreditning subyektiv mohiyati nimada namoyon boladi?
122. Kreditning funksiyalari qanday javobda to'liq keltirilgan?
123. Kreditning tamoyillari qanday javobda to'liq keltirilgan?
124. Kreditning shakllari qanday javobda to'liq va aniq keltirilgan?
125. Kredit shakllari ichida ko'proq qaysi biri qo'llaniladi?
126. Bank krediti muddatiga ko'ra qanday kreditlarga bo'linadi?
127. Qanday iqtisodchilar ssuda va kredit o'rtasida farqni ajratib berishga harakat qilgan?
128. Kreditning qanday turlari mavjud?
129. Bank kreditida kreditning obyekti nima hisoblanadi?
130. Dastlab kreditning qanday shakli vujudga kelgan?
131. Xalqaro amaliyotda tijorat krediti asosan qanday qimmatli qog'oz vositasida beriladi?
132. Davlat kreditining asosiy belgisi nimadan iborat?

- 133.Kredit bahosini belgilovchi asosiy omilni ko'rsating.
- 134.Kredit marjasi niranani anglatadi?
- 135.3..... .foizlarni hisoblash asosiyqarzning qoldiq ummasidan kelib chiqqan holda amalgaoshiriladi.
- 136..... hisoblangan foizlar asosiy qarzqoldig'iga qo'shilib hisoblanadi.
- 137Kreditlar bo'yicha qaysi foiz stavkasida inflyatsiya darajasi hisobga olinadi?
- 138.Qanday turdagi foiz stavkasi rivojlangan mamlakatlar bank amaliyotida inflyatsiya yuqori bolgan sharoitda kreditlar qadrsizlanishining oldini olish maqsadida qollaniladi?
- 139.Kredit bahosining funksiyalari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
- 140.Tijorat banklari operatsiyalari bo'yicha foiz stavkalari, xizmat haqiva komission to'lovlar qonun va qonun osti hujjatlariga muvofiq banklar tomonidan qanday belgilanadi?
- 141.Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq kredit shartnomasida bir tomon - tijorat banki yoki boshqa kredit tashkiloti (kreditor) ikkinchi subyektga (qarzdorgA.shartnomada ko'rsatilgan miqdorda va belgilangan shartlar asosida pul mablag'larini (kredit) berish, qarz oluvchi esa olingan pul mablag'larini va undan foydalanganlik uchun foizlarni qaytarish majburiyatini oladi?
- 142.Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq banklar kreditoperatsiyalari bo'yicha foiz stavkalari va vositachilik haqi miqdorini mustaqil belgilaydilar?
- 143Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq banklar o'z mijozlari bilan o'zaro munosabatlarni shartnomalar asosida amalga oshiradi?
- 144.AQShda kredit bahosi shakllanishining qaysi modelida bank tomonidan jalb qilinadigan mablag'lar vakredit amaliyoti bo'yicha bankning operatsion xarajatlari hisobga olingan holda kredit bahosi shakllantiriladi?
- 145.*Praym-rayt>> stavkasi qaysi muhim stavkalar o'zgarishi natijasiga asoslanadi?
- 146.LIBOR stavkasining mazmuni nima?
- 147.UZIBOR stavkasining mazmuni nima?
- 148.Iqtisodiy adabiyotlarda dastlabki banklarning vujudga kelishi:
- 149.Banklarning vujudga kelishi haqida fikr yuritgan iqtisodchi olimlarni necha guruhga ajratish mumkin?
- 150.Tarixiy manbalarga ko'ra, dastlabki banklar qayerda tashkil topgan?

4.3. YaB uchun og‘zaki savollar (300 ta)

Auditoriya darslari bo‘yicha -150 ta

- 1.Dastlabki davrda pulning vujudga kelishiga nima sabab bo'lgan?
- 2.Ayirboshlash munosabatlarining faollashishiga nimalar turtkibo'ldi?
- 3.Pulning vujudga kelishini yoritishda asosiy e'tibor uning:
- 4.Pulning qiymat shakli nechta ko'rinishda namoyon bo'ladi?
- 5.Dastlabki tangalar qachon zarb etilgan?
- 6.Dastlabki tangalar qayerda zarb etilgan?
- 7.Qog'oz pullar muomalaga qachon chiqarilgan?
- 8.Qog'oz pullar muomalaga qayerda chiqarilgan?
- 9.O'zbekiston hududida dastlabki metall tangalar qachon va kim tomonidan zarb etilgan?
- 10.Amir Temur nomi bitilgan necha turdagi oltin vakumush tangalar muomalaga chiqarilgan?
- 11.O'zbekiston hududida qog'oz pullar qachon muomalaga chiqarilgan?
- 12.Buxoro amirligining qog'oz pullari nechanchi yil bekor qilingan?
- 13.Pulning mohiyati nimada aniq namoyon bo'ladi?
- 14.Angliya - amerikalik iqtisodchilar pulning nechta funksiyasini e'tirof etadi?
- 15.Rossiyalik iqtisodchi olimlar pulning nechta funksiyasi mavjudligini ta'kidlaydi?
- 16.Pulning muomala vositasi funksiyasi qachon namoyon bo'ladi?
- 17.Vaqtincha foydalanilmayotgan pullar qanday vazifani bajardi?
- 18.Mehnat taqsimoti jarayonida pulning roli nimada namoyon bo'ladi?
- 19.Tovar xo'jaligi sharoitida pulning rolini oshishiga nimalar ta'sir ko'rsatadi?
- 20.Iqtisodiyotning markazdan boshqarish sharoitida pulning nechta funksiyasi e'tirof etilgan?
- 21.Xorijiy iqtisodchi olimlar pulning qanday funksiyalarini inkor etadi?
- 22.Bozor iqtisodiyoti sharoitida tovar vamahsulotlarning qiymati qanday aniqlanadi?
- 23.Metallar qachondan boshlab pulni vazifasini bajara boshlagan?
- 24.Dastlabki qog'oz pullar qachon muomalaga kiritilgan?
- 25.Plстик kartochkalar qachon pulning vazifasini bajara boshlagan?
- 26.Natural shakldagi pullarni guruhlanishi qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?
- 27.Haqiqiy pullarning xossalari qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
- 28.Xitoyning ayrim provinsiyalari va Rossiyada qanday natural pullar juda keng tarqalgan?
- 29.Natural pullardan foydalanishga ta'sir qilgan omilqanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
- 30.Pulning natural ko'rinishidan metall tanga shakliga o'tishiga ta'sir qilgan omil qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
- 31.“Emissiya qilish” va “muomalaga pul chiqarish” terminlari ta'nosil jihatidan bir-biridan farqi mavjudmi?
- 32.Plстик kartalarning qulayligi qanday javobda noto'g'ri berilgan?
- 33.Pulning nazariyasi iqtisodiy kategoriya sifatida nechta guruhga ajratib o'rganiladi?
- 34.Pulning metallik nazariyasi qanday davrlarda vujudga kelgan?
- 35.Pulning metallik nazariyasi qanday tuzumda vujudga kelgan?
- 36.Pulning nominal nazariyasi qanday davrlarda vujudga kelgan?
- 37.Pulning nominal nazariyasi davrini shakllanishigaqanday omillar ta'sir qilgan?
- 38.Nominal pul nazariyasi tarafdorlarining kamchiligi nimada?
- 39.Bozor iqtisodiyoti sharoitida pulning sotib olish qobiliyati:
- 40.Pulning miqdoriy nazariyasi haqidagi ta'limot qachon va kim tomonidan ilgari surilgan?
- 41.Miqdoriy pul nazariyasining “tranzaksion varianti” ta'limoti asoschilari kimlar?
42. Miqdoriy pul nazariyasida “kassa qoldig'i” haqidagi ta'limotni ilgari surgan nazariyachi kim?
- 43.O'zbekiston tijorat banklarida elektron to'lov tizimi qachon joriy etildi?
- 44.Quyidagilardan qaysi biri naqd pulsiz hisob-kitoblarni tashkil etish qoidalari hisoblanmaydi?
- 45.To'lov topshiriqnomasi bu:
- 46.To'lov talabnoma bu:
- 47.Akkreditivning shakllari qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?

48. Aktseptli to'lov talabnomalarda:
49. Aktseptsiz to'lov talabnomalarda:
50. Banklarda ikkinchi kartoteka qanday hollarda yuritiladi?
51. Inkassa topshiriqnomasi:
52. Naqd pulsiz hisob-kitoblarning eng ko'p qo'llaniladigani shakli bu:
53. Naqd pul muomalasidagi pul harakatining nechta oqimi mavjud?
54. Muomalaga pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?
55. Naqd pullar:
56. Naqd pullar bo'yicha talablarni bajarishning asosiy majburiyati:
57. Naqd pul muomalasining asosiy vazifasi nimadan iborat?
58. Pul massasi bu:
59. O'zbekistonda qanday pul agregatlari amal qiladi?
60. "Pul fetishizmi" qanday ta'rifni anglatadi?
61. Bimetallizm tizimining asosiy xususiyati to'g'ri keltirilgan qatorni aniqlang.
63. Pul tizimi deganda nima tushuniladi?
64. Haqiqiy pullar to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
65. Monometallizm tizimining asosiy xususiyati to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
66. Oltin tanga standartining asosiy xususiyatlari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
67. Oltin quyma standartining asosiy xususiyatlari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
68. Oltin deviz standartining asosiy xususiyatlari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
69. Oltin tanga standartidan voz kechilishining asosiy sabablari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
70. Nechanchi yillardan boshlab xalqaro va mahalliy hisob-kitoblarda qog'oz-kredit pul tizimi faoliyat yuritish boshladi?
71. Qaysi standartda oltinning umumekvivalent sifatida muomaladagi harakati to'xtatildi?
72. Pul tizimini asosiy tartibga soluvchi organ qaysi qatorda to'g'ri keltirilgan?
73. Banknotalar qaysi organ tomonidan muomalaga chiqariladi va tartibga solinadi?
74. Xazina biletleri qanday maqsadlar sharoitida muomalaga chiqariladi?
75. Qaysi davrda rasmiy ravishda oltinning pul vositasi vazifasini bajarishi va qog'oz pullarning oltin bilan ta'minlanganligi bekor qilindi?
76. O'zbekistonda 100 so'm necha tiyanga teng?
77. O'zbekistonda 1991 - 1993 yillarda nima uchun mustaqil pul-kredit siyosatini amalga oshirishning imkoni yo'q edi?
78. O'zbekiston Respublikasi pul tizimini shartli ravishda nechta bosqichga ajratish mumkin?
79. O'zbekiston pul tizimining tashkil topishini birinchi bosqichi qaysi davmi o'z ichiga oladi?
80. Oraliq "so'm kupon"lar qachon muomalaga kiritildi?
81. Oraliq "so'm kupon" muomalada qachongacha to'lov vositasini bajardi?
82. Milliy valyuta so'm va oraliq "so'm kuponlar qanday nisbatda almashtirildi?
83. O'zbekiston hududida qanday davrda uch turdagi valyuta muomalada to'lov vositasini bajardi?
84. Sobiq Ittifoq respublikalari qaysi paytdan boshlab milliy valyutalarni muomalaga kiritish boshladi?
85. Rossiya Federatsiyasining yangi namunadagi banknotalari to'lov vositasi sifatida amal qilishi qachon bekor qilindi?
86. Quyidagilardan qaysi biri O'zbekiston pul tizimi elementlari hisoblanmaydi?
87. Inflyatsiyani keltirib chiqaruvchi omil qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
88. Inflyatsiya tushunchasi iqtisodiy oborotga qachon kirib kelgan?
89. Inflyatsiya bilan bogliq muammolar qachon vujudga kelgan?
90. Iqtisodiyotda inflyatsiya sharoitida qanday holat yuz bermaydi?
91. Quyidagilardan qaysi biri inflyatsiyaning shakliga kirmaydi?
92. Giperinflyatsiya sharoitida pul muomalasi qanday holatda boladi?
93. Inflyatsiyani keltirib chiqaradigan omillar qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
94. Inflyatsiyaga qarshi qanday siyosat mavjud?
95. Sudraluvchi inflyatsiyaning yillik darajasi necha foizni tashkil etadi.

- 96.Yevrohudud uchun EMB tomonidan belgilangan inflyatsiya darajasining yillik normasini ko'rsating.
- 97.XVF ekspertlarining jikriga ko'ra inflyatsiyaning oylik darajasi necha foizdan oshishi giperinflyatsiya deb hisoblanadi.
- 98.XTTB ekspertlarining fikriga ko'ra inflyatsiyaning oylik darajasi necha foizdan oshishi giperinflyatsiya deb hisoblanadi.
- 99.Pul islohotini o'tkazishning zarurligi nimada?
- 100.Pul islohotlarining qanday turlari mavjud?
- 101.Denominatsiya bu...?
- 102.“Emissiya qilish” va “muomalaga pul chiqarish” terminlari ma'nosi jihatidan bir-biridan farqi mavjudmi?
- 103.O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritish nechta bosqichda amalga oshirilgan?
- 104.O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritishning birinchi bosqichi qaysi sanadan boshlangan?
- 105.O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritishning ikkinchi bosqichi qaysi sanadan boshlangan?
- 106.O'zbekiston Respublikasining milliy valyutasi 1 so'm necha so'm kupon nisbati bilan muomalaga kiritilgan?
- 107.O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1994 yil 1 iyulda qanday nominallardagi so'mliklar muomalaga kiritilgan?
- 108.O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1994 yil 1 iyulda qanday nominallardagi tiyin metall tangalar muomalaga kiritilgan?
- 109.O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yangilash maqsadida qaysi yildan 200 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
- 110.O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yangilash maqsadida qaysi yildan 500 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
- 111.O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yangilash maqsadida qaysi yildan 1000 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
- 112.Deinflyatsion siyosat o'z ichiga qanday tadbirlarni qamrab oladi?
- 113.Qanday turdagi siyosatni olib borishda davlat tomonidan mahsulotlar, ko'rsatilgan xizmatlar, bajarilgan ishlarga bo'lgan narx-navo va ish haqi ustidan birdaniga nazorat etiladi hamda ularni o'sishini ta'lim chegarasi o'raladi yoki butunlay <<muzlatib>> qo'yiladi?
- 114.Dastlab qanday munosabat vujudga kelgan?
- 115.Kredit qanday munosabatlar asosida tashkil topdi?
- 116.Kredit munosabatlari iqtisodiy fanlarning qanday bo'g'inlarida o'rganiladi?
- 117.Kredit va kredit oluvchi o'rtasida asosiy omil nima hisoblanadi?
- 118.Kreditning zarurligi qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
- 119.Kredit munosabatlarini vujudga kelishining asosiy sababi?
- 120.Kreditning mohiyatiga iqtisodchi olimlarning qarashlari.
- 121.Kreditning subyektiv mohiyati nimada namoyon boladi?
- 122.Kreditning funksiyalari qanday javobda to'liq keltirilgan?
- 123.Kreditning tamoyillari qanday javobda to'liq keltirilgan?
- 124.Kreditning shakllari qanday javobda to'liq va aniq keltirilgan?
- 125.Kredit shakllari ichida ko'proq qaysi biri qo'llaniladi?
126. Bank krediti muddatiga ko'ra qanday kreditlarga bo'linadi?
- 127.Qanday iqtisodchilar ssuda va kredit o'rtasida farqni ajratib berishga harakat qilgan?
- 128.Kreditning qanday turlari mavjud?
- 129.Bank kreditida kreditning obyekti nima hisoblanadi?
- 130.Dastlab kreditning qanday shakli vujudga kelgan?
- 131.Xalqaro amaliyotda tijorat krediti asosan qanday qimmatli qog'oz vositasida beriladi?
- 132.Davlat kreditining asosiy belgisi nimadan iborat?

- 133.Kredit bahosini belgilovchi asosiy omilni ko'rsating.
- 134.Kredit marjasi niranani anglatadi?
- 135.3..... .foizlarni hisoblash asosiyqarzning qoldiq ummasidan kelib chiqqan holda amalgaoshiriladi.
- 136..... hisoblangan foizlar asosiy qarzqoldig'iga qo'shib hisoblanadi.
- 137Kreditlar bo'yicha qaysi foiz stavkasida inflyatsiya darajasi hisobga olinadi?
- 138.Qanday turdagi foiz stavkasi rivojlangan mamlakatlar bank amaliyotida inflyatsiya yuqori bolgan sharoitda kreditlar qadrsizlanishining oldini olish maqsadida qollaniladi?
- 139.Kredit bahosining funksiyalari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
- 140.Tijorat banklari operatsiyalari bo'yicha foiz stavkalari, xizmat haqiva komission to'lovlar qonun va qonun osti hujjatlariga muvofiq banklar tomonidan qanday belgilanadi?
- 141.Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq kredit shartnomasida bir tomon - tijorat banki yoki boshqa kredit tashkiloti (kreditor) ikkinchi subyektga (qarzdorgA.shartnomada ko'rsatilgan miqdorda va belgilangan shartlar asosida pul mablag'larini (kredit) berish, qarz oluvchi esa olingan pul mablag'larini va undan foydalanganlik uchun foizlarni qaytarish majburiyatini oladi?
- 142.Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq banklar kreditoperatsiyalari bo'yicha foiz stavkalari va vositachilik haqi miqdorini mustaqil belgilaydilar?
- 143Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq banklar o'z mijozlari bilan o'zaro munosabatlarni shartnomalar asosida amalga oshiradi?
- 144.AQShda kredit bahosi shakllanishining qaysi modelida bank tomonidan jalb qilinadigan mablag'lar vakredit amaliyoti bo'yicha bankning operatsion xarajatlari hisobga olingan holda kredit bahosi shakllantiriladi?
- 145.*Praym-rayt>> stavkasi qaysi muhim stavkalar o'zgarishi natijasiga asoslanadi?
- 146.LIBOR stavkasining mazmuni nima?
- 147.UZIBOR stavkasining mazmuni nima?
- 148.Iqtisodiy adabiyotlarda dastlabki banklarning vujudga kelishi:
- 149.Banklarning vujudga kelishi haqida fikr yuritgan iqtisodchi olimlarni necha guruhga ajratish mumkin?
- 150.Tarixiy manbalarga ko'ra, dastlabki banklar qayerda tashkil topgan?
- Mustaqil ta'lim bo'yicha-150 ta**
- 151.Ayrim iqtisodiy adabiyotlarda dastlabki banklar:
- 152.Hozirgi kunda faoliyat yuritayotgan banklarning dastlabki ko'rinishlari qayerda va qachon vujudga kelgan?
- 153.“Bank” so'zi qanday ma'noni anglatadi?
- 154.Banklar nechta funksiyani bajaradi?
- 155.Banklarning iqtisodiyotdagi roli nimalarda namoyon bo'ladi?
- 156.Banklarning o'ziga xos xususiyatlari nimalardanamoyon bo'ladi?
- 157.Mulkiy jihatdan banklar tasniflanishi qanday javobda to'liq va to'g'ri keltirilgan?
- 158.Banklar bajaradigan funksiyasi (operatsiyalari)jihatidan qanday tasniflanadi?
- 159.Banklarga bo'lgan ishonchning pasayishiga sabab bo'ladigan omillar qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
- 160.Robert Pill akti qachon qabul qilingan?
- 161.AQSh FZT qachon tashkil etilgan?
- 162.AQSh FZT boshqaruvchilar kengashi a'zolari soni necha kishidan iborat?
- 163.O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki pul-kredit siyosati qancha muddatga ishlab chiqiladi?
- 164.O'zbekiston Markaziy bankining yillik hisobotini taqdim etishning so'nggi muddati:
- 165.O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki qaysi organ oldida hisobdor hisoblanadi?
- 166.O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining ustav kapitali miqdorini aniqlang.
- 167.Markaziy banklar uchun ta'qiqlangan faoliyat turlari.
- 168.Yaponiya Markaziy banki qachondan boshlab mustaqil faoliyat yurita boshladi?
- 169.O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'q'risidaqi qonun qachon qabul qilingan?
- 170.Bozor iqtisodiyoti sharoitida bank tizimi asosan qanday tarkibiy tuzilishga ega?

- 171.0 'zbekistonda ikki pog'onali bank tizimining shakllanishi qanday davrga to'g'ri keladi?
- 172.0 'zbekistonda haqiqiy ikki pog'onali bank tizimi qachon tashkil topdi?
- 173.Dastlabki Markaziy bank qayerda va qachon tashkil topgan?
- 174.Dastlabki emission banklar qayerda va qachon tashkil etilgan?
- 175.Dastlabki Markaziy banklar mulkiy jihatdan qanday shaklda tashkil topgan?
- 176.Markaziy bankning asosiy maqsadi qanday javobda to'g'ri keltirilgan?
- 177.Markaziy bankning funksiyalari qanday javobda to'g'ri va to'liq keltirilgan?
- 178.Markaziy bankning pul-kredit siyosati usullari qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
- 179.Markaziy bank qachon va kimga hisobot taqdim etadi?
- 180.Markaziy bankning siyosiy mustaqilligi tushunchasini birinchi bo'lib fanga kim tomonidan kiritildi?
- 181.Mustaqillik darajasi eng yuqori bo'lgan Markaziy bankni ko'rsating.
- 182.AQSh FZT raisi kim tomonidan tayinlanadi?
- 183.AQSh FZT raisining vakolat muddati necha yil?
- 184.EMBning vakolatlari qaysi shartnomaga muvofiq o'zgartirilishi mumkin?
- 185.Tsukerman indeksi bo'yicha Markaziy bank mustaqilligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar nechta tashkil qiladi?
- 186.AQSh FZT kimga hisobdor hisoblanadi?
- 187.GMT indeksi bo'yicha MBning siyosiy mustaqillik koeffitsiyentining maksimal darajasi necha ballni tashkil etadi?
- 188.GMT indeksi bo'yicha MBning iqtisodiy mustaqillik koeffitsiyentining maksimal darajasi necha ballni tashkil etadi?
- 189.O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki raisining vakolat muddati necha yil?
- 190.0 'zbekistonda tijorat banklari faoliyatiga kimlitsenziya beradi?
- 191."Bank Kengashi" yana qanday nomlanadi?
- 192.Bankning oliy boshqaruv organi bu?
- 193.Aksiyadorlari 1000 kishidan ortiq bo'lgan tijorat banklari Kengashi kamida necha a'zodan iborat bolishi kerak?
- 194.Yangi tashkil qilinayotgan xususiy banklar uchun ustav kapitalining eng kam miqdori qancha bolishi lozim?
- 195.Chet el kapitali ishtirokidagi banklarda qaysi holatda boshqaruv raisi birinchi o'rinbosari O'zbekiston Respublikasi juqarosi bo'lishi lozim?
- 196.Tijorat banklari muassislari tomonidan barcha zarur hujjatlar taqdim etilgandan so'ng, Markaziy bank qancha vaqt mobaynida dastlabki ruxsatnomani berish to'g'risida qaror qabul qilishi lozim?
- 197.Dastlabki ruxsatnoma qancha muddatgacha o'z yuridik kuchini saqlab qoladi?
- 198.Tijorat banklari qaysi funksiyasini amalga oshirishida pul mablaglari ishtirok etmaydi?
- 199.Tijorat banklari uchun xos bo'lmagan funksiyani ko'rsating.
- 200.Tijorat banklari mamlakat bank tizimining nechanchi bo'g'inida faoliyat yuritadi?
201. Lombard kredit maksimal qancha muddatga berilishi mumkin?
202. Kredit ob'ektlari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?
203. Iste'mol krediti deganda nimani tushunasiz?
204. Xalqaro kredit nima?
205. Respublikamizda asosiy o'rinni egallovchi kredit shaklini ko'rsating
206. Tijorat kreditining ob'ekti nima?
207. Qaysi depozitlar bank uchun barqaror resurs bazasini yaratadi?
208. Kreditni to'lash manbalariga ko'ra turlarga ajrating
209. Xalqaro valuta munosabatlarining yuzaga kelishi uchun ob'ektiv asos bo'lib nimalar hisoblanadi?
210. Kreditning subyektlarini ko'rsating
211. Ssuda kapitalining manbalari nimalardan iboratligi qaysi javobda to'liq

ko'rsatilgan?

212. Sudxo'rlik kreditining mohiyati nima?

213. Kredit ta'minotiga nimalar kiradi?

214. Tijorat kreditining asosiy quroli nima?

215. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdoriga ta'sir etuvchi omillarni kursating?

216. Rivojlangan davlatlarda xazina biletleri va tangalar kim tomonidan emissiya qilinadi:

217. Tijorat banklar uchun taqiqlangan faoliyat turi

218. Markaziy bank -

219. «Bank» so'zining ma'nosi nima?

220. Kreditning turlarini ko'rsating

221. Mamlakatimizda amal qiladigan kreditning shakllari qaysi javobda to'liq keltirilgan?

222. Xalqaro amaliyotda inflyatsiyaning turlari qaysi javobda to'liq keltirilgan.

223. Devalvatsiya

224. Quyidagilardan qaysi biri aktiv jamg'arish vazifasini bajaradi?

225. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bank tizimi asosan qanday tarkibiy tuzilishga ega?

226. O'zbekiston Osiyo tarqiqiyot banki bilan qachondan boshlab to'laqonli hamkorlikni yo'lga qo'ygan?

227. Mikromoliyalash tashkilotlari kredit tizimining qanday bo'g'iniga kiradi?

228. Bank kreditida kreditning ob'ekti nima hisoblanadi?

229. Plastik kartalarning qulayligi qanday javobda noto'g'ri berilgan?

230. Davlat kreditining asosiy belgisi nimadan iborat?

231. Mulkiy jihatdan banklar tasniflanishi qanday javobda to'liq va to'g'ri keltirilgan?

232. O'zbekiston Evropa tiklanish va taraqqiyot bank bilan aloqalari qachon boshlandi va uning to'laqonli a'zosi qachon bo'lgan?

233. Tijorat banklari faoliyatini tartibga soluvchi yangi tahrirdagi qonun qachon qabul qilindi?

234. "Emissiya qilish" va "muomalaga pul chiqarish" termenlari ma'nosi jihatidan bir – biridan farqi mavjudmi?

235. Banklarda ikkinchi kartoteka qanday hollarda yuritiladi?

236. Muomalaga pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?

237. Muomaladan ortiqcha pullarni qaytarib olishni qanday bank amalga oshiradi?

238. Markaziy bankning asosiy maqsadi qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?

239. Markaziy bankning funksiyalari qanday javobda to'g'ri va to'liq keltirilgan?

240. Markaziy bankning pul – kredit siyosati usullari qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?

241. Markaziy bank qachon va kimga hisobot taqdim etadi?

242. Tijorat banklari riskli aktiv operatsiyalari natijasida:

243. Quyidagi qanday operatsiyalar bank uchun yuqori riskli aktiv operatsiyalar hisoblanadi?

244. Tijorat banklari aktivlari riskka tortilganlik darajasiga qarab nechta guruhga bo'linadi?

245. Banklarning daromadlari qanday tarkibdan tashkil topadi?

246. Xalqaro moliya institutlari asosan qachon paydo bo'la boshlgan?

247. Muomalaga elektron pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?

248. Naqd pulning doiraviy aylanishi deb nimaga aytiladi?

249. Xalqaro valuta munosabatlarining yuzaga kelishi uchun ob'ektiv asos

bo'lib nimalar hisoblanadi?

250. Kreditning subyektlarini ko'rsating

251. Ssuda kapitalining manbalari nimalardan iboratligi qaysi javobda to'liq ko'rsatilgan?

252. Sudxo'rlik kreditining mohiyati nima?

253. Kredit ta'minotiga nimalar kiradi?

254. Tijorat kreditining asosiy quroli nima?

255. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdoriga ta'sir etuvchi omillarni kursating?

256. Rivojlangan davlatlarda xazina biletlari va tangalar kim tomonidan emissiya qilinadi:

257. Tijorat banklar uchun taqiqlangan faoliyat turi

258. Markaziy bank -

259. «Bank» so'zining ma'nosi nima?

260. Kreditning turlarini ko'rsating

261. Pul - bu universal ekvivalent:

262. Iqtisodiy kategoriya sifatida pulning mohiyati ularning:

263. eng katta likvidlik quyidagilarga ega:

264. Bir tovarni boshqasiga almashtirishning asosiy shakli bu edi:

265. Mahsulotning insonning har qanday ehtiyojini qondirish qobiliyati:

266. Pulning qiymat o'lchovi vazifasi quyidagicha amalga oshiriladi:

267. Pulning to'lov vositasi vazifasi pulning quyidagicha harakat qilishida namoyon bo'ladi.

268. Pulning to'lov vositasi sifatida ishlashi uchun qaysi formula xosdir:

269. Faqat pul xazina bo'lishi mumkin:

270. Pulning jamg'arish vositasi vazifasi pulning quyidagida namoyon bo'lishida namoyon bo'ladi:

271. Qog'oz pullarning mohiyati shundaki, ular:

272. Oltinni pul metalining roldan mahrum qilish bu:

273. Pulga bo'lgan ehtiyoj quyidagilar bilan bog'liq:

274. Boshqa barcha tovarlarning qiymati ko'rsatilgan ekvivalent quyidagilar:

275. Mahsulot ishlab chiqarishga sarflangan va unda mujassam bo'lgan ijtimoiy zaruriy mehnat:

276. Tovar boshqa tovarlarga ma'lum nisbatlarda almashtirish qobiliyati:

277. Tovar birjasi quyidagilar paydo bo'lishi bilan tovar-pul muomalasiga aylanadi:

278. Pulning qiymat o'lchovi vazifasi pulning quyidagilarga xizmat qilishida namoyon bo'ladi:

279. Pulning to'lov vositasi vazifasi:

280. Pul muomalada bo'lish vositasi sifatida pulning quyidagicha harakat qilishida namoyon bo'ladi.

281. Xalqaro iqtisodiy aylanmaning pullari quyidagi funktsiyani bajaradi:

282. YAxshi pul bu:

283. Oltinni demonetizatsiya qilish sabablari:

284. Qanday pulning pul massasining ortiqcha qismi xazinaga tushgan?

285. Pul aylanmasi nima?

286. Qaysi veksellar asosiy veksellari qatoriga kiradi?

287. Shaxsiy tekshirish uchun qaysi so'z to'g'ri keladi?

288. Quyidagilardan qaysi biri chekning asosiy funktsiyalariga taalluqli emas?

289. Oltin bilan almashtirib bo'lmaydigan banknotalar ishlashi sharoitida pulga bo'lgan talab nimani belgilaydi?

290. Oltin bilan almashtirib bo'lmaydigan banknotalar ishlashi sharoitida pul ta'minoti nimaga bog'liq?

291. M_0 pul agregati nimani o'z ichiga oladi?

292. M_1 pul massasi nimani o'z ichiga oladi?

293. M_2 pul massasi nimani o'z ichiga oladi?

294. Pul muomalasi darajasi qanday aniqlanadi?

- 295. Naqd pulsiz hisob-kitob shakliga nima tegishli emas?
- 296. Qaysi variantda shoshilinch to'lovni amalga oshirish mumkin?
- 297. Korporativ korporativ karta egasi kim?
- 298. Mamlakatda ishlatiladigan turli xil to'lov vositalarining harakatlanish jarayoni:
- 299. To'lov aylanmasining ikkinchi qismi:
- 300. Naqd va naqdsiz operatsiyalar shakli:

4.4. 1 OB uchun yozma ish savollari (150 ta)

Auditoriya darslari bo'yicha -75 ta

- 1.Xorijiy iqtisodchi olimlar pulning qanday funksiyalarini inkor etadi?
- 2.Bozor iqtisodiyoti sharoitida tovar vamahsulotlarning qiymati qanday aniqlanadi?
- 3.Metallar qachondan boshlab pulni vazifasini bajara boshlagan?
- 4.Dastlabki qog'oz pullar qachon muomalaga kiritilgan?
- 5.Plastik kartochkalar qachon pulning vazifasini bajara boshlagan?
- 6.Natural shakldagi pullarni guruhlanishi qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?
- 7.Haqiqiy pullarning xossalari qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
- 8.Xitoyning ayrim provinsiyalari va Rossiyada qanday natural pullar juda keng tarqalgan?
- 9.Natural pullardan foydalanishga ta'sir qilgan omilqanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
- 10.Pulning natural ko'rinishidan metall tanga shakliga o'tishiga ta'sir qilgan omil qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
- 11.“Emissiya qilish” va “muomalaga pul chiqarish” terminlari ta'nosil jihatidan bir-biridan farqi mavjudmi?
- 12.Plastik kartalarning qulayligi qanday javobda noto'g'ri berilgan?
- 13.Pulning nazariyasi iqtisodiy kategoriya sifatida nechta guruhga ajratib o'rganiladi?
- 14.Pulning metallik nazariyasi qanday davrlarda vujudga kelgan?
- 15.Pulning metallik nazariyasi qanday tuzumda vujudga kelgan?
- 16.Pulning nominal nazariyasi qanday davrlarda vujudga kelgan?
- 17.Pulning nominal nazariyasi davrini shakllanishigaqanday omillar ta'sir qilgan?
- 18.Nominal pul nazariyasi tarafdorlarining kamchiligi nimada?
- 19.Bozor iqtisodiyoti sharoitida pulning sotib olish qobiliyati:
- 20.Pulning miqdoriy nazariyasi haqidagi ta'limot qachon va kim tomonidan ilgari surilgan?
- 21.Miqdoriy pul nazariyasining “tranzaksion varianti” ta'limoti asoschilari kimlar?
22. Miqdoriy pul nazariyasida “kassa qoldig'i” haqidagi ta'limotni ilgari surgan nazariyachi kim?
- 23.O'zbekiston tijorat banklarida elektron to'lov tizimi qachon joriy etildi?
- 24.Quyidagilardan qaysi biri naqd pulsiz hisob-kitoblarni tashkil etish qoidalari hisoblanmaydi?
- 25.To'lov topshiriqnomasi bu:
- 26.To'lov talabnomasi bu:
- 27.Akkreditivning shakllari qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?
- 28.Aktseptli to'lov talabnomalarda:
- 29.Aktseptsiz to'lov talabnomalarda:
- 30.Banklarda ikkinchi kartoteka qanday hollarda yuritiladi?
- 31.Inkassa topshiriqnomasi:
- 32.Naqd pulsiz hisob-kitoblarning eng ko'p qo'llaniladigani shakli bu:
- 33.Naqd pul muomalasidagi pul harakatining nechta oqimi mavjud?
- 34.Muomalaga pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?
- 35.Naqd pullar:
- 36.Naqd pullar bo'yicha talablarni bajarishning asosiy majburiyati:
- 37.Naqd pul muomalasining asosiy vazifasi nimadan iborat?
- 38.Pul massasi bu:
- 39.O'zbekistonda qanday pul agregatlari amal qiladi?
- 40.“Pul fetishizmi” qanday ta'nosil anglatadi?
- 41.Bimetalizm tizimining asosiy xususiyati to'g'ri keltirilgan qatorni aniqlang.
- 42.Pul tizimi deganda nima tushuniladi?
- 43.Haqiqiy pullar to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
- 44.Monometalizm tizimining asosiy xususiyati to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
- 45.Oltin tanga standartining asosiy xususiyatlari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
- 46.Oltin quyma standartining asosiy xususiyatlari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
- 47.Oltin deviz standartining asosiy xususiyatlari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.

48. Oltin tanga standartidan voz kechilishining asosiy sabablari to'g'ri keltirilgan
49. Nechanchi yillardan boshlab xalqaro va mahalliy hisob-kitoblarda qog'oz-kredit pul tizimi faoliyat yurita boshladi?
50. Qaysi standartda oltinning umumekvivalent sifatida muomaladagi harakati to'xtatildi?
51. Ayrim iqtisodiy adabiyotlarda dastlabki banklar:
52. Hozirgi kunda faoliyat yuritayotgan banklarning dastlabki ko'rinishlari qayerda va qachon vujudga kelgan?
53. "Bank" so'zi qanday ma'noni anglatadi?
54. Banklar nechta funksiyani bajaradi?
55. Banklarning iqtisodiyotdagi roli nimalarda namoyon bo'ladi?
56. Banklarning o'ziga xos xususiyatlari nimalardanamoyon bo'ladi?
57. Mulkiy jihatdan banklar tasniflanishi qanday javobda to'liq va to'g'ri keltirilgan?
58. Banklar bajaradigan funksiyasi (operatsiyalari) jihatidan qanday tasniflanadi?
59. Banklarga bo'lgan ishonchning pasayishiga sabab bo'ladigan omillar qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
60. Robert Pill akti qachon qabul qilingan?
61. AQSh FZT qachon tashkil etilgan?
62. AQSh FZT boshqaruvchilar kengashi a'zolari soni necha kishidan iborat?
63. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki pul-kredit siyosati qancha muddatga ishlab chiqiladi?
64. O'zbekiston Markaziy bankining yillik hisobotini taqdim etishning so'nggi muddati:
65. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki qaysi organ oldida hisobdor hisoblanadi?
66. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining ustav kapitali miqdorini aniqlang.
67. Markaziy banklar uchun ta'qiqlangan faoliyat turlari.
68. Yaponiya Markaziy banki qachondan boshlab mustaqil faoliyat yurita boshladi?
69. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'q'risida qonun qachon qabul qilingan?
70. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bank tizimi asosan qanday tarkibiy tuzilishga ega?
71. O'zbekistonda ikki pog'onali bank tizimining shakllanishi qanday davrga to'g'ri keladi?
72. O'zbekistonda haqiqiy ikki pog'onali bank tizimi qachon tashkil topdi?
73. Dastlabki Markaziy bank qayerda va qachon tashkil topgan?
74. Dastlabki emission banklar qayerda va qachon tashkil etilgan?
75. Dastlabki Markaziy banklar mulkiy jihatdan qanday shaklda tashkil topgan?
- Mustaqil ta'lim bo'yicha-75 ta**
76. Markaziy bankning asosiy maqsadi qanday javobda to'g'ri keltirilgan?
77. Markaziy bankning funksiyalari qanday javobda to'g'ri va to'liq keltirilgan?
78. Markaziy bankning pul-kredit siyosati usullari qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
79. Markaziy bank qachon va kimga hisobot taqdim etadi?
80. Markaziy bankning siyosiy mustaqilligi tushunchasini birinchi bo'lib fanga kim tomonidan kiritildi?
81. Mustaqillik darajasi eng yuqori bo'lgan Markaziy bankni ko'rsating.
82. AQSh FZT raisi kim tomonidan tayinlanadi?
83. AQSh FZT raisining vakolat muddati necha yil?
84. EMBning vakolatlari qaysi shartnomaga muvofiq o'zgartirilishi mumkin?
85. Tsukerman indeksi bo'yicha Markaziy bank mustaqilligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar nechta tashkil qiladi?
86. AQSh FZT kimga hisobdor hisoblanadi?
87. GMT indeksi bo'yicha MBning siyosiy mustaqillik koeffitsiyentining maksimal darajasi necha ballni tashkil etadi?
88. GMT indeksi bo'yicha MBning iqtisodiy mustaqillik koeffitsiyentining maksimal darajasi necha ballni tashkil etadi?
89. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki raisining vakolat muddati necha yil?
90. O'zbekistonda tijorat banklari faoliyatiga kim litsenziya beradi?

91. “Bank Kengashi” yana qanday nomlanadi?
92. Bankning oliy boshqaruv organi bu?
93. Aksiyadorlari 1000 kishidan ortiq boʻlgan tijorat banklari Kengashi kamida necha aʼzodan iborat bolishi kerak?
94. Yangi tashkil qilinayotgan xususiy banklar uchun ustav kapitalining eng kam miqdori qancha bolishi lozim?
95. Chet el kapitali ishtirokidagi banklarda qaysi holatda boshqaruv raisi birinchi oʻrinbosari Oʻzbekiston Respublikasi juqarosi boʻlishi lozim?
96. Tijorat banklari muassislari tomonidan barcha zarur hujjatlar taqdim etilgandan soʻng, Markaziy bank qancha vaqt mobaynida dastlabki ruxsatnomani berish toʻgʻrisida qaror qabul qilishi lozim?
97. Dastlabki ruxsatnoma qancha muddatgacha oʻz yuridik kuchini saqlab qoladi?
98. Tijorat banklari qaysi junksiyasini amalga oshirishida pul mablaglari ishtirok etmaydi?
99. Tijorat banklari uchun xos boʻlmagan funktsiyani koʻrsating.
100. Tijorat banklari mamlakat bank tizimining nechanchi boʻgʻinida faoliyat yuritadi?
101. Denominatsiya bu...?
102. “Emissiya qilish” va “muomalaga pul chiqarish” terminlari maʼnosi jihatidan bir-biridan farqi mavjudmi?
103. Oʻzbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritish nechta bosqichda amalga oshirilgan?
104. Oʻzbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritishning birinchi bosqichi qaysi sanadan boshlangan?
105. Oʻzbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritishning ikkinchi bosqichi qaysi sanadan boshlangan?
106. Oʻzbekiston Respublikasining milliy valyutasi 1 soʻm necha soʻm kupon nisbati bilan muomalaga kiritilgan?
107. Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1994 yil 1 iyulda qanday nominallardagi soʻmliklar muomalaga kiritilgan?
108. Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1994 yil 1 iyulda qanday nominallardagi tiyin metall tangalar muomalaga kiritilgan?
109. Oʻzbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yengillashtirish maqsadida qaysi yildan 200 soʻmlik pullar muomalaga kiritilgan?
110. Oʻzbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yengillashtirish maqsadida qaysi yildan 500 soʻmlik pullar muomalaga kiritilgan?
111. Oʻzbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yengillashtirish maqsadida qaysi yildan 1000 soʻmlik pullar muomalaga kiritilgan?
112. Deinflyatsion siyosat oʻz ichiga qanday tadbirlarni qamrab oladi?
113. Qanday turdagi siyosatni olib borishda davlat tomonidan mahsulotlar, koʻrsatilgan xizmatlar, bajarilgan ishlarga boʻlgan narx-navo va ish haqi ustidan birdaniga nazorat etiladi hamda ularni oʻsishini taʼlim chegarasi oʻrnatiladi yoki butunlay <<muzlatib>> qoʻyiladi?
114. Dastlab qanday munosabat vujudga kelgan?
115. Kredit qanday munosabatlar asosida tashkil topdi?
116. Kredit munosabatlari iqtisodiy fanlarning qanday boʻgʻinlarida oʻrganiladi?
117. Kredit va kredit oluvchi oʻrtasida asosiy omil nima hisoblanadi?
118. Kreditning zarurligi qanday javobda notoʻgʻri keltirilgan?
119. Kredit munosabatlarini vujudga kelishining asosiy sababi?
120. Kreditning mohiyatiga iqtisodchi olimlarning qarashlari.
121. Kreditning subyektiv mohiyati nimada namoyon boladi?
122. Kreditning funksiyalari qanday javobda toʻliq keltirilgan?
123. Kreditning tamoyillari qanday javobda toʻliq keltirilgan?
124. Kreditning shakllari qanday javobda toʻliq va aniq keltirilgan?
125. Kredit shakllari ichida koʻproq qaysi biri qoʻllaniladi?
126. Bank krediti muddatiga koʻra qanday kreditlarga boʻlinadi?

127. Qanday iqtisodchilar ssuda va kredit o'rtasida farqni ajratib berishga harakat qilgan?
128. Kreditning qanday turlari mavjud?
129. Bank kreditida kreditning obyekti nima hisoblanadi?
130. Dastlab kreditning qanday shakli vujudga kelgan?
131. Xalqaro amaliyotda tijorat krediti asosan qanday qimmatli qog'oz vositasida beriladi?
132. Davlat kreditining asosiy belgisi nimadan iborat?
133. Kredit bahosini belgilovchi asosiy omilni ko'rsating.
134. Kredit marjasi nimanani anglatadi?
- 135.3..... foizlarni hisoblash asosiyqarzning qoldiq ummasidan kelib chiqqan holda amalgaoshiriladi.
- 136..... hisoblangan foizlar asosiy qarzqoldig'iga qo'shib hisoblanadi.
137. Kreditlar bo'yicha qaysi foiz stavkasida inflyatsiya darajasi hisobga olinadi?
138. Qanday turdagi foiz stavkasi rivojlangan mamlakatlar bank amaliyotida inflyatsiya yuqori bolgan sharoitda kreditlar qadrsizlanishining oldini olish maqsadida qollaniladi?
139. Kredit bahosining funksiyalari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
140. Tijorat banklari operatsiyalari bo'yicha foiz stavkalari, xizmat haqiva komission to'lovlar qonun va qonun osti hujjatlariga muvofiq banklar tomonidan qanday belgilanadi?
141. Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq kredit shartnomasida bir tomon - tijorat banki yoki boshqa kredit tashkiloti (kreditor) ikkinchi subyektga (qarzdorgA.shartnomada ko'rsatilgan miqdorda va belgilangan shartlar asosida pul mablag'larini (kredit) berish, qarz oluvchi esa olingan pul mablag'larini va undan foydalanganlik uchun foizlarni qaytarish majburiyatini oladi?
142. Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq banklar kreditoperatsiyalari bo'yicha foiz stavkalari va vositachilik haqi miqdorini mustaqil belgilaydilar?
143. Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq banklar o'z mijozlari bilan o'zaro munosabatlarni shartnomalar asosida amalga oshiradi?
144. AQShda kredit bahosi shakllanishining qaysi modelida bank tomonidan jalb qilinadigan mablag'lar vakredit amaliyoti bo'yicha bankning operatsion xarajatlari hisobga olingan holda kredit bahosi shakllantiriladi?
145. *Praym-rayt>> stavkasi qaysi muhim stavkalar o'zgarishi natijasiga asoslanadi?
146. LIBOR stavkasining mazmuni nima?
147. UZIBOR stavkasining mazmuni nima?
148. Iqtisodiy adabiyotlarda dastlabki banklaming vujudga kelishi:
149. Banklaming vujudga kelishi haqida fikr yuritgan iqtisodchi olimlarni necha guruhga ajratish mumkin?
150. Tarixiy manbalarga ko'ra, dastlabki banklar qayerda tashkil topgan?

4.5. 2 OB uchun yozma ish savollari (150 ta)

Auditoriya darslari bo'yicha -75 ta

1. Dastlabki davrda pulning vujudga kelishiga nima sabab bo'lgan?
2. Ayirboshlash munosabatlarining faollashishiga nimalar turtkibo'ldi?
3. Pulning vujudga kelishini yoritishda asosiy e'tibor uning:
4. Pulning qiymat shakli nechta ko'rinishda namoyon bo'ladi?
5. Dastlabki tangalar qachon zarb etilgan?
6. Dastlabki tangalar qayerda zarb etilgan?
7. Qog'oz pullar muomalaga qachon chiqarilgan?
8. Qog'oz pullar muomalaga qayerda chiqarilgan?
9. O'zbekiston hududida dastlabki metall tangalar qachon va kim tomonidan zarb etilgan?
10. Amir Temur nomi bitilgan necha turdagi oltin vakumush tangalar muomalaga chiqarilgan?
11. O'zbekiston hududida qog'oz pullar qachon muomalaga chiqarilgan?
12. Buxoro amirligining qog'oz pullari nechanchi yil bekor qilingan?
13. Pulning mohiyati nimada aniq namoyon bo'ladi?
14. Angliya - amerikalik iqtisodchilar pulning nechta funksiyasini e'tirof etadi?

15. Rossiyalik iqtisodchi olimlar pulning nechta funksiyasi mavjudligini ta'kidlaydi?
16. Pulning muomala vositasi funksiyasi qachon namoyon bo'ladi?
17. Vaqtincha foydalanilmayotgan pullar qanday vazifani bajardi?
18. Mehnat taqsimoti jarayonida pulning roli nimada namoyon bo'ladi?
19. Tovar xo'jaligi sharoitida pulning rolini oshishiga nimalar ta'sir ko'rsatadi?
20. Iqtisodiyotning markazdan boshqarish sharoitida pulning nechta funksiyasi e'tirof etilgan?
21. Xorijiy iqtisodchi olimlar pulning qanday funksiyalarini inkor etadi?
22. Bozor iqtisodiyoti sharoitida tovar vamahsulotlarning qiymati qanday aniqlanadi?
23. Metallar qachondan boshlab pulni vazifasini bajara boshlagan?
24. Dastlabki qog'oz pullar qachon muomalaga kiritilgan?
25. Plastik kartochkalar qachon pulning vazifasini bajara boshlagan?
26. Natural shakldagi pullami guruhlanishi qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?
27. Haqiqiy pullarning xossalari qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
28. Xitoyning ayrim provinsiyalari va Rossiyada qanday natural pullar juda keng tarqalgan?
29. Natural pullardan foydalanishga ta'sir qilgan omilqanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
30. Pulning natural ko'rinishidan metall tanga shakliga o'tishiga ta'sir qilgan omil qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
31. "Emissiya qilish" va "muomalaga pul chiqarish" terminlari ta'nosil jihatidan bir-biridan farqi mavjudmi?
32. Plastik kartalarning qulayligi qanday javobda noto'g'ri berilgan?
33. Pulning nazariyasi iqtisodiy kategoriya sifatida nechta guruhga ajratib o'rganiladi?
34. Pulning metallik nazariyasi qanday davrlarda vujudga kelgan?
35. Pulning metallik nazariyasi qanday tuzumda vujudga kelgan?
36. Pulning nominal nazariyasi qanday davrlarda vujudga kelgan?
37. Pulning nominal nazariyasi davrini shakllanishigaqanday omillar ta'sir qilgan?
38. Nominal pul nazariyasi tarafdorlarining kamchiligi nimada?
39. Bozor iqtisodiyoti sharoitida pulning sotib olish qobiliyati:
40. Pulning miqdoriy nazariyasi haqidagi ta'limot qachon va kim tomonidan ilgari surilgan?
41. Miqdoriy pul nazariyasining "tranzaksion varianti" ta'limoti asoschilari kimlar?
42. Miqdoriy pul nazariyasida "kassa qoldig'i" haqidagi ta'limotni ilgari surgan nazariyachi kim?
43. O'zbekiston tijorat banklarida elektron to'lov tizimi qachon joriy etildi?
44. Quyidagilardan qaysi biri naqd pulsiz hisob-kitoblarni tashkil etish qoidalari hisoblanmaydi?
45. To'lov topshiriqnomasi bu:
46. To'lov talabnoma bu:
47. Akkreditivning shakllari qaysi javobda to'g'rikeltirilgan?
48. Aktseptli to'lov talabnomalarda:
49. Aktseptsiz to'lov talabnomalarda:
50. Banklarda ikkinchi kartoteka qanday hollarda yuritiladi?
51. Inkassa topshiriqnomasi:
52. Naqd pulsiz hisob-kitoblarning eng ko'pqo'llaniladigani shakli bu:
53. Naqd pul muomalasidagi pul harakatining nechta oqimi mavjud?
54. Muomalaga pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?
55. Naqd pullar:
56. Naqd pullar bo'yicha talablarni bajarishning asosiy majburiyati:
57. Naqd pul muomalasining asosiy vazifasi nimadan iborat?
58. Pul massasi bu:
59. O'zbekistonda qanday pul agregatlari amal qiladi?
60. "Pul fetishizmi" qanday ta'noni anglatadi?
61. Bimetalizm tizimining asosiy xususiyati to'g'rikeltirilgan qatorni aniqlang.
63. Pul tizimi deganda nima tushuniladi?
64. Haqiqiy pullar to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
65. Monometalizm tizimining asosiy xususiyati to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.

66. Oltin tanga standartining asosiy xususiyatlari to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.
67. Oltin quyma standartining asosiy xususiyatlari to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.
68. Oltin deviz standartining asosiy xususiyatlari to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.
69. Oltin tanga standartidan voz kechilishining asosiy sabablari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
70. Nechanchi yillardan boshlab xalqaro va mahalliy hisob-kitoblarda qog'oz-kredit pul tizimi faoliyat yurita boshladi?
71. Qaysi standartda oltinning umumekvivalent sifatida muomaladagi harakati to'xtatildi?
72. Pul tizimini asosiy tartibga soluvchi organ qaysi qatorda to'g'ri keltirilgan?
73. Banknotalar qaysi organ tomonidan muomalaga chiqariladi va tartibga solinadi?
74. Xazina biletlari qanday maqsadlar sharoitida muomalaga chiqariladi?
75. Qaysi davrda rasmiy ravishda oltinning pul vositasi vazifasini bajarishi va qog'oz pullaming oltin bilan ta'minlanganligi bekor qilindi?

Mustaqil ta'lim bo'yicha-75 ta

76. O'zbekistonda 100 so'm necha tiyinga teng?
77. O'zbekistonda 1991 - 1993 yillarda nima uchun mustaqil pul-kredit siyosatini amalga oshirishning imkoni yo'q edi?
78. O'zbekiston Respublikasi pul tizimini shartli ravishda nechta bosqichga ajratish mumkin?
79. O'zbekiston pul tizimining tashkil topishini birinchi bosqichi qaysi davmi o'z ichiga oladi?
80. Oraliq "so'm kupon"lar qachon muomalaga kiritildi?
81. Oraliq "so'm kupon" muomalada qachongacha to'lovvositasini bajardi?
82. Milliy valyuta soem va oraliq *so'm kupomlar qanday nisbatda almashtirildi?
83. O'zbekiston hududida qanday davrda uch turdagi valyuta muomalada to'lov vositasini bajardi?
84. Sobiq Ittifoq respublikalari qaysi paytdan boshlab milliy valyutalami muomalaga kirita boshladi?
85. Rossiya Federatsiyasining yangi namunadagi banknotalari to'lov vositasi sifatida amal qilishi qachon bekor qilindi?
86. Quyidagidlardan qaysi biri O'zbekiston pul tizimi elementlari hisoblanmaydi?
87. Inflyatsiyani keltirib chiqaruvchi omil qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
88. Inflyatsiya tushunchasi iqtisodiy oborotga qachon kirib kelgan?
89. Inflyatsiya bilan bogliq muammolar qachon vujudgakelgan?
90. Iqtisodiyotda inflyatsiya sharoitida qanday holat yuz bermaydi?
91. Quyidagilardan qaysi biri inflyatsiyaning shakliga kirmaydi?
92. Giperinflyatsiya sharoitida pul muomalasi qanday holatda boladi?
93. Inflyatsiyani keltirib chiqaradigan omillar qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
94. Inflyatsiyaga qarshi qanday siyosat mavjud?
95. Sudraluvchi inflyatsiyaning yillik darajasi necha foizni tashkil etadi.
96. Yevrohudud uchun EMB tomonidan belgilangan inflyatsiya darajasining yillik normasini ko'rsating.
97. XVF ekspertlarining jikriga ko'ra inflyatsiyaning oylik darajasi necha foizdan oshishi giperinflyatsiya deb hisoblanadi.
98. XTTB ekspertlarining fikriga ko'ra inflyatsiyaning oylik darajasi necha foizdan oshishi giperinflyatsiya deb hisoblanadi.
99. Pul islohotini o'tkazishning zarurligi nimada?
100. Pul islohotlarining qanday turlari mavjud?
101. Denominatsiya bu...?
102. "Emissiya qilish" va "muomalaga pul chiqarish" terminlari ma'nosi jihatidan bir-biridan farqi mavjudmi?
103. O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritish nechta bosqichda amalga oshirilgan?
104. O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritishning birinchi bosqichi qaysi sanadan boshlangan?

105. O 'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritishning ikkinchi bosqichi qaysi sanadan boshlangan?
106. O'zbekiston Respublikasining milliy valyutasi 1 so'm necha so'm kupon nisbati bilan muomalaga kiritilgan?
107. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1994 yil 1 iyulda qanday nominallardagi so'mliklar muomalaga kiritilgan?
108. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1994 yil 1 iyulda qanday nominallardagi tiyin metall tangalar muomalaga kiritilgan?
109. O 'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yengillashtirish maqsadida qaysi yildan 200 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
110. O 'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yengillashtirish maqsadida qaysi yildan 500 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
111. O 'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yengillashtirish maqsadida qaysi yildan 1000 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
112. Deinflyatsion siyosat o'z ichiga qanday tadbirlarni qamrab oladi?
113. Qanday turdagi siyosatni olib borishda davlat tomonidan mahsulotlar, ko'rsatilgan xizmatlar, bajarilgan ishlarga bo'lgan narx-navo va ish haqi ustidan birdaniga nazorat etiladi hamda ularni o'sishini ta'lim chegarasi o'raliladi yoki butunlay <<muzlatib>> qo'yiladi?
114. Dastlab qanday munosabat vujudga kelgan?
115. Kredit qanday munosabatlar asosida tashkil topdi?
116. Kredit munosabatlari iqtisodiy fanlarning qanday bo'g'inlarida o'rganiladi?
117. Kredit va kredit oluvchi o'rtasida asosiy omil nima hisoblanadi?
118. Kreditning zarurligi qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
119. Kredit munosabatlarini vujudga kelishining asosiy sababi?
120. Kreditning mohiyatiga iqtisodchi olimlarning qarashlari.
121. Kreditning subyektiv mohiyati nimada namoyon boladi?
122. Kreditning funksiyalari qanday javobda to'liq keltirilgan?
123. Kreditning tamoyillari qanday javobda to'liq keltirilgan?
124. Kreditning shakllari qanday javobda to'liq va aniq keltirilgan?
125. Kredit shakllari ichida ko'proq qaysi biri qo'llaniladi?
126. Bank krediti muddatiga ko'ra qanday kreditlarga bo'linadi?
127. Qanday iqtisodchilar ssuda va kredit o'rtasida farqni ajratib berishga harakat qilgan?
128. Kreditning qanday turlari mavjud?
129. Bank kreditida kreditning obyekti nima hisoblanadi?
130. Dastlab kreditning qanday shakli vujudga kelgan?
131. Xalqaro amaliyotda tijorat krediti asosan qanday qimmatli qog'oz vositasida beriladi?
132. Davlat kreditining asosiy belgisi nimadan iborat?
133. Kredit bahosini belgilovchi asosiy omilni ko'rsating.
134. Kredit marjasi nimanani anglatadi?
- 135.3..... foizlarni hisoblash asosiyqarzning qoldiq ummasidan kelib chiqqan holda amalgaoshiriladi.
- 136..... hisoblangan foizlar asosiy qarzqoldig'iga qo'shib hisoblanadi.
- 137 Kreditlar bo'yicha qaysi foiz stavkasida inflyatsiya darajasi hisobga olinadi?
138. Qanday turdagi foiz stavkasi rivojlangan mamlakatlar bank amaliyotida inflyatsiya yuqori bolgan sharoitda kreditlar qadrsizlanishining oldini olish maqsadida qollaniladi?
139. Kredit bahosining funksiyalari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
140. Tijorat banklari operatsiyalari bo'yicha foiz stavkalari, xizmat haqiva komission to'lovlar qonun va qonun osti hujjatlariga muvofiq banklar tomonidan qanday belgilanadi?
141. Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq kredit shartnomasida bir tomon - tijorat banki yoki boshqa kredit tashkiloti (kreditor) ikkinchi subyektga (qarzdorgA.shartnomada ko'rsatilgan miqdorda va belgilangan shartlar asosida pul mablag'larini (kredit) berish, qarz oluvchi esa olingan pul mablag'larini va undan foydalanganlik uchun foizlarni qaytarish majburiyatini oladi?

142. Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq banklar kreditoperatsiyalari bo'yicha foiz stavkalari va vositachilik haqi miqdorini mustaqil belgilaydilar?
143. Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq banklar o'z mijozlari bilan o'zaro munosabatlarni shartnomalar asosida amalga oshiradi?
144. AQShda kredit bahosi shakllanishining qaysi modelida bank tomonidan jalb qilinadigan mablag'lar vakredit amaliyoti bo'yicha bankning operatsion xarajatlari hisobga olingan holda kredit bahosi shakllantiriladi?
145. *Praym-rayt» stavkasi qaysi muhim stavkalar o'zgarishi natijasiga asoslanadi?
146. LIBOR stavkasining mazmuni nima?
147. UZIBOR stavkasining mazmuni nima?
148. Iqtisodiy adabiyotlarda dastlabki banklarning vujudga kelishi:
149. Banklarning vujudga kelishi haqida fikr yuritgan iqtisodchi olimlarni necha guruhga ajratish mumkin?
150. Tarixiy manbalarga ko'ra, dastlabki banklar qayerda tashkil topgan?

4.6. YaB uchun yozma ish savollari (300 ta)

Auditoriya darslari bo'yicha -150 ta

1. Pulning nazariyasi iqtisodiy kategoriya sifatida nechta guruhga ajratib o'rganiladi?
2. Pulning metallik nazariyasi qanday davrlarda vujudga kelgan?
3. Pulning metallik nazariyasi qanday tuzumda vujudga kelgan?
4. Pulning nominal nazariyasi qanday davrlarda vujudga kelgan?
5. Pulning nominal nazariyasi davrini shakllanishiga qanday omillar ta'sir qilgan?
6. Nominal pul nazariyasi tarafdorlarining kamchiligi nimada?
7. Bozor iqtisodiyoti sharoitida pulning sotib olish qobiliyati:
8. Pulning miqdoriy nazariyasi haqidagi ta'limot qachon va kim tomonidan ilgari surilgan?
9. Miqdoriy pul nazariyasining "tranzaksiya varianti" ta'limoti asoschilari kimlar?
10. Miqdoriy pul nazariyasida "kassa qoldig'i" haqidagi ta'limotni ilgari surgan nazariyachi kim?
11. O'zbekiston tijorat banklarida elektron to'lov tizimi qachon joriy etildi?
12. Quyidagilardan qaysi biri naqd pulsiz hisob-kitoblarni tashkil etish qoidalari hisoblanmaydi?
15. To'lov topshiriqnomasi bu:
16. To'lov talabnoma bu:
17. Akkreditivning shakllari qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?
18. Aktseptli to'lov talabnomalari:
19. Aktseptsiz to'lov talabnomalari:
20. Banklarda ikkinchi kartoteka qanday hollarda yuritiladi?
21. Inkassa topshiriqnomasi:
22. Naqd pulsiz hisob-kitoblarning eng ko'p qo'llaniladigan shakli bu:
23. Naqd pul muomalasidagi pul harakatining nechta oqimi mavjud?
24. Muomalaga pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?
25. Naqd pullar:
26. Naqd pullar bo'yicha talablarni bajarishning asosiy majburiyati:
27. Naqd pul muomalasining asosiy vazifasi nimadan iborat?
28. Pul massasi bu:
29. O'zbekistonda qanday pul agregatlari amal qiladi?
30. "Pul fetishizmi" qanday ta'limotni anglatadi?
31. Bimetallizm tizimining asosiy xususiyati to'g'ri keltirilgan qatorni aniqlang.
32. Pul tizimi deganda nima tushuniladi?
33. Haqiqiy pullar to'g'ri keltirilgan qatorni aniqlang.
34. Monometallizm tizimining asosiy xususiyati to'g'ri keltirilgan qatorni aniqlang.
35. Oltin tanga standartining asosiy xususiyatlari to'g'ri keltirilgan qatorni aniqlang.
36. Oltin quyma standartining asosiy xususiyatlari to'g'ri keltirilgan qatorni aniqlang.
37. Oltin deviz standartining asosiy xususiyatlari to'g'ri keltirilgan qatorni aniqlang.

38. Oltin tanga standartidan voz kechilishining asosiy sabablari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
39. Nechanchi yillardan boshlab xalqaro va mahalliy hisob-kitoblarda qog'oz-kredit pul tizimi faoliyat yurita boshladi?
40. Qaysi standartda oltinning umumekvivalent sifatida muomaladagi harakati to'xtatildi?
41. Pul tizimini asosiy tartibga soluvchi organ qaysi qatorda to'g'ri keltirilgan?
42. Banknotalar qaysi organ tomonidan muomalaga chiqariladi va tartibga solinadi?
43. Xazina biletlari qanday maqsadlar sharoitida muomalaga chiqariladi?
44. Qaysi davrda rasmiy ravishda oltinning pul vositasi vazifasini bajarishi va qog'oz pullarning oltin bilan ta'minlanganligi bekor qilindi?
45. O'zbekistonda 100 so'm necha tiyinga teng?
46. O'zbekistonda 1991 - 1993 yillarda nima uchun mustaqil pul-kredit siyosatini amalga oshirishning imkoni yo'q edi?
47. O'zbekiston Respublikasi pul tizimini shartli ravishda nechta bosqichga ajratish mumkin?
48. O'zbekiston pul tizimining tashkil topishini birinchi bosqichi qaysi davmi o'z ichiga oladi?
49. Oraliq "so'm kupon"lar qachon muomalaga kiritildi?
50. Oraliq "so'm kupon" muomalada qachongacha to'lov vositasini bajardi?
51. Milliy valyuta so'm va oraliq "so'm kuponlar qanday nisbatda almashtirildi?
52. O'zbekiston hududida qanday davrda uch turdagi valyuta muomalada to'lov vositasini bajardi?
53. Sobiq Ittifoq respublikalari qaysi paytdan boshlab milliy valyutalami muomalaga kiritib boshladi?
54. Rossiya Federatsiyasining yangi namunadagi banknotalari to'lov vositasi sifatida amal qilishi qachon bekor qilindi?
55. Quyidagilardan qaysi biri O'zbekiston pul tizimi elementlari hisoblanmaydi?
56. Inflyatsiyani keltirib chiqaruvchi omil qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
57. Inflyatsiya tushunchasi iqtisodiy oborotga qachon kirib kelgan?
58. Inflyatsiya bilan bogliq muammolar qachon vujudga kelgan?
59. Iqtisodiyotda inflyatsiya sharoitida qanday holat yuz bermaydi?
60. Quyidagilardan qaysi biri inflyatsiyaning shakliga kirmaydi?
61. Giperinflyatsiya sharoitida pul muomalasi qanday holatda boladi?
62. Inflyatsiyani keltirib chiqaradigan omillar qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
63. Inflyatsiyaga qarshi qanday siyosat mavjud?
64. Sudraluvchi inflyatsiyaning yillik darajasi necha foizni tashkil etadi.
65. Yevrohudud uchun EMB tomonidan belgilangan inflyatsiya darajasining yillik normasini ko'rsating.
66. XVF ekspertlarining fikriga ko'ra inflyatsiyaning oylik darajasi necha foizdan oshishi giperinflyatsiya deb hisoblanadi.
67. XTTB ekspertlarining fikriga ko'ra inflyatsiyaning oylik darajasi necha foizdan oshishi giperinflyatsiya deb hisoblanadi.
68. Pul islohotini o'tkazishning zarurligi nimada?
69. Pul islohotlarining qanday turlari mavjud?
70. Denominatsiya bu...?
71. "Emissiya qilish" va "muomalaga pul chiqarish" terminlari ma'nosi jihatidan bir-biridan farqi mavjudmi?
72. O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritish nechta bosqichda amalga oshirilgan?
73. O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritishning birinchi bosqichi qaysi sanadan boshlangan?
74. O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritishning ikkinchi bosqichi qaysi sanadan boshlangan?
75. O'zbekiston Respublikasining milliy valyutasi 1 so'm necha so'm kupon nisbati bilan muomalaga kiritilgan?

76. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1994 yil 1 iyulda qanday nominallardagi so'mliklar muomalaga kiritilgan?
77. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1994 yil 1 iyulda qanday nominallardagi tiyin metall tangalar muomalaga kiritilgan?
78. O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yengillashtirish maqsadida qaysi yildan 200 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
79. O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yengillashtirish maqsadida qaysi yildan 500 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
80. O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yengillashtirish maqsadida qaysi yildan 1000 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
81. Deinflyatsion siyosat o'z ichiga qanday tadbirlarni qamrab oladi?
82. Qanday turdagi siyosatni olib borishda davlat tomonidan mahsulotlar, ko'rsatilgan xizmatlar, bajarilgan ishlarga bo'lgan narx-navo va ish haqi ustidan birdaniga nazorat etiladi hamda ularni o'sishini ra'ylar chegarasi o'raltiladi yoki butunlay <<muzlatib>> qo'yiladi?
83. Dastlab qanday munosabat vujudga kelgan?
84. Kredit qanday munosabatlar asosida tashkil topdi?
85. Kredit munosabatlari iqtisodiy fanlarning qanday bo'g'inlarida o'rganiladi?
86. Kreditor va kredit oluvchi o'rtasida asosiy omil nima hisoblanadi?
87. Kreditning zarurligi qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
88. Kredit munosabatlarini vujudga kelishining asosiy sababi?
89. Kreditning mohiyatiga iqtisodchi olimlarning qarashlari.
90. Kreditning subyektiv mohiyati nimada namoyon boladi?
91. Kreditning funksiyalari qanday javobda to'liq keltirilgan?
92. Kreditning tamoyillari qanday javobda to'liq keltirilgan?
93. Kreditning shakllari qanday javobda to'liq va aniq keltirilgan?
94. Kredit shakllari ichida ko'proq qaysi biri qo'llaniladi?
95. Bank krediti muddatiga ko'ra qanday kreditlarga bo'linadi?
96. Qanday iqtisodchilar ssuda va kredit o'rtasida farqni ajratib berishga harakat qilgan?
97. Kreditning qanday turlari mavjud?
98. Bank kreditida kreditning obyekti nima hisoblanadi?
99. Dastlab kreditning qanday shakli vujudga kelgan?
100. Xalqaro amaliyotda tijorat krediti asosan qanday qimmatli qog'oz vositasida beriladi?
101. Davlat kreditining asosiy belgisi nimadan iborat?
102. Kredit bahosini belgilovchi asosiy omilni ko'rsating.
103. Kredit marjasi niranani anglatadi?
- 104.3..... foizlarni hisoblash asosiy qarzni qoldiq ummasidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.
- 105..... hisoblangan foizlar asosiy qarzqoldig'iga qo'shib hisoblanadi.
106. Kreditlar bo'yicha qaysi foiz stavkasida inflyatsiya darajasi hisobga olinadi?
107. Qanday turdagi foiz stavkasi rivojlangan mamlakatlar bank amaliyotida inflyatsiya yuqori bolgan sharoitda kreditlar qadrsizlanishining oldini olish maqsadida qollaniladi?
108. Kredit bahosining funksiyalari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
109. Tijorat banklari operatsiyalari bo'yicha foiz stavkalari, xizmat haqiva komission to'lovlar qonun va qonun osti hujjatlariga muvofiq banklar tomonidan qanday belgilanadi?
110. Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq kredit shartnomasida bir tomon - tijorat banki yoki boshqa kredit tashkiloti (kreditor) ikkinchi subyektga (qarzdorgA.shartnomada ko'rsatilgan miqdorda va belgilangan shartlar asosida pul mablag'larini (kredit) berish, qarz oluvchi esa olingan pul mablag'larini va undan foydalanganlik uchun foizlarni qaytarish majburiyatini oladi?
111. Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq banklar kreditoperatsiyalari bo'yicha foiz stavkalari va vositachilik haqi miqdorini mustaqil belgilaydilar?
112. Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq banklar o'z mijozlari bilan o'zaro munosabatlarni shartnomalar asosida amalga oshiradi?

113. AQShda kredit bahosi shakllanishining qaysi modelida bank tomonidan jalb qilinadigan mablag'lar vakredit amaliyoti bo'yicha bankning operatsion xarajatlari hisobga olingan holda kredit bahosi shakllantiriladi?
114. *Praym-rayt>> stavkasi qaysi muhim stavkalar o'zgarishi natijasiga asoslanadi?
115. LIBOR stavkasining mazmuni nima?
116. UZIBOR stavkasining mazmuni nima?
117. Iqtisodiy adabiyotlarda dastlabki banklarning vujudga kelishi:
118. Banklarning vujudga kelishi haqida fikr yuritgan iqtisodchi olimlarni necha guruhga ajratish mumkin?
119. Tarixiy manbalarga ko'ra, dastlabki banklar qayerda tashkil topgan?
- Amir Temur nomi bitilgan necha turdagi oltin vakumush tangalar muomalaga chiqarilgan?
120. O'zbekiston hududida qog'oz pullar qachon muomalaga chiqarilgan?
121. Buxoro amirligining qog'oz pullari nechanchi yil bekor qilingan?
122. Pulning mohiyati nimada aniq namoyon bo'ladi?
123. Angliya - amerikalik iqtisodchilar pulning nechta funksiyasini e'tirof etadi?
124. Rossiyalik iqtisodchi olimlar pulning nechta funksiyasi mavjudligini ta'kidlaydi?
125. Pulning muomala vositasi funksiyasi qachon namoyon bo'ladi?
126. Vaqtincha foydalanilmayotgan pullar qanday vazifani bajardi?
127. Mehnat taqsimoti jarayonida pulning roli nimada namoyon bo'ladi?
128. Tovar xo'jaligi sharoitida pulning rolini oshishiga nimalar ta'sir ko'rsatadi?
129. Iqtisodiyotning markazdan boshqarish sharoitida pulning nechta funksiyasi e'tirof etilgan?
130. Xorijiy iqtisodchi olimlar pulning qanday funksiyalarini inkor etadi?
131. Bozor iqtisodiyoti sharoitida tovar vamahsulotlarning qiymati qanday aniqlanadi?
132. Metallar qachondan boshlab pulni vazifasini bajara boshlagan?
133. Dastlabki qog'oz pullar qachon muomalaga kiritilgan?
134. Plastik kartochkalar qachon pulning vazifasini bajara boshlagan?
135. Natural shakldagi pullarni guruhlanishi qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?
136. Haqiqiy pullarning xossalari qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
137. Xitoyning ayrim provinsiyalari va Rossiyada qanday natural pullar juda keng tarqalgan?
138. Natural pullardan foydalanishga ta'sir qilgan omil qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
139. Pulning natural ko'rinishidan metall tanga shakliga o'tishiga ta'sir qilgan omil qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
140. "Emissiya qilish" va "muomalaga pul chiqarish" terminlari ta'nosil jihatidan bir-biridan farqi mavjudmi?
141. Plastik kartalarning qulayligi qanday javobda noto'g'ri berilgan?
142. Pulning nazariyasi iqtisodiy kategoriya sifatida nechta guruhga ajratib o'rganiladi?
143. Pulning metallik nazariyasi qanday davrlarda vujudga kelgan?
144. Pulning metallik nazariyasi qanday tuzumda vujudga kelgan?
145. Pulning nominal nazariyasi qanday davrlarda vujudga kelgan?
146. Pulning nominal nazariyasi davrini shakllanishiga qanday omillar ta'sir qilgan?
147. Nominal pul nazariyasi tarafdorlarining kamchiligi nimada?
148. Bozor iqtisodiyoti sharoitida pulning sotib olish qobiliyati:
149. Pulning miqdoriy nazariyasi haqidagi ta'limot qachon va kim tomonidan ilgari surilgan?
150. Miqdoriy pul nazariyasining "tranzaksiya varianti" ta'limoti asoschilari kimlar?
- Mustaqil ta'lim bo'yicha-150 ta**
151. Miqdoriy pul nazariyasida "kassa qoldig'i" haqidagi ta'limotni ilgari surgan nazariyachi kim?
152. O'zbekiston tijorat banklarida elektron to'lov tizimi qachon joriy etildi?
153. Quyidagilardan qaysi biri naqd pulsiz hisob-kitoblarni tashkil etish qoidalarini hisoblanmaydi?
154. To'lov topshiriqnomasi bu:
155. To'lov talabnoma bu:
156. Akkreditivning shakllari qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?
157. Aktsiya to'lov talabnomalarida:

158. Aktseptsiz to'lov talabnomalarda:
159. Banklarda ikkinchi kartoteka qanday hollarda yuritiladi?
160. Inkassa topshiriqnomasi:
161. Naqd pulsiz hisob-kitoblarning eng ko'pqo'llaniladigani shakli bu:
162. Naqd pul muomalasidagi pul harakatining nechta oqimi mavjud?
163. Muomalaga pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?
164. Naqd pullar:
165. Naqd pullar bo'yicha talablarni bajarishning asosiy majburiyati:
166. Naqd pul muomalasining asosiy vazifasi nimadan iborat?
167. Pul massasi bu:
168. O'zbekistonda qanday pul agregatlari amal qiladi?
169. "Pul fetishizmi" qanday ta'roni anglatadi?
170. Bimetalizm tizimining asosiy xususiyati to'g'rikeltirilgan qatorni aniqlang.
171. Pul tizimi deganda nima tushuniladi?
172. Haqiqiy pullar to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
173. Monometalizm tizimining asosiy xususiyati to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.
174. Oltin tanga standartining asosiy xususiyatlari to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.
175. Oltin quyma standartining asosiy xususiyatlari to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.
176. Oltin deviz standartining asosiy xususiyatlari to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.
177. Oltin tanga standartidan voz kechilishining asosiy sabablari to'g'ri keltirilgan
178. Nechanchi yillardan boshlab xalqaro va mahalliy hisob-kitoblarda qog'oz-kredit pul tizimi faoliyat yuritish boshlandi?
179. Qaysi standartda oltinning umumekvivalent sifatida muomaladagi harakati
180. Markaziy bankning siyosiy mustaqilligi tushunchasini birinchi bo'lib fanga kim tomonidan kiritildi?
181. Mustaqillik darajasi eng yuqori bo'lgan Markaziy bankni ko'rsating.
182. AQSh FZT raisi kim tomonidan tayinlanadi?
183. AQSh FZT raisining vakolat muddati necha yil?
184. EMBning vakolatlari qaysi shartnomaga muvofiq o'zgartirilishi mumkin?
185. Tsukerman indeksi bo'yicha Markaziy bank mustaqilligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar nechta tashkil qiladi?
186. AQSh FZT kimga hisobdor hisoblanadi?
187. GMT indeksi bo'yicha MBning siyosiy mustaqillik koeffitsiyentining maksimal darajasi necha ballni tashkil etadi?
188. GMT indeksi bo'yicha MBning iqtisodiy mustaqillik koeffitsiyentining maksimal darajasi necha ballni tashkil etadi?
189. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki raisining vakolat muddati necha yil?
190. O'zbekistonda tijorat banklari faoliyatiga kimlitsenziya beradi?
191. "Bank Kengashi" yana qanday nomlanadi?
192. Bankning oliy boshqaruv organi bu?
193. Aksiyadorlari 1000 kishidan ortiq bo'lgan tijorat banklari Kengashi kamida necha a'zodan iborat bolishi kerak?
194. Yangi tashkil qilinayotgan xususiy banklar uchun ustav kapitalining eng kam miqdori qancha bolishi lozim?
195. Chet el kapitali ishtirokidagi banklarda qaysi holatda boshqaruv raisi birinchi o'rinbosari O'zbekiston Respublikasi juqarosi bo'lishi lozim?
196. Tijorat banklari muassislari tomonidan barcha zarur hujjatlar taqdim etilgandan so'ng, Markaziy bank qancha vaqt mobaynida dastlabki ruxsatnomani berish to'g'risida qaror qabul qilishi lozim?
197. Dastlabki ruxsatnoma qancha muddatgacha o'z yuridik kuchini saqlab qoladi?
198. Tijorat banklari qaysi junksiyasini amalga oshirishida pul mablaglari ishtirok etmaydi?

199. Tijorat banklari uchun xos bo'lmagan funksiyani ko'rsating.
200. Tijorat banklari mamlakat bank tizimining nechanchi bo'g'inida faoliyat yuritadi?
201. Lombard kredit maksimal qancha muddatga berilishi mumkin?
202. Kredit ob'ektlari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?
203. Iste'mol krediti deganda nimani tushunasiz?
204. Xalqaro kredit nima?
205. Respublikamizda asosiy o'rinni egallovchi kredit shaklini ko'rsating
206. Tijorat kreditining ob'ekti nima?
207. Qaysi depozitlar bank uchun barqaror resurs bazasini yaratadi?
208. Kreditni to'lash manbalariga ko'ra turlarga ajrating
209. Xalqaro valuta munosabatlarining yuzaga kelishi uchun ob'ektiv asos bo'lib nimalar hisoblanadi?
210. Kreditning subyektlarini ko'rsating
211. Ssuda kapitalining manbalari nimalardan iboratligi qaysi javobda to'liq ko'rsatilgan?
212. Sudxo'rlik kreditining mohiyati nima?
213. Kredit ta'minotiga nimalar kiradi?
214. Tijorat kreditining asosiy quroli nima?
215. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdoriga ta'sir etuvchi omillarni kursating?
216. Rivojlangan davlatlarda xazina biletlari va tangalar kim tomonidan emissiya qilinadi:
217. Tijorat banklar uchun taqiqlangan faoliyat turi
218. Markaziy bank -
219. «Bank» so'zining ma'nosi nima?
220. Kreditning turlarini ko'rsating
221. Mamlakatimizda amal qiladigan kreditning shakllari qaysi javobda to'liq keltirilgan?
222. Xalqaro amaliyotda inflyatsiyaning turlari qaysi javobda to'liq keltirilgan.
223. Devalvatsiya
224. Quyidagilardan qaysi biri aktiv jamg'arish vazifasini bajaradi?
225. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bank tizimi asosan qanday tarkibiy tuzilishga ega?
226. O'zbekiston Osiyo tarqqiyot banki bilan qachondan boshlab to'laqonli hamkorlikni yo'lga qo'ygan?
227. Mikromoliyalash tashkilotlari kredit tizimining qanday bo'g'iniga kiradi?
228. Bank kreditida kreditning ob'ekti nima hisoblanadi?
229. Plastik kartalarning qulayligi qanday javobda noto'g'ri berilgan?
230. Davlat kreditining asosiy belgisi nimadan iborat?
231. Mulkiy jihatdan banklar tasniflanishi qanday javobda to'liq va to'g'ri keltirilgan?
232. O'zbekiston Evropa tiklanish va taraqqiyot bank bilan aloqalari qachon boshlandi va uning to'laqonli a'zosi qachon bo'lgan?
233. Tijorat banklari faoliyatini tartibga soluvchi yangi tahrirdagi qonun qachon qabul qilindi?
234. "Emissiya qilish" va "muomalaga pul chiqarish" termenlari ma'nosi jihatidan bir – biridan farqi mavjudmi?
235. Banklarda ikkinchi kartoteka qanday hollarda yuritiladi?
236. Muomalaga pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?
237. Muomaladan ortiqcha pullarni qaytarib olishni qanday bank amalga oshiradi?
238. Markaziy bankning asosiy maqsadi qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?
239. Markaziy bankning funksiyalari qanday javobda to'g'ri va to'liq keltirilgan?

240. Markaziy bankning pul – kredit siyosati usullari qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
241. Markaziy bank qachon va kimga hisobot taqdim etadi?
242. Tijorat banklari riskli aktiv operatsiyalari natijasida:
243. Quyidagi qanday operatsiyalar bank uchun yuqori riskli aktiv operatsiyalar hisoblanadi?
244. Tijorat banklari aktivlari riskka tortilganlik darajasiga qarab nechta guruhga bo'linadi?
245. Banklarning daromadlari qanday tarkibdan tashkil topadi?
246. Xalqaro moliya institutlari asosan qachon paydo bo'la boshlgan?
247. Muomalaga elektron pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?
248. Naqd pulning doiraviy aylanishi deb nimaga aytiladi?
249. Xalqaro valuta munosabatlarining yuzaga kelishi uchun ob'ektiv asos bo'lib nimalar hisoblanadi?
250. Kreditning subyektlarini ko'rsating
251. Ssuda kapitalining manbalari nimalardan iboratligi qaysi javobda to'liq ko'rsatilgan?
252. Sudxo'rlik kreditining mohiyati nima?
253. Kredit ta'minotiga nimalar kiradi?
254. Tijorat kreditining asosiy quroli nima?
255. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdoriga ta'sir etuvchi omillarni kursating?
256. Rivojlangan davlatlarda xazina biletleri va tangalar kim tomonidan emissiya qilinadi:
257. Tijorat banklar uchun taqiqlangan faoliyat turi
258. Markaziy bank -
259. «Bank» so'zining ma'nosi nima?
260. Kreditning turlarini ko'rsating
261. Pul - bu universal ekvivalent:
262. Iqtisodiy kategoriya sifatida pulning mohiyati?
263. Eng katta likvidlik quyidagilarga ega:
264. Bir tovarni boshqasiga almashtirishning asosiy shakli bu edi:
265. Mahsulotning insonning har qanday ehtiyojini qondirish qobiliyati:
266. Pulning qiymat o'lchovi vazifasi quyidagicha amalga oshiriladi:
267. Pulning to'lov vositasi vazifasi pulning quyidagicha harakat qilishida namoyon bo'ladi.
268. Pulning to'lov vositasi sifatida ishlashi uchun qaysi formula xosdir:
269. Faqat pul xazina bo'lishi mumkin:
270. Pulning jamg'arish vositasi vazifasi pulning quyidagida namoyon bo'lishida namoyon bo'ladi:
271. Qog'oz pullarning mohiyati shundaki, ular:
272. Oltinni pul metalining roldan mahrum qilish bu:
273. Pulga bo'lgan ehtiyoj quyidagilar bilan bog'liq:
274. Boshqa barcha tovarlarning qiymati ko'rsatilgan ekvivalent quyidagilar:
275. Mahsulot ishlab chiqarishga sarflangan va unda mujassam bo'lgan ijtimoiy zaruriy mehnat:
276. Tovarni boshqa tovarlarga ma'lum nisbatlarda almashtirish qobiliyati:
277. Tovar birjasi quyidagilar paydo bo'lishi bilan tovar-pul muomalasiga aylanadi:
278. Pulning qiymat o'lchovi vazifasi pulning quyidagilarga xizmat qilishida namoyon bo'ladi:
279. Pulning to'lov vositasi vazifasi:
280. Pul muomalada bo'lish vositasi sifatida pulning quyidagicha harakat qilishida namoyon bo'ladi.
281. Xalqaro iqtisodiy aylanmaning pullari quyidagi funktsiyani bajaradi:
282. YAxshi pul bu:
283. Oltinni demonetizatsiya qilish sabablari:
284. Qanday pulning pul massasining ortiqcha qismi xazinaga tushgan?
285. Pul aylanmasi nima?
286. Qaysi veksellar asosiy veksellari qatoriga kiradi?
287. Shaxsiy tekshirish uchun qaysi so'z to'g'ri keladi?
288. Quyidagilardan qaysi biri chekning asosiy funktsiyalariga taalluqli emas?

289. Oltin bilan almashtirib bo'lmaydigan banknotalar ishlashi sharoitida pulga bo'lgan talab nimani belgilaydi?
290. Oltin bilan almashtirib bo'lmaydigan banknotalar ishlashi sharoitida pul ta'minoti nimaga bog'liq?
291. M_0 pul agregati nimani o'z ichiga oladi?
292. M_1 pul massasi nimani o'z ichiga oladi?
293. M_2 pul massasi nimani o'z ichiga oladi?
294. Pul muomalasi darajasi qanday aniqlanadi?
295. Naqd pulsiz hisob-kitob shakliga nima tegishli emas?
296. Qaysi variantda shoshilinch to'lovni amalga oshirish mumkin?
297. Korporativ korporativ karta egasi kim?
298. Mamlakatda ishlatiladigan turli xil to'lov vositalarining harakatlanish jarayoni:
299. To'lov aylanmasining ikkinchi qismi?
300. Naqd va naqdsiz operatsiyalar shakli?

4.7. 1 OB uchun test savollari (150 ta)

Auditoriya darslari bo'yicha -75 ta

- Lombard kredit maksimal qancha muddatga berilishi mumkin?
 - 1 oy
 - 3 oy
 - 10 kun
 - 1 yil
- Kredit ob'ektlari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?
 - ma'lum maqsad uchun qarzga berilgan pul mablag'lari va tovarlar
 - hisob – kitoblardagi mablag'lar
 - tovar ishlab chiqarish va fondlar
 - aholi omonatlari
- Iste'mol krediti deganda nimani tushunasiz?
 - korxonalarga beriladigan kreditlar
 - davlat tomonidan beriladigan kreditlar
 - tadbirkorlarni qullab-quvvatlash uchun beriladigan kreditlar
 - aholining extiyojlarini qondirish uchun beriladigan kreditlar
- Xalqaro kredit nima?
 - bu ssuda kapitalining xalqaro miqyosidagi xarakati
 - bu chet eldan resurslar sotib olish
 - bu markaziy bankdan tijorat banklarini kreditlash
 - bu chetga tovarlar chiqarish
- Respublikamizda asosiy o'rinni egallovchi kredit shaklini ko'rsating
 - iste'mol krediti
 - tijorat krediti
 - bank krediti
 - ipoteka krediti
- Tijorat kreditining ob'ekti nima?
 - pul mablag'lari
 - tovarlar
 - davlat obligatsiyalari
 - aksiyalar
- Qaysi depozitlar bank uchun barqaror resurs bazasini yaratadi?
 - muddatli depozitlar
 - talab qilib olinguncha depozitlar
 - aholi depozitlar
 - jismoniy shaxslarning mablag'lari

8. Kreditni to'lash manbalariga ko'ra turlarga ajrating
- A. o'z mablag'lari va bank krediti
 - B. markazlashgan resurslar va jalb qilingan resurslar
 - D. uz mablag'lari va ta'minotlar hisobidan
 - E. uz mablag'lari va karz mablaglari. davlat krediti
9. Xalqaro valuta munosabatlarining yuzaga kelishi uchun ob'ektiv asos bo'lib nimalar hisoblanadi?
- A. xalqaro savdo, kapitallar, kreditlar, xizmatlar va tijorat xarakteriga ega bo'lgan to'lovlar, moliya bozori
 - B. xalqaro savdo, kapitallar, kreditlar harakati
 - D. eksport, import operatsiyalari
 - E. xizmatlar va tijorat xarakteriga ega bo'lgan to'lovlar
10. Kreditning subyektlarini ko'rsating
- A. har qanday pul mablag'lari
 - B. tovarlar, ishlab chiqarish xarajatlari va hisob – kitoblardagi mablag'lar
 - D. qarz beruvchi va qarz oluvchilar
 - E. aholi omonatlari
11. Ssuda kapitalining manbalari nimalardan iboratligi qaysi javobda to'liq ko'rsatilgan?
- A. muomaladagi vaqtinichalik bo'sh pul mablag'lari
 - B. hisob-kitob schyotlaridagi mablag'lar
 - D. boshqa banklardan olingan kreditlar
 - E. Markaziy bankdan olingan kreditlar
12. Sudxo'rlik kreditining mohiyati nima?
- A. boyish maqsadida jismoniy shaxslar o'rtasida iste'molni qondirish uchun beriladigan kredit
 - B. ssuda kapitali bozori tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga beriladigan mablag'
 - D. xalqaro miqyosda amalga oshiriladigan kredit turi
 - E. kredit tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan funksiyasi
13. Kredit ta'minotiga nimalar kiradi?
- A. kredit chegarasi
 - B. tovar moddiy boyliklari
 - D. mol-mulk garovi, 3 chi shaxs kafilligi, sug'urta polisi
 - E. davlatning qimmatbaxo qog'ozlari
14. Tijorat kreditining asosiy quroli nima?
- A. chek, kredit kartochkalar
 - B. veksel
 - D. tovar shaklida berilishi
 - E. foiz stavkasi kam
15. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdoriga ta'sir etuvchi omillarni kursating?
- A. tovarlar massasi
 - B. xizmatlar massasi
 - D. pullar massasi
 - E. tovar va xizmatlar bahosi, pulning aylanish tezligi
16. Rivojlangan davlatlarda xazina biletlari va tangalar kim tomonidan emissiya qilinadi:
- A. milliy banklar tomonidan
 - B. qonunda belgilangan emissiya huquqiga ega kredit muassasasi tomonidan
 - D. tijorat banki tomonidan
 - E. kredit uyushmalari tomonidan
17. Tijorat banklar uchun taqiqlangan faoliyat turi
- A. vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'larini omonatlarga jalb qilish va saqlab berish.

- B. to'lov va kredit munosabatlarida vositachilik qilish
D. muomalaga to'lov vositalarini chiqarish
E. ishlab chiqarish, savdo va sug'urta
18. Markaziy bank -
A. davlat muassasasi
B. iqtisodiy mustaqil, o'z xarajatlarini o'zi qoplovchi davlat muassasasi
D. korxonalarni kreditlovchi muassasa
E. aholidan jamg'arma qabul qiluvchi muassasa
19. «Bank» so'zining ma'nosi nima?
A. pulli kassa
B. pulli xalta
D. qopdagi pul
E. pullik stol
20. Kreditning turlarini ko'rsating
A. bank va davlat krediti
B. uzoq va qisqa muddatli kredit
D. xalqaro kredit
E. tijorat krediti
21. Mamlakatimizda amal qiladigan kreditning shakllari qaysi javobda to'liq keltirilgan?
A. bank krediti va tijorat krediti
B. davlat krediti va sudxo'rlik krediti
C. bank krediti, davlat krediti, xalqaro kredit va iste'mol krediti
D. firma krediti va tijorat krediti
22. Xalqaro amaliyotda inflyatsiyaning turlari qaysi javobda to'liq keltirilgan.
A. sudraluvchi, shiddatli, giperinflyatsiya
B. talab va ishlab chiqarish inflyatsiyasi
D. bo'g'iq inflyatsiya va giperinflyatsiya
E. sudraluvchi, shiddatli
23. Devalvatsiya
A. chet el valutasiga talab va takliflar o'zaro xarakati tizimi
B. milliy pul birligi kursini xorijiy valuta ga nisbatan rasmiy pasaytirilishi
D. bir davlatning pul birligi narxini boshqa davlat pul birligida aks ettirish
E. valuta kursini tebranishi
24. Quyidagilardan qaysi biri aktiv jamg'arish vazifasini bajaradi?
A. budjet pul mablag'lari
B. banklardagi jamg'armalar
D. real pullar
E. aholi qo'lidagi pul mablag'lari
25. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bank tizimi asosan qanday tarkibiy tuzilishga ega?
A. bank tizimi bir bo'g'indan iborat bo'ladi
B. bank tizimi ikki bo'g'indan iborat bo'ladi
D. bank tizimi uch bo'g'indan iborat bo'ladi
E. bank tizimi to'rt bo'g'indan iborat bo'ladi
26. O'zbekiston Osiyo tarqqiyot banki bilan qachondan boshlab to'laqonli hamkorlikni yo'lga qo'ygan?
A. 1991 yildan
B. 1993 yildan
D. 1995 yildan
E. 1997 yildan
27. Mikromoliyalash tashkilotlari kredit tizimining qanday bo'g'iniga kiradi?

- A. birinchi bo'g'iniga
 - B. ikkinchi bo'g'iniga
 - D. uchinchi bo'g'iniga
 - E. to'rtinchi bo'g'iniga
28. Bank kreditida kreditning ob'ekti nima hisoblanadi?
- A. tovar kapitali
 - B. savdo kapitali
 - D. pul kapitali
 - E. davlat mablag'lari
29. Plastik kartalarning qulayligi qanday javobda noto'g'ri berilgan?
- A. olib yurishda va foydalanishda qulay
 - B. yo'qotib qo'ysangiz ham pulingiz saqlanib qoladi
 - D. banklarning xarajat qiladigan mablag'lari tejaladi
 - E. cheklanmagan muddatda foydalanish mumkin
30. Davlat kreditining asosiy belgisi nimadan iborat?
- A. kreditlar tovar ko'rinishida beriladi
 - B. faqat davlat kredit oladi
 - D. kredit berish va olishda davlat bevosita ishtirok etadi
 - E. kredit berish va olishda davlatning ishtiroki muhim ahamiyat kasb etmaydi
31. Mulkiy jihatdan banklar tasniflanishi qanday javobda to'liq va to'g'ri keltirilgan?
- A. davlat banki, kooperativ bank, xususiy va xorijiy kapital ishtirokida qo'shma bank
 - B. davlat banki, aksiyadorlik banki, kooperativ bank, xususiy va xorijiy kapital ishtirokida qo'shma bank
 - D. davlat banki, xususiy va xorijiy kapital ishtirokida qo'shma bank
 - E. davlat banki, investitsion bank, kooperativ bank, xususiy va xorijiy kapital ishtirokida qo'shma bank
32. O'zbekiston Evropa tiklanish va taraqqiyot bank bilan aloqalari qachon boshlandi va uning to'laqonli a'zosi qachon bo'lgan?
- A. 1989 yil 20 mayda aloqalar o'rnatildi va 1990 yilda a'zo bo'ldi
 - B. 1991 yil 25 aprelda aloqalar o'rnatildi va 1992 yilda a'zo bo'ldi
 - D. 1992 yil 30 aprelda aloqalar o'rnatildi va 1993 yilda a'zo bo'ldi
 - E. 1993 yil 30 maydan aloqalar o'rnatildi va 1994 yilda a'zo bo'ldi
33. Tijorat banklari faoliyatini tartibga soluvchi yangi tahrirdagi qonun qachon qabul qilindi?
- A. 2019 yil 11 yanvar
 - B. 2019 yil 11 noyabr
 - D. 2019 yil 05 noyabr
 - E. 2019 yil 05 iyun
34. "Emissiya qilish" va "muomalaga pul chiqarish" termenlari ma'nosi jihatidan bir – biridan farqi mavjudmi?
- A. deyarli farq mavjud emas
 - B. tubdan farq qiladi
 - D. qisman farq qiladi
 - E. qo'llanilishida farq mavjud
35. Banklarda ikkinchi kartoteka qanday hollarda yuritiladi?
- A. bank keladigan barcha to'lov hujjatlar to'lovdan oldin dastlab kirim qiladi
 - B. mijozning hisobvarag'ida mablag'lar mavjud bo'lmagan yoki yetarli bo'lmagan hollarda to'lov hujjatlari kirim qilinadi
 - D. mijozning topshirig'iga asosan ayrim hujjatlar kirim qilinadi
 - E. to'lovlar vaqtincha kechiktirilganda ayrim to'lov hujjatlar mijozning roziligi

bilan kirim qilinadi

36. Muomalaga pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?

- A. Tijorat banki
- B. Moliya Vazirligi
- D. Xalq banki
- E. Markaziy bank

37. Muomaladan ortiqcha pullarni qaytarib olishni qanday bank amalga oshiradi?

- A. Tijorat banki
- B. Moliya Vazirligi
- D. Xalq banki
- E. Markaziy bank

38. Markaziy bankning asosiy maqsadi qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?

- A. tijorat banklariga kredit berish va ularning faoliyatini nazorat qilishdan iborat
- B. muomalaga pul birliklarini emissiya qilish va ularni muomaladan qaytarib olishdan iborat
- D. milliy valuta ning barqarorligini ta'minlashdan iborat
- E. hukumatning oltin – valuta zaxiralarini saqlaydi

39. Markaziy bankning funksiyalari qanday javobda to'g'ri va to'liq keltirilgan?

- A. pul – kredit munosabatlarini tartibga solish, mamlakatda banklarning banki va hukumat banki funksiyalarini bajaradi
- B. banknotalar emissiya qilish, mamlakatda banklarning banki va hukumat banki funksiyalarini bajaradi
- D. banknotalar emissiya qilish, pul – kredit munosabatlarini tartibga solish, mamlakatda banklarning banki va hukumat banki funksiyalarini bajaradi
- E. banknotalar emissiya qilish, pul – kredit munosabatlarini tartibga solish va hukumat banki funksiyalarini bajaradi

40. Markaziy bankning pul – kredit siyosati usullari qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?

- A. tijorat banklariga nisbatan o'rnatilgan majburiy zaxira siyosati
- B. tijorat banklarini qayta moliyalash siyosati (hisob stavkasi)
- D. banklarning faoliyatini litsenziyalash
- E. ochiq bozordagi siyosati

41. Markaziy bank qachon va kimga hisobot taqdim etadi?

- A. keyingi yilning 15 mayidan kechiktirmasdan Moliya vazirligiga taqdim etadi
- B. keyingi yilning 15 mayidan kechiktirmasdan Vazirlar Mahkamasiga taqdim etadi
- D. keyingi yilning 15 mayidan kechiktirmasdan Prezident devoniga taqdim etadi
- E. keyingi yilning 15 mayidan kechiktirmasdan Oliy Majlis Senatiga taqdim etadi

42. Tijorat banklari riskli aktiv operatsiyalari natijasida:

- A. xarajat qilishga majbur bo'ladi
- B. daromad oladi
- D. mablag'larni jalb qiladi
- E. kapitalini oshiradi

43. Quyidagi qanday operatsiyalar bank uchun yuqori riskli aktiv operatsiyalar hisoblanadi?

- A. kassa operatsiyalari
- B. kredit operatsiyalari
- D. asosiy vositalar bilan bog'liq operatsiyalar
- E. mijozlar bilan bog'liq operatsiyalar

44. Tijorat banklari aktivlari riskka tortilganlik darajasiga qarab nechta

guruhga bo'linadi?

- A. 2 ta
- B. 3 ta
- D. 4 ta
- E. 5 ta

45. Banklarning daromadlari qanday tarkibdan tashkil topadi?

- A. foizli
- B. foizsiz
- D. foizli va foizsiz
- E. qiymatli va qiymatsiz

46. Xalqaro moliya institutlari asosan qachon paydo bo'la boshlgan?

- A. birinchi jahon urushidan keyin
- B. ikkinchi jahon urushidan keyin
- D. buyuk inqirozdan keyin
- E. 2008 yildagi jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozidan keyin

47. Muomalaga elektron pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?

- A. Tijorat banki
- B. Moliya Vazirligi
- D. Xalq banki
- E. Markaziy bank

48. Naqd pulning doiraviy aylanishi deb nimaga aytiladi?

- A. naqd pullar bankdan muomalaga chiqarilib yana bankka qaytib kelish harakati ularning doiraviy aylanmasi deyiladi
- B. naqd pullarning banklar orqali aholi va mijozlar qo'liga kelib tushishi natijasida savdo nuqtalariga o'tishiga pulning doiraviy aylanishi deyiladi
- D. naqd pullarni Markaziy bankdan chiqib aholi qo'liga o'tishi pulning doiraviy aylanishi deyiladi
- E. naqd pullarni tijorat bankidan emissiya qilinib Markaziy bankka qaytib kelishiga pulning doiraviy aylanishi deyiladi

49. Xalqaro valuta munosabatlarining yuzaga kelishi uchun ob'ektiv asos bo'lib nimalar hisoblanadi?

- A. xalqaro savdo, kapitallar, kreditlar, xizmatlar va tijorat xarakteriga ega bo'lgan to'lovlar, moliya bozori
- B. xalqaro savdo, kapitallar, kreditlar harakati
- D. eksport, import operatsiyalari
- E. xizmatlar va tijorat xarakteriga ega bo'lgan to'lovlar

50. Kreditning subyektlarini ko'rsating

- A. har qanday pul mablag'lari
- B. tovarlar, ishlab chiqarish xarajatlari va hisob – kitoblardagi mablag'lar
- D. qarz beruvchi va qarz oluvchilar
- E. aholi omonatlari

51. Ssuda kapitalining manbalari nimalardan iboratligi qaysi javobda to'liq ko'rsatilgan?

- A. muomaladagi vaqtinichalik bo'sh pul mablag'lari
- B. hisob-kitob schyotlaridagi mablag'lar
- D. boshqa banklardan olingan kreditlar
- E. Markaziy bankdan olingan kreditlar

52. Sudxo'rlik kreditining mohiyati nima?

- A. boyish maqsadida jismoniy shaxslar o'rtasida iste'molni qondirish uchun beriladigan kredit
- B. ssuda kapitali bozori tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga beriladigan

- mablag'
- D. xalqaro miqyosda amalga oshiriladigan kredit turi
- E. kredit tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan funksiyasi
53. Kredit ta'minotiga nimalar kiradi?
- A. kredit chegarasi
- B. tovar moddiy boyliklari
- D. mol-mulk garovi, 3 chi shaxs kafilligi, sug'urta polisi
- E. davlatning qimmatbaxo qog'ozlari
54. Tijorat kreditining asosiy quroli nima?
- A. chek, kredit kartochkalar
- B. veksel
- D. tovar shaklida berilishi
- E. foiz stavkasi kam
55. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdoriga ta'sir etuvchi omillarni kursating?
- A. tovarlar massasi
- B. xizmatlar massasi
- D. pullar massasi
- E. tovar va xizmatlar bahosi, pulning aylanish tezligi
56. Rivojlangan davlatlarda xazina biletlari va tangalar kim tomonidan emissiya qilinadi:
- A. milliy banklar tomonidan
- B. qonunda belgilangan emissiya huquqiga ega kredit muassasasi tomonidan
- D. tijorat banki tomonidan
- E. kredit uyushmalari tomonidan
57. Tijorat banklar uchun taqiqlangan faoliyat turi
- A. vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'larini omonatlarga jalb qilish va saqlab berish.
- B. to'lov va kredit munosabatlarida vositachilik qilish
- D. muomalaga to'lov vositalarini chiqarish
- E. ishlab chiqarish, savdo va sug'urta
58. Markaziy bank -
- A. davlat muassasasi
- B. iqtisodiy mustaqil, o'z xarajatlarini o'zi qoplovchi davlat muassasasi
- D. korxonalarni kreditlovchi muassasa
- E. aholidan jamg'arma qabul qiluvchi muassasa
59. «Bank» so'zining ma'nosi nima?
- A. pulli kassa
- B. pulli xalta
- D. qopdagi pul
- E. pullik stol
60. Kreditning turlarini ko'rsating
- A. bank va davlat krediti
- B. uzoq va qisqa muddatli kredit
- D. xalqaro kredit
- E. tijorat krediti
61. Pul - bu universal ekvivalent:
- A. xarajat;
- B. qiymatdan foydalanish;
- D. narxlar;
- E. almashinuv qiymati.
62. Iqtisodiy kategoriya sifatida pulning mohiyati ularning:

- A. funktsiyalarida;
 - B. tashqi ko`rinish;
 - D. narx;
 - E. tarqalishi.
63. eng katta likvidlik quyidagilarga ega:
- A. naqd pul;
 - B. oziq-ovqat mahsulotlari;
 - D. oltin taqinchoqlar;
 - E. qimmatli qog'ozlar.
64. Bir tovarni boshqasiga almashtirishning asosiy shakli bu edi:
- A. sistematik almashinuv;
 - B. tasodifiy almashinuv;
 - D. tovar-pul birjasi;
 - E. teng almashinuv.
65. Mahsulotning insonning har qanday ehtiyojini qondirish qobiliyati:
- A. xarajat;
 - B. ayirboshlash qiymati;
 - D. qiymatdan foydalanish;
 - E. qiymat.
66. Pulning qiymat o`lchovi vazifasi quyidagicha amalga oshiriladi:
- A. har xil tovarlarning qiymatlarini taqqoslash jarayonida;
 - B. tovar ayirboshlashda vositachi rolida;
 - D. qarzni to`lash paytida;
 - E. xazinalarni shakllantirishda.
67. Pulning to`lov vositasi vazifasi pulning quyidagicha harakat qilishida namoyon bo`ladi.
- A. tovar ayirboshlashda vositachi;
 - B. universal ekvivalent;
 - D. qarz majburiyatlari bo`yicha to`lov vositalari;
 - E. to`plash vositalari.
68. Pulning to`lov vositasi sifatida ishlashi uchun qaysi formula xosdir:
- A. Pul - tovarlar - pul;
 - B. tovarlar - pul - tovarlar;
 - D. tovarlar - pul - qarz;
 - E. tovarlar - qarz - pul.
69. Faqat pul xazina bo`lishi mumkin:
- A. naqd pulsiz;
 - B. metall;
 - D. xorijiy;
 - E. naqd pul.
70. Pulning jamg'arish vositasi vazifasi pulning quyidagida namoyon bo`lishida namoyon bo`ladi:
- A. tovar ayirboshlashda vositachi;
 - B. qarz uchun to`lov vositasi;
 - D. tovarlarning bozordagi qiymatini o`lchash;
 - E. qiymatlar ombori.
71. Qog'oz pullarning mohiyati shundaki, ular:
- A. to`liq qiymatga ega va ichki qiymatga ega;
 - B. nuqsonli va ichki qiymatga ega bo`lmagan;
 - D naqd pul;
 - E. oltinga almashtiriladi.
72. Oltinni pul metalining roldan mahrum qilish bu:
- A. tezaurus;
 - B. demonetizatsiya;

- D. nominal;
E. devalvatsiya.
73. Pulga bo'lgan ehtiyoj quyidagilar bilan bog'liq:
A. jamg'arishga bo'lgan ehtiyojning paydo bo'lishi;
B. ko'payish jarayonini muntazam yangilab turish zarurati;
D. ijtimoiy mehnat taqsimotini chuqurlashtirish;
E. davlatning paydo bo'lishi.
74. Boshqa barcha tovarlarning qiymati ko'rsatilgan ekvivalent quyidagilar:
A. veksel;
B. aktsiyalar;
D. banknota;
E. pul.
75. Mahsulot ishlab chiqarishga sarflangan va unda mujassam bo'lgan ijtimoiy zaruriy mehnat:
A. qiymatdan foydalanish;
B. ayirboshlash qiymati;
D. narx;
E. narxlar ko'lam.

Mustaqil ta'lim bo'yicha-75 ta

76. Tovarni boshqa tovarlarga ma'lum nisbatlarda almashtirish qobiliyati:
A. ayirboshlash qiymati;
B. qiymatdan foydalanish;
D. narx;
E. valyuta kursi.
77. Tovar birjasi quyidagilar paydo bo'lishi bilan tovar-pul muomalasiga aylanadi:
A. tijorat banklari;
B. qiymat belgilari;
D. vekseller;
E. qimmatbaho metallardan olingan pul.
78. Pulning qiymat o'lchovi vazifasi pulning quyidagilarga xizmat qilishida namoyon bo'ladi:
A. tovar ayirboshlashda vositachi;
B. tejash va to'plash vositasi;
D. universal ekvivalent;
E. dunyo pullari.
79. Pulning to'lov vositasi vazifasi:
A. tovar ayirboshlashda vositachi sifatida;
B. qarzni to'lashda;
D. har xil tovarlarning qiymatlarini taqqoslash jarayonida;
E. xazinalarni shakllantirishda.
80. Pul muomalada bo'lish vositasi sifatida pulning quyidagicha harakat qilishida namoyon bo'ladi.
A. tovar ayirboshlashda vositachi;
B. qarz majburiyatlari bo'yicha to'lov vositalari;
D. to'plash vositalari;
E. universal ekvivalent.
81. Xalqaro iqtisodiy aylanmaning pullari quyidagi funktsiyani bajaradi:
A. qiymat o'lchovlari;
B. dunyo pullari;
D. xazinalar;
E. muomala vositalari.
82. Yaxshi pul bu:
A. metall pul o'rnini bosadiganlar;

- B.majburiy nominatsiyali banknotalar;
D.nominal qiymati ular ishlab chiqarilgan qimmatbaho metall qiymatiga mos keladigan pul;
E. chet el valyutasi.
83. Oltinni demonetizatsiya qilish sabablari:
A.narxlar miqyosining harakati;
B.oltinning tovar tabiati;
D.oltin narxlarining ko'tarilishi;
E. ayirboshlash vositasi funktsiyalarini bajarish uchun oltin etishmasligi.
84. Qanday pulning pul massasining ortiqcha qismi xazinaga tushgan?
A.qog'oz;
B.metall;
D.kredit;
E. naqd pul.
85. Pul aylanmasi nima?
A.pulning to'lov vositasi sifatida ishlashi
B.mamlakatda ishlatiladigan turli xil to'lov vositalarining harakatlanish jarayoni
D.banknotalarning doimiy ravishda harakatlanishi jarayoni
E. ma'lum bir davr uchun naqd va naqdsiz shaklda barcha to'lovlarning yig'indisi
86. Qaysi veksellar asosiy veksellari qatoriga kiradi?
A.moliyaviy hisob-kitob
B.bank vekseli
D. soliq hisobi
E. aralash veksellari
87. Shaxsiy tekshirish uchun qaysi so'z to'g'ri keladi?
A.oluvchi ko'rsatilmagan
B.boshqa shaxsga o'tkazish huquqsiz ma'lum bir shaxsga berilgan
D. boshqa shaxsga o'tish huquqi bilan ma'lum bir shaxsga berilgan
E. ko'rsatilgan summa chek ko'rsatuvchiga to'lanishi kerak.
88. Quyidagilardan qaysi biri chekning asosiy funktsiyalariga taalluqli emas?
A.joriy bank hisobvarag'idan pul olish vositasi
B.naqd pulsiz hisob-kitob vositasi
D.to'plash vositasi
E. yig'ish va to'lash vositalari
89. Oltin bilan almashtirib bo'lmaydigan banknotalar ishlashi sharoitida pulga bo'lgan talab nimani belgilaydi?
A.narx darajasi
B.aholining pul daromadlari darajasi
D. davlat byudjeti taqchilligi
E. bank tizimining rivojlanish darajasi
90. Oltin bilan almashtirib bo'lmaydigan banknotalar ishlashi sharoitida pul ta'minoti nimaga bog'liq?
A.qarz mablag'larining mavjudligi
B.aholining pul daromadlari darajasi
D. depozitlar bo'yicha foiz stavkasi
E. narx darajasi
91. M₀ pul agregati nimani o'z ichiga oladi?
A.moliya va moliya tashkilotlari va jismoniy shaxslarning muomaladagi naqd pul miqdori va talab bo'yicha hisob-kitob, joriy yoki boshqa hisobvaraqlardagi qoldiqlari
B.pul muomalasi, shu jumladan M₁ yig'indisi va muddatli depozitlar va boshqa qarz mablag'lari
D.muomaladagi naqd pul
E. muomaladagi naqd pul plus va pul massasi

92. M_1 pul massasi nimani o'z ichiga oladi?
 A. moliya va moliya tashkilotlari va jismoniy shaxslarning muomaladagi naqd pul miqdori va talab bo'yicha hisob-kitob, joriy yoki boshqa hisobvaraqlardagi qoldiqlari
 B. muomaladagi naqd plyus va pul massasi
 D. pul muomalasi, shu jumladan M_1 agregati, shuningdek muddatli depozitlar va boshqa qarz mablag'lari
 E. muomaladagi naqd pul
93. M_2 pul massasi nimani o'z ichiga oladi?
 A. muomaladagi naqd pul
 B. muomaladagi naqd pul miqdori va moliyaviy bo'lmagan moliya tashkilotlari va jismoniy shaxslarning hisob-kitob, joriy yoki boshqa hisobvaraqlar bo'yicha qoldiqlari
 D. muomaladagi naqd plyus va pul massasi
 E. pul muomalasi, shu jumladan M_1 yig'indisi va muddatli depozitlar va boshqa qarz mablag'lari
94. Pul muomalasi darajasi qanday aniqlanadi?
 A. YAIMning M_2 yig'indisiga nisbati
 B. yalpi ichki mahsulotning M_2 yig'indisiga nisbati
 D. YAIMning M_1 yig'indisiga nisbati
 E. YAIMning M_0 yig'indisiga nisbati
95. Naqd pulsiz hisob-kitob shakliga nima tegishli emas?
 A. to'lov topshirig'i
 B. akkreditiv
 D. chek
 E. yig'ish buyurtmasi
96. Qaysi variantda shoshilinch to'lovni amalga oshirish mumkin?
 A. avans to'lovi
 B. akkreditiv bo'yicha hisob-kitob
 D. chek orqali hisob-kitob qilish
 E. to'lov topshirig'i
97. Korporativ korporativ karta egasi kim?
 A. tashkilot xodimi
 B. yuridik shaxs
 D. jismoniy shaxs
 E. tashkilot
98. Mamlakatda ishlatiladigan turli xil to'lov vositalarining harakatlanish jarayoni:
 A. to'lov aylanmasi
 B. pul muomalasi
 D. pul muomalasi
99. To'lov aylanmasining ikkinchi qismi:
 A. pul aylanmasi deb nomlandi
 B. to'lovlar aylanmasi
 D. pul aylanmasi
100. Naqd va naqdsiz operatsiyalar shakli:
 A. indossament
 B. pul muomalasi
 D. mamlakatning yagona pul aylanmasi
101. Veksellarning necha asosiy turi mavjud?
 A. 5
 B. 4
 6 da
102. ... naqd pul bilan kredit operatsiyalarini tuzishda veksel ishlatiladi:
 A. moliyaviy

B.o`tkaziladigan

D.tijorat

103. Naqd pulsiz muomaladagi naqd va pullarning umumiy hajmi:

A.pul massasi

B.pul agregatlari D. pul bazasi

104. Naqd pulsiz hisob-kitoblarning necha asosiy shakli mavjud?

A.7

B.6

D.12

105. Hisob-kitob egasining (to`lovchining) unga xizmat ko`rsatadigan bankka hisob-kitob hujjati bilan tuzilgan, ma'lum miqdordagi pulni u yoki boshqa bankda ochilgan pul mablag'larini oluvchining hisob raqamiga o`tkazish to`g'risidagi buyrug'i:

A.to`lov talabnomasi

B.to`lov topshirig'i

D. inkasso topshirig'i

106. Erta va kechiktirilgan

to`lovlar shartnomaviy munosabatlar doirasida qanday qo`llaniladi?

A.tomonlarning moliyaviy holatiga zarar etkazmasdan;

B.tomonlarning moliyaviy ahvoliga zarar etkazish bilan

D.rejalashtirilgan to`lovlar tartibida

107. To`lovni hisob-kitob qilish tartibi ... bosqichlardan iborat:

A.8

B.15

D.10

108. Pul tizimi bu ...

A.bu milliy qonunchilikda mustahkamlangan mamlakatdagi pul muomalasini tashkil etish shaklidir

B.bu asosan kredit bank kupyuralari va savdo bitimi

D. bu muomalaga pul chiqarish va ularni muomaladan chiqarish tartibi

E. bu pul muomalasi va milliy valyutaning barqarorligini ta'minlash uchun pulni tartibga solishning turli xil vositalari

109. Rossiya pul tizimining shakllanishi jarayonida pul hisobining qaysi tizimi yaratildi?

A.ikkilik

B.kasr

D.uchlik

E. to`qqiz baravar

110. Mamlakatda banknotalarni himoya qilish tartibi qanday o`rnatilgan?

A.mahalliy hokimiyat organlari

B.mahalliy aholi tomonidan ovoz berish natijasida

D.mamlakat qonunchiligi

E. ijro etuvchi hokimiyat organlari

111. Pulni tartibga solish mexanizmi bu ...

A.bu universal ekvivalentning roli qonuniy ravishda ikkita metalga - oltin va kumushga berilgan pul tizimi

B.bu bitta metall universal ekvivalent bo`lgan pul tizimi

D.bu pulning barcha funktsiyalarini oltin bilan bajarishdir

E. bu pul muomalasi va milliy valyutaning barqarorligini ta'minlash uchun pulni tartibga solishning turli xil vositalari

112. Quyidagilardan qaysi biri pul tizimlari turlariga taalluqlidir?

A.emissiya mexanizmi

B.bimetalizm

D.maqsadli yo'nalish

E. inflyatsiya

113. Ikkilangan valyuta tizimi pul tizimining qaysi turiga kiradi?
 A.monometalizm
 B.qog'oz-kredit muomalasi tizimlari
 D. bimetalizm
 E. inflyatsiya
114. evropada bimetalizm qaysi davrda keng tarqalgan?
 A.XVI-XVIII asrlarda.
 B.V-VI asrlarda.
 D.1905-1960 yillarda.
 E. IV-V asrlarda.
115. Qaysi asrda kumushning qadrsizlanishi uning ishlab chiqarilishi arzonlashganligi sababli sodir bo'lgan?
 A.VII asrda.
 B.X asrda.
 D.II asrda.
 E. XIX asr.
116. Lotin Valyuta Ittifoqiga a'zo davlatlar qaysi yilda kumush tangalarni erkin zarb qilishni to'xtatishdi va natijada bimetalizm asta-sekin o'z o'rnini monometalizmga berdi?
 A.1941 yilda.
 B.1878 yilda.
 D.911 yilda.
 E. 1990 yilda.
117. Monometalizm bu ...
 A.bu pul massasi hajmining o'zgarishi uchun yuqori va pastki chegaralarni belgilashdir
 B.bu milliy qonunchilikda mustahkamlangan pul muomalasini tashkil etish shaklidir
 D. bu bitta metallning universal ekvivalenti bo'lib xizmat qiladigan pul tizimi
 E. bu universal ekvivalentning roli qonuniy ravishda ikkita metalga - oltin va kumushga yuklangan pul tizimi
118. Rossiya imperiyasida oltin monometalizm qaysi yilda joriy qilingan?
 A.1340 yilda.
 B.2000 yilda.
 D.1265 yilda.
 E. 1897 yilda.
119. Oltin monometalizmning necha turi mavjud edi?
 A.ikki
 B.uchta
 D.to'rtta
 E. besh
120. Oltin zaxirasiga ega bo'lgan qaysi mamlakatlarda oltin quyma standarti mavjud edi?
 A.Rossiya imperiyasida, Xitoyda
 B.YAponiyada, Gretsiyada, Hindistonda
 D.Angliya, Frantsiya, YAponiyada
 E. Italiya, Misr, Frantsiyada
121. Oltin monometalizmning barcha shakllari mavjudligining parchalanishiga nima sabab bo'ldi?
 A.iqtisodiy tiklanish
 B.jahon iqtisodiy inqirozi
 D. urush
 E. NTP
122. Dunyo mamlakatlarining zamonaviy pul tizimlarining o'ziga xos xususiyati nimada?
 A.urushlar
 B.ochlik

D.inflyatsiya

E. pul muomalasini davlat tomonidan tartibga solishning zaiflashishi

123. Maqsadlar ...

A.bu pul massasi hajmining o'zgarishi uchun yuqori va pastki chegaralarni belgilash (to'g'ridan-to'g'ri cheklovlarni joriy etish)

B.bu bitta metall universal ekvivalent bo'lgan pul tizimi

D.bu oltin va kumush o'rtasidagi nisbat o'z-o'zidan ushbu metallarning bozor narxiga mos ravishda o'rnatiladigan tizim.

E. bu universal ekvivalentning roli qonuniy ravishda ikkita metalga - oltin va kumushga yuklangan pul tizimi

124. Inflyatsiya bu:

A.milliy valyutani konsolidatsiya qilish jarayoni yoki narxlar miqyosidagi o'zgarishlar

B.pulning qadrsizlanishi, narxlarning ko'tarilishi, tovar tanqisligi va tovar va xizmatlar sifatining pasayishi natijasida ularning sotib olish qobiliyatining pasayishi

D.milliy valyuta kursining chet el valyutalariga nisbatan uzoq muddatli o'sish jarayoni

E. pulning sotib olish qobiliyatining oshishi, narxlar darajasining barqarorlashuvi va tovarlar va xizmatlar sifatining yaxshilanishi bilan tavsiflangan jarayon.

125. Devalvatsiya quyidagilarni o'z ichiga oladi:

A.pul birligining oltin tarkibidagi pasayishi yoki uning rasmiy kursi

B.pul birligining oltin tarkibidagi o'sish yoki uning rasmiy kursi

D.mamlakatda amaldagi narxlar ko'lamini kengaytirish

E. juda qadrsizlangan pul birligining bekor qilinishi va yangi valyutaning kiritilishi.

126. Kuchli inflyatsiya narxlarning o'rtacha yillik o'sish sur'ati ...% bilan tavsiflanadi.

A.100 dan yuqori

B. 10 dan 50 gacha

D.50 dan 100 gacha

E 5 dan 10 gacha

127. G'ayratli inflyatsiya va giperinflyatsiya nimalarga xosdir?

A.rivojlanayotgan mamlakatlar va o'zlarining iqtisodiy tizimini tiklaydigan mamlakatlar

B.rivojlangan mamlakatlar

D. barcha mamlakatlar

E. iqtisodiyotning davlat sektori yuqori bo'lgan mamlakatlar

128. Pul islohotining maqsadi:

A.muomaladagi banknotalarni kosmetik ravishda almashtirish, ularga qulayroq format va rang berish, himoya darajasini oshirish

B.pul muomalasini barqarorlashtirish yoki uning ishlashi uchun sharoitlarni soddalashtirish

D.milliy valyuta kursini oshirishga qaratilgan choratadbirlar majmuini amalga oshirish

E. mamlakatda amaldagi narxlar miqyosidagi o'zgarishlar

129. Qayta baholash quyidagilarni o'z ichiga oladi:

A.pul birligining oltin tarkibidagi o'sish yoki uning rasmiy kursi

B.pul birligi tarkibidagi oltin tarkibining yoki uning rasmiy kursining pasayishi

D.mamlakatda amaldagi narxlar miqyosini birlashtirish

E. juda qadrsizlangan pul birligining bekor qilinishi va yangi valyutaning kiritilishi

130. Inflyatsiyani o'lchash uchun

A.Dou Jons indeksidan foydalaning

B.O'zbekiston savdo tizimining ko'rsatkichi

D. narx ko'rsatkichi

E. mamlakatda o'rtacha ish haqi

131. Dastlabki davrda pulning vujudga kelishiga nima sabab bo'lgan?
- A. Ishlab chiqaruvchilarning foyda olishga bolgan harakati.
 - B. Tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi.
 - D. Ayirboshlash munosabatlarining vujudga kelishi.
 - E. Mehnat taqsimotining rivojlanishi.
132. Ayirboshlash munosabatlarining faollashishiga nimalar turtkibo'ldi?
- A. Ishlab chiqarishning natural xo'jalik shaklidan tovar ishlab chiqarish davriga otilishi.
 - B. Ishlab chiqaruvchi subyektlarning bir-biriga o'zaro bog'liqligining vujudga kelishi.
 - D. Ayirboshlash jarayonida tovarlar ekvivalentligining ta'minlanganligi.
 - E. Barcha javoblar to'g'ri.
133. Pulning vujudga kelishini yoritishda asosiy e'tibor uning:
- A. Ayirboshlash xususiyatiga qaratiladi.
 - B. Evolyutsion nazariyasiga qaratiladi.
 - D. Qiymat shaklining rivojlanishiga qaratiladi.
 - E. Sotib olish qobiliyatiga qaratiladi.
134. Pulning qiymat shakli nechta ko'rinishda namoyon bo'ladi?
- A. To'rtta.
 - B. Beshta.
 - D. Uchta.
 - E. To'g'ri javob yo'q.
135. Dastlabki tangalar qachon zarb etilgan?
- A. Eramizdan avvalgi X asrning boshlarida.
 - B. Eramizdan avvalgi VII asrda.
 - D. Eramizdan avvalgi V asrda.
 - E. Eramizdan avvalgi III asrda.
136. Dastlabki tangalar qayerda zarb etilgan?
- A. Xitoyda.
 - B. Misrda.
 - D. Liviyada.
 - E. Hindistonda.
137. Qog'oz pullar muomalaga qachon chiqarilgan?
- A. IX asrning oxiri va X asrning boshlari.
 - B. X asrning oxiri XI asrning boshlari.
 - D. XII asrda.
 - E. XIII asrda.
138. Qog'oz pullar muomalaga qayerda chiqarilgan?
- A. Hindistonda.
 - B. Xitoyda.
 - D. Misrda.
 - E. Qadimgi Rimda.
139. O'zbekiston hududida dastlabki metall tangalar qachon va kim tomonidan zarb etilgan?
- A. Miloddan avvalgi 320 - 327 yillarda makedoniyalik Iskandar tomonidan.
 - B. XIII asrda arablar tomonidan.
 - D. Miloddan avvalgi VI asrda axmoniy shoh Doro – I tomonidan.
 - E. IX asrda somoniylar tomonidan.
140. Amir Temur nomi bitilgan necha turdagi oltin vakumush tangalar muomalaga chiqarilgan?
- A. 70 dan ortiq.
 - B. 100 dan ortiq.
 - D. 120 dan ortiq.
 - E. 150 dan ortiq.
141. O'zbekiston hududida qog'oz pullar qachon muomalaga chiqarilgan?
- A. 1912 yilda.

- B. 1918 yilda.
D. 1920 yilda.
E. 1922 yilda.
142. Buxoro amirligining qog'oz pullari nechanchi yil bekor qilingan?
A. 1917 yilda.
B. 1920 yilda.
D. 1922 yilda.
E. 1924 yildi.
143. Pulning mohiyati nimada aniq namoyon bo'ladi?
A. Pulning ayirboshlash jarayonida.
B. Pulning funksiyalarida.
D. Hisob-kitob jarayonida.
E. Pul aylanmasida.
144. Angliya - amerikalik iqtisodchilar pulning nechta funksiyasini e'tirof etadi?
A. 2 ta
B. 3 ta
D. 4 ta
E. 5 ta
145. Rossiyalik iqtisodchi olimlar pulning nechta funksiyasi mavjudligini ta'kidlaydi?
A. 3 ta
B. 4 ta
D. 5 ta
E. 6 ta
146. Pulning muomala vositasi funksiyasi qachon namoyon bo'ladi?
A. Tovar va xizmatlar uchun to'lov ma'lum muddatdan keyin amalga oshirilsa?
B. Sotuvchi va sotib oluvchi o'rtasida ayirboshlash bir vaqtda bajarilsa.
D. Sotilgan tovar va ko'satilgan xizmatlar uchun to'lov oldindan amalga oshirilsa.
E. To'lov ma'lum muddatga kechiktirilsa.
147. Vaqtincha foydalanilmayotgan pullar qanday vazifani bajardi?
A. To'lov vositasi funksiyasini.
B. Muomala vositasi funksiyasini.
D. Jamg'arma vositasi funksiyasini.
E. Qiymat olchov funksiyasini.
148. Mehnat taqsimoti jarayonida pulning roli nimada namoyon bo'ladi?
A. Ishlab chiqarishda.
B. Tovarlarini ayirboshlashda.
D. Mahsulot taqsimotida.
E. Mehnatni tashkil etishda.
149. Tovar xo'jaligi sharoitida pulning rolini oshishiga nimalar ta'sir ko'rsatadi?
A. Milliy valyutaning barqarorligi.
B. Monopol ishlab chiqarishning mavjudligi.
D. Import hajmining ortishi.
E. Pul massasining ortib borishi.
150. Iqtisodiyotning markazdan boshqarish sharoitida pulning nechta funksiyasi e'tirof etilgan?
A. 3 ta.
B. 4 ta.
D. 5 ta.
E. 6 ta.

4.8. 2 OB uchun test savollari (150 ta)

Auditoriya darslari bo'yicha -75 ta

1. Dastlabki davrda pulning vujudga kelishiga nima sabab bo'lgan?
A. Ishlab chiqaruvchilarning foyda olishga bolgan harakati.
B. Tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi.
D. Ayirboshlash munosabatlarining vujudga kelishi.
E. Mehnat taqsimotining rivojlanishi.
2. Ayirboshlash munosabatlarining faollashishiga nimalar turtkibo'ldi?
A. Ishlab chiqarishning natural xo'jalik shaklidan tovar ishlab chiqarish davriga otilishi.
B. Ishlab chiqaruvchi subyektlarning bir-biriga o'zaro bog'liqligining vujudga kelishi.
D. Ayirboshlash jarayonida tovarlar ekvivalentligining ta'minlanganligi.
E. Barcha javoblar to'g'ri.
3. Pulning vujudga kelishini yoritishda asosiy e'tibor uning:
A. Ayirboshlash xususiyatiga qaratiladi.,
B. Evolyutsion nazariyasiga qaratiladi.
D. Qiymat shaklining rivojlanishiga qaratiladi.
E. Sotib olish qobiliyatiga qaratiladi.
4. Pulning qiymat shakli nechta ko'rinishda namoyon bo'ladi?
A. To'rtta.
B. Beshta.
D. Uchta.
E. To'g'ri javob yo'q.
5. Dastlabki tangalar qachon zarb etilgan?
A. Eramizdan avvalgi X asrning boshlarida.
B. Eramizdan avvalgi VII asrda.
D. Eramizdan avvalgi V asrda.
E. Eramizdan avvalgi III asrda.
6. Dastlabki tangalar qayerda zarb etilgan?
A. Xitoyda.
B. Misrda.
D. Liviyada
E. Hindistonda.
7. Qog'oz pullar muomalaga qachon chiqarilgan?
A. IX asrning oxiri va X asrning boshlari.
B. X asrning oxiri XI asrning boshlari.
D. XII asrda.
E. XIII asrda.
8. Qog'oz pullar muomalaga qayerda chiqarilgan?
A. Hindistonda.
B. Xitoyda.
D. Misrda.
E. Qadimgi Rimda.
9. O'zbekiston hududida dastlabki metall tangalar qachon va kim tomonidan zarb etilgan?
A. Miloddan avvalgi 320 - 327 yillarda makedoniyalik Iskandar tomonidan.
B. XIII asrda arablar tomonidan.
D. Miloddan avvalgi VI asrda axmoniy shoh Doro – I tomonidan.
E. IX asrda somoniylar tomonidan.
10. Amir Temur nomi bitilgan necha turdagi oltin vakumush tangalar muomalaga chiqarilgan?
A. 70 dan ortiq.
B. 100 dan ortiq.
D. 120 dan ortiq.
E. 150 dan ortiq.

11. O'zbekiston hududida qog'oz pullar qachon muomalaga chiqarilgan?
A. 1912 yilda.
B. 1918 yilda.
D. 1920 yilda.
E. 1922 yilda.
12. Buxoro amirligining qog'oz pullari nechanchi yil bekor qilingan?
A. 1917 yilda.
B. 1920 yilda.
D. 1922 yilda.
E. 1924 yilda.
13. Pulning mohiyati nimada aniq namoyon bo'ladi?
A. Pulning ayirboshlash jarayonida.
B. Pulning funksiyalarida.
D. Hisob-kitob jarayonida.
E. Pul aylanmasida.
14. Angliya - amerikalik iqtisodchilar pulning nechta funksiyasini e'tirof etadi?
A. 2 ta
B. 3 ta
D. 4 ta
E. 5 ta
15. Rossiyalik iqtisodchi olimlar pulning nechta funksiyasi mavjudligini ta'kidlaydi?
A. 3 ta
B. 4 ta
D. 5 ta
E. 6 ta
16. Pulning muomala vositasi funksiyasi qachon namoyon bo'ladi?
A. Tovar va xizmatlar uchun to'lov ma'lum muddatdan keyin amalga oshirilsa?
B. Sotuvchi va sotib oluvchi o'rtasida ayirboshlash bir vaqtda bajarilsa.
D. Sotilgan tovar va ko'satilgan xizmatlar uchun to'lov oldindan amalga oshirilsa.
E. To'lov ma'lum muddatga kechiktirilsa.
17. Vaqtincha foydalanilmayotgan pullar qanday vazifani bajardi?
A. To'lov vositasi funksiyasini.
B. Muomala vositasi funksiyasini.
D. Jamg'arma vositasi funksiyasini.
E. Qiymat olchov funksiyasini.
18. Mehnat taqsimoti jarayonida pulning roli nimada namoyon bo'ladi?
A. Ishlab chiqarishda.
B. Tovarlarini ayirboshlashda.
D. Mahsulot taqsimotida.
E. Mehnatni tashkil etishda.
19. Tovar xo'jaligi sharoitida pulning rolini oshishiga nimalar ta'sir ko'rsatadi?
A. Milliy valyutaning barqarorligi.
B. Monopol ishlab chiqarishning mavjudligi.
D. Import hajmining ortishi.
E. Pul massasining ortib borishi.
20. Iqtisodiyotning markazdan boshqarish sharoitida pulning nechta funksiyasi e'tirof etilgan?
A. 3 ta.
B. 4 ta.
D. 5 ta.
E. 6 ta.
21. Xorijiy iqtisodchi olimlar pulning qanday funksiyalarini inkor etadi?
A. Muomala vositasi.

- B. Qiymat olchovi.
D. To'lov vositasi.
E. Jamg'arma vositasi.
22. Bozor iqtisodiyoti sharoitida tovar vamahsulotlarning qiymati qanday aniqlanadi?
A. Tovar va mahsulotning tannarxi asosida.
B. Ishlab chiqaruvchining foyda miqdori asosida.
D. Bozordagi talab va taklif asosida.
E. To'lanadigan soliq stavkalari asosida.
23. Metallar qachondan boshlab pulni vazifasini bajara boshlagan?
A. Miloddan oldingi VI - V asrlarda.
B. Miloddan oldingi VII - VI asrlarda.
D. Miloddan oldingi V - IV asrlarda.
E. I va II asrlarda.
24. Dastlabki qog'oz pullar qachon muomalaga kiritilgan?
A. X va IX asrlarda.
B. XII asming oxirida.
D. XI va XII asrlarda.
E. XI asming boshida.
25. Plastik kartochkalar qachon pulning vazifasini bajara boshlagan?
A. XVIII asming oxiridan.
B. XX asming ikkinchi yarmidan.
D. 2000 yildan.
E. 2002 yildan.
26. Natural shakldagi pullami guruhlanishi qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?
A. Hayvonlar, buyumlar va o'simliklar shaklida.
B. Hayvonlar, toshlar va mevalar shaklida.
D. Oziq-ovqat, toshlar va o'simliklar shaklida.
E. Hayvonlar, mevalar va o'simliklar shaklida.
27. Haqiqiy pullarning xossalari qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
A. Nominal qiymatning real qiymat bilan mutanosibligi.
B. Qiymatning qardsizlanmasligi.
D. Ulami boshqa tovarlar kabi iste'mol qilish mumkinligi.
E. Ularning muomalada amal qilishini nazorat qilish zarurligi.
28. Xitoyning ayrim provinsiyalari va Rossiyada qanday natural pullar juda keng tarqalgan?
A. Tuz.
B. Buqa.
D. Tamaki.
E. Jun.
29. Natural pullardan foydalanishga ta'sir qilgan omilqanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
A. Odamlarning kunlik ehtiyoji uchun juda zarur bo'lgan buyumlar.
B. Mamlakatning tabiiy iqlimi va geografik joylashuvi.
D. Ayirboshlash munosabatlarining rivojlanishi.
E. Uzoqroq muddat davomida saqlash imkoniyatining mavjudligi.
30. Pulning natural ko'rinishidan metall tanga shakliga o'tishiga ta'sir qilgan omil qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
A. Kishilar metallarga turli shaklda ishlov berishni kashf etilishi.
B. Davlatchilikning paydo bolishi.
D. Natural pullar o'zining qiymatini yo'qotganligi.
E. Natural shakldagi pullami saqlash va olib yurishning qiyinligi.
31. "Emissiya qilish" va "muomalaga pul chiqarish" terminlari ta'nosil jihatidan bir-biridan farqi mavjudmi?
A. Deyarli farq mavjud emas.

- B. Tubdan farq qiladi.
D. Qisman farq qiladi.
E. Qo'llanilishida farq mavjud.
32. Plastik kartalaming qulayligi qanday javobda noto'g'ri berilgan?
A. Olib yurishda va foydalanishda qulay.
B. Yo'qotib qo'ysangiz ham pulingiz saqlanib qoladi.
D. Banklaming xarajat qiladigan mablag'lari tejaladi.
E. Istalgan miqdorda
33. Pulning nazariyasi iqtisodiy kategoriya sifatida nechta guruhga ajratib o'rganiladi?
A. 2 ta guruhga.
B. 3 ta guruhga.
D. 4 ta guruhga.
E. 6 ta guruhga.
34. Pulning metallik nazariyasi qanday davrlarda vujudga kelgan?
A. XV - XVI asrlarda.
B. XIV - XV asrlarda.
D. XVI - XVII asrlarda.
E. XVII - XVIII asrlarda
35. Pulning metallik nazariyasi qanday tuzumda vujudga kelgan?
A. Quldorchilik tuzumida.
B. Natural - feodal tuzumida.
D. Kapitalistik tuzumida.
E. Sotsialistik tuzumda.
36. Pulning nominal nazariyasi qanday davrlarda vujudga kelgan?
A. XVI - XVII asrlarda.
B. XIV - XV asrlarda.
D. XV - XVI asrlarda.
E. XVII - XVIII asrlarda.
37. Pulning nominal nazariyasi davrini shakllanishiga qanday omillar ta'sir qilgan?
A. Muomalaga qog'oz pullar kiritilganda.
B. Muomalaga kumush va oltin tangalar kiritilganda.
D. Muomalaga haqiqiy bolmagan metall pullar kiritilganda.
E. Muomalaga banknotalar va monetalar kiritilganda.
38. Nominal pul nazariyasi tarafdorlarining kamchiligi nimada?
A. Oltinni haqiqiy qiymat sifatida e'tirof etishida.
B. Pulning qiymatini davlat belgilashini e'tirof etishida.
D. Kumushni tolov vositasi sifatida e'tirof etmaydi.
E. Qog'oz pullar qiymati talab va taklif asosida belgilashini e'tirof etishida.
39. Bozor iqtisodiyoti sharoitida pulning sotib olish qobiliyati:
A. Talab va taklif asosida belgilanadi.
B. Tovar va mahsulotlar hajmi asosida belgilanadi.
D. Davlatning tegishli qarorlari asosida belgialandi.
E. Markaziy bankning qarori asosida belgilanadi.
40. Pulning miqdoriy nazariyasi haqidagi ta'limot qachon va kim tomonidan ilgari surilgan?
A. XV - XVI asrlarda, Dj.Mil tomonidan.
B. XVI - XVII asrlarda, D.Yum tomonidan.
D. XVII - XVIII asrlarda, J.Boden tomonidan.
E. XVIII - XIX asrlarda, Sh.Monteske tomonidan.
41. Miqdoriy pul nazariyasining "tranzaksion varianti" ta'limoti asoschilari kimlar?
A. M.Fridman, K.Brunner va A.Melttserlar.
B. A.Marshall va L.Valras.
D. A.Smit, G.Kassel va B.Xansen.

E. J.Boden, D.Yum va Dj.Mil.

42. Miqdoriy pul nazariyasida “kassa qoldig‘i” haqidagi ta’limotni ilgari surgan nazariyachi kim?

A. A.Pigu.

B. D.Yum.

D. Dj.Mil.

E. J.Boden.

43.O'zbekiston tijorat banklarida elektron to'lov tizimi qachon joriy etildi?

A. 1995 yil dekabr oyida.

B. 1996 yil aprel oyida.

D. 1997 yil mart oyida.

E. 1998 yil mayda.

44.Quyidagilardan qaysi biri naqd pulsiz hisob-kitoblarni tashkil etish qoidalari hisoblanmaydi?

A. Naqd pulsiz hisob-kitoblar jarayonida ishtirok etayotgan har ikkala tomonning ham bankda tegishli hisobvaraqlari mavjud bolishi lozim.

B. Mijozning hisobvarag'idan mablag'larni boshqa manzilga o'tkazish va kirim qilish Markaziy bank tomonidan qat'iy belgilangan to'lov hujjatlari asosida hamda ulardagi rekvizitlarni to'liq to'ldirilgan holda amalga oshiriladi.

D. Bank mijozning hisob varag'idan uning xabari bo'lmagan hollarda memorial order bilan hisob-kitoblarni amalga oshirishi mumkin.

E. Bank mijozning pul mablag'larini o'tkazish haqidagi topshiriqni uning hisobvarag'ida mablag' bo'lgandagina qabul qiladi.

45.To'lov topshiriqnomasi bu:

A. Sotib oluvchining bankka o'z hisob varag'idan mablag'ni sotuvchi hisobiga otkazib berish haqidagi yozmatopshirig'i.

B. Sotuvchi jo'natilgan tovarlar va ko'rsatilgan xizmatlar uchun mablag'ni talab qilishi haqidagi hujjat.

D. Bankning sotuvchiga tolovni amalga oshirish to'g'risidagi yozma topshirig'i.

E. Sotuvchi va sotib oluvchi o'rtasidagi shartnomaga ko'ra tolovni amalga oshirish bo'yicha mablag' oluvchining yozma topshirig'i.

46.To'lov talabnoma bu:

A. Sotib oluvchining bankka o'z hisobvarag'idan mablag'ni sotuvchi hisobiga otkazib berish haqidagi yozma topshirig'i.

B. Sotuvchi jo'natilgan tovarlar va ko'rsatilgan xizmatlar uchun mablag'ni talab qilishi haqidagi hujjat.

D. Bankning sotuvchiga to'lovni amalga oshirish to'g'risidagi yozma topshirig'i.

E. Sotuvchi va sotib oluvchi o'rtasidagi shartnomaga ko'ra to'lovni amalga oshirish bo'yicha mablag' oluvchining yozma topshirig'i.

47.Akkreditivning shakllari qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?

A. Qoplanan va qoplanmagan akkreditiv.

B. Kreditlanadigan va kreditlanmaydigan.

D. Tolanadigan va tolanmaydigan.

E. Daromadli va daromadsiz.

48.Aktseptli to'lov talabnomalarda:

A. Bank dastlab tolovni amalga oshiradi so'ng mijozning roziligini oladi.

B. Bank dastlab belgilangan muddatda mijozning roziligini oladi, so'ng to'lovni amalga oshiradi.

D. Bank belgilangan muddatda tolovni amalga oshirib bu haqda mijozga xabar beradi.

E. Bank hujjat kelib tushgan zahoti tolovni amalga oshiradi va bu haqda mijozga xabar beradi.

49.Aktseptsiz to'lov talabnomalarda:

A. Bank dastlab to'lovni amalga oshiradi so'ng mijozning roziligini oladi.

B. Bank dastlab belgilangan muddatda mijozning roziligini oladi, so'ng to'lovni amalga oshiradi.

D. Bank belgilangan muddatda to'lovni amalga oshirib, bu haqda mijozga xabar beradi.

E. Bank hujjat kelib tushgan zahoti tolovni amalga oshiradi va bu haqda mijozga xabar beradi.

50. Banklarda ikkinchi kartoteka qanday hollarda yuritiladi?
- A. Bank keladigan barcha to'lov hujjatlar to'lovdan oldin dastlab kirim qiladi.
 - B. Mijozning hisobvarag'ida mablag'lar mavjud bo'lmagan yoki yetarli bo'lmagan hollarda kirim qilinadi.
 - D. Mijozning topshirig'iga asosan ayrim hujjatlar kirim qilinadi.
 - E. To'lovlar vaqtincha kechiktirilganda ayrim to'lov hujjatlar mijozning roziligi bilan kirim qilinadi.
51. Inkassa topshiriqnomasi:
- A. Bankka to'lovchining hisob varag'idan so'zsiz tartibda mablag'larni hisobdan chiqarish huquqini beradi.
 - B. Mijozning hisobvarag'iga uning rozilgisiz mablag'larni kirim qilish huquqini beradi.
 - D. Mijozning o'z hisob varag'idan mablag'ni so'zsiz ko'chirish haqidagi topshirig'i hisoblanadi.
 - E. Mablag' to'lovchi o'z hisobidan to'lovlarni amalga oshirish bo'yicha topshirig'i.
52. Naqd pulsiz hisob-kitoblarning eng ko'p qo'llaniladigan shakli bu:
- A. To'lov talabnomalari.
 - B. Akkreditivlar.
 - D. To'lov topshiriqnomalar.
 - E. Inkassa topshiriqnomalar.
53. Naqd pul muomalasidagi pul harakatining nechta oqimi mavjud?
- A. 2 ta.
 - B. 3 ta.
 - D. 4 ta.
 - E. 5 ta.
54. Muomalaga pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?
- A. Tijorat banki.
 - B. Moliya Vazirligi.
 - D. Xalq banki.
 - E. Markaziy bank.
55. Naqd pullar:
- A. Likvidligi past to'lov vositasi hisoblanadi.
 - B. Yuqori likvidlik qobiliyatiga ega hisoblanadi.
 - D. Yuqori darajada daromad keltiradigan aktivlar hisoblanadi.
 - E. Xarajatsiz va xavfsiz darajasi yuqori mablaglar hisoblanadi.
56. Naqd pullar bo'yicha talablarni bajarishning asosiy majburiyati:
- A. Hukumat zimmasiga yuklatilgan.
 - B. Markaziy bank zimmasiga yuklatilgan.
 - D. Tijorat banklari zimmasiga yuklatilgan.
 - E. Moliya Vazirligi zimmasiga yuklatilgan.
57. Naqd pul muomalasining asosiy vazifasi nimadan iborat?
- A. Banklar va aholi o'rtasidagi o'zaro aloqalarni ta'minlashdan iborat.
 - B. Muomalaga chiqarilishi yoki olinishi lozim bo'lgan naqd pul miqdorini aniqlashdan iborat.
 - D. Muomaladagi naqdsiz pullar hajmini oshirish.
 - E. Muomaladagi yaroqsiz pullarni qaytarib olish.
58. Pul massasi bu:
- A. Muomaladagi naqd pullar yig'indisi.
 - B. Muomaladagi naqdsiz pullar yig'indisi.
 - D. Muomaladagi naqd va naqd pulsiz oborotidagi pullarning yig'indisi.
 - E. Muomaladagi tanga pullarning yig'indisi.
59. O'zbekistonda qanday pul agregatlari amal qiladi?
- A. MO, M1, M2, M3, M4.
 - B. MO, M1, M2, M3.
 - D. M1, M2, M3, L.

E. MO, MI, M2.

60. "Pul fetishizmi" qanday ta'noni anglatadi?

A. Pulga sig'inish.

B. Pulni muomaladan chiqarish.

D. Pulni asrash.

E. Pulni jamg'arish.

61. Bimetallizm tizimining asosiy xususiyati to'g'rikeltirilgan qatorni aniqlang.

A. Bu pul tizimida davlat qonuniy jihatdan to'lov

vositasi bitta metallni (odatda faqat oltin) chegaralanmagan miqdorda erkin zarb qilishga ruxsat beradi.

B. Bu pul tizimida davlat qonuniy jihatdan to'lov vositasi ikkita metallni (odatda oltin va kumush) chegaralanmagan miqdorda erkin zarb qilishga ruxsat beradi.

D. Bu pul tizimida davlat qonuniy jihatdan to'lov vositasi uchta metallni (odatda oltin, kumush va mis) chegaralanmagan miqdorda erkin zarb qilishga ruxsat beradi.

E. Bu pul tizimida davlat qonuniy jihatdan tolov vositasi sifatida qog'oz pullarni chegaralanmagan miqdorda erkin muomalaga chiqarishga ruxsat beradi.

63. Pul tizimi deganda nima tushuniladi?

A. Pul tizimining asosini milliy valyuta tashkil etadi va milliy valyuta orqali tartibga solinadi.

B. Pul tizimining asosini xorijiy valyuta (odatda AQSh dollari) tashkil etadi va xorijiy valyuta orqali tartibga solinadi.

D. Pul tizimining asosini erkin konvertirlanadigan valyutalar tashkil etadi va xalqaro valyuta fondi orqali tartibga solinadi.

E. Pul tizimining asosini oltin tashkil etadi va oltin fondi orqali tartibga solinadi.

64. Haqiqiy pullar to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.

A. Qog'oz pullar.

B. Kredit pullar.

D. Elektron pullar.

E. Oltin va kumush tangalar.

65. Monometallizm tizimining asosiy xususiyati to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.

A. Ikkita qimmatbaho metall (oltin va kumush) umumiy ekvivalent vazifasini bajardi.

B. Qog'oz pullar umumiy ekvivalent vazifasini bajardi.

D. Uchta qimmatbaho metall (oltin, kumush va mis) umumiy ekvivalent vazifasini bajardi.

E. Bitta qimmatbaho metall (oltin yoki kumush, asosan oltin) umumiy ekvivalent vazifasini bajardi.

66. Oltin tanga standartining asosiy xususiyatlari to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.

A. Muomalada oltin tangalarning to'lov vositasi sifatida harakati va erkin zarb qilinishi amal qilmaydi.

B. Tovarlarining bahosi oltinda ifodalanadi, mamlakat bozorlarida oltin to'lov vositasini bajaradi va erkin ravishda zarb etiladi.

D. Milliy valyutalar oltinga erkin almashadigan chet el valyutalariga ayirboshlanishi joriy etiladi.

E. Erkin suzib yuruvchi kurs tizimi amal qiladi.

67. Oltin quyma standartining asosiy xususiyatlari to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.

A. Muomalada oltin tangalarning to'lov vositasi sifatida harakati va erkin zarb qilinishi amal qilmaydi.

B. Tovarlarining bahosi oltinda ifodalanadi, mamlakat bozorlarida oltin to'lov vositasini bajaradi va erkin ravishda zarb etiladi.

D. Milliy valyutalar oltinga erkin almashadigan chet el valyutalariga ayirboshlanishi joriy etiladi.

E. Erkin suzib yuruvchi kurs tizimi amal qiladi.

68. Oltin deviz standartining asosiy xususiyatlari to'g'rikeltirilgan qatomi aniqlang.

A. Muomalada oltin tangalarning to'lov vositasi sifatida harakati va erkin zarb qilinishi amal qilmaydi.

B. Tovarlarining bahosi oltinda ifodalanadi, mamlakat bozorlarida oltin to'lov vositasini bajaradi va erkin ravishda zarb etiladi.

- D. Milliy valyutalar oltinga erkin almashadigan chet el valyutalariga ayirboshlanishi joriy etiladi.
 E. Erkin suzib yuruvchi kurs tizimi amal qiladi.
- 69.Oltin tanga standartidan voz kechilishining asosiy sabablari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
 A. Ikkinchi jahon urushi juda katta miqdordagi moliyaviy xarajatlarni vujudga kelishiga sabab boldi.
 B. Birinchi jahon urushi juda katta miqdordagi moliyaviy xarajatlarni vujudga kelishiga sabab boldi.
 D. 1929-1933 yillarda yuz bergan butun jahon iqtisodiy inqirozi.
 E. AQSh dollarining jahon puli sifatida tan olinishi.
- 70.Nechanchi yillardan boshlab xalqaro va mahalliy hisob-kitoblarda qog'oz-kredit pul tizimi faoliyat yuritib boshladi?
 A. 1920 yillardan.
 B. 1940 yillardan.
 D. 1930 yillardan.
 E. 1950 yillardan.
- 71.Qaysi standartda oltinning umumekvivalent sifatida muomaladagi harakati to'xtatildi?
 A. Oltin tanga.
 B. Oltin deviz.
 D. Oltin quyma.
 E. Oltin tanga va oltin quyma.
- 72.Pul tizimini asosiy tartibga soluvchi organ qaysi qatorda to'g'ri keltirilgan?
 A. Emission banklar.
 B. Tijorat banklari.
 D. Investitsion banklar.
 E. Davlat banklari.
- 73.Banknotalar qaysi organ tomonidan muomalaga chiqariladi va tartibga solinadi?
 A. Mamlakat tijorat banklari.
 B. Mamlakat davlat banklari.
 D. Mamlakat Markaziy banki.
 E. Mamlakat investitsion banklari.
- 74.Xazina biletleri qanday maqsadlar sharoitida muomalaga chiqariladi?
 A. Davlat byudjeti taqchilligi va qo'shimcha xarajatlarni qoplash maqsadida.
 B. Markaziy bank daromadini oshirish va xarajatlarini qoplash.
 D. Tijorat banklari daromadlarini oshirish va xarajatlarini qoplash.
 E. Davlat banklari daromadlarini oshirish va xarajatlarini qoplash.
- 75.Qaysi davrda rasmiy ravishda oltinning pul vositasi vazifasini bajarishi va qog'oz pullarning oltin bilan ta'minlanganligi bekor qilindi?
 A. 1973-1975 yillarda.
 B. 1969-1971 yillarda.
 D. 1975-1977 yillarda.
 E. 1971-1973 yillarda.

Mustaqil ta'lim bo'yicha-75 ta

- 76.O'zbekistonda 100 so'm necha tiyinga teng?
 A. 100 tiyin.
 B. 1000 tiyin.
 D. 10000 tiyin.
 E. 100000 tiyin.
- 77.O'zbekistonda 1991 - 1993 yillarda nima uchun mustaqil pul-kredit siyosatini amalga oshirishning imkoni yo'q edi?
 A. Bank tizimi rivojlanmagan edi.
 B. Muomalada sobiq ittifoq va Rossiya rubllari yetishmaganligi sababli.
 D. Milliy valyuta joriy etilmaganligi tufayli.
 E. Pul-kredit siyosati ishlab chiqilmagan edi.
- 78.O'zbekiston Respublikasi pul tizimini shartli ravishda nechta bosqichga ajratish mumkin?

- A. 2 ta.
 - B. 3 ta.
 - D. 4 ta.
 - E. 5 ta.
- 79.O'zbekiston pul tizimining tashkil topishini birinchi bosqichi qaysi davmi o'z ichiga oladi?
- A. 1991yil sentayabrdan 1994 yil iyulgacha bo'lgan davr.
 - B. 1993 yil noyabrdan 1994 yil 1 iyulgacha bo'lgan davr.
 - D. 1994 yil 1 iyuldan 1994 yil 31 iyulgacha bo'lgan davr.
 - E. 1991 yil sentyabrdan 1993 yil noyabrgacha bolgan davrni.
- 80.Oraliq "so'm kupon"lar qachon muomalaga kiritildi?
- A. 1993 yil 1 yanvardan.
 - B. 1993 yil 1 oktabrdan.
 - D. 1993 yil 15 noyabrdan.
 - E. 1994 yil 1 iyuldan.
- 81.Oraliq "so'm kupon" muomalada qachongacha to'lovvositasini bajardi?
- A. 1994 yil 1 iyulgacha.
 - B. 1994 yil 1 avgustgacha.
 - D. 1994 yil 1 yanvargacha.
 - E. 1995 yil 31 iyungacha.
- 82.Milliy valyuta soem va oraliq *so'm kupomlar qanday nisbatda almashtirildi?
- A. 1:500.
 - B. 1:1000.
 - D. 1:1500.
 - E. 1:2000.
- 83.O'zbekiston hududida qanday davrda uch turdagi valyuta muomalada to'lov vositasini bajardi?
- A. 1993 yil noyabr.
 - B. 1994 yil iyul.
 - D. 1993 yil dekabr.
 - E. 1994 yil sentyabr.
- 84.Sobiq Ittifoq respublikalari qaysi paytdan boshlab milliy valyutalami muomalaga kirita boshladi?
- A. 1993 yil iyul - avgust.
 - B. 1992 yil yanvar - fevral.
 - D. 1992 yil may - iyun.
 - E. 1992 yil iyul - avgust.
- 85.Rossiya Federatsiyasining yangi namunadagi banknotalari to'lov vositasi sifatida amal qilishi qachon bekor qilindi?
- A. 1994 yil 1 iyuldan.
 - B. 1994 yil 15 apreldan.
 - D. 1993 yil 15 noyabr.
 - E. 1991 yil avgust.
- 86.Quyidagidlardan qaysi biri O'zbekiston pul tizimi elementlari hisoblanmaydi?
- A. Pul birligi so'm.
 - B. Baho masshtabi talab va taklif asosida belgilanadi.
 - D. Markaziy bank pul muomalasini tartibga solinadi.
 - E. Qat'iy belgilangan valyuta kursi.
- 87.Inflyatsiyani keltirib chiqaruvchi omil qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
- A. Pulning sotib olish qobiliyati pasayadi.
 - B. Pul o'zining qadrini yo'qotadi.
 - D. Muomalada tovar va xizmatlar bahosi pasayadi.
 - E. Talab va taklif o'rtasidagi muvozanat buziladi.
- 88.Inflyatsiya tushunchasi iqtisodiy oborotga qachon kirib kelgan?
- A. 1861 yilda.

- B. 1863 yilda.
 D. 1864 yilda.
 E. 1866 yilda.
89. Inflyatsiya bilan bogliq muammolar qachon vujudg kelgan?
 A. Muomalada oltin tangalar amal qilgan davrda.
 B. Muomalaga kumush tangalar kiritilganda.
 D. Qog'oz pullar to'lov vosita sifatida amal qila boshlagandan.
 E. Oltin va kumush tangalar hajmi kamaytirilganda.
90. Iqtisodiyotda inflyatsiya sharoitida qanday holat yuz bermaydi?
 A. Tovarlar va xizmatlar taqchilligi kuzatiladi.
 B. Aholining xorijiy valyutalarni jamg'arishga bolgan iqtisodiy manfaatdorligi ortib boradi.
 D. Milliy valyutaning xorijiy valyutalarga nisbatan kursi barqarorlashadi.
 E. Mablag'larni ko'chmas mulklarga joylashtirish jarayoni kuchayadi.
91. Quyidagilardan qaysi biri inflyatsiyaning shakliga kirmaydi?
 A. Sudraluvchan inflyatsiya.
 B. Shiddatli inflyatsiya.
 D. Monopol inflyatsiya.
 E. Giperinflyatsiya.
92. Giperinflyatsiya sharoitida pul muomalasi qanday holatda boladi?
 A. Pul muomalasi barqarorlashadi.
 B. Pul muomalasi izdan chiqadi.
 D. Pul muomalasini tartibga solish mumkin boladi.
 E. Pul muomalasida o'zgarish bolmaydi.
93. Inflyatsiyani keltirib chiqaradigan omillar qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
 A. Muomalada oshiqcha pul massasining vujudga kelishi.
 B. Milliy valyutaga nisbatan ishonchning pasayishi.
 D. Tovar massasiga nisbatan pul massasining kamayishi.
 E. Mamlakatning nomutanosib to'lov balansi.
94. Inflyatsiyaga qarshi qanday siyosat mavjud?
 A. Umumiy talabni tartibga solish siyosati.
 B. Muomaladagi pullarning hajmini oshirish siyosati.
 D. Markaziy bank tijorat banklariga kreditlarni berish siyosati.
 E. Majburiy zaxira siyosati stavkasini pasaytirish siyosati.
95. Sudraluvchi inflyatsiyaning yillik darajasi necha foizni tashkil etadi.
 A. 6-8 foiz.
 B. 20-50 foiz.
 D. 10-15 foiz.
 E. 0-2 foiz.
96. Yevrohudud uchun EMB tomonidan belgilangan inflyatsiya darajasining yillik normasini ko'rsating.
 A. Yillik 2 foiz.
 B. Yillik 5 foiz.
 D. Yillik 6 foiz.
 E. Yillik 4 foiz.
97. XVF ekspertlarining fikriga ko'ra inflyatsiyaning oylik darajasi necha foizdan oshishi giperinflyatsiya deb hisoblanadi.
 A. 50 foiz.
 B. 100 foiz.
 D. 75 foiz.
 E. 70 foiz.
98. XTTB ekspertlarining fikriga ko'ra inflyatsiyaning oylik darajasi necha foizdan oshishi giperinflyatsiya deb hisoblanadi.

- A. 50 foiz.
 - B. 100 foiz.
 - D. 75 foiz.
 - E. 70 foiz.
99. Pul islohotini o'tkazishning zarurligi nimada?
- A. Metal pulning iqtisodiyotda muomalada bolishini ta'minlash.
 - B. Davlatning xalqaro munosabatlarini yaxshilash maqsadida.
 - D. Davlatning siyosiy mustaqillikka erishishi sababli.
 - E. Milliy valyutaning barqarorligini ta'minlash.
100. Pul islohotlarining qanday turlari mavjud?
- A. Denominatsiya, devalvatsiya, revalvatsiya, nulifikatsiya.
 - B. Bir metal puldan ikkinchi metal pulga o'tish, pul tizimining bir shaklidan ikkinchi shakliga o'tish, milliy valyutalami o'linga yoki kumushga almashtirishni joriy etish.
 - D. Urushlar davrida muomalada katta miqdordagi qog'oz pullar va banknotalami chiqarilishi natijasida o'tkaziladigan islohot.
 - E. Dematerilizatsiya, demonetizatsiya.
101. Denominatsiya bu...?
- A. Muomalaga yangi xorijiy valyutalami kiritish
 - B. Milliy valyutaning qadrini xorijiy valyutaga nisbatan pasaytirish.
 - D. Milliy valyutaning qadrini xorijiy valyutaga nisbatan pasaytirish.
 - E. Eski pul birligini yangi pul birligiga malum nisbatda almashtirish.
102. "Emissiya qilish" va "muomalaga pul chiqarish" terminlari ma'nosi jihatidan bir-biridan farqi mavjudmi?
- A. Deyarli farq mavjud emas.
 - B. Tubdan farq qiladi.
 - D. Qisman farq qiladi.
 - E. Qo'llanilishida farq mavjud.
103. O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritish nechta bosqichda amalga oshirilgan?
- A. Bir bosqichli.
 - B. Ikki bosqichli.
 - D. Uch bosqichli.
 - E. To'rt bosqichli.
104. O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritishning birinchi bosqichi qaysi sanadan boshlangan?
- A. 1994 yil 1 iyuldan.
 - B. 1993 yil 15 iyuldan.
 - D. 1993 yil 15 noyabrdan.
 - E. 1994 yil 1 noyabrdan.
105. O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritishning ikkinchi bosqichi qaysi sanadan boshlangan?
- A. 1994 yil 1 iyuldan.
 - B. 1993 yil 15 iyuldan.
 - D. 1993 yil 15 noyabrdan.
 - E. 1994 yil 1 noyabrdan.
106. O'zbekiston Respublikasining milliy valyutasi 1 so'm necha so'm kupon nisbati bilan muomalaga kiritilgan?
- A. 1 so'm kupon.
 - B. 100 so'm kupon.
 - D. 1000 so'm kupon.
 - E. 10000 so'm kupon.

- 107.O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1994 yil 1 iyulda qanday nominallardagi so'mliklar muomalaga kiritilgan?
- A. 1,3, 5, 10, 25, 50, 100 so'm.
 B. 1, 5, 10, 25, 50, 100 so'm.
 D. 1,3, 10, 25, 50, 100 so'm.
 E. 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100, 200 so'm.
- 108.O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1994 yil 1 iyulda qanday nominallardagi tiyin metall tangalar muomalaga kiritilgan?
- A. 1,3, 5, 10, 20, 50, 100 tiyin.
 B. 1,5, 10, 20, 50 tiyin.
 D. 1,3, 10, 20, 50, 100 tiyin.
 E. 1,3, 5, 10, 20, 50 tiyin.
- 109.O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yengillashtirish maqsadida qaysi yildan 200 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
- A. 1996 yildan.
 B. 1997 yildan.
 D. 1998 yildan.
 E. 1999 yildan.
- 110.O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yengillashtirish maqsadida qaysi yildan 500 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
- A. 1996 yildan.
 B. 1997 yildan.
 D. 1998 yildan.
 E. 1999 yildan.
- 111.O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yengillashtirish maqsadida qaysi yildan 1000 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
- A. 1999 yildan.
 B. 2000 yildan.
 D. 2001 yildan.
 E. 2002 yildan.
- 112.Deinflyatsion siyosat o'z ichiga qanday tadbirlarni qamrab oladi?
- A. Davlat xarajatlarini oshirish, kreditlar uchun foiz stavkalarini kamaytirish, soliq yukini kamaytirish (soliqlar soni va ularni foiz stavkalarini kamaytirish) va pul massasini oshirish.
 B. Davlat daromadlarini qisqartirish, depozitlar bo'yicha foiz stavkalarini oshirish, to'g'ri soliq yukini kuchaytirish (soliqlar soni va ularni foiz stavkalarini kotarish) va M2 agregatini cheklash.
 D. Davlat xarajatlarini qisqartirish, kreditlar uchun foiz stavkalarini oshirish, soliq yukini kuchaytirish (soliqlar soni va ularni foiz stavkalarini kotarish) va pul massasini cheklash.
 E. Davlat daromadlarini oshirish, kreditlar uchun foiz stavkalarini kamaytirish, soliq yukini kamaytirish (soliqlar soni va ularni foiz stavkalarini kamaytirish) va MO agregatini oshirish.
- 113.Qanday turdagi siyosatni olib borishda davlat tomonidan mahsulotlar, ko'rsatilgan xizmatlar, bajarilgan ishlarga bo'lgan narx-navo va ish haqi ustidan birdaniga nazorat etiladi hamda ularni o'sishini ta'lim chegarasi o'zlashtiriladi yoki butunlay <<muzlatib>> qo'yiladi?
- A. Deinflyatsion siyosat.
 B. Daromadlar siyosati.
 D. Pul-kredit siyosati.
 E. Fiskal siyosat.
- 114.Dastlab qanday munosabat vujudga kelgan?
- A. Kredit munosabatlari.
 B. Tovar-pul munosabatlari.
 D. Bank munosabatlari.
 E. Moliya - kredit munosabatlari.
- 115.Kredit qanday munosabatlar asosida tashkil topdi?

- A. Tovar - kredit munosabatida.
 - B. Pul-kreditlar munosabatida.
 - D. Tovar-pul munosabatlarida.
 - E. Davlat krediti munosabatlarida.
- 116.Kredit munosabatlari iqtisodiy fanlarning qanday bo'g'inlarida o'rganiladi?
- A. Barcha bo'g'inlarida.
 - B. Ayrim bo'g'inlarida.
 - D. Moliya bo'limida.
 - E. Ma'lum bo'limida.
- 117.Kreditor va kredit oluvchi o'rtasida asosiy omil nima hisoblanadi?
- A. Mablag'lardan samarali foydalanish.
 - B. Iqtisodiy manfaatdorlik.
 - D. O'zaro yaqinlik.
 - E. Iqtisodiy hamkorlik.
- 118.Kreditning zarurligi qanday javobda noto'g'rikeltirilgan?
- A. Kredit munosabatlarida ishtirok etuvchi tomonlarning iqtisodiy manfaatdorligini ta'minlanishi.
 - B. Iqtisodiyotda vaqtinchalik bo'sh pul mablaglar ssuda kapitali sifatida jamg'arilib, tegishli maqsadlarga yo'naltiriladi.
 - D. Banklarni moliyaviy muassasa ekanligi.
 - E. Iqtisodiyotda ishlab chiqarish siklining davriyligi.
- 119.Kredit munosabatlarini vujudga kelishining asosiy sababi?
- A. Kapital muomalasi va aylanishi hisoblanadi.
 - B. Savdo kapitali hisoblanadi .
 - D. Pul kapitali hisoblanadi.
 - E. Davlat mablag'lari hisoblanadi.
- 120.Kreditning mohiyatiga iqtisodchi olimlarning qarashlari.
- A. Yagona yondashuvga ega.
 - B. Yagona yondashuvga ega emas.
 - D. Bir - biridan kuchli farq qiladi.
 - E. Bir - biriga aynan o'xshaydi.
- 121.Kreditning subyektiv mohiyati nimada namoyon boladi?
- A. Kreditor munosabatlarida.
 - B. Kredit oluvchining munosabatlarida.
 - D. Pul-kredit munosabatlarida.
 - E. Kreditor va kredit oluvchining munosabatlarida.
- 122.Kreditning funksiyalari qanday javobda to'liq keltirilgan?
- A. Qayta taqsimlash, muomala jarayonini tezlashtirish, pullami muomalaga chiqarish vanaqdlashtirish hamda pul kapitalini jamg'arish va markazlashuvini jadallashtirish funksiyalarini.
 - B. Muomala jarayonini tezlashtirish, pullami muomalaga chiqarish va naqdlashtirish hamda pul kapitalini jamg'arish va markazlashuvini jadallashtirish funksiyalarini.
 - D. Qayta taqsimlash, muomala jarayonini tezlashtirish va pul kapitalini jamg'arish va markazlashuvini jadallashtirish funksiyalarini.
 - E. Qayta taqsimlash, muomala jarayonini tezlashtirish, pullami muomalaga chiqarish vanaqdlashtirish funksiyalarini.
- 123.Kreditning tamoyillari qanday javobda to'liq keltirilgan?
- A. Muddatlilik, to'lovlilik, ta'minlanganlik, qaytarishlik, maqsadlilik tamoyillari.
 - B. To'lovlilik, ta'minlanganlik, qaytarishlik, maqsadlilik tamoyillari.
 - D. Muddatlilik, ta'minlanganlik, qaytarishlik, maqsadlilik tamoyillari.
 - E. Muddatlilik, to'lovlilik, qaytarishlik, maqsadlilik tamoyillari.
- 124.Kreditning shakllari qanday javobda to'liq va aniq keltirilgan?
- A. Tovarli kredit, aralash kredit.
 - B. Tovarli kredit, pulli kredit, aralash kredit.

- D. Ipoteka krediti, pulli kredit, aralash.
 E. Aralash kredit, tovar kredit, davlat krediti.
125. Kredit shakllari ichida ko'proq qaysi biri qo'llaniladi?
 A. Tovarli kredit.
 B. Pulli kredit.
 D. Aralash kredit.
 E. Davlat krediti.
126. Bank krediti muddatiga ko'ra qanday kreditlarga bo'linadi?
 A. Qisqa, o'rta va uzoq muddatli.
 B. O'rta va uzoq muddatli.
 D. Qisqa va uzoq muddatli.
 E. Yaqin va uzoq muddatli.
127. Qanday iqtisodchilar ssuda va kredit o'rtasida farqni ajratib berishga harakat qilgan?
 A. Qadimgi Gretsiya iqtisodchilari.
 B. Amerikalik iqtisodiy nazariyachilar.
 D. Rimlik huquqshunoslar.
 E. Xitoylik moliyachilar.
128. Kreditning qanday turlari mavjud?
 A. Bank, tijorat, iste'mol, ishlab chiqarish, davlat kreditlari.
 B. Bank, tijorat, ishlab chiqarish, xalqaro, davlat kreditlari.
 D. Bank, tijorat, iste'mol, davlat va xalqaro kreditlar.
 E. Bank, tijorat, iste'mol va xalqaro kreditlar.
129. Bank kreditida kreditning obyekti nima hisoblanadi?
 A. Tovar kapitali.
 B. Savdo kapitali.
 D. Pul kapitali.
 E. Davlat mablaglari.
130. Dastlab kreditning qanday shakli vujudga kelgan?
 A. Aralash kredit.
 B. Tovarli kredit.
 D. Pulli kredit.
 E. Bank krediti.
131. Xalqaro amaliyotda tijorat krediti asosan qanday qimmatli qog'oz vositasida beriladi?
 A. Aksiyalar yordamida.
 B. Oddiy aksiyalar.
 D. Vekselda.
 E. Imtiyozli aksiyalarda
132. Davlat kreditining asosiy belgisi nimadan iborat?
 A. Kreditlar tovar ko'rinishida beriladi.
 B. Faqat davlat kredit oladi.
 D. Kredit berish va olishda davlat bevosita ishtirok etadi.
 E. Kredit berish va olishda davlatning ishtiroki muhim ahamiyat kasb etmaydi.
- Iste'mol krediti qanday maqsadlarga beriladi?
 A. Yuridik va jismoniy shaxslarga kundalik ehtiyojga zarur bolgan tovar va buyumlarni sotib olishga.
 B. Asosan jismoniy shaxslarga kundalik ehtiyojga zarur bolgan tovar va buyumlarni sotib olishga.
 D. Asosan jismoniy shaxslarga ishlab – chiqarishni rivojlantirishga.
 E. Asosan yuridik shaxslarga ishlab – chiqarishni rivojlantirishga.
133. Kredit bahosini belgilovchi asosiy omilni ko'rsating.
 A. Kredit miqdori.
 B. Kredit foizi.
 D. Kredit muddati.
 E. Kredit ta'minoti.

134. Kredit marjasi niranani anglatadi?
- A. Kreditning boshlangich foizi va suzib yuruvchi foizi o'rtasidagi farq.
 - B. Kreditning summasi va uning ta'minoti o'rtasidagi farq.
 - D. kredit summasi va uni qaytaradigan summasi o'rtasidagi farq.
 - E. Bankning krediti bo'yicha foiz stavkasi va Markaziybank qayta moliyalash stavkasi o'rtasidagi farq.
- 135.3..... foizlarni hisoblash asosiy qarzdorning qoldiq ummasidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.
- A. Oddiy foiz stavkasida.
 - B. Diskont foiz stavkasida.
 - D. Murakkab foiz stavkasida.
 - E. Aralash foiz stavkasida.
- 136..... hisoblangan foizlar asosiy qarzdor qoldig'iga qo'shilib hisoblanadi.
- A. Oddiy foiz stavkasida.
 - B. Diskont foiz stavkasida.
 - D. Murakkab foiz stavkasida.
 - E. Aralash foiz stavkasida.
137. Kreditlar bo'yicha qaysi foiz stavkasida inflyatsiya darajasi hisobga olinadi?
- A. Nominal foiz stavkasida.
 - B. Oddiy foiz stavkasida.
 - D. Murakkab foiz stavkasida.
 - E. Real foiz stavkasida.
138. Qanday turdagi foiz stavkasi rivojlangan mamlakatlar bank amaliyotida inflyatsiya yuqori bolgan sharoitda kreditlar qadrsizlanishining oldini olish maqsadida qollaniladi?
- A. Oddiy.
 - B. Antisipativ.
 - D. Murakkab.
 - E. Dekursiv.
139. Kredit bahosining funksiyalari to'g'ri keltirilgan qatomi aniqlang.
- A. Maqsadlilik, foizlilik, ta'minlanganlik, qaytarishlilik.
 - B. Qiymat, muomala, tolov, xalqaro.
 - D. Bankrotlikdan himoya qiluvchi, zarur mablag', ta'minot, rivojlanish regulyatori.
 - E. Taqsimlash, rag'batlantirish, tartibga solish, himoyalash.
140. Tijorat banklari operatsiyalari bo'yicha foiz stavkalari, xizmat haqiva komission to'lovlar qonun va qonun osti hujjatlariga muvofiq banklar tomonidan qanday belgilanadi?
- A. Mustaqil ravishda.
 - B. Markaziy bank qayta moliyalash stavkasiga ko'ra.
 - D. Yirik kreditlar o'rtacha foiz stavkasiga ko'ra.
 - E. Depozitlar bo'yicha o'rtacha tortilgan foiz stavkasiga ko'ra.
141. Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq kredit shartnomasida bir tomon - tijorat banki yoki boshqa kredit tashkiloti (kreditor) ikkinchi subyektga (qarzdor) shartnomada ko'rsatilgan miqdorda va belgilangan shartlar asosida pul mablag'larini (kredit) berish, qarz oluvchi esa olingan pul mablag'larini va undan foydalanganlik uchun foizlarni qaytarish majburiyatini oladi?
- A. "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi qonun.
 - B. "O'zbekiston Respublikasi Markaziy bank to'g'risida"gi qonun.
 - D. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi.
 - E. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi.
142. Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq banklar kredit operatsiyalari bo'yicha foiz stavkalari va vositachilik haqi miqdorini mustaqil belgilaydilar?
- A. "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonun.
 - B. "O'zbekiston Respublikasi Markaziy bank to'g'risida"gi Qonun.
 - D. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi.

E. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi.

143.Qaysi qonunchilik hujjatiga muvofiq banklar o'z mijozlari bilan o'zaro munosabatlarni shartnomalar asosida amalga oshiradi?

A. "O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida"gi Qonun.

B. "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonun.

D. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi.

E. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi.

144.AQShda kredit bahosi shakllanishining qaysi modelida bank tomonidan jalb qilinadigan mablag'lar vakredit amaliyoti bo'yicha bankning operatsion xarajatlari hisobga olingan holda kredit bahosi shakllantiriladi?

A. "Baho Yetakchiligi" modeli.

B. "Qiymat-foyda" modeli.

D. "Qiymat plyus" modeli.

E. "Praym-rayt" modeli.

145.*Praym-rayt>> stavkasi qaysi muhim stavkalar o'zgarishi natijasiga asoslanadi?

A. Moliya bozori.

B. Pul bozori.

D. Fond bozori.

E. Depozit bozori.

146.LIBOR stavkasining mazmuni nima?

A. London banklararo foiz stavkasi.

B. Lyuksemburg banklararo foiz stavkasi.

D. Lixtenshteyn banklararo foiz stavkasi

E. Latviya banklararo foiz stavkasi.

147.UZIBOR stavkasining mazmuni nima?

A. O'zbekiston banklararo depozit stavkasi.

B. Ukraina banklararo depozit stavkasi.

D. Urugvay banklararo depozit stavkasi.

E. AQSh (USA) banklararo depozit stavkasi.

148.Iqtisodiy adabiyotlarda dastlabki banklarning vujudga kelishi:

A. Miloddan ilgari III asrga to'g'ri kelishi ta'kidlanadi.

B. Aniq ma'lumotlar mavjud emas.

D. Angliya sanoat to'ntarishidan keyingi davrga to'g'ri keladi.

E. Buyuk inqirozdan keyingi davrga to'g'ri keladi.

149.Banklarning vujudga kelishi haqida fikr yuritgan iqtisodchi olimlarni necha guruhga ajratish mumkin?

A. Beshta guruhga.

B. To'rtta guruhga.

D. Uchta guruhga.

E. Ikkita guruhga.

150.Tarixiy manbalarga ko'ra, dastlabki banklar qayerda tashkil topgan?

A. Angliyada.

B. Rimda.

D. Gretsiyada.

E. Stokgolmda.

4.9. YaB uchun test savollari (300 ta)

Auditoriya darslari bo'yicha -150 ta

1.Nechanchi yillardan boshlab xalqaro va mahalliy hisob-kitoblarda qog'oz-kredit pul tizimi faoliyat yuritish boshladi?

A. 1920 yillardan.

B. 1940 yillardan.

- D. 1930 yillardan.
E. 1950 yillardan.
- 2.Qaysi standartda oltinning umumekvivalent sifatida muomaladagi harakati to'xtatildi?
A. Oltin tanga.
B. Oltin deviz.
D. Oltin quyma.
E. Oltin tanga va oltin quyma.
- 3.Pul tizimini asosiy tartibga soluvchi organ qaysi qatorda to'g'ri keltirilgan?
A. Emission banklar.
B. Tijorat banklari.
D. Investitsion banklar.
E. Davlat banklari.
- 4.Banknotalar qaysi organ tomonidan muomalaga chiqariladi va tartibga solinadi?
A. Mamlakat tijorat banklari.
B. Mamlakat davlat banklari.
D. Mamlakat Markaziy banki.
E. Mamlakat investitsion banklari.
- 5.Xazina biletleri qanday maqsadlar sharoitida muomalaga chiqariladi?
A. Davlat byudjeti taqchilligi va qo'shimcha xarajatlarni qoplash maqsadida.
B. Markaziy bank daromadini oshirish va xarajatlarini qoplash.
D. Tijorat banklari daromadlarini oshirish va xarajatlarini qoplash.
E. Davlat banklari daromadlarini oshirish va xarajatlarini qoplash.
- 6.Qaysi davrda rasmiy ravishda oltinning pul vositasi vazifasini bajarishi va qog'oz pullarning oltin bilan ta'minlanganligi bekor qilindi?
A. 1973-1975 yillarda.
B. 1969-1971 yillarda.
D. 1975-1977 yillarda.
E. 1971-1973 yillarda.
- 7.O'zbekistonda 100 so'm necha tiyinga teng?
A. 100 tiyin.
B. 1000 tiyin.
D. 10000 tiyin.
E. 100000 tiyin.
- 8.O'zbekistonda 1991 - 1993 yillarda nima uchun mustaqil pul-kredit siyosatini amalga oshirishning imkoni yo'q edi?
A. Bank tizimi rivojlanmagan edi.
B. Muomalada sobiq ittifoq va Rossiya rubllari yetishmaganligi sababli.
D. Milliy valyuta joriy etilmaganligi tufayli.
E. Pul-kredit siyosati ishlab chiqilmagan edi.
- 78.O'zbekiston Respublikasi pul tizimini shartli ravishda nechta bosqichga ajratish mumkin?
A. 2 ta.
B. 3 ta.
D. 4 ta.
E. 5 ta.
- 9.O'zbekiston pul tizimining tashkil topishini birinchi bosqichi qaysi davmi o'z ichiga oladi?
A. 1991yil sentyabrdan 1994 yil iyulgacha bo'lgan davr.
B. 1993 yil noyabrdan 1994 yil 1 iyulgacha bo'lgan davr.
D. 1994 yil 1 iyuldan 1994 yil 31 iyulgacha bo'lgan davr.
E. 1991 yil sentyabrdan 1993 yil noyabrgacha bo'lgan davrni.
- 10.Oraliq "so'm kupon"lar qachon muomalaga kiritildi?
A. 1993 yil 1 yanvardan.
B. 1993 yil 1 oktabrdan.

- D. 1993 yil 15 noyabrdan.
E. 1994 yil 1 iyuldan.
- 11.Oraliq "so'm kupon" muomalada qachongacha to'lovvositasini bajardi?
A. 1994 yil 1 iyulgacha.
B. 1994 yil 1 avgustgacha.
D. 1994 yil 1 yanvargacha.
E. 1995 yil 31 iyungacha.
- 12.Milliy valyuta soem va oraliq *so'm kupomlar qanday nisbatda almashtirildi?
A. 1:500.
B. 1:1000.
D. 1:1500.
E. 1:2000.
- 13.O'zbekiston hududida qanday davrda uch turdagi valyuta muomalada to'lov vositasini bajardi?
A. 1993 yil noyabr.
B. 1994 yil iyul.
D. 1993 yil dekabr.
E. 1994 yil sentyabr.
- 14.Sobiq Ittifoq respublikalari qaysi paytdan boshlab milliy valyutalami muomalaga kirita boshladi?
A. 1993 yil iyul - avgust.
B. 1992 yil yanvar - fevral.
D. 1992 yil may - iyun.
E. 1992 yil iyul - avgust.
- 15.Rossiya Federatsiyasining yangi namunadagi banknotalari to'lov vositasi sifatida amal qilishi qachon bekor qilindi?
A. 1994 yil 1 iyuldan.
B. 1994 yil 15 apreldan.
D. 1993 yil 15 noyabr.
E. 1991 yil avgust.
- 16.Quyidagidlardan qaysi biri O'zbekiston pul tizimi elementlari hisoblanmaydi?
A. Pul birligi so'm.
B. Baho masshtabi talab va taklif asosida belgilanadi.
D. Markaziy bank pul muomalasini tartibga solinadi.
E. Qat'iy belgilangan valyuta kursi.
- 17.Inflyatsiyani keltirib chiqaruvchi omil qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
A. Pulning sotib olish qobiliyati pasayadi.
B. Pul o'zining qadrini yo'qotadi.
D. Muomalada tovar va xizmatlar bahosi pasayadi.
E. Talab va taklif o'rtasidagi muvozanat buziladi.
- 18.Inflyatsiya tushunchasi iqtisodiy oborotga qachon kirib kelgan?
A. 1861 yilda.
B. 1863 yilda.
D. 1864 yilda.
E. 1866 yilda.
- 19.Inflyatsiya bilan bogliq muammolar qachon vujudgakelgan?
A. Muomalada oltin tangalar amal qilgan davrda.
B. Muomalaga kumush tangalar kiritilganda.
D. Qog'oz pullar to'lov vosita sifatida amal qila boshlagandan.
E. Oltin va kumush tangalar hajmi kamaytirilganda.
- 20.Iqtisodiyotda inflyatsiya sharoitida qanday holat yuz bermaydi?
A. Tovarlarni va xizmatlarni taqchilligi kuzatiladi.
B. Aholining xorijiy valyutalami jamg'arishga bolgan iqtisodiy manfaatdorligi ortib boradi.
D. Milliy valyutaning xorijiy valyutalarga nisbatan kursi barqarorlashadi.

- E. Mablag`larni ko'chmas mulklarga joylashtirish jarayoni kuchayadi.
21. Quyidagilardan qaysi biri inflyatsiyaning shakliga kirmaydi?
- A. Sudraluvchan inflyatsiya.
 B. Shiddatli inflyatsiya.
 D. Monopol inflyatsiya.
 E. Giperinflyatsiya.
22. Giperinflyatsiya sharoitida pul muomalasi qanday holatda boladi?
- A. Pul muomalasi barqarorlashadi.
 B. Pul muomalasi izdan chiqadi.
 D. Pul muomalasini tartibga solish mumkin boladi.
 E. Pul muomalasida o'zgarish bolmaydi.
23. Inflyatsiyani keltirib chiqaradigan omillar qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
- A. Muomalada oshiqcha pul massasining vujudga kelishi.
 B. Milliy valyutaga nisbatan ishonchning pasayishi.
 D. Tovar massasiga nisbatan pul massasining kamayishi.
 E. Mamlakatning nomutanosib to'lov balansi.
24. Inflyatsiyaga qarshi qanday siyosat mavjud?
- A. Umumiy talabni tartibga solish siyosati.
 B. Muomaladagi pullarning hajmini oshirish siyosati.
 D. Markaziy bank tijorat banklariga kreditlarni berish siyosati.
 E. Majburiy zaxira siyosati stavkasini pasaytirish siyosati.
25. Sudraluvchi inflyatsiyaning yillik darajasi necha foizni tashkil etadi.
- A. 6-8 foiz.
 B. 20-50 foiz.
 D. 10-15 foiz.
 E. 0-2 foiz.
26. Yevrohudud uchun EMB tomonidan belgilangan inflyatsiya darajasining yillik normasini ko'rsating.
- A. Yillik 2 foiz.
 B. Yillik 5 foiz.
 D. Yillik 6 foiz.
 E. Yillik 4 foiz.
27. XVF ekspertlarining fikriga ko'ra inflyatsiyaning oylik darajasi necha foizdan oshishi giperinflyatsiya deb hisoblanadi.
- A. 50 foiz.
 B. 100 foiz.
 D. 75 foiz.
 E. 70 foiz.
28. XTTB ekspertlarining fikriga ko'ra inflyatsiyaning oylik darajasi necha foizdan oshishi giperinflyatsiya deb hisoblanadi.
- A. 50 foiz.
 B. 100 foiz.
 D. 75 foiz.
 E. 70 foiz.
29. Pul islohotini o'tkazishning zarurligi nimada?
- A. Metal pulning iqtisodiyotda muomalada bolishini ta'minlash.
 B. Davlatning xalqaro munosabatlarini yaxshilash maqsadida.
 D. Davlatning siyosiy mustaqillikka erishishi sababli.
 E. Milliy valyutaning barqarorligini ta'minlash.
30. Pul islohotlarining qanday turlari mavjud?
- A. Denominatsiya, devalvatsiya, revalvatsiya, nulifikatsiya.

- B. Bir metal puldan ikkinchi metal pulga otish, pul tizimining bir shaklidan ikkinchi shakliga o'tish, milliy valyutalami oltinga yoki kumushga almashtirishni joriy etish.
- D. Urushlar davrida muomalada katta miqdordagi qog'oz pullar va banknotalami chiqarilishi natijasida o'tkaziladigan islohot.
- E. Dematerilizatsiya, demonetizatsiya.
31. Denominatsiya bu...?
- A. Muomalaga yangi xorijiy valyutalami kiritish
- B. Milliy valyutaning qadrini xorijiy valyutaga nisbatan pasaytirish.
- D. Milliy valyutaning qadrini xorijiy valyutaga nisbatan pasaytirish.
- E. Eski pul birligini yangi pul birligiga malum nisbatda almashtirish.
32. "Emissiya qilish" va "muomalaga pul chiqarish" terminlari ma'nosi jihatidan bir-biridan farqi mavjudmi?
- A. Deyarli farq mavjud emas.
- B. Tubdan farq qiladi.
- D. Qisman farq qiladi.
- E. Qo'llanilishida farq mavjud.
33. O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritish nechta bosqichda amalga oshirilgan?
- A. Bir bosqichli.
- B. Ikki bosqichli.
- D. Uch bosqichli.
- E. To'rt bosqichli.
34. O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritishning birinchi bosqichi qaysi sanadan boshlangan?
- A. 1994 yil 1 iyuldan.
- B. 1993 yil 15 iyuldan.
- D. 1993 yil 15 noyabrdan.
- E. 1994 yil 1 noyabrdan.
35. O'zbekiston Respublikasida milliy valyutani muomalaga kiritishning ikkinchi bosqichi qaysi sanadan boshlangan?
- A. 1994 yil 1 iyuldan.
- B. 1993 yil 15 iyuldan.
- D. 1993 yil 15 noyabrdan.
- E. 1994 yil 1 noyabrdan.
36. O'zbekiston Respublikasining milliy valyutasi 1 so'm necha so'm kupon nisbati bilan muomalaga kiritilgan?
- A. 1 so'm kupon.
- B. 100 so'm kupon.
- D. 1000 so'm kupon.
- E. 10000 so'm kupon.
37. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1994 yil 1 iyulda qanday nominallardagi so'mliklar muomalaga kiritilgan?
- A. 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100 so'm.
- B. 1, 5, 10, 25, 50, 100 so'm.
- D. 1, 3, 10, 25, 50, 100 so'm.
- E. 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100, 200 so'm.
38. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 1994 yil 1 iyulda qanday nominallardagi tiyin metall tangalar muomalaga kiritilgan?
- A. 1, 3, 5, 10, 20, 50, 100 tiyin.
- B. 1, 5, 10, 20, 50 tiyin.
- D. 1, 3, 10, 20, 50, 100 tiyin.
- E. 1, 3, 5, 10, 20, 50 tiyin.

39. O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yangillashtirish maqsadida qaysi yildan 200 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
- 1996 yildan.
 - 1997 yildan.
 - 1998 yildan.
 - 1999 yildan.
40. O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarni yangillashtirish maqsadida qaysi yildan 500 so'mlik pullar muomalaga kiritilgan?
- 1996 yildan.
 - 1997 yildan.
 - 1998 yildan.
 - 1999 yildan.
41. Kreditning subyektlarini ko'rsating
- har qanday pul mablag'lari
 - tovarlar, ishlab chiqarish xarajatlari va hisob – kitoblardagi mablag'lar
 - qarz beruvchi va qarz oluvchilar
 - aholi omonatlari
42. Ssuda kapitalining manbalari nimalardan iboratligi qaysi javobda to'liq ko'rsatilgan?
- muomaladagi vaqtinichalik bo'sh pul mablag'lari
 - hisob-kitob schyotlaridagi mablag'lar
 - boshqa banklardan olingan kreditlar
 - Markaziy bankdan olingan kreditlar
43. Sudxo'rlik kreditining mohiyati nima?
- boyish maqsadida jismoniy shaxslar o'rtasida iste'molni qondirish uchun beriladigan kredit
 - ssuda kapitali bozori tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga beriladigan mablag'
 - xalqaro miqyosda amalga oshiriladigan kredit turi
 - kredit tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan funksiyasi
44. Kredit ta'minotiga nimalar kiradi?
- kredit chegarasi
 - tovar moddiy boyliklari
 - mol-mulk garovi, 3 chi shaxs kafilligi, sug'urta polisi
 - davlatning qimmatbaxo qog'ozlari
45. Tijorat kreditining asosiy quroli nima?
- chek, kredit kartochkalar
 - veksel
 - tovar shaklida berilishi
 - foiz stavkasi kam
55. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdoriga ta'sir etuvchi omillarni kursating?
- tovarlar massasi
 - xizmatlar massasi
 - pullar massasi
 - tovar va xizmatlar bahosi, pulning aylanish tezligi
56. Rivojlangan davlatlarda xazina biletleri va tangalar kim tomonidan emissiya qilinadi:
- milliy banklar tomonidan
 - qonunda belgilangan emissiya huquqiga ega kredit muassasasi tomonidan
 - tijorat banki tomonidan
 - kredit uyushmalari tomonidan

57. Tijorat banklar uchun taqiqlangan faoliyat turi
- A. vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'larini omonatlarga jalb qilish va saqlab berish.
 - B. to'lov va kredit munosabatlarida vositachilik qilish
 - C. muomalaga to'lov vositalarini chiqarish
 - D. ishlab chiqarish, savdo va sug'urta
58. Markaziy bank -
- A. davlat muassasasi
 - B. iqtisodiy mustaqil, o'z xarajatlarini o'zi qoplovchi davlat muassasasi
 - C. korxonalarni kreditlovchi muassasa
 - D. aholidan jamg'arma qabul qiluvchi muassasa
59. «Bank» so'zining ma'nosi nima?
- A. pulli kassa
 - B. pulli xalta
 - C. qopdagi pul
 - D. pullik stol
60. Kreditning turlarini ko'rsating
- A. bank va davlat krediti
 - B. uzoq va qisqa muddatli kredit
 - C. xalqaro kredit
 - D. tijorat krediti
61. Pul - bu universal ekvivalent:
- A. xarajat;
 - B. qiymatdan foydalanish;
 - C. narxlar;
 - D. almashinuv qiymati.
62. Iqtisodiy kategoriya sifatida pulning mohiyati ularning:
- A.funktsiyalarida;
 - B.tashqi ko'rinish;
 - D.narx;
 - E. tarqalishi.
63. eng katta likvidlik quyidagilarga ega:
- A.naqd pul;
 - B.oziq-ovqat mahsulotlari;
 - D.oltin taqinchoqlar;
 - E. qimmatli qog'ozlar.
64. Bir tovarni boshqasiga almashtirishning asosiy shakli bu edi:
- A.sistematik almashinuv;
 - B.tasodifiy almashinuv;
 - D.tovar-pul birjasi;
 - E. teng almashinuv.
65. Mahsulotning insonning har qanday ehtiyojini qondirish qobiliyati:
- A.xarajat;
 - B.ayirboshlash qiymati;
 - D. qiymatdan foydalanish;
 - E. qiymat.
66. Pulning qiymat o'lchovi vazifasi quyidagicha amalga oshiriladi:
- A.har xil tovarlarning qiymatlarini taqqoslash jarayonida;
 - B.tovar ayirboshlashda vositachi rolida;
 - D.qarzni to'lash paytida;
 - E. xazinalarni shakllantirishda.

67. Pulning to'lov vositasi vazifasi pulning quyidagicha harakat qilishida namoyon bo'ladi.
A.tovar ayirboshlashda vositachi;
B.universal ekvivalent;
D.qarz majburiyatlari bo'yicha to'lov vositalari; E. to'plash vositalari.
68. Pulning to'lov vositasi sifatida ishlashi uchun qaysi formula xosdir:
A.Pul - tovarlar - pul;
B.tovarlar - pul - tovarlar;
D.tovarlar - pul - qarz;
E. tovarlar - qarz - pul.
69. Faqat pul xazina bo'lishi mumkin:
A.naqd pulsiz;
B.metall;
D.xorijiy;
E. naqd pul.
70. Pulning jamg'arish vositasi vazifasi pulning quyidagida namoyon bo'lishida namoyon bo'ladi:
A.tovar ayirboshlashda vositachi;
B.qarz uchun to'lov vositasi;
D.tovarlarning bozordagi qiymatini o'lchash;
E. qiymatlar ombori.
71. Qog'oz pullarning mohiyati shundaki, ular:
A.to'liq qiymatga ega va ichki qiymatga ega;
B.nuqsonli va ichki qiymatga ega bo'lmagan;
D.naqd pul;
E. oltinga almashtiriladi.
72. Oltinni pul metalining roldan mahrum qilish bu:
A.tezaurus;
B.demonetizatsiya;
D. nominal;
E. devalvatsiya.
73. Pulga bo'lgan ehtiyoj quyidagilar bilan bog'liq:
A.jamg'arishga bo'lgan ehtiyojning paydo bo'lishi;
B.ko'payish jarayonini muntazam yangilab turish zarurati;
D.ijtimoiy mehnat taqsimotini chuqurlashtirish;
E. davlatning paydo bo'lishi.
74. Boshqa barcha tovarlarning qiymati ko'rsatilgan ekvivalent quyidagilar:
A.veksel;
B.aktsiyalar;
D.banknota;
E. pul.
75. Mahsulot ishlab chiqarishga sarflangan va unda mujassam bo'lgan ijtimoiy zaruriy mehnat:
A.qiymatdan foydalanish;
B.ayirboshlash qiymati;
D.narx;
E. narxlar ko'lam.
76. Tovarni boshqa tovarlarga ma'lum nisbatlarda almashtirish qobiliyati:
A.ayirboshlash qiymati;

B.qiymatdan foydalanish;

D.narx;

E. valyuta kursi.

77. Tovar birjasi quyidagilar paydo bo`lishi bilan tovar-pul muomalasiga aylanadi:

A.tijorat banklari;

B.qiymat

belgilari;

D.veksellar;

E. qimmatbaho metallardan olingan pul.

78. Pulning qiymat o`lchovi vazifasi pulning quyidagilarga xizmat qilishida namoyon bo`ladi:

A.tovar ayirboshlashda vositachi;

B.tejash va to`plash vositasi;

D. universal ekvivalent;

E. dunyo pullari.

79. Pulning to`lov vositasi vazifasi:

A.tovar ayirboshlashda vositachi sifatida;

B.qarzni to`lashda;

D.har xil tovarlarning qiymatlarini taqqoslash jarayonida;

E. xazinalarni shakllantirishda.

80. Pul muomalada bo`lish vositasi sifatida pulning quyidagicha harakat qilishida namoyon bo`ladi.

A.tovar ayirboshlashda vositachi;

B.qarz majburiyatlari bo`yicha

to`lov vositalari;

D.to`plash vositalari;

E. universal ekvivalent.

81. Xalqaro iqtisodiy aylanmaning pullari quyidagi funktsiyani bajaradi:

A.qiymat

o`lchovlari;

B.dunyo pullari;

D. xazinalar;

E. muomala vositalari.

82. YAxshi pul bu:

A.metall pul o`rnini bosadiganlar;

B.majburiy nominatsiyali banknotalar;

D.nominal qiymati ular ishlab chiqarilgan qimmatbaho metall qiymatiga mos keladigan pul;

E. chet el valyutasi.

83. Oltinni demonetizatsiya qilish sabablari:

A.narxlar miqyosining harakati;

B.oltinning tovar tabiati;

D.oltin narxlarining ko`tarilishi;

E. ayirboshlash vositasi funktsiyalarini bajarish uchun oltin etishmasligi.

84. Qanday pulning pul massasining ortiqcha qismi xazinaga tushgan?

A.qog'oz;

D.metall;

B.kredit;

E. naqd pul.

85. Pul aylanmasi nima?

A.pulning to`lov vositasi sifatida ishlashi

B.mamlakatda ishlatiladigan turli xil to`lov vositalarining harakatlanish jarayoni

D.banknotalarning doimiy ravishda harakatlanishi jarayoni

E. ma'lum bir davr uchun naqd va naqdsiz shaklda barcha to`lovlarning yig'indisi

86. Qaysi veksellar asosiy veksellarning turlari qatoriga kiradi?
 A. moliyaviy hisob-kitob
 B. bank vekseli
 D. soliq hisobi
 E. aralash veksellari
87. SHaxsiy tekshirish uchun qaysi soʻz toʻgʻri keladi?
 A. oluvchi koʻrsatilmagan
 B. boshqa shaxsga oʻtkazish huquqsiz maʼlum bir shaxsga berilgan
 D. boshqa shaxsga oʻtish huquqi bilan maʼlum bir shaxsga berilgan
 E. koʻrsatilgan summa chek koʻrsatuvchiga toʻlanishi kerak.
88. Quyidagilardan qaysi biri chekning asosiy funktsiyalariga taalluqli emas?
 A. joriy bank hisobvaragʻidan pul olish vositasi
 B. naqd pulsiz hisob-kitob vositasi
 D. toʻplash vositasi
 E. yigʻish va toʻlash vositalari
89. Oltin bilan almashtirib boʻlmaydigan banknotalar ishlashi sharoitida pulga boʻlgan talab nimani belgilaydi?
 A. narx darajasi
 B. aholining pul daromadlari darajasi
 D. davlat byudjeti taqchilligi
 E. bank tizimining rivojlanish darajasi
90. Oltin bilan almashtirib boʻlmaydigan banknotalar ishlashi sharoitida pul taʼminoti nimaga bogʻliq?
 A. qarz mablagʻlarining mavjudligi
 B. aholining pul daromadlari darajasi
 D. depozitlar boʻyicha foiz stavkasi
 E. narx darajasi
91. M_0 pul agregati nimani oʻz ichiga oladi?
 A. moliya va moliya tashkilotlari va jismoniy shaxslarning muomaladagi naqd pul miqdori va talab boʻyicha hisob-kitob, joriy yoki boshqa hisobvaraqlardagi qoldiqlari
 B. pul muomalasi, shu jumladan M_1 yigʻindisi va muddatli depozitlar va boshqa qarz mablagʻlari
 D. muomaladagi naqd pul
 E. muomaladagi naqd pul plus va pul massasi
92. M_1 pul massasi nimani oʻz ichiga oladi?
 A. moliya va moliya tashkilotlari va jismoniy shaxslarning muomaladagi naqd pul miqdori va talab boʻyicha hisob-kitob, joriy yoki boshqa hisobvaraqlardagi qoldiqlari
 B. muomaladagi naqd pul plus va pul massasi
 D. pul muomalasi, shu jumladan M_1 agregati, shuningdek muddatli depozitlar va boshqa qarz mablagʻlari
 E. muomaladagi naqd pul
93. M_2 pul massasi nimani oʻz ichiga oladi?
 A. muomaladagi naqd pul
 B. muomaladagi naqd pul miqdori va moliyaviy boʻlmagan moliya tashkilotlari va jismoniy shaxslarning hisob-kitob, joriy yoki boshqa hisobvaraqlar boʻyicha qoldiqlari
 D. muomaladagi naqd pul plus va pul massasi
 E. pul muomalasi, shu jumladan M_1 yigʻindisi va muddatli depozitlar va boshqa qarz mablagʻlari
94. Pul muomalasi darajasi qanday aniqlanadi?
 A. YAIMning M_2 yigʻindisiga nisbati
 B. yalpi ichki mahsulotning M_2 yigʻindisiga nisbati

- D. YAIMning M_1 yig'indisiga nisbati
 E. YAIMning M_0 yig'indisiga nisbati
95. Naqd pulsiz hisob-kitob shakliga nima tegishli emas?
 A.to'lov topshirig'i
 B.akkreditiv
 D.chek
 E. yig'ish buyurtmasi
96. Qaysi variantda shoshilinch to'lovni amalga oshirish mumkin?
 A.avans to'lovi
 B.akkreditiv bo'yicha hisob-kitob
 D.chek orqali hisob-kitob qilish
 E. to'lov topshirig'i
97. Korporativ korporativ karta egasi kim?
 A.tashkilot xodimi
 B.yuridik shaxs
 D. jismoniy shaxs
 E. tashkilot
98. Mamlakatda ishlatiladigan turli xil to'lov vositalarining harakatlanish jarayoni:
 A.to'lov aylanmasi
 B.pul muomalasi
 D. pul muomalasi
99. To'lov aylanmasining ikkinchi qismi:
 A.pul aylanmasi deb nomlandi
 B.to'lovlar aylanmasi
 D.pul aylanmasi
100. Naqd va naqdsiz operatsiyalar shakli:
 A.indossament
 B.pul muomalasi
 D.mamlakatning yagona pul aylanmasi
101. Veksellarning necha asosiy turi mavjud?
 A.5
 B.4
 6 da
102. ... naqd pul bilan kredit operatsiyalarini tuzishda veksel ishlatiladi:
 A.moliyaviy
 B.o'tkaziladigan
 D.tijorat
103. Naqd pulsiz muomaladagi naqd va pullarning umumiy hajmi:
 A.pul massasi
 B.pul agregatlari D. pul bazasi
104. Naqd pulsiz hisob-kitoblarning necha asosiy shakli mavjud?
 A.7
 B.6
 D.12
105. Hisob-kitob egasining (to'lovchining) unga xizmat ko'rsatadigan bankka hisob-kitob hujjati bilan tuzilgan, ma'lum miqdordagi pulni u yoki boshqa bankda ochilgan pul mablag'larini oluvchining hisob raqamiga o'tkazish to'g'risidagi buyrug'i:
 A.to'lov talabnomasi
 B.to'lov topshirig'i
 D. inkasso topshirig'i
106. Erta va kechiktirilgan to'lovlar shartnomaviy munosabatlar doirasida qanday qo'llaniladi?

- A.tomonlarning moliyaviy holatiga zarar etkazmasdan;
 B.tomonlarning moliyaviy ahvoliga zarar etkazish bilan
 D.rejalashtirilgan to'lovlar tartibida
107. To'lovni hisob-kitob qilish tartibi ... bosqichlardan iborat:
 A.8
 B.15
 D.10
108. Pul tizimi bu ...
 A.bu milliy qonunchilikda mustahkamlangan mamlakatdagi pul muomalasini tashkil etish shaklidir
 B.bu asosan kredit bank kupyuralari va savdo bitimi
 D. bu muomalaga pul chiqarish va ularni muomaladan chiqarish tartibi
 E. bu pul muomalasi va milliy valyutaning barqarorligini ta'minlash uchun pulni tartibga solishning turli xil vositalari
109. Rossiya pul tizimining shakllanishi jarayonida pul hisobining qaysi tizimi yaratildi?
 A.ikkilik
 B.kasr
 D.uchlik
 E. to'qqiz baravar
110. Mamlakatda banknotalarni himoya qilish tartibi qanday o'rnatilgan?
 A.mahalliy hokimiyat organlari
 B.mahalliy aholi tomonidan ovoz berish natijasida
 D.mamlakat qonunchiligi
 E. ijro etuvchi hokimiyat organlari
- 111.Hozirgi kunda tijorat banklari mijozlarga necha turdan ortiq xizmatlarini ko'rsatadi?
 A. 100 dan ortiq.
 B. 200 dan ortiq.
 D. 300 dan ortiq.
 E. 400 dan ortiq.
- 112.Tijorat banklari faoliyatini tartibga soluvchi dastlabki qonun qachon qabul qilingan?
 A. 1989 yil.
 B. 1991 yil.
 D. 1993 yil.
 E. 1995 yil.
- 113.Tijorat banklari faoliyatini tartibga soluvchi yangi tahrirdagi qonun qachon qabul qilindi?
 A. 1996 yil 25 yanvar.
 B. 1996 yil 25 fevral.
 D. 1996 yil 25 aprel.
 E. 1996 yil 25 iyun.
- 114.Aksiyador va xususiy tijorat banklari uchun 2011 yil 1 yanvardan boshlab minimal ustav kapitali qanchadan iborat qilib o'rnatilgan?
 A. 5,0 mln va 2,5 mln evro ekvivalentida.
 B. 8,0 mln va 4 mln evro ekvivalentida.
 D. 10,0 mln va 5 mln evro ekvivalentida.
 E. 12,0 mln va 6 mln evro ekvivalentida.
- 115.Tijorat banklari resurslari nechta yirik guruhga bo'linadi?
 A. 2 ta.
 B. 5 ta.
 D. 7 ta.
 E. 9 ta.
- 116.Tijorat banklari riskli aktiv operatsiyalari natijasida:
 A. - xarajat qilishga majbur boladi;
 B. - daromad oladi;

- D. - mablaglarni jalb qiladi;
 E. - kapitalini oshiradi.
117. Quyidagi qanday operatsiyalar bank uchun yuqori riskli aktiv operatsiyalar hisoblanadi?
 A. Kassa operatsiyalari.
 B. Kredit operatsiyalari.
 D. Asosiy vositalar bilan bogliq operatsiyalar.
 E. Mijozlar bilan bogliq operatsiyalar.
118. Tijorat banklari aktivlari riskka tortilganlik darajasiga qarab nechta guruhga bo'linadi?
 A. 2 ta.
 B. 3 ta.
 D. 4 ta.
 E. 5 ta.
119. Banklarning noa'nanamoy operatsiyalari qanday javobda to'liq keltirilgan?
 A. Faktoring, kontokorrent (overdraft), forfeiting, trust.
 B. Faktoring, kredit - ijara (lizing), forfeiting, trust.
 D. Faktoring, kredit - ijara (lizing), kontokorrent (overdraft), forfeiting, trust.
 E. Faktoring, kredit - ijara (lizing), kontokorrent (overdraft), forfeiting.
120. Banklarning daromadlari qanday tarkibdan tashkil topadi?
 A. Foizli
 B. Foizsiz.
 D. Foizli va foizsiz.
 E. Qiymatli va qiymatsiz.
121. Banklarning xarajatlari qanday operatsiyalar guruhiga kiradi?
 A. Passiv operatsiyalar.
 B. Valyuta operatsiyalar.
 D. Aktiv operatsiyalar.
 E. Kapital operatsiyalar.
122. Mikromoliyalash tashkilotlari bank tizimining qanday bo'g'iniga kiradi?
 A. Birinchi bo'g'iniga.
 B. Ikkinchi bo'g'iniga.
 D. Uchinchi bo'g'iniga.
 E. To'rtinchi bo'g'iniga.
123. O'zbekiston qonunchilik hujjatlari asosida mikromoliyalash tashkilotlari tarkibi qanday javobda to'liq keltirilgan?
 A. Banklar, kredit uyushmalari, lombardlar va boshqa kredit tashkilotlari.
 B. Banklar, mikrokredit tashkilotlari, lombardlar va boshqa kredit tashkilotlari.
 D. Kredit uyushmalari, mikrokredit tashkilotlari, lombardlar va boshqa kredit tashkilotlari.
 E. Banklar, kredit uyushmalari, mikrokredit tashkilotlari, lombardlar va boshqa kredit tashkilotlari.
124. Qanday tashkilot mikromoliyalash tashkilotlari tarkibida asosiy moliya muassasi hisoblanadi?
 A. Mikrokredit tashkilotlari.
 B. Kredit uyushmalari.
 D. Lombardlar.
 E. Jamg'arma kassalari.
125. Kredit uyushmalari dastlab qachon va qayerda tashkil etilgan?
 A. 1844 yilda Angliyaning Rochdeyl shahrida.
 B. 1845 yilda Fransiyaning Parij shahrida.
 D. 1846 yilda AQShning Loiziana shtatida.
 E. 1847 yilda Germaniyaning Doychi shahrida.
126. Kredit uyushmalarining passiv operatsiyalari:
 A. Ularga daromad keltiradi.

- B. Ularni xarajat qilishga undaydi.
D. Riskli operatsiyalar hisoblanadi.
E. Aktiv operatsiyalar hisoblanadi.
- 127.Kredit uyushmalarining aktiv operatsiyalari:
A. Ularga daromad keltiradi.
B. Ularni xarajat qilishga undaydi.
D. Risksiz operatsiyalar hisoblanadi.
E. Passiv operatsiyalar hisoblanadi.
- 128.Lombardlar qanday moliya muassasa hisoblanadi?
A. Tijorat - moliyaviy muassasa.
B. Hisob-kitoblarni amalga oshiruvchi tashkilot.
D. Vositachi - moliyaviy muassasa hisoblanadi.
E. Ixtisoslashgan tijorat tashkiloti.
- 129.Lombardlar faoliyatini qanday tashkilot ro'yxatga oladi va litsenziyalaydi?
A. Markaziy bank.
B. Adliya vazirligi.
D. Moliya vazirligi.
E. Banklar asotsiatsiyasi.
- 130.Bank inqirozlari kelib chiqishining ilk nazariy qarashlari asosiy mazmun-mohiyati to'g'ri ko'rsatilgan qatomi aniqlang?
A. Banklarning to'lov qobiliyatiga ega emasligi.
B. Makroiqtisodiy tanglik.
D. Omonatchilar tomonidan vahima qilish natijasida pul mablag'larini banklardan yoppasiga olish.
E. Byudjet defitsiti.
- 131.Bank inqirozlarining makroiqtisodiy nuqtai-nazardan kelib chiqishi asosan qanday muammolarga bog'liq?
A. Mikroiktisodiy holat, ichki moliyaviy bozordagi holat va milliy valyuta elementlari.
B. Xalqaro moliya institutlari moliyaviy holati, xalqaro birjalar va valyuta bozori.
D. Iqtisodiy integratsiya, dollarizatsiya vama halliylashtirish.
E. Nobarqaror makroiqtisodiy siyosat, global moliyaviy shart-sharoit va valyuta kursi.
- 132.Amerikalik iqtisodchi olimlar Karmen M. Reynxart va Kennet S. Rogoff bank inqirozlari kelib chiqishining ilk sabablari sifatida qanday omillarni ko'rsatib o'tadilar?
A. Depozit inqirozlari.
B. Kredit inqirozlari.
D. Kapital inqirozlari.
E. Sug'urta inqirozlari.
- 133.1980 yillarda Lotin Amerikasi mamlakatlarida bank inqirozlari vujudga kelishining asosiy sabablari nimada?
A. G'arb banklaridan qarz mablag'larini jalb qilish.
B. G'arb banklariga qarz mablag'larini ajratish.
D. G'arb banklari aktivlari qiymatining pasayishi.
E. AQSh banklaridan qarz mablag'larini jalb qilish.
- 134.Yaponiya, Lotin Amerikasi va Janubiy-Sharqiy Osiyo tajribasi ko'rsatganidek kreditlar o'sish sur'ati YaJM o'sish sur'atidan necha barobar ko'p ekanligi kuzatilsa bank inqirozi yuzaga kelayotganligidan dalolat beradi?
A. Besh barobar.
B. To'rt barobar.
D. Uch barobar.
E. Ikki barobar.
- 135.Bank inqirozlarida aholi tomonidan banklardajamg'arishga bo'lgan moyillikning pasayishi qanday iqtisodiy omil natijasida yuzaga keladi?
A. Kredit ekspansiyasi.

- B. Byudjet defitsiti.
D. Inflyatsiya.
E. Savdo qoidalarining buzilishi.
- 136.1980 yillar boshlarida rivojlanayotgan mamlakatlarda yuz bergan bank inqirozi qanday omillar bilan bog'liq?
A. Oltin va import tovarlari narxining oshishi.
B. Davlat obligatsiyalari va to'lov balansining zaiflashishi.
D. AQSh dollarining devalvatsiyasi.
E. Neft va boshqa asosiy eksport tovarlari narxining tushib ketishi.
- 137.Bank inqirozining birinchi turi..... ?
A. Makroiqtisodiy darajadagi inqiroz.
B. Mikroiktisodiy darajadagi inqiroz.
D. Yuqori inflyatsiya inqirozi.
E. Iqtisodiyotni demonetizatsiya qilish.
- 138.Bank inqirozining ikkinchi turi..... ?
A. Makroiqtisodiy darajadagi inqiroz.
B. Mikroiktisodiy darajadagi inqiroz.
D. Yuqori inflyatsiya inqirozi.
E. Moliya-byudjet tizimining nobarqarorligi.
- 139.Bank inqirozining qaysi turi moliya-byudjet tizimining nobarqarorligi, yuqori inflyatsiya va iqtisodiyotni demonetizatsiya qilish kabi xususiyatlar bilan harakterlanadi?
A. Birinchi turi.
B. Ikkinchi turi.
D. Birinchi va ikkinchi turi.
E. Uchinchi turi.
- 140.Bank inqirozining qaysi shaklida banklarning ko'pchilik qismi to'lovga layoqatsiz bo'lsalarda faoliyatlarini davom ettiraveradilar?
A. Inqirozning ochiq shakli.
B. Tizimli bank inqirozi.
D. Yashirin inqiroz.
E. Global bank inqirozi.
- 141.Banklardan yoppasiga omonatlam olish bilan bog'liq bolgan holatlar bank inqirozining qaysi shakliga xos?
A. Tizimli bank inqirozi.
B. Yashirin inqiroz.
D. Global bank inqirozi.
E. Inqirozning ochiq shakli.
- 142.Bank tizimining aksariyat qismi tolovga layoqatsizligini anglatadigan inqiroz bank inqirozining qaysi shakliga xos?
A. yashirin inqiroz.
B. tizimli bank inqirozi.
D. global bank inqirozi.
E. inqirozning ochiq shakli.
- 143.Inqirozlami boshqarishning "Standart modellari"da 1-bosqichning asosiy yo'nalishi to'g'ri ko'rsatilgan qatomi aniqlang?
A. vaziyatni stabillashtirish va jamoatchilik ishonchini tiklash
B. byudjet xarajatlarini minimallashtirish
D. harakatsiz (taqdim etilmagan) kreditlarga ruxsat berish
E. byudjet xarajatlarini maksimallashtirish
- 144.Inqirozlami boshqarishning "Standart modellari"da 2-bosqichning asosiy yo'nalishi to'g'ri ko'rsatilgan qatomi aniqlang?
A. vaziyatni stabillashtirish va jamoatchilik ishonchini tiklash

- B. byudjet xarajatlarini minimallashtirish
D. harakatsiz (taqdim etilmagan) kreditlarga ruxsat berish
E. byudjet xarajatlarini maksimallashtirish
145. Inqirozlam boshqarishning "Standart modellari"da 3-bosqichning asosiy yo'nalishi to'g'ri ko'rsatilgan qatomi aniqlang?
A. vaziyatni stabillashtirish va jamoatchilik ishonchini tiklash
B. byudjet xarajatlarini minimallashtirish
D. harakatsiz (taqdim etilmagan) kreditlarga ruxsat berish
E. byudjet xarajatlarini maksimallashtirish
146. 1922 yilda bo'lib o'tgan Genuya konferensiyasida qanday y kelishuv imzolandi?
A. Birinchi jahon urushidan keyingi davrda oltin standart amal qilishi hususidagi kelishuv.
B. Yangi oltin deviz standartini amaliyotga kiritish to'g'risidagi kelishuv.
D. Birinchi jahon urushidan oldingi pul tizimini qayta tiklash hususidagi kelishuv.
E. Qog'oz pul-kredit tizimiga o'tish kerakligi xususidagi kelishuv.
146. Bretton - Vuds konferensiyasi qaysi yili bo'lib o'tdi va bu konferentsiyadan ko'zlangan maqsadi nima bo'lgan?
A. 1945 yilda Bretton - Vuds shaxrida, oltin standartini pul tizimini tiklash maqsadida bolib o'tdi.
B. 1944 yilda Bretton - Vuds shaxrida, urushdan keyingi davrda jahon iqtisodiyotini tiklash maqsadida bolib o'tdi.
D. 1944 yilda Bretton - Vuds shaxrida, oltin deviz standartini amaliyotga joriy etish maqsadida bo'lib o'tdi.
E. 1944 yilda Bretton - Vuds shahrida, Xalqaro valyuta jamg'armasini tashkil etish maqsadida bo'lib o'tdi.
148. Devalvatsiya nima?
A. Devalvatsiya - bu milliy valyuta kursining chet el valyuta kursiga nisbatan rasman qonuniy asosida pasaytirilishi.
B. Devalvatsiya - bu milliy valyuta kursining chet el valyuta kursiga nisbatan rasman qonuniy asosida oshirilishi.
D. Devalvatsiya - bu milliy valyuta kursining chet el valyuta kursiga nisbatan rasman qonuniy asosiga tenglashtirilishi.
E. Devalvatsiya bu - valyuta siyosatining bir yo'nalishi bo'lib, importni rag'batlantirish uchun o'tkaziladi.
149. Bretton - Vuds valyuta tizimiga ko'ra oltinning rasmiy qiymati qaysi valyutaga bevosita bog'landi?
A. Dollarga, 1 unsiya oltin = 35 dollar.
B. Fransiya frankiga, 1 unsiya oltin = 40 frank.
D. Dollar va funt sterlingga, 1 unsiya oltin = 35 dollar, 25 funt sterling.
E. Germaniya markasi, 1 unsiya oltin = 38 marka.
150. Yamayka konferensiyasiga asosan jahon valyuta tizimida qanday o'zgarishlar ro'y berdi?
A. Funt sterling va dollar jahon valyutasi sifatida qabul qilindi.
B. Oltin qiymati qat'iy belgilangan baholarda aniqlanishi belgilab olindi.
D. Oltinni dollarga nisbatan rasmiy qiymati e'lon qilindi.
E. Valyuta kurslarini qat'iy belgilangan kursi o'miga, suzib yuruvchi valyuta kurslari joriy etildi.
- Mustaqil ta'lim bo'yicha-150 ta**
151. SDR maxsus to'lov birligi qanday operatsiyalarda ishlatiladi?
A. Mamlakatlar o'rtasidagi valyuta-kredit munosabatlarida.
B. AQSh va Yevropa davlatlari o'rtasidagi eksport - import operatsiyalarda.
D. Xalqaro valyuta jamg'armasining xisob-kitob operatsiyalarida.
E. Mamlakatlar o'rtasida qarz munosabatlarida.
152. Dastlabki xalqaro tizimining vujudga kelishi qaysi yillarga to'g'ri keladi?
A. 1830 yillarga.

- B. 1840 yillarga.
 D. 1850 yillarga.
 E. 1860 yillarga.
153. Milliy valyuta tizimining elementlari qaysi javobda noto'g'ri keltirilgan?
 A. Milliy valyuta.
 B. Xalqaro valyuta.
 D. Konvertatsiya shartlari.
 E. Milliy valyuta pariteti.
154. Milliy valyuta tizimining elementlari qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?
 A. Valyutalami o'zaro konvertirlash shartlari.
 B. Valyuta pariteti rejimining reglamenti.
 D. Xalqaro valyuta.
 E. Konvertatsiya shartlari.
155. Xalqaro valyuta tizimining elementlari qaysi javobda noto'g'ri keltirilgan?
 A. Xalqaro valyuta likvidligini davlatlararo tartibga solish usuli.
 B. Mamlakatning xalqaro hisob-kitoblar reglamenti.
 D. Xalqaro kredit mablaglari muomalasini unifikatsiyalash qoidolari.
 E. Xalqaro hisob-kitoblar shakllarini qo'llash qoidolari.
156. Banklar o'rtasida korrespondent munosabatlarda qo'llaniladigan "loro" hisobvaraqlar:
 A. Xorijiy banklarning mahalliy banklardagi hisob varaqlari.
 B. Mahalliy banklarning xorijiy banklardagi hisob varaqlari.
 D. Hisob-kitoblarning shakli.
 E. Banklarning valyutadagi daromad hisobvarag'i.
157. Banklar o'rtasida korrespondent munosabatlarda qo'llaniladigan "nostro" hisobvaraqlar:
 A. Xorijiy banklarning mahalliy banklardagi hisob varaqlari.
 B. Mahalliy banklarning xorijiy banklardagi hisob varaqlari.
 D. Hisob-kitoblarning shakli.
 E. Banklarning valyutadagi xarajat hisobvarag'i.
158. Xalqaro hisob-kitoblarni amalga oshirishda AQSh dollarining ulushi 1982 yilda:
 A. 40 foizga yetdi.
 B. 78 foizga yetdi.
 D. 55 foizga kotarildi.
 E. 5 foizga kotarildi.
159. 1955 yilda xalqaro to'lovlarning oltin bilan to'lanadigan ulushi:
 A. 45 foizni tashkil etdi.
 B. 55 foizni tashkil etdi.
 D. 65 foizni tashkil etdi.
 E. 75 foizni tashkil etdi.
160. Xalqaro hisob-kitoblarda eng ko'p qo'llaniladigan hisob-kitob shakli:
 A. Akkreditiv.
 B. Inkasso.
 D. Cheklar bilan hisob-kitob.
 E. Bank o'tkazmalari.
161. O'zbekiston tijorat banklari qanday valyuta operatsiyalarni bajaradi?
 A. Joriy xalqaro va kapital harakati bilan bog'liq operatsiyalar.
 B. Kapital harakati bilan bog'liq bo'lmagan valyuta operatsiyalar.
 D. Joriy bo'lmagan valyuta operatsiyalari.
 E. Xalqaro hisob-kitoblarni shakllari.
162. Yevropa iqtisodiy hamkorligi tashkiloti qanday reja asosida tashkil etilgan?
 A. Charchel rejasiga asosan.
 B. Qirolicha Yelezaveta rejasiga asosan.

- D. Marshall rejasiga asosan.
 E. Mark Tven rejasiga asosan.
163. Kreditor mamlakatlar Parij klubining maqsadi:
 A. Rivojlangan mamlakatlarga kredit beradi.
 B. Rivojlanayotgan mamlakatlarning siyosatini ishlab chiqadi.
 D. Rivojlangan mamlakatlarning norasmiy tashkilotidir.
 E. Moliya-kredit tashkilotlari faoliyatini tartibga soladi.
164. Xalqaro moliya institutlari asosan qachon paydo bo'la boshlagan?
 A. Birinchi jahon urushidan keyin.
 B. Ikkinchi jahon urushidan keyin.
 D. Buyuk inqirozdan keyin.
 E. 2008 yildagi jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozidan keyin.
165. Xalqaro moliyaviy institutlarni vujudga kelishiga ta'sir qilgan omillar qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
 A. Xalqaro iqtisodiyotda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash borasida kuchlarni umumlashtirishgan holda hamkorlikda faoliyat yuritish.
 B. Kapitalizm va sotsializm tuzumi o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash.
 D. Davlatlararo valyuta va moliya-kredit siyosatini tartibga solish yuzasidan andozalarni yaratish va amaliyotga joriy etish.
 E. Hamkorlikda jahon valyuta va moliya-kredit siyosati yuzasidan strategik taktikani ishlab chiqish.
166. Xalqaro valyuta fondi qanday maqsadga kredit beradi?
 A. Mamlakat qishloq - xo'jaligini rivojlantirish uchun.
 B. Mamlakatlarning valyuta-kredit munosabatlarini tartibga solish uchun.
 D. Mamlakatlarning tolov balansini deqitsetini qoplash uchun.
 E. B va D javoblar to'g'ri.
167. Xalqaro valyuta jamg'armasiga a'zo mamlakatlar soni 2004 yilda nechta tashkil etdi va uning bosh o'jisi qanday shaharda joylashgan?
 A. 204 ta, Parijda.
 B. 184 ta, Vashingtonda.
 D. 189 ta, Jenevada.
 E. 184 ta, Nyu Yorkda.
168. Jahon banki qaysi tashkilot tarkibidagi qanday muassasa hisoblanadi?
 A. Xalqaro valyuta jamg'armasi tarkibidagi, ixtisoslashgan moliyaviy muassasa.
 B. Birlashgan millatlar tashkiloti tarkibidagi, ixtisoslashgan moliyaviy muassasa.
 D. Yevropa ittifoqi tarkibidagi, moliyaviy muassasa.
 E. Rivojlangan mamlakatlar tarkibidagi, moliyaviy muassasa.
169. Qanday xalqaro moliyaviy tashkilotning kreditlari bo'yicha foizlar undirilmaydi?
 A. Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki.
 B. Xalqaro moliya korporatsiyasi.
 D. Xalqaro rivojlanish assotsiatsiyasi.
 E. Investitsiyalarni hartomonlama kafolatlash agentligi.
170. Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki kimning tashabbusi bilan qachon ta'sis etilgan ?
 A. Marshallning taklifi bilan, 1989 yil 29 mayda.
 B. Fransua Mitteranning taklifi bilan, 1990 yil 29 mayda.
 D. Klintonning taklifi bilan, 1991 yil 30 oktabrda.
 E. Jak Sherakning taklifi bilan, 1988 yil 25 iyunda.
171. Quyidagilardan qaysi biri xalqaro minatqaviy taraqqiyot banklari tarkibiga kirmaydi?
 A. Amerikalarda taraqqiyot banki, Vashington.
 B. Afrika taraqqiyot banki, Abidjon.
 D. Jahon banki, Vashington.
 E. Osiyo taraqqiyot banki, Manila.

- 172.O'zbekistonning Yevropa tiklanish va taraqqiyot bank bilan aloqalari qachon boshlandi va uning to'laqonli a'zosi qachon bo'lgan?
- A. 1989 yil 20 mayda aloqalar o'ratildi va 1990 yilda a'zo boldi.
 - B. 1991 yil 25 aprelda aloqalar o'ratildi va 1992 yilda a'zo boldi.
 - D. 1992 yil 30 aprelda aloqalar o'ratildi va 1993 yilda a'zo boldi.
 - E. 1993 yil 30 maydan aloqalar o'ratildi va 1994 yilda a'zo boldi.
- 173.O'zbekiston Osiyo taraqqiyot banki bilan qachondan boshlab to'laqonli hamkorlikni yo'lga qo'ygan?
- A. 1991 yildan.
 - B. 1993 yildan.
 - D. 1995 yildan.
 - E. 1997 yildan.
- 174.Dastlabki emission banklar qayerda va qachon tashkil etilgan?
- A. Germaniyada, 1652 yilda.
 - B. Angliyada, 1694 yilda.
 - D. Stokgolmda, 1650 yilda.
 - E. AQShda, 1752 yilda.
- 175.Dastlabki Markaziy banklar mulkiy jihatdan qanday shaklda tashkil topgan?
- A. Davlat kapitali shaklida, xorijiy kapital shaklida, aralash kapital shaklida.
 - B. Xususiy kapital shaklida, aksiyadorlik kapitali shaklida, aralash kapital shaklida.
 - D. Davlat kapitali shaklida, aksiyadorlik kapitalishaklida, aralash kapital shaklida.
 - E. Kredit mablaglari hisobiga, aksiyadorlik kapitali shaklida, aralash kapital shaklida.
- 176.Markaziy bankning asosiy maqsadi qanday javobda to'g'ri keltirilgan?
- A. Tijorat banklariga kredit berish va ularning faoliyatini nazorat qilishdan iborat.
 - B. Muomalaga pul birliklarini emissiya qilish va ulami muomaladan qaytarib olishdan iborat.
 - D. Milliy valyutaning barqarorligini ta'minlashdan iborat.
 - E. Hukmatning oltin - valyuta zaxiralarini saqlaydi.
- 177.Markaziy bankning funksiyalari qanday javobda to'g'ri va to'liq keltirilgan?
- A. Pul-kredit munosabatlarini tartibga solish, mamlakatda banklarning banki va hukumat banki funksiyalarini bajaradi.
 - B. Banknotalar emissiya qilish, mamlakatda banklarning banki va hukumat banki funksiyalarini bajaradi.
 - D. Banknotalar emissiya qilish, pul-kredit munosabatlarini tartibga solish, mamlakatda banklarning banki va hukumat banki funksiyalarini bajaradi.
 - E. Banknotalar emissiya qilish, Pul-kredit munosabatlarini tartibga solish va hukumat banki funksiyalarini bajaradi.
- 178.Markaziy bankning pul-kredit siyosati usullari qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
- A. Tijorat banklariga nisbatan o'ratilgan majburiy zaxira siyosati.
 - B. Tijorat banklarini qayta moliyalash siyosati (hisob stavkasi).
 - D. Banklarning faoliyatini litsenziyalash.
 - E. Ochiq bozordagi siyosati.
- 179.Markaziy bank qachon va kimga hisobot taqdim etadi?
- A. Keyingi yilning 15 mayidan kechiktirmasdan Moliya vazirligiga taqdim etadi.
 - B. Keyingi yilning 15 mayidan kechiktirmasdan Vazirlar Mahkamasiga taqdim etadi.
 - D. Keyingi yilning 15 mayidan kechiktirmasdan Prezident devoniga taqdim etadi.
 - E. Keyingi yilning 15 mayidan kechiktirmasdan Oliy Majlis Senatiga taqdim etadi.
- 180.Markaziy bankning siyosiy mustaqilligi tushunchasini birinchi bo'lib fanga kim tomonidan kiritildi?
- A. 1991 yilda V. Grilli.
 - B. 1992 yilda A. Grinspen.
 - D. 1991 yilda Tabellini.
 - E. 1992 yilda U. Dadli.

181. Mustaqillik darajasi eng yuqori bo'lgan Markaziy bankni ko'rsating.
- A. AQSh FZT.
 - B. Angliya banki.
 - D. Yevropa Markaziy banki.
 - E. Germaniya markaziy banki.
182. AQSh FZT raisi kim tomonidan tayinlanadi?
- A. AQSh Prezidenti tomonidan.
 - B. AQSh G'aznachiligi tomonidan.
 - D. AQSh Kongressi tomonidan.
 - E. AQSh davlat departamenti tomonidan.
183. AQSh FZT raisining vakolat muddati necha yil?
- A. 5 yil.
 - B. 4 yil.
 - D. 7 yil.
 - E. 8 yil.
184. EMBning vakolatlari qaysi shartnomaga muvofiq o'zgartirilishi mumkin?
- A. Vena shartnomasi.
 - B. Bazel shartnomasi.
 - D. Maastrixt shartnomasi.
 - E. Gaaga shartnomasi.
185. Tsukerman indeksi bo'yicha Markaziy bank mustaqilligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar nechtani tashkil qiladi?
- A. 14
 - B. 15
 - D. 16
 - E. 18
186. AQSh FZT kimga hisobdor hisoblanadi?
- A. AQSh Prezidentiga.
 - B. AQSh G'aznachiligiga.
 - D. AQSh Kongressiga.
 - E. AQSh davlat departamentiga.
187. GMT indeksi bo'yicha MBning siyosiy mustaqillik koeffitsiyentining maksimal darajasi necha ballni tashkil etadi?
- A. 6 ball.
 - B. 7 ball.
 - D. 10 ball.
 - E. 8 ball.
188. GMT indeksi bo'yicha MBning iqtisodiy mustaqillik koeffitsiyentining maksimal darajasi necha ballni tashkil etadi?
- A. 6 ball.
 - B. 7 ball.
 - D. 10 ball.
 - E. 8 ball.
189. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki raisining vakolat muddati necha yil?
- A. 5 yil.
 - B. 6 yil.
 - D. 7 yil.
 - E. 8 yil.
190. O'zbekistonda tijorat banklari faoliyatiga kimlitsenziya beradi?
- A. Moliya vazirligi.
 - B. Markaziy bank.
 - D. Oliy Majlis.

- E. Vazirlar Mahkamasi.
191. "Bank Kengashi" yana qanday nomlanadi?
- A. Kuzatuv kengashi.
B. Tijorat kengashi.
D. Boshqaruv kengashi.
E. Nazorat kengashi.
192. Bankning oliy boshqaruv organi bu?
- A. Bank kengashi.
B. Aksiyadorlar umumiy yig'ilishi.
D. Taftish komissiyasi.
E. Bank boshqaruvi.
193. Aksiyadorlari 1000 kishidan ortiq ЁЧдап tijorat banklari Kengashi kamida necha a'zodan iborat bolishi kerak?
- A. 5
B. 9
D. 7
E. 11
194. Yangi tashkil qilinayotgan xususiy banklar uchun ustav kapitalining eng kam miqdori qancha bolishi lozim?
- A. 5 mln. evro ekvivalentida.
B. 100 mlrd. so'm.
D. 50 Mlrd. so'm.
E. 5 mln. dollar ekvivalentida.
195. Chet el kapitali ishtirokidagi banklarda qaysi holatda boshqaruv raisi birinchi o'rinbosari O'zbekiston Respublikasi juqarosi bo'lishi lozim?
- A. Bosh buxgalter chet el fuqarosi bolsa.
B. Boshqaruv raisi o'rinbosarlari soni 1 kishidan ko'pbo'lsa.
D. Bosh banki Yevropada joylashgan bolsa.
E. Hammasi to'g'ri.
196. Tijorat banklari muassislari tomonidan barcha zarur hujjatlar taqdim etilgandan so'ng, Markaziy bank qancha vaqt mobaynida dastlabki ruxsatnomani berish to'g'risida qaror qabul qilishi lozim?
- A. 1 oy.
B. 3 oy.
D. 2 oy.
E. 4 oy.
197. Dastlabki ruxsatnoma qancha muddatgacha o'z yuridik kuchini saqlab qoladi?
- A. 1 oy.
B. 3 oy.
D. 6 oy.
E. 12 oy.
198. Tijorat banklari qaysi junksiyasini amalga oshirishida pul mablaglari ishtirok etmaydi?
- A. Vaqtinchalik bo'sh pul mablaglarini jamg'arish.
B. Yuridik va jismoniy shaxslarni kreditlash.
D. Iqtisodiy va moliyaviy maslahatlar berish.
E. Barcha javoblar to'g'ri.
199. Tijorat banklari uchun xos bo'lmagan funksiyani ko'rsating.
- A. Vaqtinchalik bo'sh pul mablag'larini jamg'arish.
B. Muomalaga naqd pullarni chiqarish.
D. To'lovlarini amalga oshirishda vositachilik qilish.
E. Barcha javoblar to'g'ri.
200. Tijorat banklari mamlakat bank tizimining nechanchi bo'g'inida faoliyat yuritadi?
- A. Birinchi bo'g'inida.

- B. Ikkinchi bo'g'inida.
 - D. Uchinchi bo'ginida.
 - E. To'rtinchi bo'g'inida.
201. Lombard kredit maksimal qancha muddatga berilishi mumkin?
- A. 1 oy
 - B. 3 oy
 - C. 10 kun
 - D. 1 yil
202. Kredit ob'ektlari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?
- A. ma'lum maqsad uchun qarzga berilgan pul mablag'lari va tovarlar
 - B. hisob – kitoblardagi mablag'lar
 - C. tovar ishlab chiqarish va fondlar
 - D. aholi omonatlari
203. Iste'mol krediti deganda nimani tushunasiz?
- A. korxonalarga beriladigan kreditlar
 - B. davlat tomonidan beriladigan kreditlar
 - C. tadbirkorlarni qullab-quvvatlash uchun beriladigan kreditlar
 - D. aholining ehtiyojlarini qondirish uchun beriladigan kreditlar
204. Xalqaro kredit nima?
- A. bu ssuda kapitalining xalqaro miqyosidagi xarakati
 - B. bu chet eldan resurslar sotib olish
 - C. bu markaziy bankdan tijorat banklarini kreditlash
 - D. bu chetga tovarlar chiqarish
205. Respublikamizda asosiy o'rinni egallovchi kredit shaklini ko'rsating
- A. iste'mol krediti
 - B. tijorat krediti
 - C. bank krediti
 - D. ta'lim krediti
206. Tijorat kreditining ob'ekti nima?
- A. pul mablag'lari
 - B. tovarlar
 - C. davlat obligatsiyalari
 - D. aksiyalar
207. Qaysi depozitlar bank uchun barqaror resurs bazasini yaratadi?
- A. muddatli depozitlar
 - B. talab qilib olinguncha depozitlar
 - C. aholi depozitlar
 - D. jismoniy shaxslarning mablag'lari
208. Kreditni to'lash manbalariga ko'ra turlarga ajrating
- A. o'z mablag'lari va bank krediti
 - B. markazlashgan resurslar va jalb qilingan resurslar
 - C. uz mablag'lari va ta'minotlar hisobidan
 - D. uz mablag'lari va karz mablag'lari. davlat krediti
209. Xalqaro valuta munosabatlarining yuzaga kelishi uchun ob'ektiv asos bo'lib nimalar hisoblanadi?
- A. xalqaro savdo, kapitallar, kreditlar, xizmatlar va tijorat xarakteriga ega bo'lgan to'lovlar, moliya bozori
 - B. xalqaro savdo, kapitallar, kreditlar harakati
 - C. eksport, import operatsiyalari
 - D. xizmatlar va tijorat xarakteriga ega bo'lgan to'lovlar
210. Kreditning subyektlarini ko'rsating
- A. har qanday pul mablag'lari

- B. tovarlar, ishlab chiqarish xarajatlari va hisob – kitoblardagi mablag'lar
 C. qarz beruvchi va qarz oluvchilar
 D. aholi omonatlari
211. Ssuda kapitalining manbalari nimalardan iboratligi qaysi javobda to'liq ko'rsatilgan?
 A. muomaladagi vaqtinichalik bo'sh pul mablag'lar
 B. hisob-kitob schyotlaridagi mablag'lar
 C. boshqa banklardan olingan kreditlar
 D. Markaziy bankdan olingan kreditlar
212. Sudxo'rlik kreditining mohiyati nima?
 A. boyish maqsadida jismoniy shaxslar o'rtasida iste'molni qondirish uchun beriladigan kredit
 B. ssuda kapitali bozori tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga beriladigan mablag'
 C. xalqaro miqyosda amalga oshiriladigan kredit turi
 D. kredit tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan funksiyasi
213. Kredit ta'minotiga nimalar kiradi?
 A. kredit chegarasi
 B. tovar moddiy boyliklari
 C. mol-mulk garovi, 3 chi shaxs kafilligi, sug'urta polisi
 D. davlatning qimmatbaxo qog'ozlari
214. Tijorat kreditining asosiy quroli nima?
 A. chek, kredit kartochkalar
 B. veksel
 C. tovar shaklida berilishi
 D. foiz stavkasi kam
215. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdoriga ta'sir etuvchi omillarni kursating?
 A. tovarlar massasi
 B. xizmatlar massasi
 C. pullar massasi
 D. tovar va xizmatlar bahosi, pulning aylanish tezligi
216. Rivojlangan davlatlarda xazina biletleri va tangalar kim tomonidan emissiya qilinadi:
 A. milliy banklar tomonidan
 B. qonunda belgilangan emissiya huquqiga ega kredit muassasasi tomonidan
 C. tijorat banki tomonidan
 D. kredit uyushmalari tomonidan
217. Tijorat banklar uchun taqiqlangan faoliyat turi
 A. vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'larini omonatlarga jalb qilish va saqlab berish.
 B. to'lov va kredit munosabatlarida vositachilik qilish
 C. muomalaga to'lov vositalarini chiqarish
 D. ishlab chiqarish, savdo va sug'urta
218. Markaziy bank -
 A. davlat muassasasi
 B. iqtisodiy mustaqil, o'z xarajatlarini o'zi qoplovchi davlat muassasasi
 C. korxonalarni kreditlovchi muassasa
 D. aholidan jamg'arma qabul qiluvchi muassasa
219. «Bank» so'zining ma'nosi nima?
 A. pulli kassa
 B. pulli xalta
 C. qopdagi pul
 D. pullik stol
220. Kreditning turlarini ko'rsating

- A. bank va davlat krediti
 - B. uzoq va qisqa muddatli kredit
 - C. xalqaro kredit
 - D. tijorat krediti
221. Mamlakatimizda amal qiladigan kreditning shakllari qaysi javobda to'liq keltirilgan?
- A. bank krediti va tijorat krediti
 - B. davlat krediti va sudxo'rlik krediti
 - C. bank krediti, davlat krediti, xalqaro kredit va iste'mol krediti
 - D. firma krediti va tijorat krediti
222. Xalqaro amaliyotda inflyatsiyaning turlari qaysi javobda to'liq keltirilgan.
- A. sudraluvchi, shiddatli, giperinflyatsiya
 - B. talab va ishlab chiqarish inflyatsiyasi
 - C. bo'g'iq inflyatsiya va giperinflyatsiya
 - D. sudraluvchi, shiddatli
223. Devalvatsiya
- A. chet el valutasiga talab va takliflar o'zaro xarakati tizimi
 - B. milliy pul birligi kursini xorijiy valuta ga nisbatan rasmiy pasaytirilishi
 - C. bir davlatning pul birligi narxini boshqa davlat pul birligida aks ettirish
 - D. valuta kursini tebranishi
224. Quyidagilardan qaysi biri aktiv jamg'arish vazifasini bajaradi?
- A. budjet pul mablag'lari
 - B. banklardagi jamg'armalar
 - C. real pullar
 - D. aholi qo'lidagi pul mablag'lari
225. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bank tizimi asosan qanday tarkibiy tuzilishga ega?
- A. bank tizimi bir bo'g'indan iborat bo'ladi
 - B. bank tizimi ikki bo'g'indan iborat bo'ladi
 - C. bank tizimi uch bo'g'indan iborat bo'ladi
 - D. bank tizimi to'rt bo'g'indan iborat bo'ladi
226. O'zbekiston Osiyo tarqiyot banki bilan qachondan boshlab to'laqonli hamkorlikni yo'lga qo'ygan?
- A. 1991 yildan
 - B. 1993 yildan
 - C. 1995 yildan
 - D. 1997 yildan
227. Mikromoliyalash tashkilotlari kredit tizimining qanday bo'g'iniga kiradi?
- A. birinchi bo'g'iniga
 - B. ikkinchi bo'g'iniga
 - C. uchinchi bo'g'iniga
 - D. to'rtinchi bo'g'iniga
228. Bank kreditida kreditning ob'ekti nima hisoblanadi?
- A. tovar kapitali
 - B. savdo kapitali
 - C. pul kapitali
 - D. davlat mablag'lari
229. Plastik kartalarning qulayligi qanday javobda noto'g'ri berilgan?
- A. olib yurishda va foydalanishda qulay
 - B. yo'qotib qo'ysangiz ham pulingiz saqlanib qoladi
 - C. banklarning xarajat qiladigan mablag'lari tejaladi
 - D. cheklanmagan muddatda foydalanish mumkin

230. Davlat kreditining asosiy belgisi nimadan iborat?
- A. kreditlar tovar ko'rishida beriladi
 - B. faqat davlat kredit oladi
 - C. kredit berish va olishda davlat bevosita ishtirok etadi
 - D. kredit berish va olishda davlatning ishtiroki muhim ahamiyat kasb etmaydi
231. Mulkiy jihatdan banklar tasniflanishi qanday javobda to'liq va to'g'ri keltirilgan?
- A. davlat banki, kooperativ bank, xususiy va xorijiy kapital ishtirokida qo'shma bank
 - B. davlat banki, aksiyadorlik banki, kooperativ bank, xususiy va xorijiy kapital ishtirokida qo'shma bank
 - C. davlat banki, xususiy va xorijiy kapital ishtirokida qo'shma bank
 - D. davlat banki, investitsion bank, kooperativ bank, xususiy va xorijiy kapital ishtirokida qo'shma bank
232. O'zbekiston Evropa tiklanish va taraqqiyot bank bilan aloqalari qachon boshlandi va uning to'laqonli a'zosi qachon bo'lgan?
- A. 1989 yil 20 mayda aloqalar o'rnatildi va 1990 yilda a'zo bo'ldi
 - B. 1991 yil 25 aprelda aloqalar o'rnatildi va 1992 yilda a'zo bo'ldi
 - C. 1992 yil 30 aprelda aloqalar o'rnatildi va 1993 yilda a'zo bo'ldi
 - D. 1993 yil 30 maydan aloqalar o'rnatildi va 1994 yilda a'zo bo'ldi
233. Tijorat banklari faoliyatini tartibga soluvchi yangi tahrirdagi qonun qachon qabul qilindi?
- A. 2019 yil 11 yanvar
 - B. 2019 yil 11 noyabr
 - C. 2019 yil 05 noyabr
 - D. 2019 yil 05 iyun
234. "Emissiya qilish" va "muomalaga pul chiqarish" termenlari ma'nosi jihatidan bir – biridan farqi mavjudmi?
- A. deyarli farq mavjud emas
 - B. tubdan farq qiladi
 - C. qisman farq qiladi
 - D. qo'llanilishida farq mavjud
235. Banklarda ikkinchi kartoteka qanday hollarda yuritiladi?
- A. bank keladigan barcha to'lov hujjatlar to'lovdan oldin dastlab kirim qiladi
 - B. mijozning hisobvarag'ida mablag'lar mavjud bo'lmagan yoki yetarli bo'lmagan hollarda to'lov hujjatlari kirim qilinadi
 - C. mijozning topshirig'iga asosan ayrim hujjatlar kirim qilinadi
 - D. to'lovlar vaqtincha kechiktirilganda ayrim to'lov hujjatlar mijozning roziligi bilan kirim qilinadi
236. Muomalaga pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?
- A. Tijorat banki
 - B. Moliya Vazirligi
 - C. Xalq banki
 - D. Markaziy bank
237. Muomaladan ortiqcha pullarni qaytarib olishni qanday bank amalga oshiradi?
- A. Tijorat banki
 - B. Moliya Vazirligi
 - C. Xalq banki
 - D. Markaziy bank
238. Markaziy bankning asosiy maqsadi qaysi javobda to'g'ri keltirilgan?
- A. tijorat banklariga kredit berish va ularning faoliyatini nazorat qilishdan iborat

- B. muomalaga pul birliklarini emissiya qilish va ularni muomalandan qaytarib olishdan iborat
- C. milliy valuta ning barqarorligini ta'minlashdan iborat
- D. hukumatning oltin – valuta zaxiralarini saqlaydi
239. Markaziy bankning funksiyalari qanday javobda to'g'ri va to'liq keltirilgan?
- A. pul – kredit munosabatlarini tartibga solish, mamlakatda banklarning banki va hukumat banki funksiyalarini bajaradi
- B. banknotalar emissiya qilish, mamlakatda banklarning banki va hukumat banki funksiyalarini bajaradi
- C. banknotalar emissiya qilish, pul – kredit munosabatlarini tartibga solish, mamlakatda banklarning banki va hukumat banki funksiyalarini bajaradi
- D. banknotalar emissiya qilish, pul – kredit munosabatlarini tartibga solish va hukumat banki funksiyalarini bajaradi
240. Markaziy bankning pul – kredit siyosati usullari qanday javobda noto'g'ri keltirilgan?
- A. tijorat banklariga nisbatan o'rnatilgan majburiy zaxira siyosati
- B. tijorat banklarini qayta moliyalash siyosati (hisob stavkasi)
- C. banklarning faoliyatini litsenziyalash
- D. ochiq bozordagi siyosati
241. Markaziy bank qachon va kimga hisobot taqdim etadi?
- A. keyingi yilning 15 mayidan kechiktirmasdan Moliya vazirligiga taqdim etadi
- B. keyingi yilning 15 mayidan kechiktirmasdan Vazirlar Mahkamasiga taqdim etadi
- C. keyingi yilning 15 mayidan kechiktirmasdan Prezident devoniga taqdim etadi
- D. keyingi yilning 15 mayidan kechiktirmasdan Oliy Majlis Senatiga taqdim etadi
242. Tijorat banklari riskli aktiv operatsiyalari natijasida:
- A. xarajat qilishga majbur bo'ladi
- B. daromad oladi
- C. mablag'larni jalb qiladi
- D. kapitalini oshiradi
243. Quyidagi qanday operatsiyalar bank uchun yuqori riskli aktiv operatsiyalar hisoblanadi?
- A. kassa operatsiyalari
- B. kredit operatsiyalari
- C. asosiy vositalar bilan bog'liq operatsiyalar
- D. mijozlar bilan bog'liq operatsiyalar
244. Tijorat banklari aktivlari riskka tortilganlik darajasiga qarab nechta guruhga bo'linadi?
- A. 2 ta
- B. 3 ta
- C. 4 ta
- D. 5 ta
245. Banklarning daromadlari qanday tarkibdan tashkil topadi?
- A. foizli
- B. foizsiz
- C. foizli va foizsiz
- D. qiymatli va qiymatsiz
246. Xalqaro moliya institutlari asosan qachon paydo bo'la boshlgan?
- A. birinchi jahon urushidan keyin
- B. ikkinchi jahon urushidan keyin
- C. buyuk inqirozdan keyin
- D. 2008 yildagi jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozidan keyin

247. Muomalaga elektron pullarni emissiya qilish qanday bank zimmasiga yuklatilgan?
- A. Tijorat banki
 - B. Moliya Vazirligi
 - C. Xalq banki
 - D. Markaziy bank
248. Naqd pulning doiraviy aylanishi deb nimaga aytiladi?
- A. naqd pullar bankdan muomalaga chiqarilib yana bankka qaytib kelish harakati ularning doiraviy aylanmasi deyiladi
 - B. naqd pullarning banklar orqali aholi va mijozlar qo'liga kelib tushishi natijasida savdo nuqtalariga o'tishiga pulning doiraviy aylanishi deyiladi
 - C. naqd pullarni Markaziy bankdan chiqib aholi qo'liga o'tishi pulning doiraviy aylanishi deyiladi
 - D. naqd pullarni tijorat bankidan emissiya qilinib Markaziy bankka qaytib kelishiga pulning doiraviy aylanishi deyiladi
249. Xalqaro valuta munosabatlarining yuzaga kelishi uchun ob'ektiv asos bo'lib nimalar hisoblanadi?
- A. xalqaro savdo, kapitallar, kreditlar, xizmatlar va tijorat xarakteriga ega bo'lgan to'lovlar, moliya bozori
 - B. xalqaro savdo, kapitallar, kreditlar harakati
 - C. eksport, import operatsiyalari
 - D. xizmatlar va tijorat xarakteriga ega bo'lgan to'lovlar
250. Kreditning subyektlarini ko'rsating
- A. har qanday pul mablag'lari
 - B. tovarlar, ishlab chiqarish xarajatlari va hisob – kitoblardagi mablag'lar
 - C. qarz beruvchi va qarz oluvchilar
 - D. aholi omonatlari
251. Ssuda kapitalining manbalari nimalardan iboratligi qaysi javobda to'liq ko'rsatilgan?
- A. muomaladagi vaqtinichalik bo'sh pul mablag'lari
 - B. hisob-kitob schyotlaridagi mablag'lar
 - C. boshqa banklardan olingan kreditlar
 - D. Markaziy bankdan olingan kreditlar
252. Sudxo'rlik kreditining mohiyati nima?
- A. boyish maqsadida jismoniy shaxslar o'rtasida iste'molni qondirish uchun beriladigan kredit
 - B. ssuda kapitali bozori tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga beriladigan mablag'
 - C. xalqaro miqyosda amalga oshiriladigan kredit turi
 - D. kredit tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan funksiyasi
253. Kredit ta'minotiga nimalar kiradi?
- A. kredit chegarasi
 - B. tovar moddiy boyliklari
 - C. mol-mulk garovi, 3 chi shaxs kafilligi, sug'urta polisi
 - D. davlatning qimmatbaxo qog'ozlari
254. Tijorat kreditining asosiy quroli nima?
- A. chek, kredit kartochkalar
 - B. veksel
 - C. tovar shaklida berilishi
 - D. foiz stavkasi kam
255. Muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdoriga ta'sir etuvchi omillarni kursating?

- A. tovarlar massasi
 - B. xizmatlar massasi
 - C. pullar massasi
 - D. tovar va xizmatlar bahosi, pulning aylanish tezligi
256. Rivojlangan davlatlarda xazina biletleri va tangalar kim tomonidan emissiya qilinadi:
- A. milliy banklar tomonidan
 - B. qonunda belgilangan emissiya huquqiga ega kredit muassasasi tomonidan
 - C. tijorat banki tomonidan
 - D. kredit uyushmalari tomonidan
257. Tijorat banklar uchun taqiqlangan faoliyat turi
- A. vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'larini omonatlarga jalb qilish va saqlab berish.
 - B. to'lov va kredit munosabatlarida vositachilik qilish
 - C. muomalaga to'lov vositalarini chiqarish
 - D. ishlab chiqarish, savdo va sug'urta
258. Markaziy bank -
- A. davlat muassasasi
 - B. iqtisodiy mustaqil, o'z xarajatlarini o'zi qoplovchi davlat muassasasi
 - C. korxonalarni kreditlovchi muassasa
 - D. aholidan jamg'arma qabul qiluvchi muassasa
259. «Bank» so'zining ma'nosi nima?
- A. pulli kassa
 - B. pulli xalta
 - C. qopdagi pul
 - D. pullik stol
260. Kreditning turlarini ko'rsating
- A. bank va davlat krediti
 - B. uzoq va qisqa muddatli kredit
 - C. xalqaro kredit
 - D. tijorat krediti
261. Pul - bu universal ekvivalent:
- A. xarajat;
 - B. qiymatdan foydalanish;
 - C. narxlar;
 - D. almashinuv qiymati.
262. Iqtisodiy kategoriya sifatida pulning mohiyati ularning:
- A. funktsiyalarida;
 - B. tashqi ko'rinish;
 - D. narx;
 - E. tarqalishi.
263. eng katta likvidlik quyidagilarga ega:
- A. naqd pul;
 - B. oziq-ovqat mahsulotlari;
 - D. oltin taqinchoqlar;
 - E. qimmatli qog'ozlar.
264. Bir tovarni boshqasiga almashtirishning asosiy shakli bu edi:
- A. sistematik almashinuv;
 - B. tasodifiy almashinuv;
 - D. tovar-pul birjasi;
 - E. teng almashinuv.
265. Mahsulotning insonning har qanday ehtiyojini qondirish qobiliyati:

- A.xarajat;
 - B.ayirboshlash qiymati;
 - D. qiymatdan foydalanish;
 - E. qiymat.
266. Pulning qiymat o'ldiruvchi vazifasi quyidagicha amalga oshiriladi:
- A.har xil tovarlarning qiymatlarini taqqoslash jarayonida;
 - B.tovar ayirboshlashda vositachi rolida;
 - D.qarzni to'lash paytida;
 - E. xazinalarni shakllantirishda.
267. Pulning to'lov vositasi vazifasi pulning quyidagicha harakat qilishida namoyon bo'ladi.
- A.tovar ayirboshlashda vositachi;
 - B.universal ekvivalent;
 - D.qarz majburiyatlari bo'yicha to'lov vositalari;
 - E. to'plash vositalari.
268. Pulning to'lov vositasi sifatida ishlashi uchun qaysi formula xosdir:
- A.Pul - tovarlar - pul;
 - B.tovarlar - pul - tovarlar;
 - D.tovarlar - pul - qarz;
 - E. tovarlar - qarz - pul.
269. Faqat pul xazina bo'lishi mumkin:
- A.naqd pulsiz;
 - B.metall;
 - D.xorijiy;
 - E. naqd pul.
270. Pulning jamg'arish vositasi vazifasi pulning quyidagida namoyon bo'lishida namoyon bo'ladi:
- A.tovar ayirboshlashda vositachi;
 - B.qarz uchun to'lov vositasi;
 - D.tovarlarning bozordagi qiymatini o'lchash;
 - E. qiymatlar ombori.
271. Qog'oz pullarning mohiyati shundaki, ular:
- A.to'liq qiymatga ega va ichki qiymatga ega;
 - B.nuqsonli va ichki qiymatga ega bo'lmagan;
 - D.naqd pul;
 - E. oltiniga almashtiriladi.
272. Oltinni pul metalining roldan mahrum qilish bu:
- A.tezaurus;
 - B.demonetizatsiya;
 - D. nominal;
 - E. devalvatsiya.
273. Pulga bo'lgan ehtiyoj quyidagilar bilan bog'liq:
- A.jamg'arishga bo'lgan ehtiyojning paydo bo'lishi;
 - B.ko'payish jarayonini muntazam yangilab turish zarurati;
 - D.ijtimoiy mehnat taqsimotini chuqurlashtirish;
 - E. davlatning paydo bo'lishi.
274. Boshqa barcha tovarlarning qiymati ko'rsatilgan ekvivalent quyidagilar:
- A.veksel;
 - B.aktsiyalar;
 - D.banknota;
 - E. pul.
275. Mahsulot ishlab chiqarishga sarflangan va unda mujassam bo'lgan ijtimoiy zaruriy mehnat:
- A.qiymatdan foydalanish;

- B. ayirboshlash qiymati;
D. narx;
E. narxlar ko'lam.
276. Tovarni boshqa tovarlarga ma'lum nisbatlarda almashtirish qobiliyati:
A. ayirboshlash qiymati;
B. qiymatdan foydalanish;
D. narx;
E. valyuta kursi.
277. Tovar birjasi quyidagilar paydo bo'lishi bilan tovar-pul muomalasiga aylanadi:
A. tijorat banklari;
B. qiymat
belgilari;
D. veksellar;
E. qimmatbaho metallardan olingan pul.
278. Pulning qiymat o'lchovi vazifasi pulning quyidagilarga xizmat qilishida namoyon bo'ladi:
A. tovar ayirboshlashda vositachi;
B. tejash va to'plash vositasi;
D. universal ekvivalent;
E. dunyo pullari.
279. Pulning to'lov vositasi vazifasi:
A. tovar ayirboshlashda vositachi sifatida;
B. qarzni to'lashda;
D. har xil tovarlarning qiymatlarini taqqoslash jarayonida;
E. xazinalarni shakllantirishda.
280. Pul muomalada bo'lish vositasi sifatida pulning quyidagicha harakat qilishida namoyon bo'ladi.
A. tovar ayirboshlashda vositachi;
B. qarz majburiyatlari bo'yicha
to'lov vositalari;
D. to'plash vositalari;
E. universal ekvivalent.
281. Xalqaro iqtisodiy aylanmaning pullari quyidagi funktsiyani bajaradi:
A. qiymat o'lchovlari;
B. dunyo pullari;
D. xazinalar;
E. muomala vositalari.
282. Yaxshi pul bu:
A. metall pul o'rnini bosadiganlar;
B. majburiy nominatsiyali banknotalar;
D. nominal qiymati ular ishlab chiqarilgan qimmatbaho metall qiymatiga mos keladigan pul;
E. chet el valyutasi.
283. Oltinni demonetizatsiya qilish sabablari:
A. narxlar miqyosining harakati;
B. oltinning tovar tabiati;
D. oltin narxlarining ko'tarilishi;
E. ayirboshlash vositasi funktsiyalarini bajarish uchun oltin etishmasligi.
284. Qanday pulning pul massasining ortiqcha qismi xazinaga tushgan?
A. qog'oz;
D. metall;
B. kredit;
E. naqd pul.
285. Pul aylanmasi nima?

- A.pulning to'lov vositasi sifatida ishlashi
 B.mamlakatda ishlatiladigan turli xil to'lov vositalarining harakatlanish jarayoni
 D.banknotalarning doimiy ravishda harakatlanishi jarayoni
 E. ma'lum bir davr uchun naqd va naqdsiz shaklda barcha to'lovlarning yig'indisi
286. Qaysi veksellar asosiy veksellarning turlari qatoriga kiradi?
 A.moliyaviy hisob-kitob
 B.bank vekseli
 D. soliq hisobi
 E. aralash veksellari
287. Shaxsiy tekshirish uchun qaysi so'z to'g'ri keladi?
 A.oluvchi ko'rsatilmagan
 B.boshqa shaxsga o'tkazish huquqsiz ma'lum bir shaxsga berilgan
 D. boshqa shaxsga o'tish huquqi bilan ma'lum bir shaxsga berilgan
 E. ko'rsatilgan summa chek ko'rsatuvchiga to'lanishi kerak.
288. Quyidagilardan qaysi biri chekning asosiy funktsiyalariga taalluqli emas?
 A.joriy bank hisobvarag'idan pul olish vositasi
 B.naqd pulsiz hisob-kitob vositasi
 D.to'plash vositasi
 E. yig'ish va to'lash vositalari
289. Oltin bilan almashtirib bo'lmaydigan banknotalar ishlashi sharoitida pulga bo'lgan talab nimani belgilaydi?
 A.narx darajasi
 B.aholining pul daromadlari darajasi
 D. davlat byudjeti taqchilligi
 E. bank tizimining rivojlanish darajasi
290. Oltin bilan almashtirib bo'lmaydigan banknotalar ishlashi sharoitida pul ta'minoti nimaga bog'liq?
 A.qarz mablag'larining mavjudligi
 B.aholining pul daromadlari darajasi
 D. depozitlar bo'yicha foiz stavkasi
 E. narx darajasi
291. M_0 pul agregati nimani o'z ichiga oladi?
 A.moliya va moliya tashkilotlari va jismoniy shaxslarning muomaladagi naqd pul miqdori va talab bo'yicha hisob-kitob, joriy yoki boshqa hisobvaraqlardagi qoldiqlari
 B.pul muomalasi, shu jumladan M_1 yig'indisi va muddatli depozitlar va boshqa qarz mablag'lari
 D.muomaladagi naqd pul
 E. muomaladagi naqd pul va pul massasi
292. M_1 pul massasi nimani o'z ichiga oladi?
 A.moliya va moliya tashkilotlari va jismoniy shaxslarning muomaladagi naqd pul miqdori va talab bo'yicha hisob-kitob, joriy yoki boshqa hisobvaraqlardagi qoldiqlari
 B.muomaladagi naqd pul va pul massasi
 D.pul muomalasi, shu jumladan M_1 agregati, shuningdek muddatli depozitlar va boshqa qarz mablag'lari
 E. muomaladagi naqd pul
293. M_2 pul massasi nimani o'z ichiga oladi?
 A.muomaladagi naqd pul
 B.muomaladagi naqd pul miqdori va moliyaviy bo'lmagan moliya tashkilotlari va jismoniy shaxslarning hisob-kitob, joriy yoki boshqa hisobvaraqlar bo'yicha qoldiqlari
 D.muomaladagi naqd pul va pul massasi
 E. pul muomalasi, shu jumladan M_1 yig'indisi va muddatli depozitlar va boshqa

qarz mablag'lari

294. Pul muomalasi darajasi qanday aniqlanadi?

A. YAIMning M_2 yig'indisiga nisbati

B. yalpi ichki mahsulotning M_2 yig'indisiga nisbati

D. YAIMning M_1 yig'indisiga nisbati

E. YAIMning M_0 yig'indisiga nisbati

295. Naqd pulsiz hisob-kitob shakliga nima tegishli emas?

A. to'lov topshirig'i

B. akkreditiv

D. chek

E. yig'ish buyurtmasi

296. Qaysi variantda shoshilinch to'lovni amalga oshirish mumkin?

A. avans to'lovi

B. akkreditiv bo'yicha hisob-kitob

D. chek orqali hisob-kitob qilish

E. to'lov topshirig'i

297. Korporativ korporativ karta egasi kim?

A. tashkilot xodimi

B. yuridik shaxs

D. jismoniy shaxs

E. tashkilot

298. Mamlakatda ishlatiladigan turli xil to'lov vositalarining harakatlanish jarayoni:

A. to'lov aylanmasi

B. pul muomalasi

D. pul muomalasi

E. pul aylanmasi

299. To'lov aylanmasining ikkinchi qismi:

A. pul aylanmasi deb nomlandi

B. to'lovlar aylanmasi

D. pul aylanmasi

E. pul massasi

300. Pul islohotlarining qanday turlari mavjud?

A. Denominatsiya, devalvatsiya, revalvatsiya, nulifikatsiya.

B. Bir metal puldan ikkinchi metal pulga o'tish, pul tizimining bir shaklidan ikkinchi shakliga o'tish, milliy valyutalami oltinga yoki kumushga almashtirishni joriy etish.

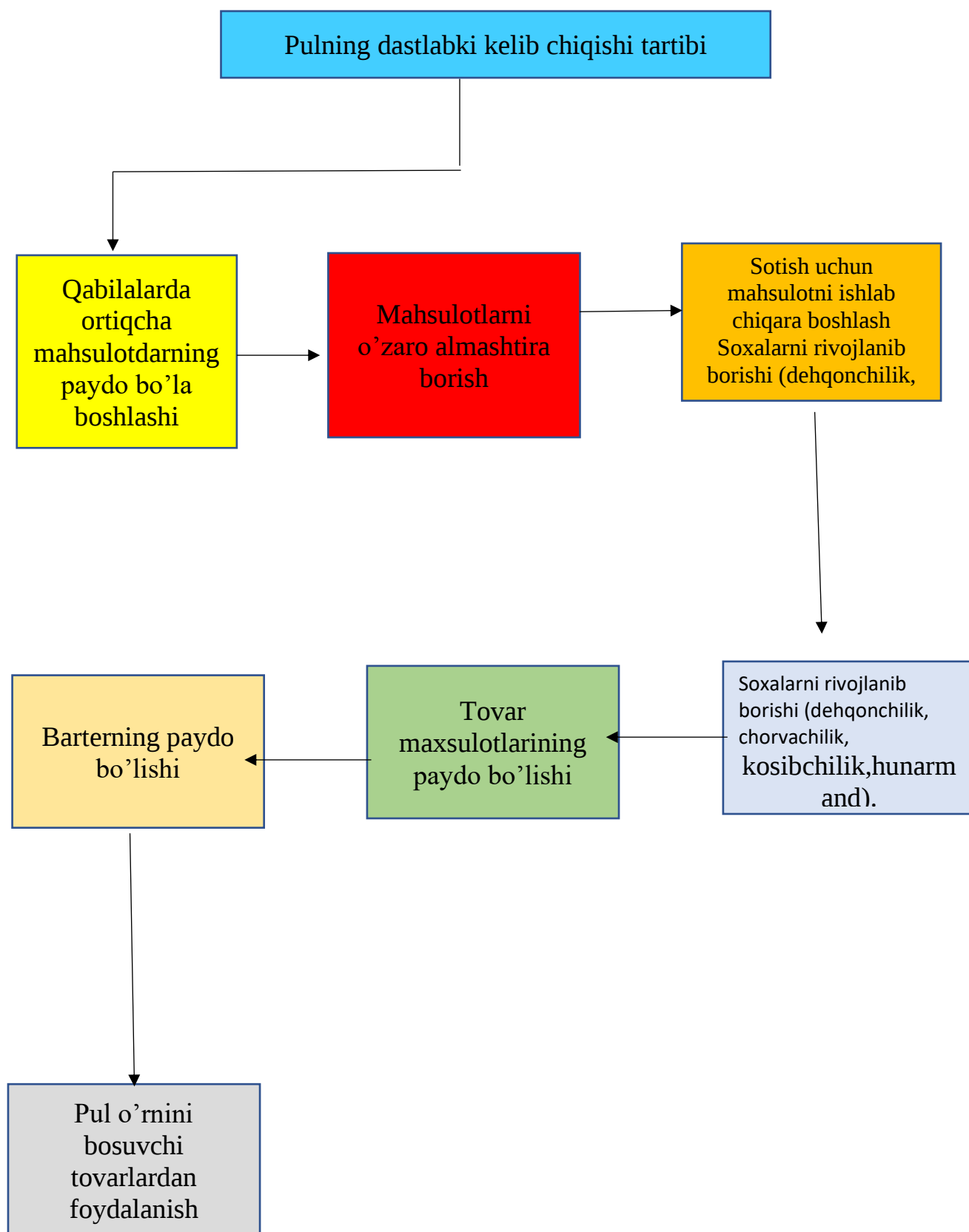
D. Urushlar davrida muomalada katta miqdordagi qog'oz pullar va banknotalami chiqarilishi natijasida o'tkaziladigan islohot.

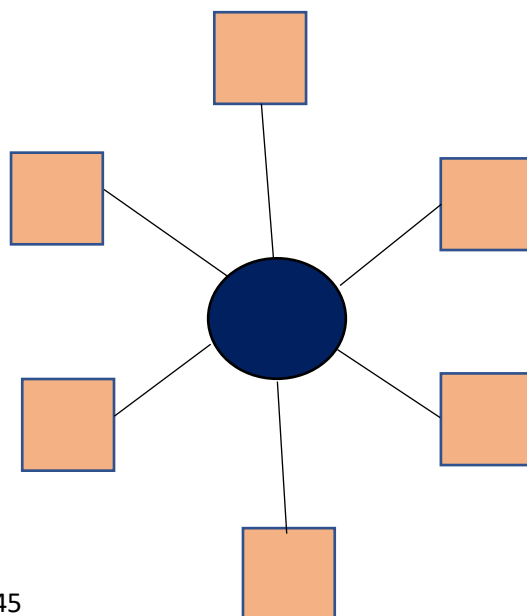
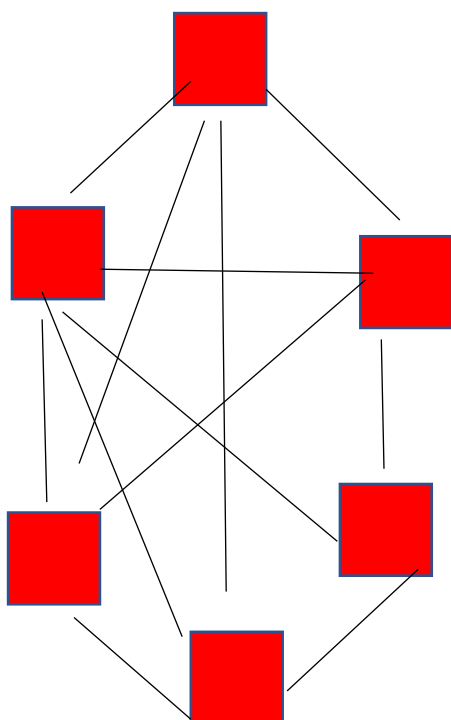
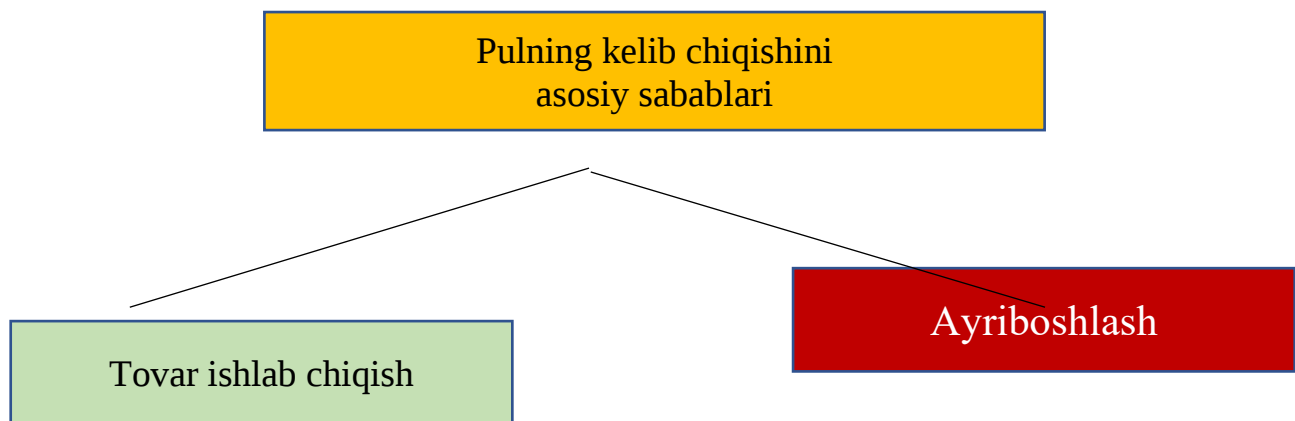
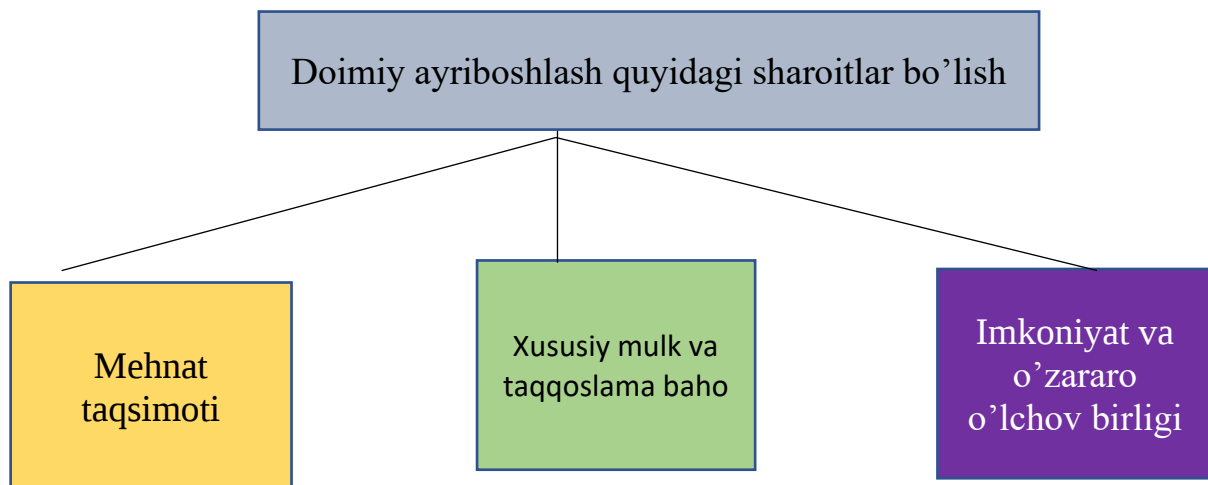
E. Dematerilizatsiya, demonetizatsiya.

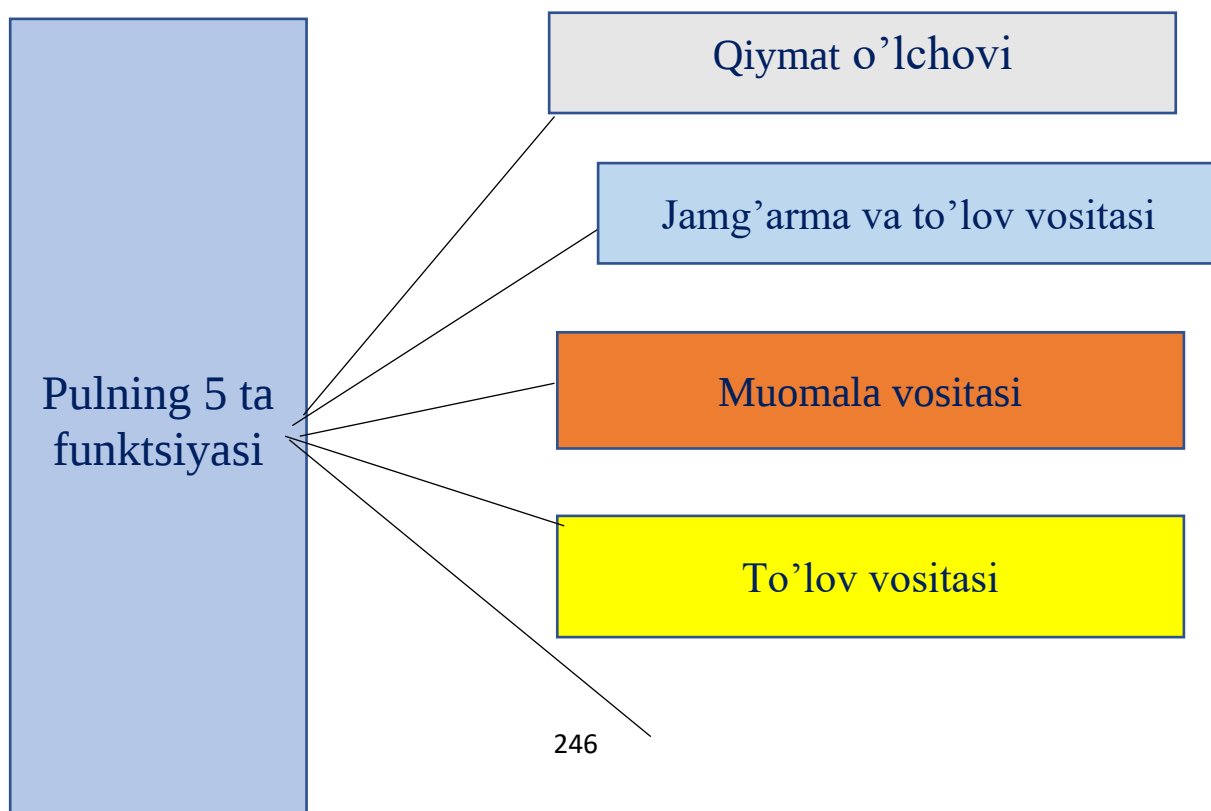
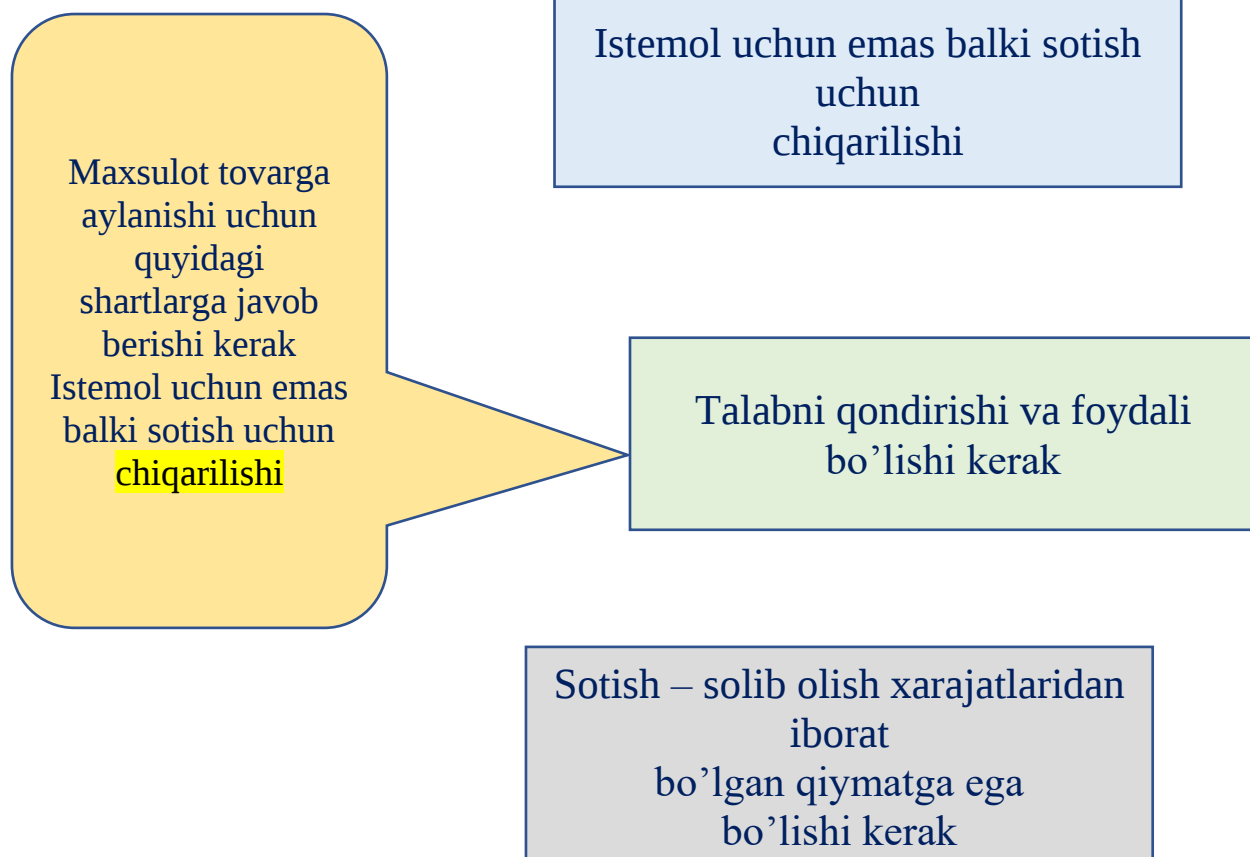
V. Fan bo'yicha baholash mezonlari

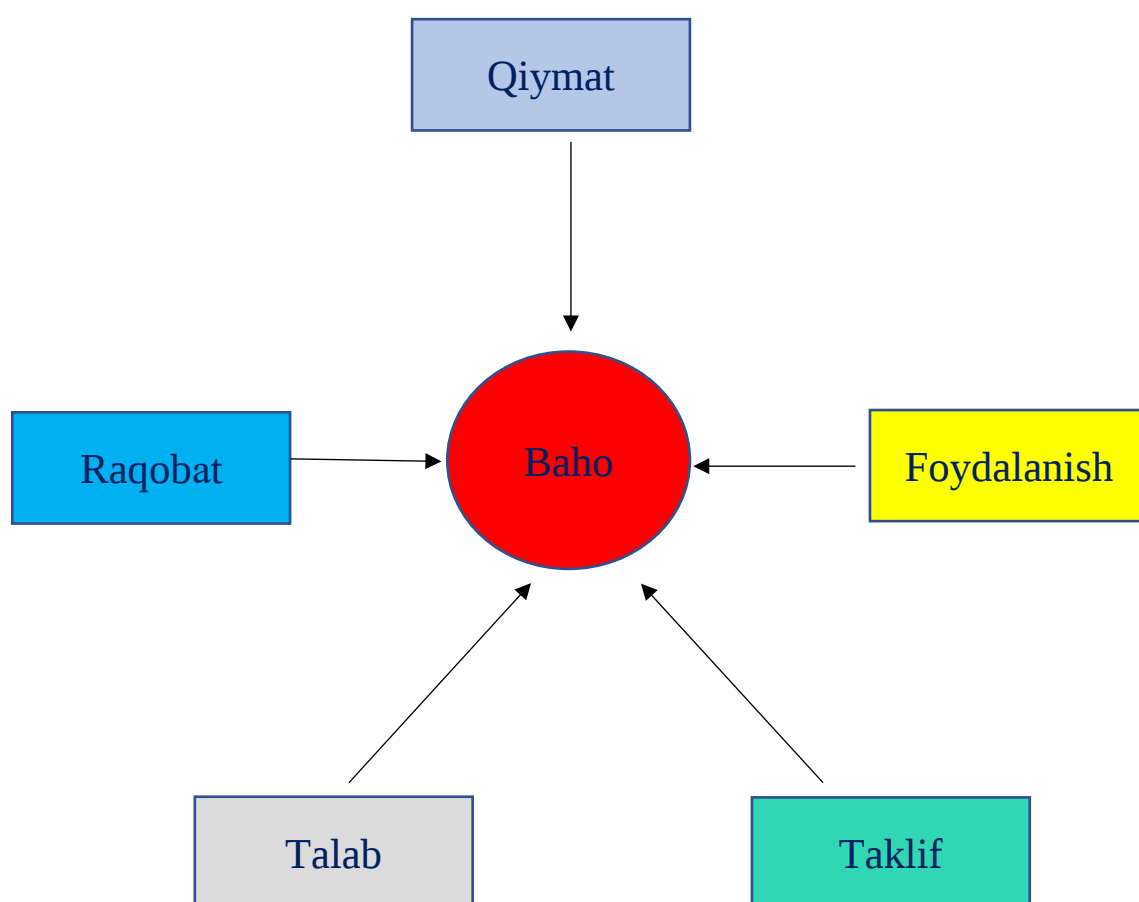
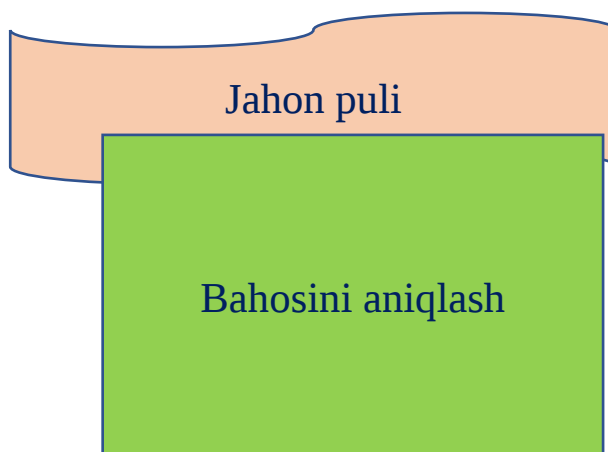
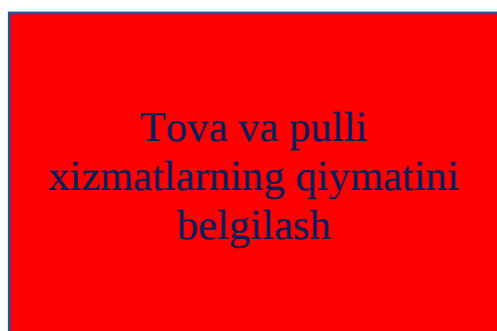
Baholash usullari	testlar, yozma ishlar, og‘zaki so‘rov, prezentasiyalar
Baholash mezonlari	5 baho (a‘lo) – fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to‘la o‘zlashtira olish; – buxgalteriya hisobi fanining mohiyati maqsadi, asosiy vazifalari, xo‘jalik jarayonlari va xo‘jalik muomalalari turkumlanishi hamda ularning tarkibiy tuzilishini ochib berish; – buxgalteriyaga oid atamalarni ijodiy fikrlay olish; – buxgalteriya hisobi sub’yektlari va ob’yektlarini aytib berishi; – buxgalteriya hisobi schyotlarining turkumlanishini aytish, schyotlar tavsifini izohlash; – buxgalteriya hisobining schyotlari va ikkiyoqlama yozuvni izohlash va tasavvur hosil qilish; – xo‘jalik muomalalariga provodkalar tuza olish; – mustaqil ta’lim topshiriqlarini bajara olishi. 4 baho (yaxshi) – fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to‘la o‘zlashtira olish; – buxgalteriya hisobi fanining mohiyati maqsadi, asosiy vazifalari, xo‘jalik jarayonlari va xo‘jalik muomalalari turkumlanishi hamda ularning tarkibiy tuzilishini ochib berish; – buxgalteriyaga oid atamalarni ijodiy fikrlay olish; – buxgalteriya hisobi sub’yektlari va ob’yektlarini aytib berishi; – buxgalteriya hisobi schyotlarining turkumlanishini aytish, schyotlar tavsifini izohlash; – buxgalteriya hisobining schyotlari va ikkiyoqlama yozuvni izohlash va tasavvur hosil qilish. 3 baho (qoniqarli) – fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to‘la o‘zlashtira olish; – buxgalteriya hisobi fanining mohiyati maqsadi, asosiy vazifalari, xo‘jalik jarayonlari va xo‘jalik muomalalari turkumlanishi hamda ularning tarkibiy tuzilishini ochib berish; – buxgalteriyaga oid atamalarni ijodiy fikrlay olish; – buxgalteriya hisobi sub’yektlari va ob’yektlarini aytib berishi; – buxgalteriya hisobi schyotlarining turkumlanishini aytish, schyotlar tavsifini izohlash; 2 baho (qoniqarsiz) – fanning nazariy va uslubiy asoslarini bilmaslik; – buxgalteriya hisobi schyotlari haqida tasavvurga ega bo‘lmaslik; – buxgalteriya provodkalarini tuza olmaslik.

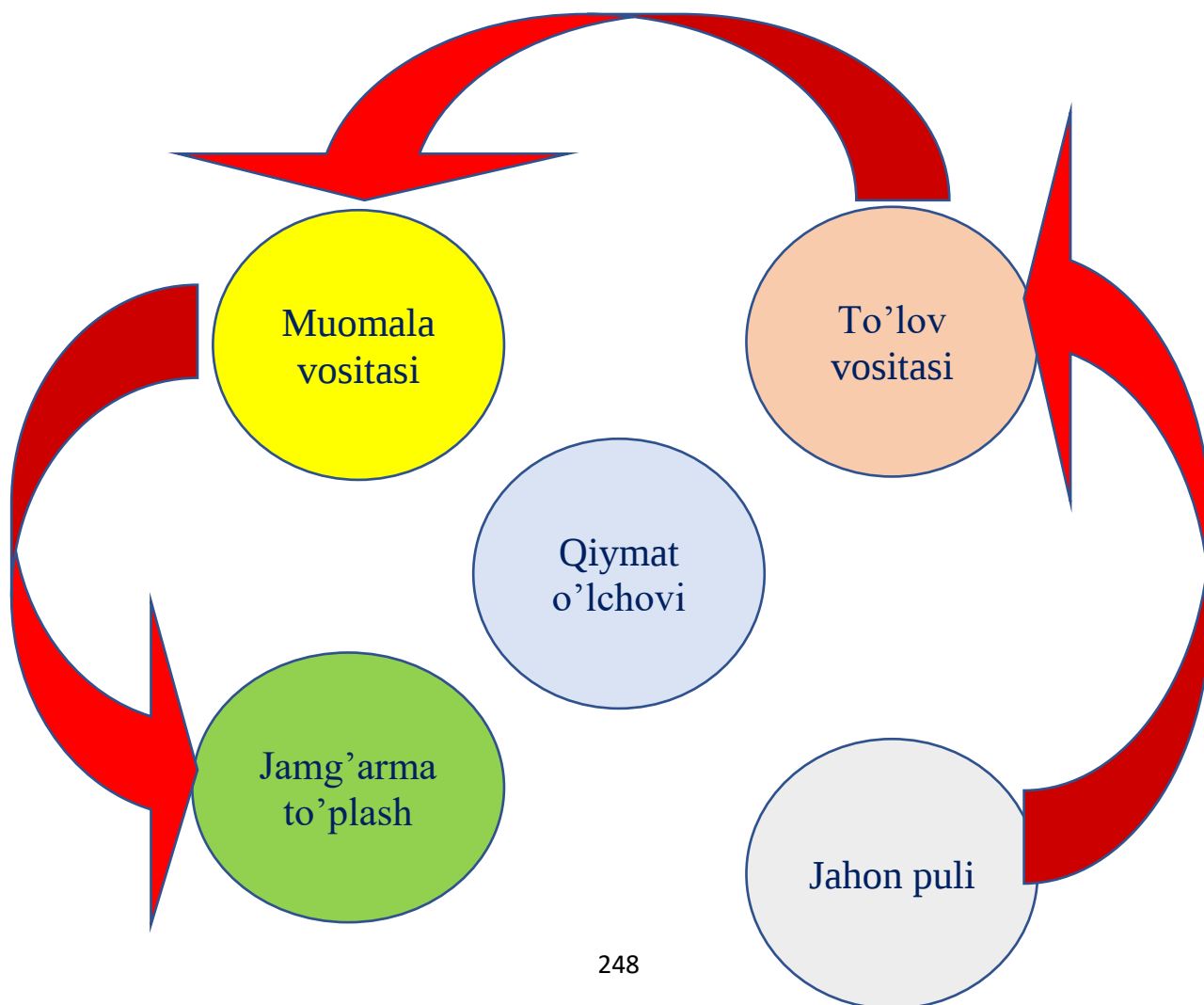
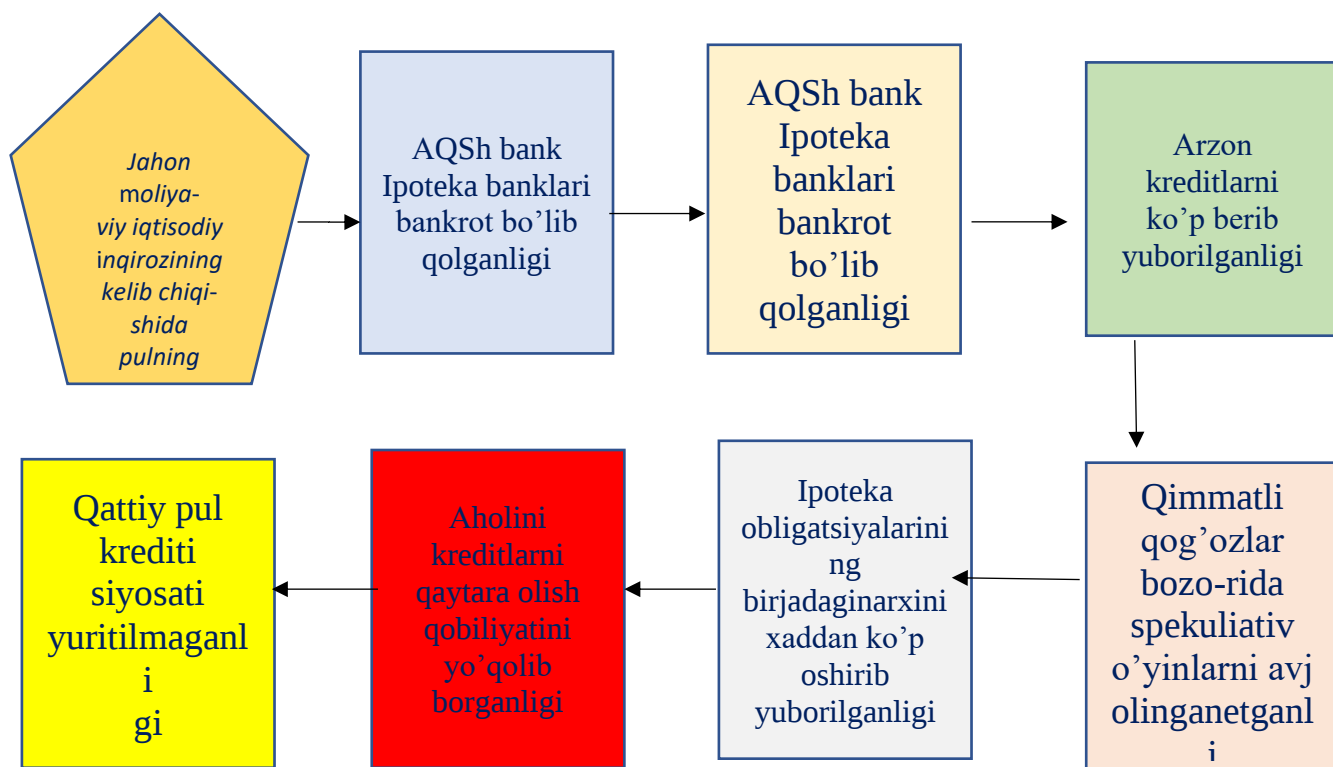
VI. Fan bo'yicha tarqatma materiallar

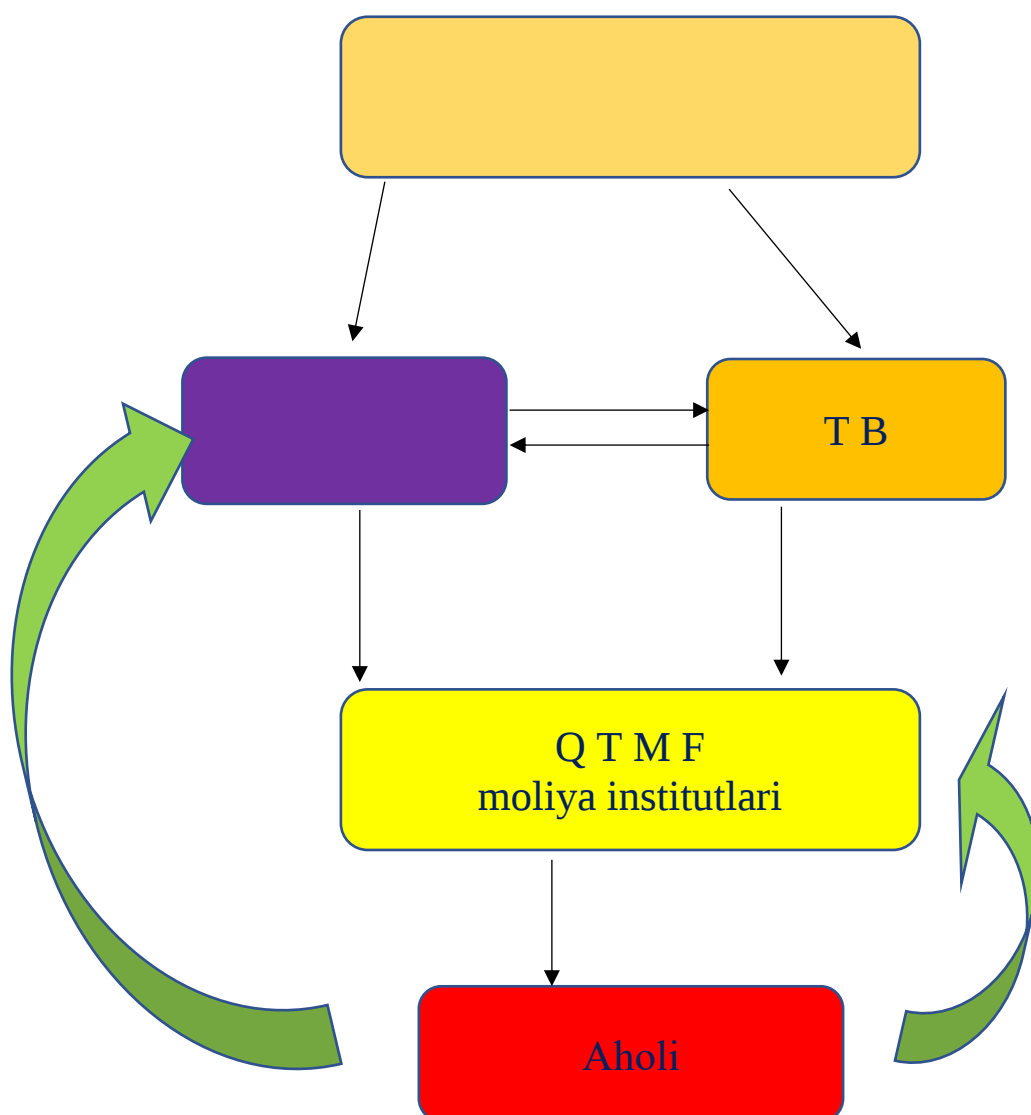
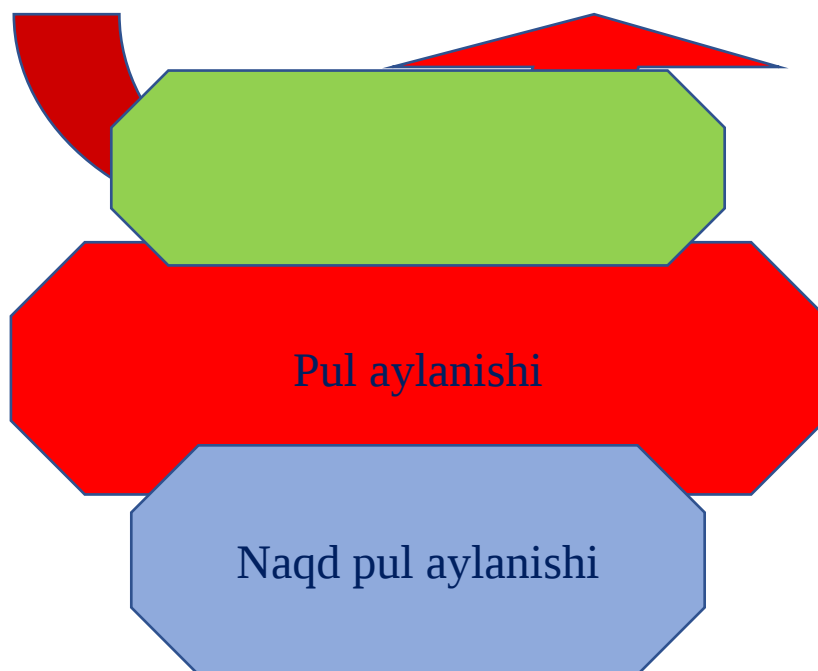

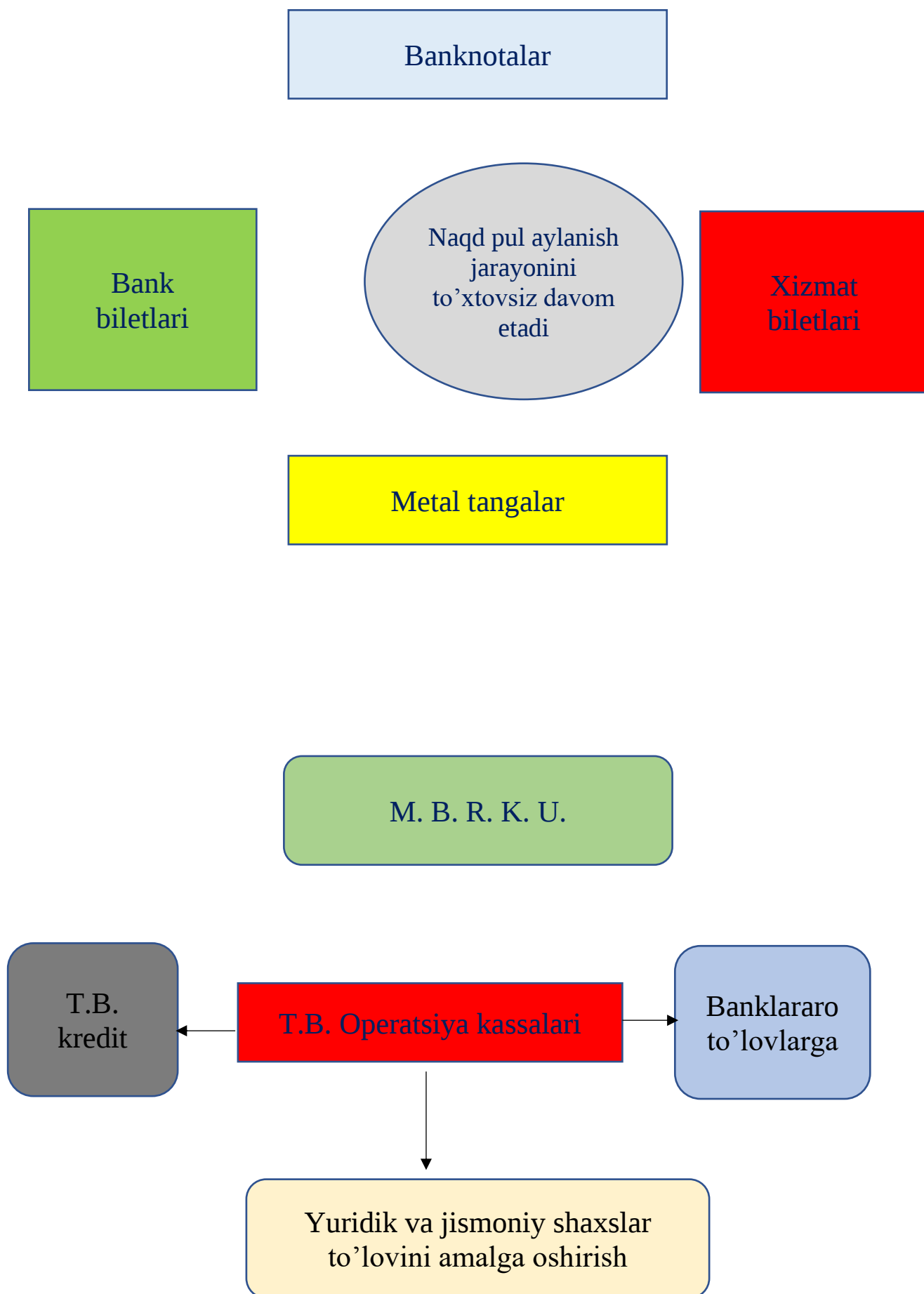

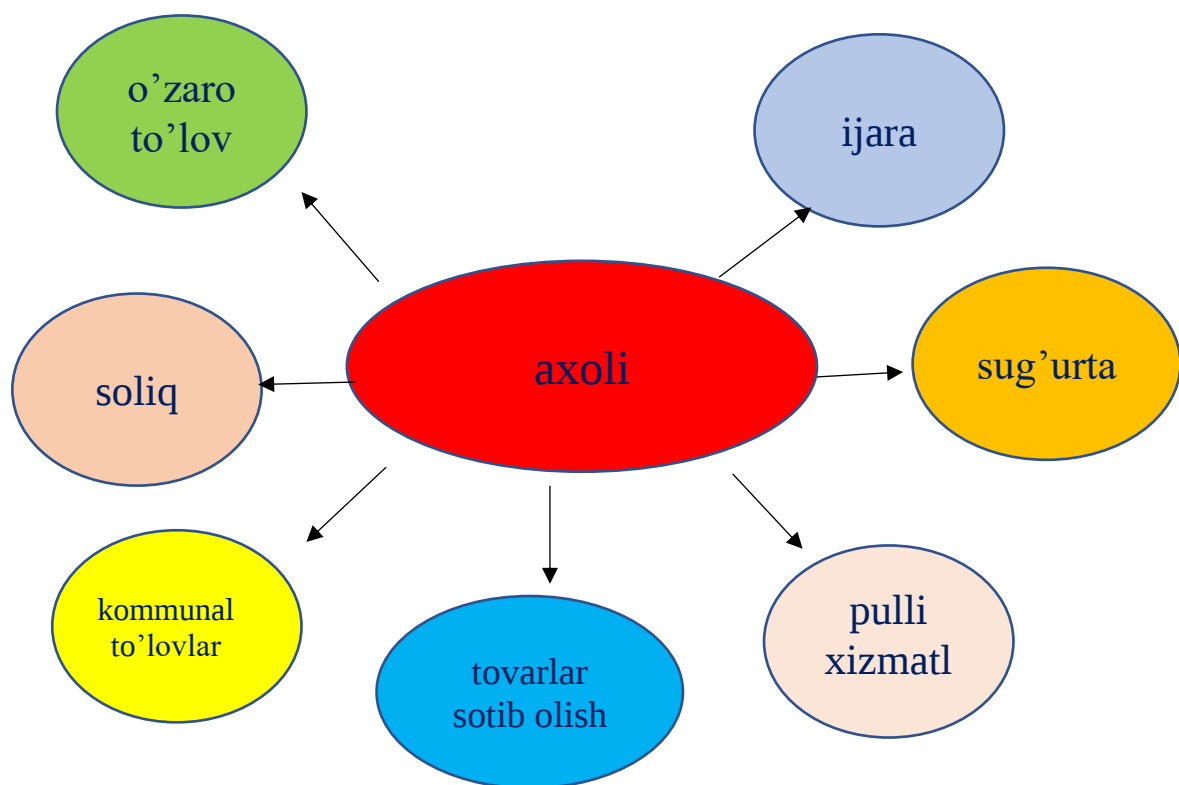

Naqd pulsiz pul
harakatining

1. Barcha mulkchilik shaklidagi tashkilotchilar o'zlarining pul mablag'larini bankdagi hisob raqamiga saqlashlari shart.
2. Naqd pulsiz hisob - kitoblar asosan bank orqali amalga oshirilishi kerak.
3. To'lov talabnomalari oldindan yoki izma-iz taqdim etilishi kerak(krizis davrida oldindan to'lash, yoki to'lovni 100% amalga oshirish talab etiladi).
4. Bank o'z mijozlarining roziligi orqali to'lovlarni amalga oshirishi iart.
5. Naqd pulsiz pul o'tkazish shakllarini tashkilotning ixtiyori orqali amalga oshiriladi(O'.R.M.B tartiblariga binoan)
Bu printsiplarga amal qilish pul o'tkazadiganlarining qonuniyligini saqlab keladi.

Davlatning pul massasini harakatlantirish markaziy Bankning asosiy vazifasi bo'lib u

Pul elementi

Ochiq bozor
operatsiyasi (Q.Q.B)

Majburiy zaxiralar
miqdorini tashkil
etish

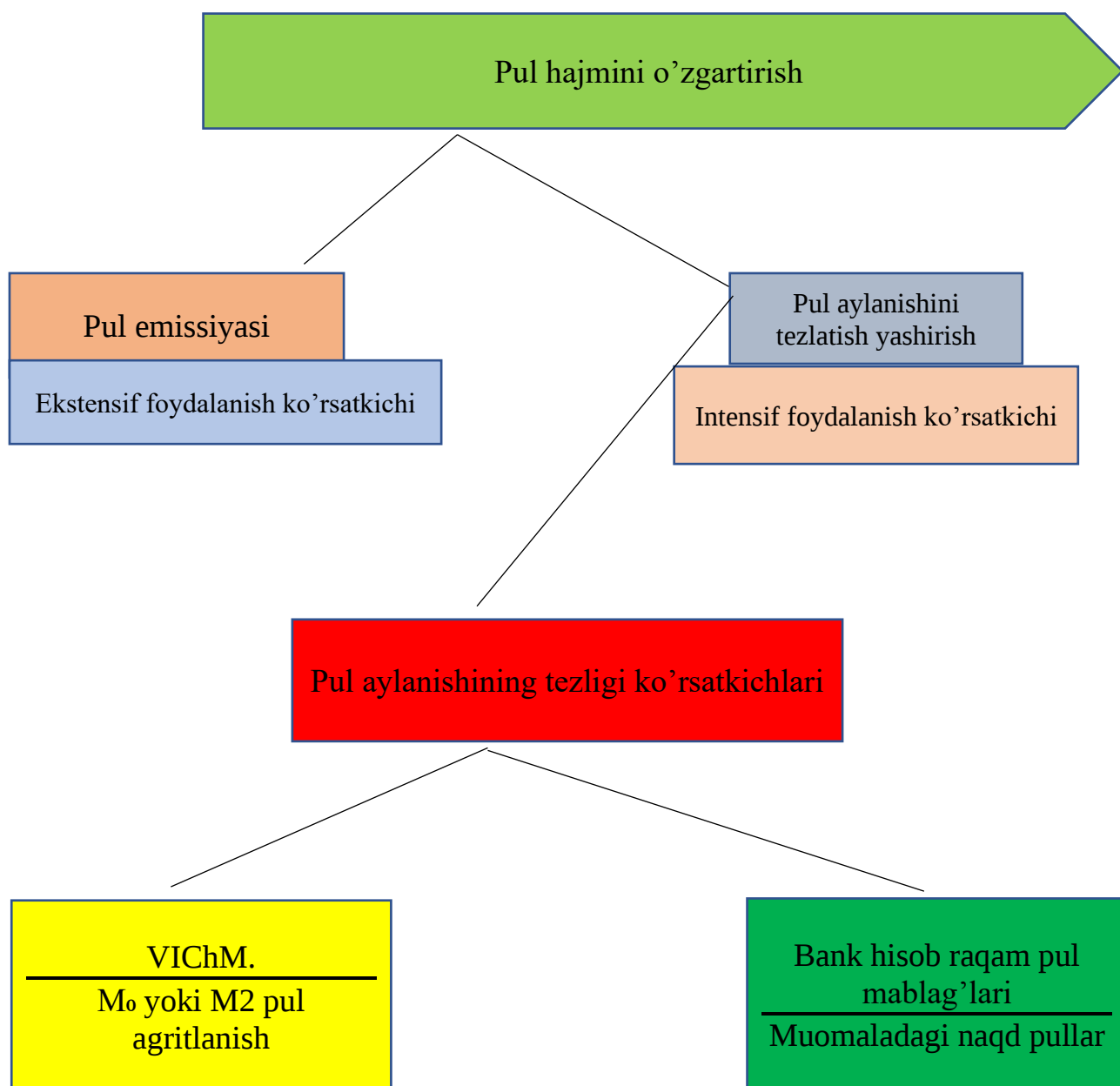
Qayta moliyalash stavkalarini o'rnatish

M_0 , muomaladagi korxona va tashkilotlarning kassalardagi
(qog'oz va tanga pullar)

$M, G' M_0$ + yuridik shaxslarning + sug'urta kompaniyalarning +
axolini banklar talab qilib olinadigan depozit mablag'lar.

$M_2 + M$, agrigatdagi – aholini muddatli amonatlari + Q.M.D.O

$M_3 + M_2$ + pul bozorida muomalada bo'lgan depozit sertperikatlar,
qimmatli qog'ozlar hisoblanadi

Pulning muomaladagi miqdori baholar darajasiga ta'sir qilmay
qo'ymaydi

Qimmatbaho metallardan
yasalgan haqiqiy pullar davrida
muomaladan ortiqcha pul xazina
boyligiga aylangan. Tovarlar
soni oshsa muomalaga tabiiy
tarzda chiqib borgan

O'zining qiymatiga ega
bo'lmagan pullar davrida
muomaladagi pullarning
oshib ketishi baholarni
qiymatni oshib ketishiga
olib keladi

VII. O‘UMning elektron varianti